FELSEFİ MASALLAR

Martin Cohen

İngilizceden Çevirenler:
Selin Aktuyun & Mustafa Yalçınkaya

AYRINTI

FELSEFE

2. BASIM

MARTIN COHEN

Felsefe, etik ve eğitim konusunda uzmanlaşmış ve programlamayla özel olarak ilgilenen bir öğretmen ve yazardır. Eserleri, *101 Philosophy Problems* (3. baskı, 2007) [*101 Felsefe Problemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Çev. Elçin Gen], *101 Ethical Dilemmas* (2. baskı, 2007) [*101 Ahlak İkilemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Çev. Osman Çakmakçı ve Reha Kuldaşlı], *Political Philosophy* (2001), *No Holiday* (2006) ve *Wittgenstein's Beetle*'dan (2005) [Wittgenstein'ın Böceği, Aylak Kitap, Çev. Algan Sezgintüredi] oluşmaktadır. 1995'ten beri *The Philosopher*'ın editörlüğünü yapmaktadır.

Ayrıntı: *1258*
Felsefe Dizisi: 18

Felsefi Masallar
Felsefenin Gerçek Hikâyesini Oluşturan Karakterleri,
Entrikaları ve Gizli Sahneleri Ortaya Koyan Alternatif Bir Tarih
Martin Cohen

Kitabın Özgün Adı
Philosophical Tales
Being an alternative history revealing the characters,
the plots, and the hidden scenes that make up the True Story of Philosophy

Dizi Editörü
Güçlü Ateşoğlu

İngilizceden Çevirenler
Selin Aktuyun & Mustafa Yalçınkaya

Yayına Hazırlayan
Güçlü Ateşoğlu

Son Okuma
Engin Abat

© All Rights Reserved. Authorised translation from the English language edition published by John Wiley & Sons Limited. Responsibility for the accuracy of the translation rests solely with AYRINTI YAYINLARI and is not the responsibility of John Wiley & Sons Limited. No part of thes book may be reproduced in any form without the written permission of the original copyright holder,
John Wiley & Sons Limited.

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları na aittir.

Kapak Fotoğrafı
Andrew Howe / E+ / Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Yetiş

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 46277

Birinci Basım: *2018*
İkinci Basım: *2019*
Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-330-7
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Felsefi Masallar

Felsefenin Gerçek Hikâyesini Oluşturan Karakterleri,
Entrikaları ve Gizli Sahneleri Ortaya Koyan
Alternatif Bir Tarih

Martin Cohen

AYRINTI

FELSEFE DİZİSİ

Özgürlük Üzerine Bir Deneme
Herbert Marcuse

Felsefeye Davet 1
Veysel Atayman

Kaygı Kavramı
Yasemin Akış

Mitostan Felsefeye
H. Attilla Erdemli

Frankfurt Okulu
Eleştiri, Toplum ve Bilim
Kurtul Gülenç

Spinoza ile Karşılaşmalar
Der. Güçlü Ateşoğlu & Eylem Canaslan

Hâlâ Hayalleri Olanlar İçin Felsefe
Wolfram Eilenberger

Akıllı Kişiler İçin Felsefe Rehberi
Roger Scruton

Spinoza'nın Sevinci Nereden Geliyor?
Reddedilemeyecek Bir Felsefi Teklif
Çetin Balanuye

İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine
F.W.J. von Schelling

Almanya'da Din ve Felsefenin Tarihi Üzerine
Heinrich Heine

Kuşkuculuk
Phyrrhonculuğun Ana Hatları-Mantıkçılara
Karşı-Fizikçilere Karşı
Sextus Empiricus

Kant Felsefesinin Politik Evreni
Derleme, Çeviri ve Giriş
Hakan Çörekçioğlu

Aşkın Metafiziği
Arthur Schopenhauer

Aydınlanma, Devrim ve Romantizm
Modern Alman Politik Düşüncesinin Doğuşu
1790-1800
Frederick C. Beiser

Eleştirel Fragmanlar
Felsefi Aforizmalar
Friedrich Schlegel

Küçük İnsanlar, Büyük Sorular
Yarının ve Bugünün Büyükleri İçin 20 Felsefi
Hikâye
Wolfram Eilenberger

Gölge Felsefe
Platon'un Mağarası ve Sinema
Nathan Andersen

Heidegger'in Nietzsche'si
Der. Sadık Erol Er & Volkan Ay

Güneş Ülkesi
Tommaso Campanella

Clara
ya da
Doğanın Tin Dünyasıyla Bağlantısı Üzerine
Felsefi Bir Novella
F.W.J. von Schelling

Felsefi Masallar

Felsefenin Gerçek Hikâyesini Oluşturan Karakterleri, Entrikaları ve Gizli Sahneleri Ortaya Koyan Alternatif Bir Tarih

Martin Cohen

İçindekiler

— Sunuş! 11
Bu Kitap Ne İşe Yarar? 15
Felsefi Çizimler 19

Birinci Bölüm
Antikler

1. Büyücü Sokrates / (İÖ 469-399) 25
2. Platonun Farklı Formları / (Yaklaşık İÖ 427-347) 30
3. Aristokrat Aristoteles / (İÖ 384 Civarı-322) 37

İkinci Bölüm
Başka Antikler

4. Lao Tzu Hiçliğe Dönüşüyor / (İÖ 600-500) 53
5. Pythagoras Ona Kadar Sayar / (Yaklaşık İÖ 570-495) 57
6. Herakleitos Nehrin Karanlık Tarafını Seçer / (İÖ 5. Yüzyıl Civarı) 66
7. Göğün Öbür Yarısını Hypatia Tutuyor / (İÖ Yaklaşık 370-415) 70

Üçüncü Bölüm
Ortaçağ Felsefesi

8. İkiyüzlü Augustinus / (İS 354-430) 79
9. Aziz Thomas Aquinas, Tanrının Varlığını Tartışıyor / (1225-1274) 88

Dördüncü Bölüm
Modern Felsefe

10. Amatör Descartes / (1596-1650) 103
11. Çemberden Kare Çıkartan Hobbes / (1588-1679) 112
12. Spinoza Devamlı Kendini Perdahlıyor... / (1632-1677) 121

Beşinci Bölüm
Aydınlanma Felsefesi

13. Köle Ticaretinin Mucidi John Locke / (1632-1704) 131
14. David Hume'un Pek Çok Yüzü / (1711-1776) 141
15. Düzenbaz Rousseau / (1712–1778) 161
16. Immanuel Kant Königsberg'in Çinlisi / (1724–1804) 172

Altıncı Bölüm
İdealistler

17. Gottfried Leibniz, Düşünen Makine / (1646–1716) 183
18. Piskopos Berkeley'in Bermuda Koleji / (1685–1753) 200
19. Okul Müdürü Hegel'in Tehlikeli Tarih Dersi / (1770–1831) 209
20. Arthur Schopenhauer ve Küçük Yaşlı Kadın / (1788-1860) 218

Yedinci Bölüm
Romantikler

21. Søren Kierkegaard'ın Baştan Çıkarıcılığı / (1813–1855) 229
22. Mill'in Şairane Dönüşümü / (1806-1873) 238
23. Henry Thoreau ve Kulübede Yaşam / (1817–1862) 244
24. Marx'ın Devrimci Materyalizmi / (1818-1883) 251

Sekizinci Bölüm
Günümüz Felsefesi

25. Russell Bir Şey Gösteriyor / (1872–1970) 261
26. Ludwig Wittgensteina Dair Martavallar / (1889–1951) 269
27. Heidegger'in (ve Nazilerin) Hikâyesi / (1889–1976) 277
28. Benjamin Lee Whorf ve Renk Dırdırcısı / (Yaklaşık 1900-1950) 288
29. Sartre Olmak ama Mümkünatı Yok Beauvoir Olmamak / (1905–1980 ve 1908–1986 değil) 297
30. Yapısöken Derrida / (1930–2004) 304

Bilimsel Nitelikli Ek: Felsefede Kadınlar ve Neden Bu Kadar Azlar? 313

Anahtar Kaynaklar ve İleri Okuma 323

— Teşekkür 333

— Dizin 335

Filozoflar, başkalarına "şu ibareler" dahilinde yardım etmeye istekli, iyi yürekli delikanlılardır, ama "gülünç, katı ciddiyetleri ve ibare-itibarlı havaları"yla yine de onlarda insanı deli eden bir şey vardır. Sistemin muhtemelen tamamlanmadığı ve dolayısıyla tarafsız bir nesnelliğin henüz mümkün olmadığı bir zamanda yaşayan eski kuşaklara acırlar. Fakat onlara yeni sistemi sorduğunuzda, sizi daima aynı mazeretle savuştururlar: "Hayır, o henüz tam olarak hazır değil. Sistem neredeyse bitiyor, ya da en azından, yapım aşamasında ve önümüzdeki Pazar günü bitmiş olacak."

(Søren Kierkegaard, *Efterskrift*)

Sunuş!

Herhangi biri neden felsefe okumaya başlar ki? Her neyse, beni felsefeyle tanıştıran şu üç kitaptı; André Malraux'nun *İnsanlık Durumu*'ndan (*La Condition Humaine*) çevrilen *Man's Estate*'i, Bertrand Russell'ın *Batı Felsefesi Tarihi* ve Platon'un *Devlet*'i.

Doğal olarak bu kitaplar okunmaz. *Man's Estate*, amacı pek de belli olmayan tipik bir süslü Fransız eseridir; sözü çok uzatan, karmaşık ve sıkıcı bir kitap. Russell ise çok çok uzun, sanki bir saat önce, çoktan bitmesi gereken bir ders gibi. Platon'un *Devlet*'ine gelince, fikirlerle dolu olmasına rağmen bir tür yasa kitabı gibi duruyor. Yine de bu kitaplardan her biri yararlı bir amaca hizmet etti bende. İlki, her ne kadar okunamaz olsa da orada burada taşınacak kadar ufak ve etkileyiciydi. İkincisi uyku getirse de bilgilendiriciydi ve üçüncüsü kararlı bir şekilde kapalı ve tuhaf olsa da her nasılsa büyüleyiciydi.

Ama burada, *Felsefi Masallar*'da bu üç işlevi de birleştirebileceğimizi umuyorum. Tabii ki, olumlu olan üçünü. Bu kitap, sağda solda yanında taşımak (ve insanları etkilemek) için yeterince ufaktır, oldukça bilgilendiricidir ve son olarak (ki en önemlisi), felsefenin tuhaf ve bilinmeyen dedikodularıyla doludur.

Şimdi, kimi insanlar dedikodulara ihtiyaç duymayacak kadar ileri seviyede olduklarını söyleyecekler ve tam kapsamlı, ayrıntılı incelemeler isteyecekler. "Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'ni (*Kritik der Reinen Vernunft*) şu özgün, anlaşılması zor karmaşık dilinden okumak isteyen birinin, Kant'ın yatarken üç kat çarşafa büründüğünü ve kahvenin zehirli olduğunu düşündüğünü bilmesine ne gerek var, değil mi?" Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'ni (*Die*

Phänomenologie des Geistes) anlayabilen biri, ".. onun, toplumun kökeninde çatışma olduğu teorisini öğretmenlik yaparken ileri sürdüğünü neden bilmek istesin ki?" "Ya da, özünde İngiliz rasyonalisti olan ve "faydacılık" diye bilinen yavan teorinin savunucusu şu John Stuart Mill'in, şiiri "tüm yazın içinde en felsefi şey" olarak gördüğünü bilip ne yapsınlar? Mill, "daffodils" şiirinin yazarı olan dostu Wordsworthe, bu şiirin sadece bireysel ve kısmen değil, genel olarak "hakikat"i gösterdiğini, "dışsal bir tanıklığa dayanmaktan ziyade, kalbe tutkuyla capcanlı geçtiği"ni söylediyse ne olmuş yani? Çünkü geleneksel tarih bize der ki, bu, bir sapma ve bir anlık zayıflıktır.

İşte bu yüzden, burada insani zaaflara sahip filozoflara dair alternatif bir açıklama verilecek, "kimi zaman ahlak yargıçlığı makamlarını ve bazen de öncü teorisyenlik makamlarını baltalayabilecek bir portre çizilecek." Fakat zaten, herkesin söylediği gibi, filozoflar ayrı bir ırk değildir. Onlar da tıpkı bizim gibi bu gezegende (sıklıkla üzerinde hak iddia etseler de) yaratılmış olan, deneyimlere, etkilere ve en belirgin biçimde de önyargılara sahip erkek ve kadınlara dönüşmüş çocuklardır. Aristoteles, Yunanların ırksal üstünlüğe dair görüşlerini yansıtmıyordu –bu görüşleri bizzat o icat etti (John Locke ve Piskopos Berkeley köle ticaretinden elde ettikleri kazançların şaibeli doğasından pekâlâ haberdardılar). Marx zamanını sadece İngiliz Kütüphanesi'nde geçirmemişti, o purolarını, birasını ve kadınları da çok sevmişti; hatta çocuklarının geçimini sağlamaktan daha fazla (bazıları yetersiz beslenmeden ölmüştü).

Bu kişisel ayrıntılar sadece önemsiz saçmalıklardan bahsetmiyor, "büyük resme" ilişkin bir kavrayış sunuyor. Sherlock Holmes'un *Case of Identity*'de işaret ettiği gibi, "bu benim uzun zamandır sahip olduğum bir aksiyomdur; küçük şeyler kesinlikle en önemli şeylerdir."

Aynı zamanda, felsefenin "gerçek hikâyesi" bireylerin hikâyelerinden ziyade, fikirlerin hikâyeleridir; bilhassa çalınan, ödünç alınan ve çarpıtılan fikirlerin. Descartes'ın büyük *cogito*'sunun, bilginin temelleri ile ilgilenmeyen Augustinus'tan geldiğini görmek ilginçtir (Augustinus, düşüncelerinin ilahi bir vahye dayandığını düşünmekten memnundu). Ya da son zamanlarda

Wittgenstein ın, "haklarında susmak gereken şeyler" şeklindeki gizemli kategorisini Otto Weininger adındaki başka bir Avusturyalı kurgucudan ödünç aldığını.

Bu aynı zamanda kayıp fikirlerin hikâyesidir. Şöyle ki Platon un kadınların erkeklerle "aynı ruh"a sahip olma ihtimalini öne çıkarmasına karşın, Aristoteles'in neden sadece erkeklerin fikirlerinin dikkate alınması gerektiğiyle ilgili iyi felsefi nedenleri başarılı bir şekilde sunduğu (kadınların daha az dişlerinin olduğu, ruhlarının olmadığı ve kalplerinin atmadığı şeklinde açıklayan) görüşleri, o zamandan beri felsefeyi şekillendiren varsayımlardı. Bu yüzden bu hikâyede kadınların küçük bir rolü olacaktır. Hypatia, Harriet Taylor Mill, Bayan Marx ve Sartre'ın yoldaşı, sadece arka planda, kısaca yer alıyorlar. Keşke böyle olmasaydı değil mi? Ama felsefe tarihini erkekler yazdı ve masallarımız da işte bu tarihten geliyor.

Bu Kitap Ne İşe Yarar?

Sokrates'in diyaloglarını yazan gerçekten Platon muydu -yoksa Sokrates mi?
Descartes'ın gerçekten "düşünüyorum öyleyse varım" dediğine dair neden bir şüphe mevcut?
-ve Sartre'ın garsonlarla ne derdi var?

Felsefi masallar: Hikâyeler, kurgular, yalanlar. Uydurmalar, yanlış ifadeler, hileler, palavralar, kafadan atmalar ve kuyruklu yalanlar. Ya da sadece yanlış beyanlar, kaçamak cevaplar ve tamamen gerçeğe dayalı olmayan anlatılar. Bu, büyük felsefi masalı derleyen, çözümleyen ve nakleden bir kitap. Her ne kadar "titizlikle doğru" olmaya çalışsam da, felsefe şöyle dursun filozoflar üzerinde bile, uzmanlarının ve önde gelen kişilerin bizi inandırmaya çalıştığından çok daha az fikir birliği vardır ve son tahlilde bu kitaptaki hiçbir şey eleştirilemez değildir. Bu kitap daha ziyade yeni tartışmalar başlatma ve "kodamanlar"ın dayatmaktan hoşlandığı yargıları sorgulama girişimidir. Başka bir deyişle, bu bir tür "alternatif" felsefe tarihidir; felsefenin kendisine uygulanan felsefi bir yaklaşım. "Herkesin hemfikir olduğu", genel olarak kabul edilmiş görüşler için buraya bakmayın, bunun için on bin uzmanın aynı şeyleri tekrarladığı başka on bin kitap mevcut. Burada, tam da farklı olduğu için ilginç olan bir şey arıyoruz. Nihayetinde felsefe, pek çok sıkıcı yorumcunun inanmamızı istediğinden çok daha ilginçtir.

Büyük filozoflar nereden geliyor? Fikirlerinin kaynağı ne? Neyin önemli ve neyin önemsiz olduğuna kim karar veriyor?

Filozoflar içinde neredeyse hiç kadının olmaması ve çoğunun varlıklı aristokrat erkeklerden oluşması bir tesadüf mü? Çinli ve Hintli filozofların Avrupa üzerindeki etkisi çok mu azdı gerçekten? Neden Descartes'ın "modern" felsefesi Tanrı ya ilişkin geriye dönük referanslarla dolu? Hegel (Schopenhauer'in iddia ettiği gibi) yazmayı beceremeyen bir budala mı, ya da basitçe, çoğumuz için çok mu zor? Yoksa şu devasa bilgi mabedinin Marksist tarzda bir yapısökümüne mi girişmek gerekiyor?

"Felsefenin zor sorular sormakla ve hiçbir şeyi 'cepte görmemek'le ilişkili olduğu zannedilir." Ancak bu yaklaşımın, felsefenin kendi kendine uygulaması istenen yaklaşım olmadığı anlaşıldı. Bunun yerine, konu "tartışmaları" göklerden alınıp, taşa kazınmıştır ve aynı şey filozoflar için de geçerlidir. Platon ve Aristoteles'ten başlayıp, Descartes ve Kant'a uzanan derli toplu ve öngörülebilir bir yol izliyoruz burada; kadınların olmadığı, Avrupalı olmayan pek çok ismin de yer almadığı bir yol. Kıyıda kalanlar Konfüçyüs, Lao Tzu, Mencius, Budha... Ve felsefenin "sorular"ı da aynı şekilde uzun zaman önce konforlu bir modele, belirlenmiş parametrelere ve kabul edilebilir cevapların yasaklı menziline yerleşti...

Öyle görünüyor ki filozoflar, konunun artık iyice gelenekselleşmesiyle, tatminkâr bir duyguyu ödünç almak için şu veya bu kesin yorumları tartışıyorlar gitgide; felsefenin muhteşem denizi hâlâ keşfedilmemiş duruyor.

Dolayısıyla bu kitap, bu muhteşem denize parmaklarının ucunu daldırma veya belki de birkaç yeni simanın girmesine izin vermek için felsefi panteonu biraz "iteleme" girişimidir. Elbette amaç "yıkmak" değil, felsefenin yeniden canlandırılmasıdır. Ama birileri birilerinin izinden gitmek istiyorsa ve burada sunulan masalların çoğu, şaşaalı bir uzlaşının söz konusu olduğu her yerde kuşku yaratıyorsa varsın yaratsın! Çünkü hakiki felsefe ruhu her zaman bu tutum olmuştur ve hâlâ da odur.

Kitap, en ünlü ve en ilginç felsefi masalların (mutlaka aynı şeyleri betimlemeleri gerekmeyen kategoriler) ve bu masallardaki anlatıların arka planlarının kısaca aktarılmasından, orada rol alan başaktörlerin değerlendirilmesinden oluşuyor. Bölümlerde hem tek tek filozoflar hem de düşünce okulları dikkate alınıyor; her

biri (kural olarak) kısaca alıntılanmış bir anahtar felsefi metin içeriyor. Kitap böylece, filozoflar ve felsefi fikirler için sağlam bir temel sunuyor.

Ancak bu filozoflar geçidi, pek çoğunun havlu attığı talihsiz bir vakadır. Meğer felsefe Platon'un dipnotlarından çok daha fazlasıymış, tıpkı Platon'un da Pythagoras'ı (ki o da fikirlerini Doğu'dan almıştı) takip ettiği gibi. İşte, kadınların akla sahip olmadıkları ve Yunan olmayan tüm insanların evcilleştirilmiş sığırlar olarak muamele görmeleri gerektiği konusunda ısrar eden muhteşem Aristoteles. Ve işte şurada, derin olmayan uçta, Wittgenstein ve Sartre, diğer insanların teorilerini kopyalıyor ve onları kendilerine mâl ettiklerini umuyor. Ancak özgün fikirlere dayanan hangi felsefe var ki? Platon, kendi zamanının fikirlerini ve argümanlarını öylece sunmakta, özgünlük iddiasında nadiren bulunmaktadır. Descartes'ın şu meşhur keşfinin dinsel bir vecizenin önemsiz bir yeniden ifadesi olduğunun ortaya çıkmasıyla beraber onun da "modern" olmaktan ziyade "ortaçağa ait" olduğu ortaya çıkar; o bilime duyduğu şevkle "modern"di yalnızca (*Meditasyonlar* bir maymunun teşrihiyle başlar...). Öte yandan "modern" ile "antik" felsefe arasındaki farklardan biri, eski filozofların kendi kaynaklarını ve etkilerini kabullenmek istemelerine karşın, ... sonraki filozofların özgünlük iddiasında, üzerlerinde acımasızca baskı yapan bu iddiada bulunma ihtiyacı hissetmeleridir.

Ayrıca eğer filozof olmak önceki bir filozoftan, deyiş yerindeyse, mercek altına alınarak öğrenmeyi dışlamıyorsa, büyük filozoflar çok da büyük değil, aslında oldukça sıradan görüneceklerdi. Onların kibirlerinden, önyargılarından, budalalıklarından ve sahtekârlıklarından kaçınamayız. Buna göre kimileri, onları (veya felsefenin kendisini) reddetmeyi düşünecektir, ancak bu son derece düşüncesiz bir zihniyetin teşhiri olacaktır. Mesele, "filozoflar"ın geri kalanımızdan farklı olmalarının gerekip gerekmediği ya da hakiki filozoflar olup olmadıkları veya bizzat felsefenin tümden saçmalık, zırva, palavra, boş laf ve ıvır zıvır olup olmaması değildir. Buradaki asıl mesele, felsefenin çok daha müşterek bir süreç olması ve bilgiyi hiyerarşik olarak (kendilerini her zaman tepeye yakın bir yerde) inşa etmek isteyenlerin

bilinmesini istediğinden çok daha incelikli olmasıdır. Asıl mesele şudur: Filozoflar kendilerince harika ama aynı zamanda çok da sıradan olabilirler. Asıl mesele, filozofların da tıpkı sizin ve benim gibi insanlar olmalarıdır.

Felsefi Çizimler

Raúl Gonzáles, dünyaca ünlü sanat kolektifi Miracle Fire ın kurucu ortağıdır ve Boston'daki Museum of Fire Art'ta ders vermektedir. Çalışmaları hem ulusal hem de uluslararası düzeyde sergilenmiştir ve Massachussets Somerville'deki Miracle Fortress'ta, Princess Die and their cat Mao Mao adlı eseri görülebilir.

1. (Sokrates) Sokrates şafağa kadar durdu, sonra gün ağırdığında güneşe dualarını sunarak yürüdü.
2. (Platon) Platon'a göre adalet, herkes kendi işini yaptığında ve kendi işini düşünüp taşındığında tesis edilecektir.
3. (Aristoteles) Belki de, Aristoteles'in çalışmalarının kralın kesin emriyle kesilmesi ve Makedonya tahtının varisi Büyük İskender'in eğitimine yardım etmek için Makedonya'ya dönmesi "ilerleme" adına bir şans olmuştur.
4. (Lao Tzu) Tamamlanan metni muhafıza teslim eden Lao Tzu batıya doğru gözden kaybolmuş.
5. (Pythagoras) "Onun, yani Pythagoras'ın dediği sessizlik" bilgeliği aramada onların bilmesi gereken tek şeydi.
6. (Herakleitos) Dünya, içerisine çatışmanın -tıpkı dönen bir girdap gibi- sızdığı mükemmel bir sevgi küresi haline gelir.
7. (Hypatia) 30 yaşına geldiğinde ünü Libya'ya ve Türkiye'ye kadar yayılmıştı.
8. (Augustinus) Ne yazık ki, insan ırkı doğası gereği diğer türlerden daha fazla toplumsaldır. "Ah, hiç de dostça olmayan dostluk."

9. (Aquinas) Kardeşleri onu bir rezaletin içine çekme düşüncesiyle, odasına "özellikle göz kamaştırıcı ve süslenmiş bir fahişe' yi soktular.
10. (Descartes) "şu sonuca vardım, her 'ben varım' dediğimde bu zorunlu olarak doğrudur."
11. (Hobbes) Hobbes, çemberden kare çıkarma hakkındaki kanıtının onu tüm alanlarda otorite yapacağını düşlüyordu.
12. (Spinoza) "Zihnini dinlendirmek" istediği zamanlarda, örümcek ağına bir sinek koyup, "sonra büyük bir keyifle ve hatta bazen gülmekten katılarak izlerdi."
13. (Locke) Locke, küçük-devlet için yazdığı anayasasında; "Hiçbir kiralık-erkek ya da kiralık-kadının, kendi belirli efendisinin arazisinden yine efendisinin imzalı ve mühürlü izin belgesi olmadan, ayrılma ya da başka bir yerde yaşama özgürlüğü yoktur" diyordu.
14. (Hume) Dizlerinin üzerine çöktü ve göğsüne vurdu; fakat dilinin, hareketlerine bir yardımı dokunamadı; "Eh bien! Mes demoiselles. Eh bien! Vous voilà donc. Eh bien! Vous voilà... voulez-vous voilà, ici?" diye mırıldanmaktan başka.
15. (Rousseau) Bazen uyukladığında, düşünde, zavallı kızın yatak odasına girip onu suçladığını görüyordu.
16. (Kant) Öğleden sonra Kant, yanında yağmur yağması ihtimaline karşı şemsiye taşıyan uşağı Lampe eşliğinde nehir boyunca uzun bir yürüyüşe çıkıyordu.
17. (Leibniz) Leibniz'in makinesi, sıkıcı ahlak problemleri çözme işini otomatikleştirmek için tasarlanmıştı.
18. (Berkeley) İlk olarak onlar için katran suyu hazırladı...
19. (Hegel) Hegel, bireylerin, devletin kendileri için var olmadığını ama bireyin devlet için var olduğunu anlamak zorunda olduklarını, mükemmel bir okul müdürü edasıyla açıklar.
20. (Schopenhauer) Bir elinde sopayı tutarken diğeriyle terzi kadını belinden kavradı ve onu odasından uzaklaştırmaya çalıştı.
21. (Kierkegaard) "Dahiler yıldırımlar gibidir –rüzgâra karşı dururlar, insanları dehşete düşürürler ve havayı temizlerler."
22. (Mill) Wordsworth'ün hümanizmi ruhuna "ilaç" gibi gelmişti.

23. (Thoreau) Thoreau ilk olarak, günün hava durumunu, hangi çiçeklerin açtığını, Walden Göleti'nin ne kadar derin olduğunu dikkatlice kaydederdi.
24. (Marx) Marx öfkeyle homurdandı, "*Kapital*, onu yazarken içtiğim tütünün parasını bile karşılayamaz!"
25. (Russell) Şimdi ne yapacak; kendi saçını kesecek mi, kesmeyecek mi? Kendi saçını kesemeyen herkesin saçını kesmesi gerektiğine göre, kendisi de kendi saçını kesemediğine göre bu kez kendi saçını da kesmeli.
26. (Wittgenstein) "... yalnız adam gülmez, dans etmez... ya da sevinmez."
27. (Heidegger) Sadece, Almanlar Batı Medeniyeti nin yıkıntılarından ayağa kalkabilecek kabiliyete sahipti...
28. (Whorf) Bizler doğayı, ana dilimiz tarafından döşenmiş hatlar üzerinden parçalara ayırıyoruz.
29. (Sartre) Evet, varız, ama kendimizi "nasıl tanımlıyoruz?"
30. (Derrida) Bu örgü metindir.

Birinci Bölüm
Antikler

1
Büyücü Sokrates
(İÖ 469-399)

13. yüzyılda yapılmış ilginç bir çizimde, Sokrates kafasında komik bir şapka, elinde tüylü kalem, kürsüde oturuyor. Arkasında hiddetli, buyurgan Platon, hocasını sabırsızlıkla kışkırtıyor. Onları, Sokrates ve Platon olarak belirtildikleri küçük etiketlerden tanıyoruz, yoksa resim tam bir muamma.

20. yüzyıl filozofu Jacques Derrida 1978'de, İngiltere Oxford'daki Bodleian Kütüphanesini ziyareti sırasında bu resimle karşılaştığında hayrete düşmüştü. Derrida uzun, görkemli kitabında (daha sonradan) onu tesadüfen gördükten sonra bir halüsinasyon hissiyle, ama aynı zamanda bir vahiy, göksel bir vahiy hissiyle âniden durduğunu yazmıştı.

Sanki Platon hocasına, (komik şapka sayesinde) bir çocuk gibi itaat etme seviyesine indirilmiş şu Sokratese bir şeyler yazdırıyordur. Derrida, bu resmin bir çeşit Freudcu baba katlini sembolize ettiğini söylüyor ve iddiasını kanıtlamak için resimdeki birçok -bir hayli kaba- göndermeye (ve Platon'un parmağına) işaret ediyordu. Oysa bu resimde Sokrates'in yardım almaktan ziyade küçük düşürüldüğüne dair hiçbir kanıt yoktur. Bunun yerine Batı felsefesinin şu vakur hiyerarşisi itilmiş ve ötelenmiş olabilir. Seçkin bir Fransız filozofu olan Derrida belki de bu yüzden çok şaşırmıştı.

Şüphesiz, geleneksel felsefe tarihini okursanız Sokrates'in oldukça sıkıcı bir yaren olduğunu düşünebilirsiniz. Görünüşe göre, İÖ 469 yılında Atina'da doğması ve babasının bir heykeltı-

raş, annesinin de ebe olması gerçeğinin dışında onun hakkında çok az şey biliniyor. Elimize geçen yalnızca birkaç fragman bu adama azıcık ışık tutuyor. Hikâyeyi bir tarihçiden, Profesör Hugh Tredennick'ten dinleyelim:

> Portreler ve tasvirler onun küçük ve kalkık burnu, tüylü kaşlarının altında pörtlek gözleri ve kocaman ağzıyla kaba, oldukça çirkin bir yüzü olduğunu açıkça beyan ediyor. Sokrates, sakallı ve (sonraki yıllarda haydi haydi) keldi. Tıknaz bedeninde muazzam bir dayanma gücü vardı. Her zaman çıplak ayakla büyük bir çalımla yürür ve sıklıkla saatlerce vecd halinde dururdu... Öte yandan zihni, yaratıcı olmasa da, istisnai biçimde açık, eleştirel ve istekliydi. Hiçbir bahaneyi hoş görmezdi ve iradesi görüşleri kadar sağlam, eylemleri düşünceleri kadar tutarlıydı. Şüpheci bir çağda ahlaki iyinin önemsenecek tek şey olduğuna kesinkes inandı ve onu bilgiyle özdeşleştirdi; çünkü kendisinin dosdoğru mizacına, herhangi birinin doğru eylemeden neyin doğru olduğunu görebilmesi anlaşılmaz geliyordu.

Bunlar rahatlatıcı şeyler. Ama bu komik 13. yüzyıl resmine uyan hiçbir şey yok ortada hâlâ...

FELSEFİ MASAL

Sokrates hakkında anlaşmaya varılacak belki de tek bir şey vardır, bu da onun tüm filozoflar içinde en etkili filozof olduğudur. Buna rağmen gerçek şu ki, kimse onun bırakın ne düşündüğünü ne söylediğinden bile emin değil. Emin olmak için yeterince kırıntı var, ama hakiki Sokrates anlaşılmaz bir sima olmaya devam ediyor. Onun ayak izleri her yerde, ama kendisi, gizemli Macavity kedisi[1] gibi hiçbir yerde yok.

Ortada bazı hikâyeler var: Dogmatik Sokrates'in genç ve naif Platon'a şiire duyduğu gençlik hevesini kesip atma talimatı verdiğine dair; aşırı düşkün Sokrates'in tam bir gün bir gece (bir fikirle boğuşur halde) bir yere mıhlanıp kaldığına dair. Bu sırada diğerleri, onun orada ne kadar süre kalacağını görmek ve üzerine iddiaya girmek için minderlerini getirirler ve elbette orada baldıran zehrini yudumlamadan hemen önceki "ünlü son sözler" sahnesi vardır (*Phaidon* diyaloğunda gayet belagatli betimlenmiştir).

1. T.S. Eliot'ın aynı adlı şiirinden.

Sokrates şafağa kadar durdu,
sonra gün ağardığında güneşe dualarını sunarak yürüdü.

Size söylememe izin verin Beyefendiler; ölümden korkmak, bilge olmayan birinin bilge olduğunu düşünmesinin bir başka biçimidir yalnızca; bilmeyen birinin bildiğini düşünmesidir (*Sokrates'in Savunması/Apologia* 29a) .

Tarihçiler Diogenes Laertios'u "tarihsel şahsiyet Sokrates" konusunda en güvenilir, belki de tek güvenilir kaynak olarak görüyorlar. Diğer yandan bu muzır simaya ilişkin bütün açıklamalar Sokrates hakkında olmaktan ziyade yazarların kendi tercihlerini gösterir. Ksenophon, şu hilekâr paralı asker zararsız ama önemsiz bir tarzda ortaya koyduğu donuk, nesnel bir Sokrates resmi çiziyor. Tarihsel determinizmin ve diyalektiğin filozofu Hegel, Sokrates'i dünya tarihinin akışı içinde önemli bir sima olarak görür; bir yüzü geçmişi teftiş ederken diğer yüzü geleceği gösteren çift yüzlü tanrı Janus gibi.[2] Sonra Nietzsche, *Şen Bilim*'deki (*Die fröhliche Wissenschaft*) yazısında, Sokrates'i "alaycı ve tutkun bir canavar", "Atina'nın" bir çeşit felsefi, "fareli köy kavalcısı" olarak olarak tanımlar.

Bizim bildiğimiz Sokrates'i yaratan, her şeye rağmen, şu her şeyi gölgeleyen Platoncu resimdir. Platon, şu idealist, bize bir felsefe idolü, felsefe ustası modeli sunuyor; bir aziz, "Güneş Tanrı"nın

2. Kallavi Dipnot: Bu kavram Ocak ayının adında (*January*) yaşamaya devam ediyor, zira bu ayın eski ve yeni yıla bakan iki yüzü vardır.

peygamberi, öğretilerinden dolayı sapkınlıkla suçlanan bir hoca. Örneğin, *Şölen* (*Symposion*) diyaloğunda şöyle yazar Platon:

> Şafaktan beri bir meseleye dalmış, bunu düşünerek aynı noktada duruyordu. O ne zaman çetin bir mesele bulsa durur ve anlayana kadar pes etmezdi. Öğle vakti gelince ve insanlar onu fark edince, birbirlerine şaşkınlıkla, Sokrates şafaktan beri derin düşüncelerle burada dikiliyor!" diyorlardı. Nihayetinde akşam, herkes yemeğini yedikten sonra, mevsim de yaz olduğundan, bazı İyonyalılar yataklarını örtülerini getirip serinlikte uyumaya niyetlendiler; böylece Sokrates'in tüm gece de ayakta durup durmayacağını görebileceklerdi. Sokrates şafağa kadar durdu, gün ağırdığında güneşe dualarını sunduktan sonra çekip gitti.

Platon bir "eros", "cinsellik Tanrısı" ve gündelik kategorilerin ötesinde duran Sokrates resmi çizerken, diyaloğun bir başka yerinde iyi-kötü ikizler Aristodemus ve Alkibiades'ten iki farklı, zıt bir görüş gelir. Sokrates burada ne cahil ne bilge, ne trajik ne komik, ne erkek ne dişidir, aksine bütün bu ayrımların dışındadır. Buz gibi kış boyunca çıplak ayak yürüyebilir ve sarhoş olmadan şarap içebilir. Varsayılan çirkinliği bile bir avantaj haline gelmiştir; kafasının yanlarına doğru pörtlemiş gözleri geniş bir alanı görmesine olanak tanır; tıpkı yassı, biçimsiz burnunun her yönden gelen güzel kokuları almasına olanak tanıması gibi, orantısız kalın dudakları da elbette, olabildiğince öpücüğe karşılık verebilir.

Fakat hakiki Sokrates bunlardan biri mi;
yoksa bunların her biri, bizim Sokrates olduğuna
inanmak istediğimiz sima mı?

Platon'un diyaloglarında Sokrates, çağdaş yazar Sarah Kofman'ın gayet hoşça ifade ettiği gibi, bir çeşit "ayartıcı büyücü" olarak görünür; asla göstermeyeceği mistik içgörülerden pay almış bir büyücü.

> Kendisini sabitleyerek, kendisini ve diğerlerini sihirbazlık numaralarıyla hipnotize ederek ürkütücü bir eş-benlik gibi istediği zaman görünüyor, istediğinde kayboluyordu. Tıpkı, en iyi flüt çalandan ve en beliğ hikâye anlatıcısından daha fazla cezbetme gücüne sahip bir büyücü gibi. O, Gorgias'tan daha güçlüydü ve retoriği Agathon'unkinden daha kuvvetliydi; dinleyicileri dehşete salmak ve düşüncelerinin boşluğunu gizlemek için onlara Gorgonvari nutuklar çekerdi.

Sokrates, felsefenin içeriden yapısökümü projesini başlatan iyi bir filozoftu; peki o, devraldığı mirası ziyan eden bir "heykeltıraş oğlu" mu yoksa eleştirel diyalog olarak felsefeyi tüm dünyaya duyuran bir "ebe oğlu" mu? Sokrates'in çirkinliği, şeytani sesi ve günlerce hareketsiz durabilmesi... tüm bunlar Sokrates mitine katkı sunuyor. Ama, yoksa bu bir efsane mi? Hepsinin dışında, Sokrates yapısökümü tâbi tutulması en zor olandır... Gercekten, tek kelimeyle o, yapısöküme uğratılamaz olandır.

2
Platon'un Farklı Formları
(Yaklaşık İÖ 427-347)

Eğer Sokrates gerçekten biraz gizemliyse, aksine Platon bir mızrak sapı kadar düz ve yalındır. Ya da en azından, Richard Robinson'ın *Batı Felsefesi ve Filozoflarına Dair Kısa Ansiklopedi* (*The Concise Encyclopaedia of Western Philosophy and Philosophers*) isimli eserde, derli toplu bir şekilde yazdığı gibi:

> Platonun tüm yayınları korunmuş ve beş büyük modern cilt haline getirilmiştir. Bunlar sadece en harika felsefî çalışmaları içermiyor, aynı zamanda dünyanın en harika edebi yazınlarını da barındırıyor.

Gerçekten, kendinden emin bir şekilde devam ediyor yazar, eğer biri felsefenin ne olduğunu sorarsa, "verilecek en iyi cevap: 'Platon oku!' olacaktır; zira 'felsefe' sözcüğünü kullanıma sokan Platon'du ve yine 'felsefe' adı verilen kısa inceleme türünü esas icat eden ve uygulayan da odur."[1]

FELSEFİ MASAL

Bütün felsefî yapılar arasında, Platonun kurduğu yapılar, diğer hepsine göre bir nebze daha yüksek, yadsınamaz bir şekilde bir nebze daha görkemli idi. Onun yapıları arasındaysa, belki de

1. Kallavi Dipnot: Yalnızca Antik Yunanlar için Platonun tüm yazıları hayatta kalmış gibi görünüyor. Bu bir şans olabilirdi; eğer Platonun tutarlı felsefî bir sistemi olsaydı. Oysa onun felsefesi böyle sunulmamıştır. Bunun yerine yazılarının her bir parçasının değerlendirilmesi ve bu çeşitli parçalardan bir resmin oluşturulması gerekiyor. Üstelik bu parçalardan pek çok resim yapılabilir.

Devlet en yüksek ve en görkemlisiydi: Felsefi devletin tasarımı, özgün bir ütopya, adaletin doğasına ilişkin açık bir anlayış ve Platoncu formlar dünyasına dair bir belirti.

Fakat önce onun kendisi hakkında biraz daha konuşalım.

Platonun doğduğu, okuduğu, düşündüğü ve nihayetinde öldüğü yer Atina'ydı. Gerçek ismi Aristokles'ti ama okulda ona "Platon" ismini taktılar (anlamı geniş demektir) bunun sebebi geniş omuzlarıydı. Böylece tarih onu bu isimle andı. Aristokrat bir soydan gelen Platon (hatta belki de kendini kral soyundan görüyordu) o zamanlar âdet olduğu üzere hem şiir hem de savaş alanında eğitilmişti. Politikayla ilgileniyor, ama demokrasiyi bilgece olmayan bir rejim olarak görüyordu ki, Atina'da sahip olduğu imkânlar, bir demokraside olandan daha sınırlıydı.

Platona göre adalet, herkes kendi işini yaptığında ve kendi işini düşünüp taşındığında tesis edilecektir.

Bunun yerine Afrika ve İtalya'daki Yunan kolonilerini dolaştı Platon, Pythagorasçı mefhumları özümsedi ve yeni krala (II. Dionysios), kendi politik ideallerinin uygulamaya geçebileceği umuduyla danışmanlık yapmak için birçok sefer Yunan Sicilyası'nın başkenti Siraküza'ya seyahat etti. Ama kralla arası açılınca, felsefe eğitimi vermek için, bazılarının ilk "üniversite" olarak gördüğü, ünlü "Akademi"yi kuracağı Atina'ya 387 yılında mecburen dönüp yerleşti. Söylendiği gibi seksen yaşında, bir öğrencisinin düğününde eğlendikten sonra uykusunda öldü.

Her neyse, gayet iyi bilinen mağara alegorisi *Devlet* kitabındadır; bu düşünce deneyinde yüzü duvara dönük şekilde zincirlenmiş mahkûmlar, sadece önlerinden gölgelerin geçişini görebilir, ancak bu gölgeleri gerçeklik olarak kabul ederler. Nihayet birkaç mahkûm kaçar ve gerçek dünyayı görür; ama mağaraya geri döndüklerinde, mağarada gördüklerinin, düşündükleri şeylerin aslında yanıltıcı ve çarpıtılmış gölgelerden ibaret oldukları konusunda zincirlenmiş arkadaşlarını ikna edemezler. Bu, saf inanca ve geleneğe üstün gelen "akıl"ın zafer şarkısıdır. *Devlet* işte bu aynı ruhla, Sokrates'in kendinden emin bir şekilde adaletin, şeylerin doğru düzeni olarak, bir tür âhenk olarak, insan eserleri içinde en büyük olanın –devletin– tasarımına bakıldığında en kolayca görülmesi gereken bir şey olarak anlaşılması gerektiğini ilan etmesiyle açılır. Platon'a göre adalet, herkesin kendi işini yapması ve aklının kendi işinde olmasıdır. Eğer onun Devlet tasarımı oldukça kullanışsız görünüyorsa bunun bir önemi yok, çünkü:

> ... Belki de başka bir dünyada, bir örnek olarak duruyordur, öyle ki ona bakmayı arzulayan biri bakar da kendi devletini düzene koyar. Böyle bir devletin olup olmadığı belli değil –hiç olmaya da bilir– bu mesele değil, bu kişi bundan sonra o ideal devletin düzeninde yaşayacak, diğerleriyle işi yok.

Öte yandan, diyalogdaki gizemler ve belirsizlikler içinden bir boyut fazlasıyla ihmâl edilmiştir; çünkü bu *Devlet tümüyle ideal değildir aslında.* Başlarda yekten ortaya konmuştur; bu devlet aslında *Konforlu Devlet*tir. O, Glaukon'un hayatın "sıradan nimetleri"ne yönelik talebine veya özür dilercesine Sokrates'e sorduğu "ziyafet" meselesine yanıttır.

Bakın, Platon un kendi devletiyle bizi tanıştırma yolu yeterince iyi nasıl başlıyor?...

> SOKRATES: Böylece düzene giren insanların nasıl yaşayacaklarını düşünelim önce, onlar ekmeklerini, şaraplarını, yiyeceklerini, kunduralarını yapacaklar; evlerini kuracaklar, yazın çoğu zaman çıplak, yalınayak, kışın da üstlerine, ayaklarına bir şeyler giyip çalışacaklar. Arpadan, buğdaydan yapacakları unları kâh pişirip, kâh yoğurup güzel çörekler, ekmekler hazırlayacaklar. Yanlarına serdikleri hasırların,

temiz yaprakların üzerine dizecekleri bu ekmek ve çörekleri sarmaşık, mersin yaprakları üzerine uzanıp, çocuklarıyla beraber keyifle yiyecekler; üstüne de şaraplarını içecekler. Aç kalmaktan, savaştan çekindikleri için de gelirleri ölçüsünde çocuk yetiştirecekler, değil mi?

GLAUKON: Görüyorum ki, sen de insanlara kuru ekmekle ziyafet çekiyorsun.

SOKRATES: Haklısın Glaukon, dedim, unutmuştum. Tabii onların tuz, zeytin, peynir gibi katıkları da olacak. Soğanla, lahanayla köy yemekleri de pişirecekler. Önlerine incir, nohut, bakla gibi çerezler de koyacağız. Bir yandan mersin yemişiyle palamudu küle gömecekler, bir yandan da azar azar içecekler. Barış ve sağlık içinde böyle tabii bir yaşayıştan sonra, ihtiyarlayıp ölecekler. Ölünce de, aynı yaşayışı çocukları sürdürüp gidecek.

Fakat Sokrates önemli noktayı tamamen kaçırmıştı. Gerçekten de incirler ve baklalar mı! Glaukon'un itirazı çok daha derindir. "Evet, Sokrates", dedi alaycı bir şekilde, "eğer bu şehri domuzlara kurmuş olsaydın, hayvanları da aynı böyle besleyecektin?"

SOKRATES: Peki, öyleyse sen ne yapardın Glaukon?

GLAUKON: İnsanlar nasıl yaşıyorsa öyle. Bir defa uzanmak, rahat etmek için yatakları olacak, yemeklerini masada yiyecekler. Bizimkiler gibi katıkları, çerezleri olacak.

SOKRATES: Anlıyorum ne demek istediğini. Yeni doğmuş bir toplumu değil, bolluğa kavuşmuş bir toplumu ele alacağız. Peki, öyle olsun. Belki böylesi daha da iyi; çünkü, doğrulukla eğriliğin nasıl doğduğunu böyle bir toplumda daha iyi görebiliriz. Ben asıl toplumu, henüz bozulmamış, gürbüz olanını ele almıştım. Ama, isterseniz bozulmuş, illetli bir toplumu da ele alabiliriz. Buna bir engel yok. Hem dediğin gibi, birçokları benim de izlediğim düzenle yetinmeyecekler. Yataklar, masalar, her çeşit eşya, katıklar, kokular, kadınlar, tatlılar isteyecekler, hatta bunların türlü türlüsünü.

Ne kadar ayıp! Sokrates tüm bu ahlak bozucu işi onun üzerine yıkıyor.

SOKRATES: Böyle olunca da, demin başta saydığımız ev, elbise, kundura yaşamak için gerekli şey sayılmayacak. O zaman gelsin resim, gelsin nakış. Altınımız, fildişimiz ve buna benzer şeylerimiz olsun diyecekler, değil mi?

GLAUKON: Evet.

SOKRATES: Öyleyse bizim toplumu daha da büyütmeliyiz şimdi. Gürbüz olan önceki toplum yetmiyor. Ona yaşamak için gerekli olmayan bir sürü işler, işçiler katacağız. Şehrimiz şiştikçe şişecek. Türlü türlü avcılar, renk ve çizgilerle çalışan sürü sürü resim ustaları, çalgıcılar, şairler ve şairlerin hizmetinde okurlar, korolar, oyuncular, oyun kurucular, çeşit çeşit eşyalar yapmak için sürüyle işçiler ve hele kadınlara süs püs yetiştirecek insanlar. Bu arada kendi işlerimizi gördürecek kimseler de arayacağım. Lalalar, dadılar, oda hizmetçileri, sütnineler, berberler, sonra aşçılar, aşçı yamakları... Dahası da var: Domuz çobanları! Bunların önce kurduğumuz toplumda yeri yoktu; şimdi kurduğumuz toplumda üstelik insanlar et de yemek isteyeceklerinden, sürü şaşacak.

GLAUKON: Evet.

SOKRATES: Böyle olunca hekimlerin önemi de büsbütün artacak.

GLAUKON: Evet artacak.

SOKRATES: Ya toprak ne olacak? Eskiden üstünde yaşayanları beslemeye yeterken, şimdi yetmez olacak değil mi?

GLAUKON: Haklısın.

SOKRATES: Otlaklarımız, tarlalarımız bize yetmez olunca, komşularımızınkini ele geçirmek isteyeceğiz. Onlar da bizim gibi zorunlu gerekler sınırını aşıp sonsuz bir mal edinme hırsına kapılmışsalar, bizim toprağımızı almak isteyecekler.

GLAUKON: İster istemez.

SOKRATES: Desene savaş başladı Glaukon? Yoksa başka çıkar yolu var mı?

GLAUKON: Yok.

SOKRATES: Savaştan iyilik mi gelir, kötülük mü? Bunu şimdilik bir yana bırakalım. Savaşın nasıl ortaya çıktığını gördük. Savaş, teklerin hayatında olduğu gibi, toplumun hayatında da kötülüklerin kaynağı olan şeyden, başkalarından çok mal edinmek hırsından doğuyor.

GLAUKON: Evet, öyle.*

Açgözlülük ve materyalizm yalnızca işbölümünü gerektirmez; ayrıca sınıfların ayrımını, orduyu ve yönetici üst tabakanın –Platon'un meşhur muhafızları– oluşturulmasını da gerektirir.

---

* Platon, *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2012, s. 372-5. *Devlet*'ten alıntılarda bu çeviriden yararlanılmıştır. (ç.n.)

Fakat en önemli soru sadece vejeteryanların mı felsefe yapabildiği -ya da felsefenin sadece vejeteryan olmayanlara mı gerektiğidir?

Platon'un eleştirmenleri, yani onun şu "ideal" toplumunun uygulanan sansür ve ekonomiye yönelik sıkı denetimle -hiç de ideal olmayan ve- aslında militarist, hatta faşist bir devlet olduğunu savunan eleştirmenleri bizzat Platon'un bu farklı *Devlet* okumasıyla hemfikir olmaktan oldukça memnun olacağını görmek şaşırtırdı muhtemelen.

Doğrusunu söylemek gerekirse Antik Yunanlar içinde çokça vejeteryan vardı; Plutarkhos'un yanı sıra Delphi'deki bir Yunan rahibi (ki kendisinin "Et Yemek Üzerine" isimli, felsefi değilse de edebi klasikler arasında sayılan bir denemesi vardır) ve sözleri Platon unkileri esrarengiz biçimde müjdeleyen Pythagoras. "Ey dostlarım!" diye haykırıyor Pythagoras:

> Habis yiyeceklerle bedeninizi kirletmeyin! İşte tahılımız var. Kendi ağırlıklarıyla daldan düşen elmalarımız ve asmada olgunlaşan üzümlerimiz var. Tatlı çeşnili otlarımız ve ateşte pişen, yumuşayan sebzelerimiz var. Ne sütü ne de kekik kokulu balı inkâr edebilirsin. Dünyanın, sana zenginliklerinden, zararsız yemeklerinden, kan dökme ve katliam içermeyen ziyafetlerden bolca tedarik etmeye gücü yeter.

Öyleyse *Devlet*, Platon'un kendi devlet kavrayışından çok Pythagoras'ınki hakkında mıydı? Platon'un Yunan vejeteryanları arasında söz konusu olan ve uzun zamandır adı anılmayan tartışmaya katılma çabası daha ziyade, şimdi tasarlanan politik bir plan mıydı? Cevap Olimpos Dağı'nın sisinde kayboldu. Kesin görünen o ki Platon'un *Devlet*'i muhteşem olmakla beraber, mutlaka tutarlı bir felsefi tez olarak ele alınması gerekmiyor. Belki de bu kitabı, tıpkı diğer diyaloglar gibi, eğlenceli parçalar ve anekdotların bir araya getirildiği ve aslında daha ziyade şiir yazan biri tarafından toplanmış bir derleme olarak okumak mümkündür.

Üstelik (çok daha garibi) genellikle Sokrates'i oynatan bir kukla ustası olarak düşündüğümüz Platon, *Devlet*'te müzik ve şiiri yasaklayan, aşktan vazgeçiren ve seksi yalnızca çocuk yapmakla sınırlandıran aynı Platon az bir zaman sonra yazacağı ve *Şölen* (*Symposion*) ya da "içki âlemi" adlı diyalogda bambaşka bir resim

çiziyor. Burada, şen Sokrates bilge kadının sözlerini hatırlıyor; Diotima, Sokrates'in felsefe hakkındaki, gençlere özgü görüşlerini düzeltmiş, ona bunun yerine aşkı ve aşk şiirini öğretmişti. Bu, güzellik ve iyiliğin kavranmasına, değerinin anlaşılmasına giden yolda bir adımdı. Gerçekten de, güzellik ve iyiliğin *ideal form*larını yalnızca kavramanın değil, ayrıca algılamanın da tek yolu budur. Burada bizzat formlar teorisi de, o günden beri Platona yüklenen bu teori de, açıkça Diotima'ya atfedilecektir. Dahası bu kısmi öz-yıkımla yetinmeyen Platon, bu karakterine aykırı Sokrates'i (tarihçilere göre Sokrates bu sefer asla Atina'yı terk etmemiş ve içki âlemi kırda düzenlenmiştir) alışıldık "Platoncu" ilişkiler savunusuyla çok şaşırtıcı bir karşıtlık oluşturacak tarzda kişisel bir aşkla över. Bir âşığın fiziksel varlığının neden olabileceği psikolojik ateş tanımlandıktan sonra, bu ateş *Devlet*'te "tiran" olarak kınanmıştı, oysa burada, "ruhun kanatları'nın kuru ve kavrulmuş olmasını engelleyen tek şeyin bu ateş olduğunu söylüyor Platon!

Veya belki de bu mesele bir mektupla, zaman zaman Platon'a isnat edilen bir mektupla ilişkilidir. Mektupta Platon, herkesin kendisinin yazdığını sandığı metinleri aslında Sokrates'in yazdığını ilan eder. Oysa bir başka yerde, "İkinci Mektup" olarak adlandırılan tartışmalı metinde Platon kendisini gerçek bir filozof olarak ortaya koyarken, Sokrates (oldukça yaşlı) bir çırak haline gelir. Burada, şu bayağı "yazılı metin" tarzından bilgece kaçınan (felsefe tarihlerinde geleneksel olarak belirtildiği gibi) Sokrates değil, Platon'dur.

3
Aristokrat Aristoteles
(İÖ 384 Civarı-322)

"İki büyük" Yunan filozofunu, Akademi nin ortasında durmuş ve etrafları mezun olmuş Yunan öğrencilerle sarılmış vaziyette... tasvir eden büyük bir yağlı boya tablo vardır. 16. yüzyılda, yani bu tür şeylerin tekrar rağbet kazandığı o dönemde Rönesans sanatçısı Raffaello tarafından yapılan *Atina Okulu* freski, gizemli formlar dünyasının faziletlerini öğretmesiyle hatırlanan Platon'u yukarıya işaret eden eliyle bir şey anlatır gibi gösterir. Platon sanki "hakikati arıyorsan göklerdeki mükemmelliğe bak!" der gibidir. Bunun aksine, felsefesi dünyevi fenomenlerin gözlemlenmesiyle başladığı düşünülen Aristoteles ise, eliyle aşağıyı işaret ediyor ve sanki şöyle söylüyor, "Eğer hakikati bilmek istiyorsan etrafında ne olduğuna bak."

Bu elbette idealize edilmiş bir Aristoteles resmidir. Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* adlı eserinde daha gerçekçi bir resim sunar. Aristoteles burada, peltek konuşması, incecik bacakları, küçük gözleri ve bir zamanlar keyif aldığı anlaşılan dikkat çekici kılık kıyafeti, taktığı çokça yüzükler ve özenle taranmış saçlarıyla tasvir edilir. Diogenes bize Lykon'un, filozofun ılık zeytinyağı banyosu yaptığını ve daha da beteri bu kullanılmış yağı sonrasında sattığını ifşa ettiğini hatırlatır. Aslında, Aristoteles'in itibarı yaşamı boyunca ve daha sonrasında da uzun bir süre Platon'unkine kıyasla neredeyse hiç yükselememiştir. Örneğin, kuşkucu olarak nam salmış yazarlardan Philuslu Timon

"Boş Aristoteles'ten kasvetli gevezelikler'e dudak bükerken, Khioslu Theokritos da şu oldukça kaba taşlamayı yazmıştır:

Boş kafalı Aristoteles yükseldi
Hadım Hermias'ın boş mezarı gibi
Eubulus'un hastalığına tutulan bu antik köle
(kim onun korkunç iştahı için,
Akademi'nin ağaçlıklarına Boğazı tercih eden)

Eubulos'un kölesi, hadım Hermias'a
boş bir anıt dikti, boş kafalı Aristoteles:
<dizginleyemediği boğaz düşkünlüğü yüzünden,
Akademeia yerine Borboros'un ağzında oturmayı
*yeğledi.>**

FELSEFİ MASAL

Aristoteles, küçük bir çocukken Makedonya kralının resmî doktoru ve bitki bilimcisi olan babası tarafından, doğal dünyanın gizemleriyle tanıştırıldı. Belki de bunlar onun en mutlu günleriydi, çünkü ebeveyni gayet varlıklı, kendisi de her zaman öğrenmeye istekliydi. Ama maalesef anne ve babasının erken ölümleriyle bu dönem kısa sürdü ve Aristoteles kendini kız kardeşi Arimneste'nin kocası Proxenus'un vesayetinde buluverdi.

Proxenus görünüşe göre Platon'un arkadaşıydı, Aristoteles işte böylece 367 yılında, on yedi yaşında evinden ayrılıp Atina'daki ünlü Akademi'de Platon un öğrencisi oldu. Oraya vardığında niyeti sadece tıp uygulamalarını öğrenmek olsa da, Aristoteles kısa sürede matematik, astronomi, hukuk ve politika gibi alanlarda ortaya konan devrin bütün diğer tartışmalarına kendini kaptırdı.

Keskin ve iyi gözleme dayalı katkıları, onu dikkate değer bir sima haline getirdi. Platon ona, belki biraz da iğneleyici bir tarzda, okulun "aklı" adını taktı. Ancak buna rağmen Platon'un 347'de ölümünden sonra Akademi'nin başına Platon'un yeğeni Speussippus geçti, Makedonyalı Aristoteles değil. Kısa bir süre sonra

* Türkçesi şuradan alınmıştır: Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, Çev. Candan Şentuna, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2007, s. 212 (V 11). (ç.n.)

Aristoteles, arkadaşı Xenokrates'le birlikte bugün Türkiye'nin kuzey batısında [*sic*] bulunan, o zamanlar Hermias tarafından yönetilen küçük bir şehir devlet olan Assos'ta kendi küçük Akademi'sini kurmak için Yunanistan anakarasını terk etti.

Aristoteles ve Xenokrates rahatça yerleştikleri bu yerde, "bilimler"e özellikle de biyolojiye yoğunlaşmışlardı. Canlılar dünyasının muazzam çeşitliliğiyle büyülenen Aristoteles büyük bir enerjiyle onları bir hiyerarşi içerisinde düzenlemeye çalıştı, hatta yazılarının neredeyse dörtte biri doğayı sınıflandırma çabasıyla ilişkiliydi, buna ruhun farklı canlılarda aldığı biçim de dahil. O, zamanla beş yüzden fazla hayvan türünü tanımladı ve içlerinden yaklaşık elli tanesini dikkatlice teşrih edip inceledi. Deniz âlemini sınıflandırmakta oldukça iyiydi, Türkiye'nin hemen karşı kıyısında Midilli adasındaki Mytilene'ye yaptığı seyahatlerde yunusların bazı kara hayvanları gibi doğum yaptığını, diğer balıkların aksine memeli sınıfına dahil olduklarını bile gözlemlemişti. Aynı zamanda köpekbalıklarını da incelemiş, bunlardan bazılarının yavrulayarak ürediğini fark etmiş, torpil balığının avını afallatan âni vuruş becerisi üzerine kafa yormuş ama bunun, tabii gayet makul olarak, bir elektrik şoku olduğunu anlayamamıştı. Öte yandan, denizden uzaklaştıkça gözlemleri onu sık sık yanlış yönlendirmiştir. Hatalı olarak bitkilerin eşeysiz üreditklerini açıklamış ve insanlarda bilinç merkezinin kalp olduğunu ve onun sadece erkeklerin göğsünde attığını söylemiştir. Bedenin sol tarafının sağ taraftan daha soğuk olduğunu, beynin sadece kanı soğutmak için var olduğunu ve bununla beraber tüm erkeklerin kafasının arkasında ruh için "boş bir alan" bulunduğunu iddia etmiştir.

Aristoteles hayvanların düşünme gücünü reddetmiş, onların sadece duyu ve iştihaya sahip olduklarını, yaşamaya devam edebilmeleri için insan ırkının yönetimine muhtaç olduklarını öne sürmüştür. Her şeyde ölümsüz bir ruh gören Pythagoras'ın aksine, Aristoteles'in görüşü bitkilerin ve hayvanların sadece insanların kullanımı için var olduğu yönündeydi.

Doğadaki her bir şeyin tasarımının o şeyin "amacı" veya "ereği" dikkate alınarak anlaşılabileceğini ifade eden teorisiyle Aristoteles'e zaman zaman Darwin'i öngörme payesi biçilmişse de,

Platon da dünyayı, nesnelerin kendi asli yerlerine geri dönmeye meyilli olmasından söz ederek açıklamaya çalışmıştı –taşlar düşmeye, ateş yükselmeye meyillidir ve saire. Gerçekten de *Timaeus* diyaloğunda Platon bir "geriye doğru evrim" teorisi sunar. Buna göre bir İnsan doğrudan Tanrılar tarafından yaratılır ve hızlıca bozulur: Önce kadına ve sonra hayvan dünyasının çeşitli katmanlarına doğru yozlaşır.

En azından Aristoteles, bu konuda Platon'u takip etmez. Fakat uzam ve zamanın doğasını tasvir ederken, onun kozmolojisi her zaman muhafazakârdır. Ptolemaios'un "göksel küreleri"nin sadece metaforik olarak değil, birer gerçek kristal küre olduğunu düşünüyordu ve bunların işlevini düzgün yerine getirebilmesi için bunlardan birkaç tane daha olması gerektiğini düşünüp sonunda kaba bir hesapla kırk beş göksel küreye ulaştı. Göksel nesnelerin hareketi düzenli ve hatta dairesel olup, "eter" diye adlandırdığı şeyin içinde aynı küreler gibi düzgün dairesel hareketle dönmekteydiler. "Boşluk'un mantıkdışı olduğunu ve böyle bir şeyin bir şekilde var olması halinde, kesinlikle hareketin imkânsız olduğunu öne sürmüştü Aristoteles.

Yeryüzü evrenin merkezi olduğuna göre, her şey onun etrafında katmanlar olarak düzenlenmişti. Yeryüzündeki tüm şeyler değişebilir ve bozulabilirken, gökteki her şey kalıcı ve değişmezdir. Su toprağın üstünde, hava suyun üstünde ve ateş hepsinin üstündedir. Durumun böyle olduğu gözlemle teyit edilmiştir: Bileşiminde büyük oranda toprak bulunan bir nesne, örneğin bir taş, havadan salındığında aşağı düşer; su damlaları yağmur olarak düşer; suda hapsolmuş hava parçacıkları yükselir, tıpkı ateşteki alevlerin yükselmesi gibi.

Aynı zamanda Aristoteles, bir nesnenin ne kadar ağırsa o kadar hızlı düşeceğini açıkça kabul ediyordu. Basit bir deney bunun yanlış olduğunu ispatlayabilir, ama böyle olacak yerde bu hata, Galileo ve Newton bunun yalnızca deneysel açıdan değil mantıksal açıdan da olanaksızlığını ispat etmeyi başarana kadar fizikteki ilerlemeyi engellemiştir.

Aynı şekilde Aristoteles'in, Demokritos'un şeylerin atomlardan meydana geldiğine dair teorisini değerlendirmiş ama reddetmiş olması, kimya biliminin iki bin yıl boyunca duraklamasına sebep

olmuştur. Bilim uzmanı John Tyndall'in 19. yüzyılda işaret ettiği gibi, oldukça çarpık tarzda, Aristoteles'in en hatalı görüşleri en çok kabul edilen görüşleri olmuştur.

> O, şeylerin yerine sözcükleri, nesnenin yerine özneyi koydu. Tümevarımı tavsiye etti ama kendisi uygulamadı, tikelden genele geçmek yerine genelden tikele geçerek doğru soruşturma düzenini tersine çevirdi. Genel ilkelerden kanıtlama yöntemiyle evreni merkezinde yeryüzünün bulunduğu bir küre olarak gördü. Hem kendisinin hem de neredeyse 2000 yıl boyunca dünyanın bedelini ödeyeceği bir yaklaşımdı bu; öyle ki başka bir evren mümkün görülmedi. Harekete dair kavrayışları tümüyle fizik dışıydı. Hareket doğal ya da doğadışı, iyi veya kötü, sert veya ılımlıydı güya; harekete dair, yaklaşımına temel olan hiçbir mekanik kavrayış yoktu. Boşluğun var olamayacağını ileri sürdü ve buna, eğer var olsaydı hareket mümkün olamazdı, diye delil getirdi. Kaç çeşit hayvan türü olması gerektiğini *a priori* belirledi ve neden hayvanların falanca kısımları olduğunu genel ilkelerle gösterdi.

Ya da Karl Popper'in daha sonra yazdığı gibi: "Aristotelesçi tanım yöntemi kullanıldığı sürece her disiplin boş bir lafazanlıkta ve kısır bir skolastisizmde mahkûm kaldı ve çeşitli bilimlerin ne derece ilerleme kaydedebileceği tam da bu özcü yöntemden ne derece kurtulabildiğine bağlıydı, dersek Aristoteles'ten bu yana düşüncenin gelişimini özetlemiş oluruz diye düşünüyorum." Popper, Aristoteles'in tanımlardaki ısrarının ilk olarak boş "skolastik" kılı kırk yarmalara yol açtığını, üstelik –daha da kötüsü– akla duyulan hayal kırıklığını doğurduğunu ekler. Budur, der Popper, Aristoteles'in muaazzam suçu.

Belki de, Aristoteles'in çalışmalarının kralın kesin emriyle kesilmesi ve Makedonya tahtının varisi Büyük İskender'in eğitimine yardım etmek için Makedonya'ya dönmesi "ilerleme" adına bir şans olmuştur. Görünüşe göre ana faaliyeti, genç savaşçı için *İlyada*'nın özel bir nüshasını hazırlamak ve kopyalamaktı; zira öyle görünüyor ki, İskender Aristoteles'in diğer ilgi alanlarından hiçbirini paylaşmıyordu.

Sonunda Atina'ya dönen Aristoteles, Yunancada "gezinme" anlamına gelen ifadeyle bağlantılı olarak "peripatetik okul" olarak bilinecek yeni bir okul kurdu; çünkü derler ki Aristoteles, açık havada ders verirken gezinirmiş. Bizzat kendisi yazsın veya

yazmasın, tüm düşüncelerinin kâğıda dökülmesini sağlamıştı. Zamanla bu " gezinenler" okulu dikkate değer bir el yazmaları kütüphanesine sahip olmuştu ki, söylenene göre, bu kütüphane nihayetinde İskenderiye'deki muazzam kütüphanenin çekirdeği vazifesini görmüştür. Öte yandan bu kütüphane İS 391 yılında piskopos İskenderiyeli Theophilus'un emriyle "pagan tapınağı" olduğu gerekçesiyle yıkılmıştır. Neyse ki Aristoteles'in şansına, eserlerinin ayrı bir el yazması derlemesi Roma askerleri tarafından İS 80 yılında Anadolu'da bir kuyuda bulunmuştur. Romalılar, iyi korunmuş bu koleksiyonu yanlarında İtalya'ya götürmüştür. El yazmaları burada dikkatlice kopyalanacaktır.

Belki de, Aristoteles'in çalışmalarının kralın kesin emriyle kesilmesi ve Makedonya tahtının varisi Büyük İskender'in eğitimine yardım etmek için Makedonya'ya dönmesi "ilerleme" adına bir şans olmuştur.

5. yüzyılın erken döneminde, Roma da "barbarlar"ın eline geçtiğinde el yazmaları Pers dünyasına doğru yollandı, burada Avrupa'nın "karanlık çağları" boyunca Araplarca korundular. Böylece reformdan geçmiş Hıristiyanlığın sonraları bu el yazmalarını, 12. ve 13. yüzyılda Latinceye çevirmek suretiyle "kafirler"in

elinden kurtarabilmesi mümkün oldu. Ancak o zaman Aristoteles "filozof" olarak Platon'un ayağını kaydırmaya başladı. Gerçekten de, onun görüşleri hâkim görüş halini aldı ve neredeyse kutsal otorite kabul edildi; öyle ki, Aristoteles öyle dediyse öyledir. Aristoteles'in en revaçta olduğu dönemlerde, Romalı Gilese bakarsak, kiliselerde bile her Pazar cemaate *Kutsal Kitap* yerine Aristoteles'in *Etik*'i okunuyordu.

Peki, neydi bu Perslerin çok dikkatli bir şekilde asırlarca korudukları ve şimdi Avrupa kültürü için temel metin haline gelen Aristotelesçi nasihatler? Varsın Aristoteles'in Büyük İskender üzerinde küçücük bir etkisi olsun, o, bin yıl sonra yine etkiliydi işte.

Aristoteles'in Sırrı

Görüldüğü gibi, Aristoteles'in kusursuzca yalın olan yöntemi, kendisini çevreleyen dünyayı gözlemlemek ve gördüklerinin nasıl göründüklerini açıklamaktı. Kadınlar, onun gözünde erkeklerden çok daha kötü görünüyordu. Böyleydi, çünkü onun izahıyla, "Kadınlar doğa bakımından eksikti." Buna getirilecek en iyi açıklamanın, kadınların erkeklik sıvısı (sperm) üretemiyor olmaları olduğuna karar verdi Aristoteles. Yunanlar bu sıvının küçük tohumlar içerdiğini düşünüyordu ve bunlar kadının içine ekildiğinde zamanla tam bir insana dönüşüyordu. Erkek bizzat seks sırasında, üretilecek insanın tözünü, ruhunu, yani "form"unu sağlarken, kadınsa daha sonra bu insanın besinini, yani "madde"sini tedarik etmektedir.

Aristoteles'e "madde" dünyasının, aynı Platon'un düşündüğü gibi Formlar dünyasından genel olarak aşağıda olması makul geliyordu (Aristoteles sıklıkla kendisini Platon'dan ayırma girişiminde bulunur, ama gerçekte, genellikle insafsız bir eleştiriyle denir ki, Aristoteles gözden geçirilmiş Platon'dur...).

> ... Eğer biz sedir ya da buna benzer bir şeyi tartışıyor olsaydık, maddesinden (örneğin bronz ya da ahşap gibi) daha ziyade formunu belirlemeye çalışmamız gerekirdi... formel doğa, maddi doğadan daha büyük öneme sahiptir.

Aristoteles, tanrıların, insanı bozulmamış bir yanı kalsın diye bilgece iki kısma böldüğünü fark etmişti.

Yunan toplumu aynı ilkeyi takip etti. Kadınlar, bir koca onları seçene kadar ebeveynlerinin evinden çıkmazdı –o zamanlar bu seçim muhtemelen onlu yaşlarının ortalarında olurdu. Sonra kadın kocasının evine teslim edilir ve burada kendisinden temel görevlerini yerine getirmesi beklenirdi; yani kadın çocuklar –daha açık söylersek erkek çocuklar– doğurmalı ve onları yetiştirmeliydi.

Genellikle, en fazla bir kız çocuk istenebilirdi. İhtiyaç fazlası kız çocuklar dağ eteğine ölmeleri için terk edilebilirdi. Atinalı erkeklerin, eşlerinden ayrı olarak cinsel dürtülerini tatmin edebilmeleri için epeyce farklı yolları vardı. Zenginlere mahsus kibar fahişeler ya da *hetairai*, orospular ya da kendi köle kadınlarının yanı sıra elbette bol miktarda oğlanlar ve diğer erkekler vardı. Eşin öncelikli görevi bir oğul yetiştirmekti.

Doğal olarak, eş kocasıyla ve onun arkadaşlarıyla sosyalleşemezdi. Eş dost toplantıları kadının kendi evinde yapılsa bile katı sınırları vardı. Varlıklı kadınların evden ayrılıp pazar yerine ya da herkesin gittiği pınar başlarına gitmeye izinleri yoktu: Bu faaliyetler erkeklere ya da kadın kölelere ayrılmıştı. Doğrusu kadın köleler bazı yönlerden hanımlarından daha fazla hakka sahiplerdi ve her durumda köleler oldukça aşağı görülseler de, kadınlarla erkekler arasındaki ayrım burada önem taşımıyordu.

Ama herkes böyle düşünmüyordu. *Devlet*'te, Platon epey tartışma çıkaracak bir yaklaşımla bir "muhafızlar" üst sınıfı; içinde kadınların meta konumlarının feshedildiği bir sınıf öngörmüş (koca artık kadının sahibi değildir) ve bu sınıftan her kadının erkeklerle eşit eğitim almasını kabul etmiştir. Öte yandan, *Timaeus* diyaloğunda, şöyle der:

> Sadece erkekler doğrudan doğruya tanrılar tarafından yaratılmış ve kendilerine onlar tarafından ruh verilmiştir. Doğru yaşayanlar yıldızlara dönerler ama reziller ya da günahkâr bir hayat sürenlerin aynı makul nedenle, ikinci gelişlerinde kadına dönüşmeleri gerekir.

Aristoteles sonraki yaklaşımı benimser, tabii erkeğin kadının idaresini ele geçirmesi gerekliliğini ekleyerek, çünkü erkek üstün zekâlıdır. Doğrusunu isterseniz, ona göre bu düzenleme, elbette kadınların çıkarınadır. Neticede o, erkekle kadın arasındaki ilişkiyi insanla evcilleştirilmiş hayvan arasındaki ilişkiyle karşılaştırır.

> Tüm evcilleştirilmiş hayvanlar için insan tarafından yönetilmek en iyisidir. Bu, hayatta kalmaları içindir. Aynı şekilde, kadınla erkek arasındaki ilişkide de, doğa bakımından erkek yüksek kadın düşük olduğu için, erkek yönetir kadın ise yönetilir.

Kölelikte de benzer bir durum hem kölelerin hem efendilerin menfaatinedir. Bu en iyi ve doğal olandır, çünkü bazı insanlar "doğaları gereği" köle olmaya elverişlidir. Çoğu yabancı da böyledir, vahşi hayvanlar gibi olmasa da evvela zaptedilmeleri gerekir. Barbarlar konusunda Aristoteles kozmopolitliğini göstererek, kadınlar ile köleler arasında ayrım yapmaz, çünkü onların arasında doğal bir yönetici yoktur: Onlar erkekler ve kadınlardan oluşan bir köleler topluluğudur. "Bu nedenle şairler şöyle söylüyor: 'Yunanların Barbarlara hükmetmeleri doğrudur' ve ekliyorlar: 'doğaları bakımından barbar ve köle aynı şeydir.' "

Sonra, Aristoteles nadiren yaptığı aykırı hamlelerinin birinde şöyle sorar, "ama herhangi biri doğası bakımından köle olmaya elverişli olabilir mi?" Kimin için "böylesi bir durum uygun ve doğru olur," ya da daha doğrusu, "tüm kölelik doğanın ihlal edilmesi değil midir?" Neyse ki, şunu bulur: "Bu soruyu cevaplamakta hem akıl hem de olgu zemininde hiçbir zorluk yoktur. Buna göre bazıları hükmetmeli ve bazıları da hükmedilmelidir, bu sadece bir gereklilik değil, aynı zamanda yararlıdır da; bazıları daha doğarken boyun eğmeye ayrılmıştır, diğerleri de hükmetmeye..." Devam eder Aristoteles:

> Bu kişi doğası bakımından başka bir kişiye ait olan köledir ve yalnızca efendisini tanımak bakımından düşünceden pay alır. Diğer canlı varlıklar (hayvanlar) düşünceyi ayırt edemez; sadece hislerine tâbi olurlar. Her halükârda, köleleri kullanmakla evcil hayvanları kullanmak arasında çok küçük bir fark vardır: İkisi de gerekli şeylerin yapılması için bedensel yardım sağlarlar.

Kölelere ekonomik nedenlerle iyi bakılmalıydı. Ancak aynı kadınlar gibi, ne dinlenme hakları ne de boş zamanları vardı. Onlar hiçbir şeye sahip değillerdi ve karar almalarına izin verilmezdi. Onlar, toplumun üyeleri değillerdi.

> Gerçekten de köleleri ya da evcil hayvanları kullanmak çok da farklı değil; ikisi de hayatın gereklerini bedenleriyle karşılıyorlar. Doğa özgür

> adamların bedeniyle kölelerin bedenleri arasındaki farkı, ilki köle işçiliği için güçlü, diğeri ise dimdik, hizmet etmek için kullanışsız ama savaş ve barış sanatını içeren politik yaşam için yararlı olacak şekilde belirler. Ama sıklıkla tam tersi olur –bazıları özgür adamın ruhuna, bazıları da bedenine sahiptir. Şüphesiz, bu adamlar, en azından bedenlerinin formu açısından, Tanrı heykellerinin insanlardan farklı olduğu gibi, birbirlerinden farklıysa alt sınıfın üst sınıfın kölesi olması gerektiğini herkes kabul etmeli. Eğer beden için bu ayrım doğruysa, ruh için neden böylesi bir ayrım yapılmasın ki? Fakat bedenin güzelliği görülür, oysa ruhun güzelliği görülmez. O zaman açıkça bazı adamlar doğal olarak özgür ve diğerleri köledirler, bu açıdan kölelik yerinde ve doğrudur.

Bu teorinin muhtemel zayıflığı, Aristoteles'in de kısa sürede farkına varacağı gibi, doğru ruhlarla doğru bedenlerin zorunlu olarak beraber bulunmak zorunda olmamalarıdır. Öyle ki, birinin köle ruhuna ve özgür adam bedenine sahip olabilmesi, ya da tam tersi, imkân dahilindedir. Ancak yüzyıllar sonra Aziz Augustinus bu probleme bir çözüm getirebildi. Augustinus'un açıklamasına göre, Tanrı savaşlarda kimin kazanacağına karar verdiğinden dolayı savaşta esir düşüp köleleştirilmek Tanrı nın insanları günahları için cezalandırma yoluydu. Bu fiyasko Aristoteles'in en küçük hatalarından biridir.

Aristoteles'in politik teorisinin genel çerçevesini çizersek, toplumu alt ve üst insan formları üzerinden inşa ettiğini görebiliriz.

- Kadınlar erkeklerden aşağıdır.
- Barbarlar (yabancılar) medeni ırklardan aşağıdır.
- Köleler herkesten aşağıdır.

Hiç kuşkusuz, Aristoteles'in o zamanın Yunanistan'ında yaşayan çoğu aristokrat arkadaşı da aynı düşünceyi savunuyordu, hatta belki de köleler bile, neden olmasın? Aristoteles'in katkısı ortaçağ boyunca Batı dünyasında hâkim olan ve bugün bile, özellikle muhafazakâr İslam'da, yankıları duyulan bu temel yaklaşımı teminat altına almaktır.

Aristoteles'in bilim ve politikası babında bu kadar yeter –peki, (bizzat onun sistematik yaklaşımını izlersek) birçoklarınca felse-

feye en önemli katkısı olarak görülen mantığı ve etiği hakkında ne söylenebilir? Bu katkılardan ilki "düşünce yasaları"nın, kulağa oldukça güvenli gelen şu temellendirilmesine dayanır:

- Özdeşlik yasası: Bir şey ne ise odur.
- Çelişmezlik yasası: Hiçbir şey hem var olan hem var olmayan olamaz.
- Üçüncü Halin İmkânsızlığı yasası: Bir şey ya vardır ya yoktur.

Felsefede, ancak bunlar gibi apaçık ifadelerle itibar kazanabilirsiniz. Öte yandan Aristoteles ayrıntılı bir "argümanlar" dizisi elde etmek için bunu biraz daha genişletir ki, bazı argümanların "geçerli" bazılarınınsa "geçersiz" olduğunu söylecektir. *Birinci Analitikler* diye adlandırılan bu yaklaşım kayda geçirilmiş ilk formel mantık sistemidir ve 19. yüzyıla, yani Frege'nin büyük kısmını iskartaya çıkaracağı bu döneme kadar tek "mantık" olarak varlığını sürdürmüştür. Aristoteles'in mantığı, diğer başka şeylerle birlikte özellikle şunu kanıtlamak için yeterince güçlüydü: Sokrates bir insandır, tüm insanlar ölümlüdür, şu halde Sokrates de mutlaka ölümlüdür. Gelgelelim, Aristoteles'in göremediği şey bu varsayımların uzlaşımsal yapısıydı. Gerçek dünyada, şeyler hem "olabilir" hem "olmayabilir", hatta zaman zaman bu ikisi arasında kalabilir. Bir taş, sizin görüş açınıza bağlı olarak, hem büyük hem küçük olabilir, hatta o, taş bile olmayabilir, eğer yeterince yakından bakarsanız toprak yığını olduğunu görürsünüz mesela. Tüm bunlara rağmen, dünyanın kurallara itaat ettiği ve söz konusu kuralların şu aristokrat Aristoteles gibi adamlar tarafından belirlenebileceği düşüncesi, bu kibirli düşünce baştan çıkarıcı ve çoğunun dediği gibi kullanışlı bir düşünce sağlar.

Aristoteles'in etiğine gelince, günümüzde kilisede okunma ihtimali daha az olsa da hâlâ felsefe bölümlerinde okutulur bu etik. "İşlev"i yerine getirme ve "erdemler"i (bkz. "erdemler etiği") geliştirme meziyeti, ayrıca hoşgörülmeyen iki aşırı uç arasındaki "altın orta nokta"nın erdemliliği gibi öğretiler başta olmak üzere sıkça ona atfedilen öğretilerden çoğu çok daha eskidir. Aslında, Platon idealarını çok daha güçlü ve ikna edici biçimde

ortaya koyar. Bununla birlikte, Aristoteles ile Platon arasındaki önemli farklar onların etik görüşlerinde yer alır. Aristoteles'in ahlak görüşü özellikle *Nikomakhosa Etik*'te gözler önüne serilir. Burada Aristoteles "doğru ve yanlış" kavramlarının halk arasında nasıl kullanıldığını bulmak için, sosyal antropolog gibi genel bir görüş araştırmasıyla işe başlar. Platon ise bu türden bir yaklaşımı açıkça küçümser.

Nikomakhosa Etik Yunanların neleri yüksek erdem olarak nitelendirdiklerine de değinir. Aristoteles'in "yüce-ruhlu" ya da "yüce gönüllü" insanının örneği olan kişi tok bir ses ve seviyeli bir ifadeyle konuşacak ve gereğinden fazla mütevazı olmayacaktır. Buradaki ana fikre göre, insanlığın (ya da daha doğrusu aristokratların) kendilerine yaraşır ereği *eudaimonia*nın –ki bu kelime çok özel bir "mutluluk" türü için kullanılan Yunanca bir kelimedir– peşinde olmaktır. "Bu yüksek sınıfın, yalnızca görev başında değil ayrıca görev dışında da, boş zamana sahip olmalarından ve onların uygunsuz bir şey yapmamalarını sağlamaktan" diye yazar Aristoteles *Politika*'nın 2. Kitabında, "mutlak olarak daha gerekli bir şey yoktur." Bu uğraşın üç yönü vardır: Salt hazzın yanında bir de politik bir saygınlık ve tefekkürün ödülleri vardır. Felsefe tamı tamına işte budur (ama hayvanları listelemek de olabilir tabii).

17. yüzyılda, Thomas Hobbes Aristoteles'i yoldan çıkaranın bu yöntem olduğunu söyleyecekti; o, etiğin temellerini "insanın iştihaları"nda ararken, kendisi sayesinde doğru ile yanlışın ayırt edilemeyeceği bir ölçüt seçmişti. Hatta sırası gelmişken Hobbes'un Aristoteles'i büyük çılgın olarak gördüğünü de aktarabiliriz; Hobbes antiklerin "çılgınlıkları"nı ve "çalkalanmaları"nı tekrar tekrar eleştirirken, aslında bununla kastettiği tek bir kişiydi: Aristoteles. Gelgelelim bu, bir tür övgüydü.

Fakat burada Theokritus'un kaba şiirlerine geri dönelim. İlginç bir şekilde, Hermias'ın (sonra tiran olan paralı asker) bu dünyadan göçmesinin nedeni ölene kadar işkence görmesiydi. Hermias arkadaşlarına ihanet etmeyi reddetmişti ki, içlerinde Aristoteles de vardı (o, Hermias'ın yeğeniyle evliydi ve bu yüzden Hermias onu genellikle kayırırdı), bu nedenle Aristoteles ona oldukça minnettardı. Onun anısıyla ilişkili olarak Aristoteles alıntı yapmaya en çok layık görüşlerinden birine –yeryüzünde en çabuk eskiyen şey

minnettarlıktır– ters düştü. Felsefi bilginin ana gövdesine verilen bu küçük hasar onu rahatsız etmeyecektir; Diogenes'in tahmin ettiği gibi, dört yüz kırk beş bin, iki yüz yetmiş satır yazmıştır.[2]

2. Kallavi Dipnot: Diogenes Laertios, Aristoteles'in çalışmalarının yararlı bir listesini sunar: Adalet üzerine dört kitap, şairler üzerine üç kitap, felsefe üzerine üç kitap [sadece üç? Ancak bu felsefeyi nasıl tanımladığınıza bağlı], Devlet Adamı üzerine iki kitap, bir adet Retorik, aynı zamanda Gryllus olarak da adlandırılır; bir adet Nerinthus, Sofist, Meneksenos, Aşk hakkında bir kitap, Şölen, Zenginlik Üzerine, Teşvik, Ruh, Yakarış üzerine, Soyluluk üzerine, Haz üzerine, İskender üzerine; ya da Koloniciler Üzerine Bir Deneme, Hükümdarlık üzerine, Eğitim üzerine, İyi üzerine üç kitap, Platonun *Yasalar*ından seçmeler üç kitap, Politik Kurumlar üzerine iki kitap, Ekonomi üzerine, Dostluk üzerine, Istırap ya da ıstırap çekmiş olma üzerine, Bilimler üzerine, Münakaşa üzerine, İhtilaflı Noktalarda Çözümler iki kitap, Sofistik Bölümlemeler dört kitap, Karşıtlıklar üzerine, Türler ve Cinsler üzerine, Mülkiyet üzerine, Özel Nitelikler üzerine, ya da Argümantatif Yorumlar üzerine üç kitap, Erdemle İlgili Önermeler üç kitap, İtirazlar, çeşitli anlamlarda ya da eklenerek söylenen şeyler üzerine, Öfke Tutkusu üzerine, Etik üzerine beş kitap, Ana Öğeler üzerine üç kitap, Bilme üzerine, İlke üzerine, on yedi kitap Bölümlemeler üzerine, Bölünebilir Şeyler üzerine, Sorular ve Cevaplar üzerine iki kitap, Hareket üzerine iki kitap, Önermeler üzerine, Tartışmalı Önermeler üzerine dört kitap, Tasım üzerine, Birinci Analitikler üzerine sekiz kitap, ikinci büyük Analitikler üzerine iki kitap, Problemler üzerine, Yöntem üzerine sekiz kitap, Daha İyi üzerine, İdea üzerine, Topiklerin başındaki tanımlamalar yedi kitap, Tasımlar iki kitap, Tasımlar ve Tanımlamalar üzerine, Arzu edilen ve rastlantısal olan üzerine, Topiklere giriş, Tanımlamalarla ilgili topikler iki kitap, Tutku Üzerine, Bölümlemeye dair, Matematik Üzerine, Tanımlar Üzerine on üç kitap, Tanıtlamalar iki kitap, Haz Üzerine, Önermeler Üzerine, Gönüllülük Üzerine, Güzellik Üzerine, Tanıtlama savları yirmi beş kitap, Aşk savları üzerine dört kitap, Dostluk savları iki kitap, Ruhla ilgili savlar, Politika Üzerine iki, Theophrastus'unki gibi Politik dersler sekiz kitap, Adil Eylemler iki, Sanat derlemesi iki kitap; Retorik Sanatı üzerine iki, Sanat üzerine, Sanatlar üzerine başka iki kitap, Yöntem üzerine, Theodektes'in Sanatı derlemesi, Şiir sanatı üzerine iki, Retorik hakkında eksik tasımlar bir, Büyüklük/Derece üzerine, Eksik tasımların bölümlenmeleri bir, Üslûp üzerine iki, Tavsiye üzerine, iki Derleme, Doğa üzerine üç, Doğa Felsefesi/Fizik üzerine, Arkhytas Felsefesi üzerine üç, Speusippos ve Xenokrates üzerine, Timaeus'tan ve Arkhytas'ın eserlerinden seçmeler, Melissos'un Öğretilerine karşı, Alkmaion'nun Öğretilerine karşı, Pythagorasçılara karşı, Gorgias'ın öğretilerine karşı, Ksenophanes'in görüşlerine karşı, Zenon'un öğretilerine karşı, Hayvanlar üzerine dokuz kitap, Anatomi üzerine sekiz kitap, Anatomik Sorular Seçkisi, Bileşik Canlılar üzerine, Mitolojik Canlılar üzerine, Kısırlık üzerine, Bitkiler üzerine, Fizyonomi üzerine, Hekimlik üzerine iki kitap, Birlik üzerine, Fırtınaların İşaretleri üzerine, Astronomi üzerine, Optik üzerine, Hareket üzerine, Müzik üzerine, Bellek üzerine, Homeros'la ilişkili sorunlar üzerine altı kitap, Poetika, alfabetik sırayla bazı Doğa Felsefesi meseleleri otuz sekiz kitap, İncelenmiş Problemler üzerine iki, Genel Bilgi iki kitap, Mekanik üzerine, Demokritos'un Yazılarından Türetilmiş Problemlere İlişkin iki kitap, Taş üzerine,

Ancak şimdi biliyoruz ki, bunların da çoğu yanlıştı. Belki de bu yüzden Raffaello'nun jestlerini, Platon'un, bu muhteşem talibin kalın kafalılığına yönelik öfkesinin bir ifadesi olarak anlamalıyız.

Kıyaslamalar üzerine bir kitap, on iki Muhtelif notlar kitabı, şeylerin cinslerine göre açıklanmaları üzerine on dört kitap, Haklar üzerine, Olimpiyat Oyunlarının kazananları bir kitap, Pythia Oyunlarının kazananları üzerine, Müzik üzerine, Pythian Oyunlarının Kazananları Listesine eleştiri, Dionysia üzerine, Trajedi üzerine, Didaskalialar Listesi, Atasözleri kitabı, Toplu yeme adabı üzerine, Yasalar üzerine dört kitap, Kategoriler, Yorumlama üzerine, Yüz elli sekiz kent-devletinin Anayasalarını içeren bir kitap ve ayrıca bazı demokratik, oligarşik, aristokratik ve tiranca Anayasalar, Philippos'a Mektuplar, Slymbrialılara Mektuplar; İskender'e dört Mektup, Antipatros'a dokuz, Mentor'a bir, Ariston'a bir, Olympias'a bir, Hephaestion'a bir, Themistagoras'a bir, Philoxenos'a bir, Demokritos'a bir, bir "Selam! Kutsal, mukaddes, uzaktan vuran Tanrı" ile başlayan şiir, "Ne güzel çocuk bahşedilmiş ananın kızı" ile başlayan ağıt.

İkinci Bölüm
Başka Antikler

4
Lao Tzu Hiçliğe Dönüşüyor
(İÖ 600-500)

Konfüçyüs'ün (İÖ 600-500) çağdaşı[1] ve Taoizmin klasiğinin, *Tao Te Ching*'in yazarı olan Lao Tzu Çin'de üç büyük bilgeden biri olarak derin saygı görür. Yine de tuhaf bir şekilde Batı'da hemen hemen hiç tanınmıyor. Profesör Kwong-loi Shun (Kaliforniya Üniversitesi) buna şu açıklamayı getiriyor: "Pek çok modern bilim insanı, Lao Tzu'nun tarihî bir sima olarak varlığına şüpheyle yaklaşıyor ve *Tao Te Ching* olarak bilinen metne toplama ve İÖ üçüncü yızyıl gibi geç bir tarihe yerleştirilebilir bir metin olarak yaklaşıyor..."

FELSEFİ MASAL

Lao Tzu ister gerçekten yaşamış olsun ister olmasın, şöyle bir hikâye anlatılıyor; Lao Tzu Çin'de mutlu değildir ve bir gün dünyayı dolaşmak için oradan ayrılmak ister. Her nasılsa bir sınır muhafızı onu tanır ve tüm bilgeliğini parşömene yazana kadar bu büyük bilgenin sınırdan geçişine izin vermez.

Bilgeliğinden şüphe edilemeyecek olmasına rağmen ya da belki tam da bu yüzden, Lao Tzu 5000'den fazla Çince karakteri kapsayan bir eser yaratarak bu işi birkaç haftada tamamlamış. İlk bölümlerden birinde şöyle der:

1. Kallavi Dipnot: İki büyük filozofun bir kez bir araya geldiği söylenir, öte yandan Konfüçyüse kendisinden biraz daha yaşlı olan bu dostuna kıyasla daha gizemli bir hava verilmiştir. Konfüçyüsçü araştırmacılar Çin Felsefesi tarihini yazarken, Lao Tzu'nun yalnızca onun gölgesinde boy gösterebileceğinden genelde emindirler.

Gökyüzü ve yeryüzünden önce biçimsiz ve eksiksiz bir şey vardı.
Issız! Uçsuz bucaksız! Tek başına duran, değişmeden. Her yere gidiyor, tehdit edilmeden.
Bu Dünyanın Anası olarak düşünülebilir.
Bilmiyorum adını, bu yüzden "Tao" olarak adlandırdım.
O dikkate alınmalıdır mecburen, o "muhteşem" olarak adlandırılan.

Tamamlanan metni muhafıza teslim eden Lao Tzu, mandasına binmiş ve batıya doğru gözden kaybolmuş (Lao Tzu'yu mandasına binerken tasvir eden resimler Çin'de bugün de oldukça popülerdir).

Tamamlanan metni muhafıza teslim eden Lao Tzu batıya doğru gözden kaybolmuş.

Bilinen ilk elyazması kopyaları İÖ 2. yüzyıla kadar uzanır, ancak birçokları bu metnin (*Kutsal Kitap* gibi) ilahi bir kökene sahip olduğunu varsayar, Lao Tzu sadece bir yazar olarak değil neredeyse ölümsüz bir peygamber olarak kutsanır. Bununla birlikte, Lao Tzu'yu ölümsüzlük ile hiç yaşamamış olma arasında bir yere yerleştirenler için o, İÖ 6. yüzyılda Chu hanedanlığındaki Juren'de doğdu; ayrıca *Tao Te Ching* in ya da "Yol ve Onun Erdemi Eseri"nin ilk yazarıydı.

Kökeni ne olursa olsun *Tao Te Ching* çok güçlü fikirlerin depolandığı bir yerdir. Bunlardan sadece biri "yin" ve "yang" kavramıdır. Bunlar gerçeklikteki her şeyin iki görünüşüdür. Dişil yön olan Yin, karanlık, yumuşak ve uysaldır. Eril yön olan Yang ise parlak, sert ve inatçıdır. Dünyadaki her şey iki öğeden meydana gelir ve dünyadaki her şey daha fazla yin ya da daha fazla yang olacak şekilde değişerek sürekli akış halindedir.

İnsanlar yumuşak ve uysal doğarlar ve ancak öldüklerinde katı ve sert olurlar...
Bitkiler yumuşak ve narince filizlenir ve ancak öldüklerinde solmuş ve kurumuş olurlar...
Böylece sert ve katı olanlar ölümün, yumuşak ve esnek olanlar da yaşamın müritleridir.
Dolayısıyla, esnek olmayan bir ordu zafer kazanamaz, bükülmeyen ağaç kırılır.
Katı ve ağır olan eksiltilecek, yumuşak ve akışkan olan artırılacaktır.

Tao Te Ching'in bir başka ilhamıysa, her şeyin belli kalıpları yani "yol"u izlemesi gerçeğidir. Aynı zamanda insanlar da "bu yolu takip etmeli" ve çağa, hükme teslim olmalıdır. Lao Tzu'ya göre teslimiyet ve çaba gerektirmeyen eylemsizlik sadece iyi günlerdeki en iyi davranış yolu değil, aynı zamanda problemlerle yüzleşmenin de en iyi yoludur. Konfüçyüs tarafından tercih edilenler gibi, "kurallar" da sorunun bir parçasıdır. Bununla birlikte, bu dersler birçoklarının varsaydığı gibi pasif ve olumsuz değildir.

Zamanı yargılamak ve ona "teslim olmak" aynı zamanda, muhtemelen İÖ yaklaşık 3000 yılında yazılmış (ki böylece dünyanın en eski kitabı oluyor) kadim *I Ching* ya da "Değişimler Kitabı"nın da temasıdır. *I Ching*, belirli koşullar altında en iyi sonucu elde etmeye yönelik bir rehber, bir eylem kılavuzudur. İmparatorlar ve bilgeler kadar, çiftçiler ve generallerin de istifade ettiği bu kitap, son 5000 yıl boyunca pratik bir el kitabı ve eylem kılavuzu olarak kullanılagelmiştir. Sonuçta, bu "yol"un büyük şeylere olduğu kadar küçük şeylere de uygulanması bu felsefenin parçasıdır.

Tao Te Ching'in bölümlerinden biri, Lao Tzu'yu karakteristik olarak, "göçebe" şeklinde tanımlıyor –insanlar arasındayken, sanki

bir toplantıdaymışçasına meşgul; "henüz gülmeyi öğrenmemiş bir bebek" gibi hissediyor; bir başına ve hakiki yurdu yok.

İnsanlar ihtiyaçtan fazlasına sahip,
Oysa benim hiçbir şeyim yok,
Ve kalbim ahmak, bulanık ve gölgeli.

İnsanlar parlak ve emin,
Oysaki ben loş ve şaşkınım.

İnsanlar akıllı ve bilge,
Halbuki ben sersem ve cahil;
Denizdeki dalga gibi, amaçsız bir göçebeyim,
Hiçbir şeye bağlı olmayan...

Şu "Fukara" Bugün Ne Âlemde Peki?

Lao Tzu, Batı'da yazılmış felsefe ansiklopedilerinin veya sözlüklerinin birçoğunda, ister mandasının üzerinde olsun ister olmasın, bir türlü yer edinememiş gibi görünüyor. Yukarıda aktarıldığı gibi, *Oxford Companion to Philosophy* onun varlığı konusunda şüphelidir. *Collins Dictionary of Philosophy* ise onu zerre dikkate almaz. Hatta alenen enternasyonalist olan *Routledge Concise Encyclopaedia*'da açık bir şekilde "Lao Tzu/Laozi" başlıklı bir madde olmasına rağmen, bu maddede *Tao Te Ching*'in bir başka yazımı olan "Daodejing"e bakılması için bir tavsiye görülür sadece. Her halükârda Lao Tzu bu maddenin altında da kayıplara karışmıştır. Ondan geriye hiçbir yerde tek bir beyaz saç teli kalmamacasına...

5
Pythagoras Ona Kadar Sayar
(Yaklaşık İÖ 570–495)

Bertrand Russell *Batı Felsefesi Tarihi*'nde "Pythagoras, tarihin en ilginç ve kafa karıştırıcı insanlarından biridir" diye yazıyor. "Onunla ilgili gelenekler sadece doğrunun ve yanlışın neredeyse çözülemez bir karışımını değil, en bariz ve en az tartışmalı biçimlerinde bile bize çok ilginç bir psikoloji de sunarlar. O kısaca, Einstein ve Mrs. Eddy'nin bir bileşimi olarak tanımlanabilir. O, temel ilkeleri ruh göçü ve baklagiller yeme yasağı olan bir din kurdu. Onun dini, dinî bir düzen içinde somutlaşmıştı; yani her yerde Devletin kontrolünü ele geçirdi ve 'Azizlerin egemenliğini kurdu."

Russell (sıra dışı bir cömertlikle) şöyle söylüyor: Pythagoras'ın "tüm şeyler sayıdır" teorisi kelimesi kelimesine alındığında anlamsız olsa da, "onun kastettiği şey tamamıyla anlamsız değildir." Russel, "armonik ortalama" ve "armonik dizi" gibi matematiksel mefhumların, "sayıların karesi" ve "küpünü almak" gibi kavramların keşfini, bu yararlı keşifleri bu antik adamın hanesine yazar. Ardından şu sonuca varır:

> Düşünce alanında, onun kadar etkili olan başka birini tanımıyorum. Bunu söylüyorum çünkü Platonculuk olarak görünen şeyin, incelendiği takdirde, özünde Pythagorasçılık olduğu görülecektir. Duyulara değil zihne açılan ezeli-ebedi dünya düşüncesi ondan türemiştir. O olmasaydı, Hıristiyanlar Mesih'i Söz olarak düşünemezlerdi; o olmasaydı, teologlar Tanrı nın ve ölümsüzlüğün mantıksal kanıtlarını aramazdı.

Bu olağanüstü bir övgü, ama doğru olması mümkün mü?

FELSEFİ MASAL

Pythagoras gizemli bir herifmiş gibi görünüyor. Aynı Sokrates gibi, geride ayak izlerinden başka bir şey bırakmadı, yazılmış hiçbir şey de. Hatta onun isminin *pythia* ve *agoreuein* in, harfi harfine "kâhinin sözleri" anlamına geldiğine işaret edilerek, yaşayıp yaşamadığına dair tartışmalar bile yapılmıştır. Yine de bu efsanevi figür için, pek çok pratik ayrıntı kaydedilmişti. Öyleyse Mnesarkhos'un oğlu Pythagoras'ın gerçekten de Batı felsefesinin hakiki babası olup olmadığını görelim.

Hikâye İÖ 6. yüzyılda, kimsenin tam olarak emin olamayacağı bir zamanda başlıyor. Bu noktada, aslen Samoslu, bir adalı olan Pythagoras, görünüşe göre Mısır'ı da kapsayan –burada rahipler tarafından gizemli öğretilerine çekilmişti– ayrıca Pers ve Keldani Mecusileri ile Hindistan Brahmalarına ev sahipliği yapan gizemli "Doğu"yu da içeren bir dünya turundan yıllar sonra evine geri döndü.

Gerçi Samos bir tiranın egemenliği altındaydı, bu yüzden Pythagoras Güney İtalya'da Krotona'ya yerleşmişti. O dönemde yöre sakinleri rahatlıklarına düşkünlükleri ve tembellikleriyle meşhurdular, fakat Pythagoras bir yabancı olarak dikkat çekmemeye çalışmak şöyle dursun, onlara basit yaşamın erdemleri hakkında dersler vermeye bile başladı. Çok geçmeden gymnasiumdakiler ve diğer genç erkekler, şehrin kadınları ve senatodaki yetişkinler, tarihçi Iamblichus'un 800 yıl sonra yazdığına göre, ışığı görmüşlerdi. Bunlardan altı yüzü onun müridi oldu ve kendilerini bilgelik peşinde koşmaya adadılar. Müşterek ve basit bir yaşam sürmeleri gerekiyordu. Pythagoras'ın katı kuralları vardı ve takipçilerinin bunlara uyması gerekliydi. İlk kural sessizlikti. "Onun, yani Pythagoras'ın dediğine göre sessizlik," bilgeliği aramada onların bilmesi gereken tek şeydi.

Iamblichus'un 3. yüzyılda yazdığına göre, genç keşişlerin Pythagoras'ı görmelerine izin verilmiyordu ve onu sadece bir perdenin arkasında konuşurken dinleyebiliyorlardı. Dersler aşağıdaki gibi (Delphi Kâhininin öğütlerine benzeyen) kısa ifadelerden oluşmuş olmalıydı.

Yükü boşaltmaya değil, yüklenmeye destek ol.

Ayakkabını giymeye her zaman sağ ayağından başla.

Karanlıkta konuşma.
Bir fedakârlık yaparken, yalınayak git.

Yıllar süren sabırlı eğitim sürecinin sonunda, sadece birkaç ileri seviye şakirdin konuşmasına ve hatta soru sormasına izin verilirdi.

Sonrasında filozoflar tarafından alay konusu edilen Pythagorasçılığın diğer kuralları arasında şunlar vardı:

Baklagillerden uzak durmak,
beyaz bir horoza asla dokunmamak,
kırlangıçların çatınızın altında yaşamalarına izin vermemek,
aydınlık dışında aynaya bakmamak,
ateşi demirle karıştırmamak,
bir çömlek ateşten alındığında, külde bıraktığı izi derhal yok etmek.

"Onun, yani Pythagoras'ın dediğine göre sessizlik" bilgeliği aramada onların bilmesi gereken tek şeydi.

Benzer şekilde, sabah kalkınca vücut izini gidermek için yatak örtülerini topla ve son olarak kendini şen şakrak bir neşede kaybetme! Russell, Pythagoras'ın tüm kurallarının gerçekten de "ilkel tabu-düşünceleri" olduğunu söyleyerek ekliyor:

Yere düşen bir şeyi almamak,
asla bir ekmeği bölmemek ve tam bir somunu yememek,
anayol boyunca yürümemek,
asla bir demeti yolmamak,
hayvan yüreği yememek,
belirli ölçüdeki alana oturmamak.

De Divinatione'de Cicero, baklagiller kuralına, baklagillerin "gaz yapmaya meyilli olmalarının zihinsel dinginlik arayışına zıt olduğu" açıklamasını getirerek bunu da Pythagorasçı yanlış bilgiler stoğuna ekliyor. Bu muhtemelen, tarikat hakkında yapılagelen kaba bir şakaydı, ama şimdi tarihî gerçeklere karışmış.

Özdeyişleri, maksimleri ve şifreleri öğrenmek zorundaydılar. Iamblichus bazı örnekler verir:

Kutsalların adaları nelerdir?
Güneş ve ay
En bilge şey nedir?
Sayı
Delphi kehaneti nedir?
Sirenler'in söylediği şarkılar

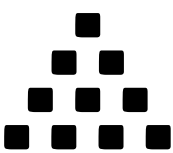
Pythagoras, hayvanlara zarar verilmesini yasaklamıştı, çünkü insanların ruhlarının onların içine hapsedildiğine inanıyordu. Bugün vejetaryenler "hapsedilmiş" kelimesini hayvanlara karşı insafsızlık olarak görebilirler, ama Orpheus rahipleri gibi Pythagoras da insan bedenini ruh için bir tür mezar olarak görüyordu.[2] Dünyevi varoluş, reenkarnasyon yoluyla daha iyi bir şey olarak -belki bir sayı olarak, hatta belki de 10 sayısı olarak- yeniden hayat bulmadan önce katlanılması gereken bir şeydi.

Müzik, Pythagorasçılığın merkeziydi. Pythagorasçılar, sesin belirli frekanslarının ve insan kulağına en hoş gelenlerin birbirleriyle basit matematiksel ilişkiler taşıdığını keşfettiler. Örneğin, lir üzerinde bir telin uzunluğunu yarıya düşürerek bir oktav daha yüksek bir nota ürettiler.

2. Kallavi Dipnot: İlginç bir şekilde, gonga vurulduğunda çıkan ses de, benzer şekilde hapsedilmiş bir iblisin sesi olarak açıklanıyordu.

Pythagorasçılar, göklerin doğal olarak bir "uyum" içinde olması gerektiğini düşünüyorlardı ve tellerin uçlarına ağırlık bağlayarak yerçekimi yasalarının matematiksel temellerini belirlediler (Newton, 2000 yıl sonra *Principia Mathematica*'da bunu kabul etti). Bu bilgiyle, yıldızların, çevreledikleri "merkezî ateş"in etrafında güzel bir ses çıkardıklarını hayal ettiler. Bu arada, söz konusu ateş Güneş değildi ama yine de Pythagoras, dünyanın merkezde sabit bir şekilde durduğu konusunda ısrar etmeyen ve gezegenlerin hareketlerinin ayrıntılı bir sistemini çizen ilk filozof olarak sayılabilir.

Pythagoras, tuhaf bir şekilde evrenin nihayetinde nesnelerin üzerinde ve ötesinde var olan nesnelerin kendilerinden "pay aldığı" sayılardan oluştuğunu düşünüyordu; örneğin dört sandalye, göksel bir "dört sayısı'na işaret ediyordu. On sayısı özellikle önemliydi; dört, üç, iki ve birden oluşan dört sıra:

τετρακτύς (Tetractys) onlusu

İnsanlık, yıldızların ve gezegenlerin hareketlerinde ve aynı zamanda gizemli matematiksel hakikatlerde açığa çıkan evrenin matematiksel zarafetini tefekkür ederek, dünyevi bozulmadan kaçınabilir ve ölümsüzlüğe erişebilirdi. Başka bir tarihçi, Aetius da Pythagorasçıların en bağlayıcı yeminlerini tanrılara değil, matematiksel modellere ettiklerini hatırlatır:

> Ona, bizim neslimize, ezeli ebedi doğanın kaynağı ve kökü olan τετρακτύς (Tetractys) onlusunu verene yemin olsun!

Pythagoras'ın "felsefe" kelimesini ya da bilgelik sevgisini, sayılardan oluşan diğer dünyanın gizemleri üzerine yaptığı araştırmayı kapsayacak şekilde icat ettiği söylenir. Aynı zamanda, evreni tanımlamak için "güzel süs" anlamına gelen "kozmos" kelimesini de o bulmuştu.

5. yüzyılda Proklos, daha önce sadece dağınık gözlemlerle yapılagelmiş matematik çalışmalarını, "bilimin ilkelerini baştan inceleme, ayrıca teorileri soyut ve zihinsel bir şekilde kanıtlama" suretiyle sistematikleştirme itibarını Pythagoras'ın hanesine yazar.

Aristoteles, Pythagoras'ın yönteminin "bir" ile başladığını ve bu birin "sınır"ı temsil ettiğini söyleyerek onun yöntemine ilişkin oldukça dağınık birtakım anımsamalar aktarır. Böylece, "bir"in çevresindeki "sınırsız", "sınırın içine çekilir ve onun tarafından sınırlandırılır... burada sınırsızdan, zamanın, nefesin ve de çeşitli sınıflara ait şeylerin yerlerini sürekli olarak ayıran boşluğun sınırı çekilir." İlkin sayı yaratılmıştır. İnsanların bildiği evren, birbirlerinden ayırt edilebilir şeylerden, yani bu sayede sayılabilir şeylerden meydana gelir.

Eğer bu dizinin geri kalan kısmı belirtildiyse bile bu bilgi kaybolmuştur. Aristoteles, şunu ekler:

> Sayılardaki şu veya bu değişiklik adaleti, bir diğeri ruhu ve aklı, bir başkası da talihi temsil eder –ve benzer şekilde neredeyse her şey sayıyla ifade edilebilir... onlar göklerin tamamının müzikal bir ölçek ve sayı olduğunu varsaydılar...

Aristoteles de "Zıtlar Tablosu"nu hatırlatıyor. Tek ve çiftin, sınırlı ve sınırsızın yanı sıra şu çiftler vardır:

Tek ile çokluk
sağ ile sol
erkek ile kadın
sabit ile hareketli
düz ile kavisli
aydınlık ile karanlık
İyi ile kötü
kare ile... dikdörtgen

(On etti)

Aristoteles, Pythagoras'ın sayıları kavramlarla ilişkilendirdiğini; yani dört sayısını adalet kavramıyla, beş sayısını erkekle kadını birbirine bağlayan evlilik kavramıyla –erkeğin sayısı üç, kadının sayısı ikidir– ilişkilendirdiğini açıklar. Ancak bu teori gerçekten de çok karmaşıktır.

Karmaşık Teori[3]

Pythagorasçı teori "monad" olarak da bilinen "birlik" ya da bir sayısı ile başlar. Bu kavram hem tek hem çift olarak tanımlanıyordu, hatta "tek-çift" olarak da biliniyordu. Bunlar, dünyanın geri kalanını biçimlendirmek için birbirinden ayrılan ve yeniden birleştiren birlik içinde bulunan iki karşıt güçtür. Burası geometrik olarak boyutların olmadığı bir noktadır. Pythagorasçılara göre her şeyin kaynağı budur. İki sayısı bölünme imkânına elvermesinden dolayı kusurludur. O, geometrik açıdan çizgidir. Üç sayısı " bütün" olarak adlandırılır, çünkü bir ve ikiyi birleştiriyor ve böylece bir başlangıç, orta ve sona imkân veriyor... Üç, geometrik olarak ilk şekil, yani üçgendir. Mükemmel olarak görülen dört sayısı kareyi temsil eder, on sayısı da çeşitli asal sayılardan meydana geldiği için, tüm müzikal ve aritmetik oranları içerir ve dolayısıyla dünyayı temsil eder. Üç boyutlu bir şekil (piramit) salt dört noktadan oluşturulabildiğine göre, dört sayısıyla artık fiziksel cisimler alanına ulaşılmıştı.

Beş ve altı sayıları, dişi ve erkek sayılar olarak tanımlanan iki ve üçün birleşiminden –ilki toplamayla, ikincisi çarpmayla– oluştuğu için "evlilik" olarak adlandırıldılar. Yedı sayısına, başka bir sayıdan oluşturulamadığı için "bakire" dendi. Sekiz sayısı 2x2x2 olduğuna göre "küp"ü alınabilen ilk sayıdır ve dokuz sayısına "ufuk" denmesinin nedeniyse "deste"den ya da on sayısından önce gelmesidir. On ise, diğer tüm sayıları içerdiği için "evren" olarak adlandırılır. On sayısı pek çok ilginç yolla elde edilebilir; örneğin 1, 2, 3 ve 4'un toplanmasıyla veya 1 ve 3'ün küplerinin birleştirilmesiyle. Pythagorasçılar bunu tanrısal bir durum olarak gördüler ve bunun üzerine (elbette dindar bir şekilde) yemin ettiler.

3. Kallavi Dipnot 2: Yunan matematiğinin iki temel kökü vardır. Kaynaklardan eski olanı İÖ 3100 ila 2500 arası Antik Mısırdır. Gizli tünelleriyle piramitlerinin gösterdiği üzere, Mısırlıların matematiksel orantıları ve çeşitli gezegenlerin ve güneşin yerlerini belirleme faaliyetleri oldukça ileri düzeydi. İÖ yaklaşık 2000 yılına tarihlenen bir diğer kaynaksa, Mezapotamya'nın, iki ırmak (Fırat-Dicle) arasındaki bu bölgenin/Mâverâünnehrin rahipleridir ki, bu kişiler bir matematiksel bilgi yığını yaratmışlardı. Onların matematiği, inşa etmek, ticaret yapmak ve astronomların mevsimleri ölçmeleri için uygulanırdı, yani pratikti ama aynı zamanda mistikti de.

(*Karmaşık teorinin sonu ya da en azından ilgilendiğimiz kadarıyla onun sonu*)

Her neyse, hikâyeye göre Pythagorasçı öğrencilerden biri olan Hippasus, (ikinin karekökü gibi) bazı geometrik ölçümlerin tam sayı olarak hiçbir şekilde ifade edilememesi karşısında, bu zorluk karşısında "cehalet"ini ilan ettikten sonra denize atlayıp boğulmuştu. Bu tür bir olay, Pythagorasçılar için bariz bir şekilde rahatsızlık vericiydi ve bunu gizli tutmayı tercih ettiler.

Ancak ikinin karekökü meselesini çözememesine rağmen, Pythagoras'ın tuhaf güçlerine dair hikâyeler yığıldı; şu fragmanın aktardığı gibi:

> Bir zamanlar, hem Metapontum'da hem de Kroton'da aynı gün ve aynı saatte birçok insan tarafından görülmüştü ve Olympia'da oyunlar sırasında tiyatroda soyunurken bir kalçasının altın olduğu ortaya çıkmıştı!

Aristoteles, Pythagoras'ın lakabının "Hyperborealı Apollon" olduğunu söylüyor. Hyperborealılar, Yunanistan'ın kuzey bölgelerinde yaşadığı düşünülen mitik bir halktır. Kelime, tam anlamıyla kuzey rüzgârının ötesindeki diyar anlamına geliyor. Burası iklimin ılıman olduğu, Güneş'in yılda iki kere hasat yapılmasına izin verdiği ve yaşlı insanların iyi bir yaşam sürdüklerine karar verdikten sonra kendilerini memnuniyetle denize attıkları bir ütopya olarak düşünülürdü.

Eğer bu yeterli değilse, Pythagoras'ın olağanüstü işlerini kaydeden diğer yazarlardan örnekler verelim:

> O, ceset taşıyan bir geminin yaklaşmakta olduğunu önceden haber vermiş...
> Zehirli bir yılanı ısırarak öldürmüş.
> Cosas nehrine seslenmiş ve "Selam sana Pythagoras!" cevabını almış.

Bu masallardan herkes etkilenmemişti. Herakleitos Pythagoras'ı diğer insanların fikirlerini çalan ve onları kendininmiş gibi takipçilerine anlatan bir şarlatan olarak tarif eder. Herakleitos onu, zanaatı bilgelik değil, hilekârlık olan bir hırsız karga olarak nitelendiriyor.

Ancak Pythagoras'ta yeri olan meselelerin çoğu Platon'da tekrar ortaya çıkar. Örneğin, bu tür düşüncelerin oldukça nadir görüldüğü bir dönemde, Pythagoras erkekler ile kadınların eşit olduğu, böylece mülkün ortak sahiplenilmesi ve takipçilerinin ortak yaşam sürmeleri, topluca yiyip içmeleri gerektiği konusunda ısrar etmişti. Tüm bunlar, göksel biçimler gibi, ayrıca bilgi dünyasıyla maddi dünya arasındaki yarılma gibi Pythagorasçı öğretilerle (filozofların uzak durması gereken bu öğretilerle) birlikte *Devlet*'te yeniden ortaya çıkıyor. Ek olarak:

- *Menon*'da, Pythagoras'ın öğrenmenin gerçekte bir hatırlama olduğunu bildiren görüşü, "köle oğlan," Pythagoras'ın adını taşıyan geometrik teoremi hatırladığında görülür.
- *Gorgias*'ta kişi bir şeyi ne kadar iyi bilirse onu o kadar çok sevecektir şeklindeki Pythagorasçı öğreti yer alır.
- *Timaeus*, evrenin (müzikal) âhenkler üzerinden tanımlandığı Pythagorasçı bir evren tarifidir ki, madde burada geometrik şekillerden, özellikle de üçgenlerden müteşekkil bir şey olarak mistik bir biçimde ortaya çıkar.
- *Phaidon*'da Pythagorasçı bir görüş vardır; felsefe bir ölüm ve ölümsüzlük hazırlığıdır.

Felsefenin bazen Platon'a düşülen dipnotlar olduğu söylenir ki, bu pek çok açıdan doğrudur. Ancak gizemli bir şekilde, Platon'un kendisi de büyük ölçüde, yakın bir çekimin göstereceği üzere, Pythagoras'a düşülmüş dipnotlardan ibaret gibi görünüyor.

6
Herakleitos Nehrin Karanlık Tarafını Seçer
(İÖ 5. Yüzyıl Civarı)

Herakleitos, Yunanistan'ın İyonya kıyılarında yaşayan bir aristokrattı. Kısa, neredeyse çelişkili felsefi epigramları tercih edişi, daha sonra kendisine "karanlık" lakabını kazandırdı. Fakat ona ününü kazandıran, nehirler hakkındaki masum görünüşlü vecizesidir. Profesör Godfrey Vesey mini-ansiklopedisinde, "12. Fragman"ın şöyle dediğini hatırlatır: "Aynı nehre girenlerin üzerinden farklı durumlarda farklı sular akar" ve gayet önemli olan şu notu ekler: Bu iddia Platon'un gündelik duyu dünyasını bilebilme imkânımızı yadsımasına "ve dolayısıyla formlar teorisi"ni ortaya atmasına neden olmuştur.

FELSEFİ MASAL

Sıklıkla belirtildiği gibi Herakleitos, İÖ 500 civarında Efes'te (sanki bir çeşit ekzotik felsefi çiçek gibi) "serpildi." Daha sonraki yazarlara göre o kendisini bir gübre yığınına gömmüştü ama ne yazık ki, genellikle olduğu gibi bu da tarihsel olmaktan ziyade uydurma bir hikâye gibi görünüyor. Diğer tüm "pre-Sokratikler" gibi, onun da düşünceleri ve fikirlerinden sadece birkaç "fragman" kalmıştır; en uzunu elli beş kelimeden oluşan, toplamda yüz kadar fragman.

Bunlara bakıldığında Herakleitos'un bir bilmececi olduğu görülebilir. Ancak Efesli hemşerileri hakkındaki konuşmaları hariç; zira Herakleitos onlar hakkında oldukça patavatsızdı; örneğin "kendilerini assalar iyi ederler, hem de her biri" derken. Ne diğer

filozofları küçümsemekten çekiniyordu Herakleitos, onların, çok şey bilmenin bilgelik getirmeyeceğini bizzat örneklendirerek gösterdiklerini bildiriyordu; ne de genel olarak halkın daha iyi olduğunu söylüyordu –uyanıkken yaptıkları şeylerin farkında değillerdi, tıpkı uyurken yaptıklarını unuttukları gibi.

Daha felsefi olan diğer fragmanlarda Herakleitos'un evrenin kökeni hakkındaki tüm mistik kavramları reddettiği görülür. O, evrenin hiç kimse tarafından yaratılmadığını, aksine her zaman var olduğunu öne sürer ve önemli olanın onun zerrelerini incelemek değil, onun düzenini, yapısını incelemek olduğunu belirtir. Kendisi ise evrenin ateşten, yani ruhun da özsel bir bileşeni olan bu unsurdan yapıldığını düşünür.

Ancak Herakleitos'un en ünlü fragmanı nehir hakkında olandır:

Aynı nehre iki kere giremezsin.

Bazen bu daha açık bir şekilde şöyle ifade edilir: "Aynı nehre girenlerin üzerinden akan su farklı olacaktır." Bazen de şöyle ortaya atılır: "Aynı nehre iki kere giremezsiniz, çünkü üstünüzden her daim yeni sular akıp gitmektedir."

Bölümün başlangıcından bu yana anılan ifadenin dört farklı versiyonunu gördüğümüze göre, bu farklı açıklamalar gayet doğaldır. Nihayetinde, söz konusu ifade çoğunlukla genel olarak gerçekliğin doğasına dair bir tür metafor olarak yorumlanmıştır ve "Herakleitosçuluk" Platon tarafından "her şey akar" mottosuyla özetlenen bir öğreti haline gelmiştir.

Son yüzyılda Herakleitos, nehirlere değil de psişik enerji alanlarına giren bir tür erken kuantum fizikçisi olarak yeniden keşfedildi. "Belirsizlik ilkesi'nin mucidi Werner Heisenberg, onun görüşlerinin tamamen güncel hale getirilmesi için sadece azıcık bir düzeltmeye ihtiyaç olduğunu düşünerek şöyle yazıyordu:

> Modern fizik pek çok açıdan Herakleitos'un öğretilerine aşırı derecede yaklaşmıştır. "Ateş" kelimesini "enerji" kelimesiyle değiştirirsek, onun beyanını modern bakış açımızla kelimesi kelimesine tekrarlayabiliriz. Enerji aslında tüm temel parçacıkların, tüm atomların ve dolayısıyla her şeyin yapıldığı tözdür ve enerji hareket edendir... Enerji, dünyadaki tüm değişimlerin en temel nedeni olarak adlandırılabilir.

Ancak Platon'un kendisi, Herakleitos'un kastettiği şeyin ne olduğu konusunda çok daha önce kararını vermiş olan Kratylos'u tekrarlıyordu. Kratylos'un her şeyin her zaman değiştiğine dair fikri, Empedokles tarafından, dünyanın asli yapısını göstermek için Herakleitosçu bir başka dünya mefhumunu, yani çağrışımsal olarak "sevgi" ve "çatışma" diye adlandırılan iki kuvvet arasında sürekli ikiye yarılan bir dünya mefhumunu dillendiren Empedokles tarafından devralınmıştı. Dünya, içerisine çatışmanın –tıpkı dönen bir girdap gibi– sızdığı mükemmel bir sevgi küresi haline gelir.

Bu kimin fikriydi o zaman? Herakleitos'un veya Kratylos'un veya?... Daha fazla saymayalım. Öyle veya böyle, nehir meselesi, insan deneyiminin doğası söz konusu olduğunda çok daha yavan bir şeymiş gibi görünüyor. Her zaman değişen şeylerle karşılaşırız, fakat bu çeşitlilik görünümünün ardında daha önemli ve daha temel bir birlik vardır: "Soğuk şeyler ısınır, ısınan soğur, ıslanan kurur, kavrulan nemlenir." Herakleitos, duyuların yanıldığını söylemez sadece, zira "görme, iştime ve deneyimlemeyle gelen, bunları kayırıyorum" diye ekler.

Hatta yaşam ile ölümün bile bir olduğunu söyleyerek devam eder Herakleitos. "Aynı şey yaşam ile ölüm, uyanıklık ile uyku, genç ile yaşlı... çünkü şu değişenler bunlar oluyor ve bu değişenler şunlar oluyor." Karşıtlar değişim sayesinde birleniyorlar: Birbirilerine dönüşüyorlar. Şu halde evrenin temel hakikati değişimdir. En yüce, yani "tanrısal" bakış açısı tüm karşıtlıkları birlikte görür: "Gece ile gündüz, yaz ile kış, savaş ile barış, bereket ile kıtlık" hepsi aynıdır. Tanrısal bakış açısıyla, iyilik ve kötülük de aynıdır.

İki bin yıl sonra, Profesör Hegel, Herakleitos'un karşıtların birliğinin dönen girdabında, yeni "dünya felsefesi'nin nüvesini, "spekülatif mantık"ın kökenlerini ve sürekli değişim şeklindeki tarihsel mefhumu buldu. Hegel'in, tez ile antitezin sentez arayışındaki savaşı kavramı hem Marx'ın diyalektik materyalizmine hem de savaş ve çatışmanın arındırıcı güçleri şeklindeki faşist ideolojiye doğrudan yol verdi. Ama diğer taraftan, Herakleitos'un kendisi şöyle ilan etmişti: "Savaşın her şeyde ortak olduğunu ve çatışmanın adalet olduğunu bilmelisiniz." Yalnızca savaşın hararetidir; "kimilerinin Tanrı, kimilerininse yalnızca insan ol-

duklarını, bu ikincileri kölelere ötekileri efendilere döndürmek suretiyle kanıtlayabilen."

Dünya, içerisine çatışmanın -tıpkı dönen bir girdap gibi- sızdığı mükemmel bir sevgi küresi haline gelir.

Aslında Herakleitos'u düşünmenin başka bir yolu daha var. O, sürekli, döngüsel değişim teorisinin ana hatlarını belirlerken bununla beraber Çinli bilge Lao Tzu Tao'nun döngüsel doğasını; yin ve yang'ın meşhur karşılıklı etkileşimlerinde tezahür eden bu doğayı açıklıyordu.

Ancak bu tamamen başka bir hikâye.

7
Göğün Öbür Yarısını Hypatia Tutuyor
(İÖ Yaklaşık 370-415)

Routledge Concise Encyclopedia of Philosophy'de Hypatia, en azından Lucas Siorvanese göre, "felsefe ve astronomi konusunda herkese açık konuşmalarıyla ve seks hakkındaki açık fikirliliğiyle ünlü" bir Yeni-Platoncudu olarak yerini alır. Aynı zamanda o, pratik erdeme dair keskin bir hisse sahip "toplumsal bir canlı"ydı, diye ekliyor yazar. Muhtemelen bu düşüncelerinden birinin sonucu olarak bir Hıristiyan güruh tarafından öldürüldü ve "o zamandan beri felsefe şehidi olarak anılmaktadır."

FELSEFİ MASAL

"Kayıp kadın filozoflar"ın belki de en ünlüsü Hypatia'dır. Onun, zamanının en seçkin Yeni-Platoncu filozofu ve matematikçisi olduğu söylenir. Otuz yaşına geldiğinde şöhreti Libya'ya ve Türkiye'ye kadar yayılmıştı. İskenderiye'deki Müzesi'nde bir matematik ve astronomi hocası olan Theon'un kızıydı ve görünüşe göre Theon'dan daha zeki, üstelik daha güzel ve mütevazı olarak görülüyordu. O zaman Romalıların elinde bulunan ve görkemli saraylarıyla, İskenderiye Kütüphanesi ve Müzesi'yle, ayrıca pek çok etkili felsefe okuluyla övünen İskenderiye dünyanın yazın ve bilim merkeziydi. Antik kentin Hıristiyanlar, Yahudiler ve paganlar arasındaki savaşlarla giderek daha çok boğuşmasına rağmen burada entelektüel yaşam gelişmeye devam etti.

Hypatia bir pagandı, bir çeşit "Platoncu" ya da günümüzün deyişiyle özgür düşünürdü. Hatta İskenderiye'nin Romalı Hıristiyan

hükümeti, Yahudilere ve diğer paganlara zulmettiği dönemde bile onu Plotinos okulunun yöneticisi olarak eşi benzeri görülmemiş maaşlı bir mevkiiyle onurlandırdı. Kronikçi Nikophorosa göre bunun nedeni, onun tüm disiplinlere hâkim olması ve yalnızca kendi zamanındaki filozoflardan değil, daha öncekilerden de açık ara üstün olmasıydı. Her neyse, Hypatia on beş yıl boyunca bu saygın kurumu yönetti; geometri, matematik, astronomi ve mekaniğin incelikli sanatlarını öğretti, Platon ve Aristoteles'in eserlerini okuttu. Hem erkek hem de kadın öğrencilerin onunla çalışabilmek için bölgenin dört bir yanından yola koyulup geldiği söylenir. Kendini adaması, dürüstlüğü ve ciddiyeti nedeniyle, "herkes ona saygı duyuyor ve önünde saygıyla eğiliyordu" diye kaydeder Nikophoros. Böylesine katı erkek egemen toplumda bile onun erkeklere önderlik etmesi son derece doğal görünüyordu.

30 yaşına geldiğinde ünü Libya ve Türkiye'ye kadar yayılmıştı.

Gelgelelim, erkek dinleyicilerinin birçoğu ona âşık olmuştu, hatta içlerinden biri öyle fena âşık olmuştu ki kendini öldürmeye kararlı görünüyordu. Bunu duyan Hypatia elbiselerini yırtarak çıkardı ve güzelliğini gözler önüne serdi ve; "*Voilà*! İşte âşık olduğunuz şey bu, dostum!" dedi. *Voilà* gerçekten! (Aslında Hypatia, başka bir filozofla evliydi ve İmparator Arcadius'un da sevgilisiydi).

Bunun dışında geometri, aritmetik, konik eğrisi hakkında incelemeler ve bir usturlap[1] kurma rehberi yazarak derslerinde mantığa ve matematiğe yoğunlaştı. Gelgelelim, diğer bilim insanlarının ondan bahsettiği mektuplar dışında, ondan bir eser günümüze ulaşmamıştır. Görünüşe göre eserleri oldukça iyiydi, bir kronikçi onların gökyüzüne dokunduklarını, ayrıca Hypatia'nın da güzel konuşmanın timsali ve bilgelik semasının eşsiz yıldızı olduğunu belirtmişti.

İskenderiye'nin Hıristiyan piskoposu Aziz Cyril bunu duymuştu. Cyril'in farklı düşünceleri vardı ve Hypatia'nın ölümünün; fanatik Hıristiyan bir tarikat olan Natrunî keşişlerinin elinden gelecek korkunç ölümününün fermanını kesti. Hypatia arabasının arkasına bağlanarak sürüklendi ve sonunda yakılmadan önce, hâlâ hayattayken keskin deniz kabuklarıyla kesilmek üzere en yakındaki kiliseye götürüldü. Bırakın felsefi olanı, maddi olarak bile ardında çok az iz kalsa da, hiç değilse ayda kendi adını taşıyan bir krater onun izini taşıyor. Böyle bir hak iddiasında bulunabilecek çok filozof yok (Aziz Cyril'in, bir erkek olduğu ve bu yüzden gerçekten buraya ait olmadığı, aynı zamanda antik kentin Yahudi sakinlerine karşı çok sayıda katliamı teşvik etmiş olduğu geçerken not edilmeli. Ancak dehşet verici cinayetlerine rağmen -belki de bu yüzden- çok saygın bir Hıristiyan teolog olmaya devam etti).

Doğrusu, Hypatia'nın hayatı hakkında yazılmış metinlerin çoğu 19. ve 20. yüzyıllarda yazılmış kurgulardır. İçlerinde en yara-

1. Kallavi Dipnot: Usturlap çok eski bir astronomik bilgisayardır ve zamana, gökyüzündeki güneşin ve yıldızların konumlarına ilişkin problemleri çözmek için, bunun için oyulmuş pirinç dairesel plakalar dizisinden yapılır. Hypatia'nın, bu cihazın gelişimindeki, İÖ 400 civarına tarihlenen, önemli bir aşamanın müsebbibi olması gayet mümkündür.

tıcı olanı, Hypatia'nın eğitim öğretiminin ve hayatınının heyecan verici bir açıklaması olan, 1908'de Elbert Hubbard tarafından yazılmış metindir. Yazar, tarihsel kanıtların bulunmayışını telafi etmek için çoğunu kendi üretmişti. Hatta Hubbard, Hypatia'ya atfettiği alıntılar bile icat etmişti ve elinde meseleyi aydınlatmak için çizilmiş, duruma uygun, oldukça "antik" görünümlü bir Hypatia resmi bile vardı.

Bu bizi felsefe tarihi hakkında gayet önemli bir noktaya -onun çoğunun oluşturulduğu noktaya- getiriyor. En eski filozofların öğretileri yalnızca dinleyicilerinin zihinlerinde ve hatıralarında yer alıyordu, hatta daha sonra bunlar "kâğıt"a kaydedilseler bile, burada söz konusu olan, bir şekilde nemlendiğinde kırılgan ve parçalanabilir olan papirüstür yalnızca. Bu nedenle, yazılı kayıtlar bile büyük oranda "kopyanın kopyası" olduklarından, kolaylıkla büyüyebilir küçük hatalarla doludur. Buna ek olarak, çok fazla felsefi yazı farklı diller arasında tercüme edilmiştir; Yunan felsefesi Arapça aracılığıyla Latinceye ve oradan, nihayet yolunun uğrayacağı çeşitli modern dillerden önce tekrar Yunancaya pekâlâ çevrilebilecektir.

Kâğıdın ve elbette internetin icadının bu meseleye pek de yararı dokunmadı -hatalar çok daha etkin şekilde yayıldı sadece. Elbert Hubbard'ın Hypatia'nın hayatını içeren *Büyük Öğretmenlerin Evlerine Kısa Seyahatler* (*Little Journeys to the Homes of Great Teachers*) adlı çalışması çocuklara yönelikmiş gibi görünüyor; ancak eserdeki bilgiler (Sarah Greenwald ve Edith Prentice Mendeze göre) son dönem bilim insanları tarafından devralındı; örneğin Lynn Osen tarafından *Women in Mathematics*'te (MIT Press, 1974), ayrıca Fordham Üniversitesi nin internet üzerinden gururla yayımladığı "Ortaçağ Tarihi Dersi"nden hiç söz etmiyorum bile. Bu kaynaklardan öğreniyoruz ki Theon, kızının bedeninin de iyi eğitilmiş zihni kadar sağlıklı olması için ayrıca bir fiziksel idman düzeni kurmuş ("balık tutma, ata binme, kürek çekme;" hiç güvenilmez kaynaklardan biri: D. Anne Love, *Hypatia: Her Story*). Babası tarafından, herhangi bir katı dinî sistemin hayatını ele geçirmesine ve yeni bilimsel hakikatlerin keşfini engellemesine izin verilmediğini öğrendiğimizde bunu başımızla onaylıyoruz.

Hypatia'nın "Bütün biçimsel, dogmatik dinlerin safsata [olduğunu] ve kendine saygısı olan herhangi bir insan tarafından asla nihai olarak kabul edilmemesi gerektiği"ni söylediğini ve Theon'un kızına verdiği öğütte; "düşünme hakkını saklı tut, hatta yanlış düşünmek bile hiç düşünmemekten iyidir" dediğini duymak güzel. Babasının etkisiyle Hypatia'nın bilimsel, rasyonel Yunan düşüncesinin samimi bir destekçisi haline geldiğini, Genç Plutarkhos'un okulunda öğrenciyken İtalya ve Atina'ya seyahat ettiğini keşfetmek hiç de şaşırtıcı değil. Öte yandan Hubbard ve diğerlerinin de belirttiği gibi, Hypatia'nın bu düşünce okuluna bağlılığı neticede ölümüne yol açacaktı. Şu halde onun bir defasında, "Hayat kişinin 'kendi güçlerini keşfetmesi'dir ve ne kadar çok seyahat edersek, hakikati de o kadar çok kavrayabiliriz. Kapımızın önündekileri anlamak, ötelerdekini anlamak için en iyi hazırlıktır" demesinde şaşılacak bir şey yok. Hubbard onun şu sözlerini hatırlatıyor:

> Masallar masal olarak, mitler mit olarak ve mucizeler de şiirsel hayaller olarak öğretilmelidir. Hurafeleri hakikat olarak öğretmek en korkunç şeydir. Çocuk zihni onları kabul eder ve onlara inanır; çocuk bunlardan ancak büyük acılar ve belki bir trajedi vesilesiyle yıllar sonra kurtulabilir. Aslında insanlar hurafeler için, geçerli bir hakikat için savaştıkları kadar hızlıca savaşacaklardır -çoğu zaman daha da hızlı, zira hurafeler öylesine soyuttur ki, onları çürütmek için bile ele alamazsınız, ama hakikat bir bakış açısıdır ve bu yüzden değişebilir.

Diğer yandan, herkes düşünme hakkını elinde tutmalıdır; "yanlış düşünmek bile, hiç düşünmemekten iyidir."

Bunlar ince düşüncelerdir ve en çok da İskenderiye matematiğinin kraliçesine yaraşırlar. Onun bunların hiçbirini söylememiş olması sadece biraz utanç vericidir. Bu alıntıların tamamı uydurmadır; senaryonun çoğunun uydurma olması gibi. Bilindiği kadarıyla Hypatia İskenderiye'den hiç ayrılmadı ve artık iyice yerleşen zarif portresi, Hubbard tarafından sadece kitabı için tasarlandı.

O dönemde Hypatia'nın matematik hakkındaki çalışmasına yapılan tek atıf, Ptolemaios'un *Almagest*'inin* III. Kitabına

* Ptolemaios'un (Batlamyus) derlediği astronomi, coğrafya, matematik ve simya üzerine kapsamlı bir ansiklopedi. (y.h.n.)

Theon'un yazdığı şerhin girişindedir. Theon bu edisyonu "filozof kızım Hypatia tarafından hazırlanmıştır" şeklinde tanımlıyor. Hypatia'nın matematiğine dair bir diğer veri de 6. yüzyılda Hesychios'tan gelir: "Hypatia, Diophantosa, Astronomi Kanonuna ve Apollonios'un Konikler'ine bir şerh yazmıştır."

Pergalı Apollonios, İÖ 3. yüzyılda yaşadı ve İskenderiye'de okudu. Matematiksel eğrilere "parabol, elips ve hiperbol" isimlerini o vermiştir ve onun fikirleri sadece, gezegen yörüngeleriyle ilgili çalışması bağlamında Ptolemaios'u değil, 17. yüzyılda analitik geometriyi geliştirirken Descartes ve Fermat'ı da etkilemiştir. Hypatianın geometrinin ilerlemesindeki rolü, unutulmuş başarılarından biri olabilir.

Hypatia'nın ölümünün böylesine inanılmaz görünen korkunç koşulları hakikaten 5. yüzyıldan Hıristiyan bir tarihçi, Sokrates Scholastikos tarafından görece güvenilir olarak (ki kiliseyi böylesine zavallı gösteren bir hikâye icat etmek için hiçbir sebebi yoktur) kaydedilmiştir; Scholastikos bu koşulları anlattıktan sonra onun, zamanın diğer tüm filozoflarının üstünde olan başarılarını, bilim ve felsefedeki kazanımlarını da belirtir.

Öğrencilerinden biri olan Kyreneli Synesios'a atfedilen mektuplar da, onun öğretilerinden ve felsefesinden bahseder. Bu mektuplarda matematiğinden bahsedilmiyor, daha ziyade Hypatia'ya "filozof" ve "en kutsal, saygıdeğer filozof" olarak hitap ediliyor. Eh bu da, onun buraya dahil edilmesi için yeterince iyi bir sebep.

Üçüncü Bölüm

Ortaçağ Felsefesi

8
İkiyüzlü Augustinus
(İS 354-430)

Mark Jordan, *Routledge Encyclopaedia of Philosophy*'de, "Augustinus'un Batı felsefesi üzerindeki süre, kapsam ve çeşitlilik bakımından etkisini sadece Platon ve Aristoteles aşabilmiştir" diye yazıyor. "Augustinus, sadece erken ortaçağ için değil, çoğunlukla tek otorite olduğu bu dönem için değil, ayrıca modern zamanlar için de otoritedir."

Peki, ne üzerinde otorite? Tartışmasız bir şekilde günah işlemenin. Eğitimli araştırmacılar, Aziz Augustinus'un asli günah ile ya da Püritenlerin "doğuştan günahkârlık" dediği şeyle bu denli meşgul olmasının, herkese açık hamamlarda (o zamanın alışkanlığı olduğu üzere) çıplak bir şekilde yıkanırken ergenlik çağında bedeninin geçirdiği değişimlerin herkesçe görülmesiyle yaşadığı mahcubiyetten kaynaklandığına inanıyor. En azından Freudcu psikoloji uzmanları böyle düşünüyor. Ama teologlar için böyle olmayabilir, bunun yerine onlar Augustinus'un doğrudan Tanrı'yla konuşmakla ilgilendiğini düşünüyorlar. Velev ki gerçekten böyle bir şeyle ilgili olmasın, yine de filozoflar, Descartes'ın "cogito"sunun Augustinus'ta yer alan ilk versiyonunu, ayrıca onun zaman ve özgür iradeyle ilgili tartışmasını göstererek psikologlara karşı teologların tarafında yer alma ve Augustinus'u çok önemli bir filozof olarak görme eğilimindeler.

FELSEFİ MASAL

Ana çalışması olan, ünlü otobiyografik *İtiraflar*'da Augustinus, kendi kötücül doğasını tartışarak ve on altı yaşındaki halini tasvir ederek işe başlar; okuldan uzaktayken ("ebeveynimin maddi sıkıntıları nedeniyle başıboz gezdiğim bir dönemde") "kirli arzuların dikenleri başımın üzerinde yükseldi ve onları kökünden sökecek bir el yoktu."

O zamanlar kesinlikle muzır bir meseleyle, üf... nasıl desem, hani şu istenmeyen ereksiyonlarla tanışmıştı Augustinus.

> Günlerden bir gün babam beni hamamda, erkekliğim uyanmış ve coşkun bir gençliği kuşanmış vaziyette görünce artık torunları olacağını düşünerek bu durumu anneme gayet hoşnut olarak anlattı; sevinçten sarhoş olmuştu neredeyse, ama öyle bir sarhoşluk ki dünyaya seni, Yaratanını unutturan ve insanı sana değil de yarattıklarına âşık ettiren, görünmez bir şarabın sarhoşluğu.

Neyse ki, annesi Monica, günahkâr ailenin geri kalanından farklı olarak dindar bir Katolikti ve durumdan daha az memnundu. (Daha sonra olacağı gibi) Azize Monica'da:

> kutsal bir korku ve titreme peyda oldu. Henüz vaftiz olmamıştım, bu vaziyette sana yüzlerini değil sırtlarını dönenlerin dalalet yolundan gideceğimi düşünüyordu. Vay başıma gelenler! Senden giderek daha da uzaklaşıyordum, bir yandan da utanmadan senin suskunluğunu koruduğunu söylemeye nasıl cesaret ediyordum? Sen o zamanlar bana bir şey demiyor muydun sahiden? Annemin, şu imanlı kadının kulaklarıma fısıldadığı sözler senden başkasının mıydı sanki? Ama bu sözlerden hiçbiri kalbime işlememişti ki onlara uyayım. İyi hatırlıyorum; annem muazzam bir kaygıyla beni baş başayken uyarıyor, zina yapmamamı ama hele de başkasının karısını lekelemememi istiyordu.

Ne yazık ki, yeni bir yorumcunun onaylamayarak yazdığı gibi: "On altı yaşında şehvetini dizginleyemedi ve günah işledi. İlişkiye girdiği kadının adı bilinmiyor." Başka bir şekilde ifade edersek, Augustinus, Kuzey Afrika'da bir Latin taşra kenti olan Tagaste'de doğmuştu ve öğrenim gördüğü Kartaca'da tanıştığı genç bir kadınla ilişkiye girmişti. Kadın onun çocuğunu taşıyordu ve on yıldan uzun bir süre sevgilisi olacaktı (Monica ona daha iyi birini bulana kadar).

Augustinus 30 yaşına geldiğinde, bu tür görevlerin politik güce dönüştüğü bir dönemde, Milan'daki Kutsal Roma İmparatorluğu sarayında retorik uzmanı olmuştu. Ancak, tüm entrikaları ve politikalarıyla bu saray hayatını sevmiyordu; bir gün imparatora biraz retorik (güzel bir konuşma) icra etmek üzere atlı arabasına binerken şöyle yakınıyordu: "Sokaktaki sarhoş bir dilenci bile ondan daha az dertli bir varoluşa sahip." Milan'da ona eşlik eden Monica, durumu düzeltmek için, ona bir evlilik ayarladı, yalnız oğluna tek bir şart koştu; sevgilisini terk edecekti. Ancak nişanlısı evlilik yaşına gelmeden önce, iki yıl boyunca başka bir kadınla ilişkisi oldu Augustinus'un. Onun ünlü duası, *da mihi castitatem et continentiam, sed noli modo* "bana iffet ve ölçülülük ver –ama henüz değil," bu dönemden geliyor.

Sonra, çok geçmeden, bir gün arkadaşı Alipius'la otururken bir ses duydu, sanki bir çocuk tekrar tekrar "Augustinus! Augustinus! *İncil*'i al ve oku!" diyordu. Bunun *Kutsal Kitap*'ı açması ve ilk pasajı okuması için ilahi bir uyarı olduğunu fark etti. Kitabı açtığında karşısına *Romalılar* 13: 13-14 çıktı ve orada şunu okudu:

> Kendimizi çılgınca eğlenceye ve sarhoşluğa, ahlaksızlığa ve sefahate, çekişmeye ve kıskançlığa kaptırmayalım. Gün ışığında olduğu gibi, saygın bir yaşam sürelim. Rab İsa Mesih'i kuşanın. Benliğinizin tutkularına uymayı düşünmeyin.*

Kitapları rastgele açtığınızda bulduğunuz şey şaşırtıcı gelir. Zaten Augustinus da etkilenmişti. Yeniden biçimlenmesinin bir parçası olarak işte şimdi, 32 yaşında, Piskopos Ambrosius tarafından Paskalya arifesinde (oğlu ve Alipius'la birlikte) vaftiz edildi. Monica bundan oldukça etkilendi ve dualarına nihayet icabet edildiğini gördü ve sonrasında tam vaktinde öldü.

Birkaç yıl sonra, Augustinus Kuzey Afrika'ya döndü, ama artık, sonunda varisi olacağı Hippo başpiskoposunun asistanıydı. Kısa bir süre sonra *İtiraflar*, *Tanrı Devleti* (*De civitate Dei*) ve başka pek çok eseri yazmaya başladı ki, bunlar kilisenin resmî beyanları haline gelecektir. Hepsinde cinselliğin çekimiyle mücadele ediyordu.

---

* Türkçesi şuradan alınmıştır: https://incil.info/kitap/rom/13. (ç.n.)

Augustinus ve annesine göre, cinsel istekle günah işlemek arasındaki bağlantı, doğaldı, dahası kaçınılmazdı. *Evlilik ve Şehvet*'te (*De nuptiis et concupiscientia*) Augustinus şunu açıkça belirtir: Şehvet " asli günah"ın aracıdır. Asli günah kavramı ilk olarak Kartacalı Tertullianus tarafından 2. yüzyılda icat edilmiştir ve Cennet'te işlenen "ilk günah"ı temsil eder. Dikkatinizi çekerim, Tertullianus için üremek kendinde iyidir. Ancak Augustinus için:

> Ne zaman ki fiili çocuk yapma süreci gelir, o zaman meşru ve namuslu olan kucaklaşma bile, şehvet coşkusu olmadan gerçekleştirilemez... [Bu] âdeta günahın kızıdır ve utanç verici eylemlere iş görme izni verdiğinde, aynı zamanda birçok günahın da annesi olur. Şimdi bu *şehvet*ten doğan her şey ilk günah ile yakından bağlantılıdır.

Evet, Âdem ve Havva şehvet olmadan seks *yapabilirlerdi*, ama bunun yerine şehvetle yapmayı tercih ettikleri için Augustinus onları ayıplıyor. Bir marangozun eylemlerini şehvet olmadan gerçekleştirebildiği gibi insanlar da cinsel ilişkiyi böyle yapabilirler. Ama yapmamayı tercih ediyorlar. Dikkatinizi çekerim, insanların seçebilme yetenekleri oldukça sınırlıdır; çünkü Augustinus'un, *Bozulma ve Lütuf Üzerine* sinde (*De Correptione et Gratia*) açıkladığı gibi, insanlar yalnızca "günah işleme" bağlamında özgürdür. Tanrı iyidir, ama hepimiz kötülükle doğduğumuz için, (Augustinus'un kendisi gibi) iyi eyleyebilen bir kişi bile, sadece Tanrı sayesinde böyle eyleyebilir. Bunun dışındaki herkes *massa damnata*, lanetlenmiş kötülük yığınıdır. Tanrı, sırrına erişilmez tarzıyla, bunlar içinden kurtarılmak üzere sadece küçük bir miktarını seçti ve sadece bu pek az kişi günahsız eyleyebilecek.

Bu hak edilmemiş lütuf tarafından kurtarılan azınlık için, Augustinus, *Tanrı Devleti*'nde, "Tanrı'nın bir görüşü var, şu an sadece belli belirsiz farkına vardığımız bir sevinç" diye yazıyor. Geri kalanlar içinse, "yeniden diriltilmiş bedenlerinin, kendilerini tümüyle yok etmeden acı verecek alevler tarafından ebedi bir azaba maruz bırakılacağı ikinci bir ölüm var." Muhakkak ki, azabın derecesi günahın derecesiyle orantılı olacak, belki daha da kötü! "Gerçi süre, her durum için eşittir: Onlar sonsuza kadar acı çekse gerek, çünkü daha az acı çekmeleri *Kutsal Kitap*'la çelişirdi ve Tanrı nın kurtardığı küçük azınlığın ebedi kutsanmışlığına

olan güvenimizi zayıflatırdı" (kilisenin dışında okumak isteyenler için, *Tanrı Devleti* (*De Civitate Dei*), XXI. Kitap, 23. Bölüm). Augustinus'un kullandığı kendine özgü ifadelerden birini kullanırsak; eyvah ki ne eyvah!

Aziz Augustinus da kölelik ahlakının güçlü bir savunucusuydu; o bunun köklerini, "oğlunun günahı"nı bu adla "damgalamış" olan ve iyi olanın günahkâr olanı kullanma hakkı vardır ilkesini vaz eden "hak gözetir" Nuh'a kadar indirir. *Tanrı Devleti*'nde şöyle açıklıyor Augustinus: "O halde köleliğin asıl nedeni günahtır; insanı insanın egemenliği altına sokan budur –olan her şey Tanrı nın hükmünün koruması altındadır, O mevzubahisse haksızlık yoktur, yalnızca O'dur insanın çeşit çeşit suçuna verilecek en uygun cezayı bilen."

Böylece Tufan sırasında, bir avuç insan günahkâr olarak ortadan kaldırılmıştı.

Ancak Augustinus tüm bunları nasıl biliyordu? Nihayetinde *Kutsal Kitap*'tan değil. Asıl mesele *Kutsal Kitap*'ta hiçbir zaman "ilk günah"tan bahsedilmemesi değil, aslında Augustinus'un, mevcut nesillerin Âdem'in "düşüş"ünden sorumlu tutulabileceği düşüncesi, sadece günahkârın öleceğini ve çocuklarının masum olduğunu belirten *Hezekiel* 18'deki pasaj gibi bazı pasajlarla doğrudan çelişmektedir. Aslında, Tertullianus gibi, Augustinus'un da dayandığı otorite bizzat Tanrı'dır. Augustinus, "ilhamlar"ın,* *Kutsal Kitap*'la doğrudan çelişir göründüğü durumlarda bile doğru olduğunu düşünür. "Her hakikatin kaynağı, akıl değil, ilahi ilhamdır/vahiydir." Gerçekten göksel olan etik ölçütler sadece akılla formüle edilmezler, ancak Tanrı tarafından vahyedilirler/ilham edilirler. Hıristiyan hakikati, teorik mükemmelliğe ya da mantıksal tutarlılığa dayanmaz; Hıristiyan hakikati hakikattir, çünkü kaynağı Tanrı'dır. Ayrıca kendisinden önce Piskopos Origenes'in yaptığı gibi Augustinus da *Kutsal Kitap*'ı alegorik bir şekilde yorumlar. *İncil*'in, *Kutsal Kitap*'ın, onu arayanlar arasında değerli olanları

* Bazı Batı dillerinde hem vahiy hem de ilham anlamına gelen "revelation" kelimesinin aksine, İslam terminolojisinde "vahiy" yalnızca peygamberler için "ilham" ise (yalnızca sahih, geçerli kabul edilen türü) veliler, ermişler için, kullanılır. Dolayısıyla, Augustinus kendisine gelen "ilhamlar'ın *Kutsal Kitap* "vahyi' yle doğrudan çelişir göründüğü durumlarda bile doğru olduğunu öne sürebiliyor. (ç.n.)

değersiz olanlardan ayıklamak için Tanrı tarafından üstü kapalı olarak verildiğine inanıyordu. Herhangi bir kapalılık, hakikatin, keşfedilecek olan yeni yönlerini sunar.

Augustinus'un danışmayı uygun bulduğu otorite bir Hıristiyan mezhebi değil, Maniheistlerdi. Augustinus, hayatının sonraki dönemlerinde onların iğrenç yanılgılarını uzun uzadıya yazarak yeminli bir Maniheizm düşmanı olsa da, gençliğinde coşkulu bir Maniheizm destekçisiydi. (Tıpkı Augustinus gibi) Maniheistler de Platon'dan etkilenmişlerdi, iki ezeli-ebedi ilke arasında, yani Aydınlık ile Karanlık arasında sürekli bir mücadele olduğunu ve ruhlarımızın fiziksel dünyanın Karanlığında sıkışıp kalmış Işık parçacıkları olduğunu düşündüler. Augustinus'un onlardan aldığı ders, tüm âlemin (beden) kötülük olmasıydı. Özellikle de seks, çocukların doğumuyla sonuçlanan evliliklerde bile günahtı. Hatta Maniheistler bir bebeği olan herkese, onu, ölmesi için derhal bir dağın eteğine bırakmalarını tavsiye ettiler. Ancak Augustinus yeterince derin bakamadıklarını sonunda fark etti. Sadece cinsel ilişkiden kaçınmak yeterli değildir, zira halihazırda bebekte görülen günah ve bencillik değil de nedir –memeyi kıskançlıkla kavrayan kim? Augustinus, "şahsen ben kıskanç bir bebeği izledim ve inceledim" diye yazıyor.

> Henüz konuşamıyordu, kıskançlık ve acıdan beti benzi atmış bir vaziyette annesinin sütünü paylaştığı kardeşine dik dik bakıyordu... süt kaynağı böylesine zengin ve bol aksın, ama bir bebek bu kaynağı, tamamen muhtaç halde ve hayatı sadece bu gıdaya bağlı olan öz kardeşiyle paylaşmaya katlanamasın, peki bu bebeğe masum denir mi? (*İtiraflar*, I. Kitap, 7/11)

Ya da Augustinus'un uzun uzadıya anlattığı armut ağacı meselesini hatırlayalım. Bu mesele, tasasız gençlik yıllarında Augustinus ve arkadaşlarının komşunun bahçesinden armut çalmasıyla ilgiliydi. Aslında armutlar çürüktü, kendisi de aç değildi ve zaten evde daha iyi armutlar vardı, ilk başta bu eylemi açıklayamamıştı, ama daha sonra, açıkça, "bu günah kötücüldü ve hoşuma gitti... bu utanç verici eylemde, utancın kendisinden başka bir şey bulmadım!" diyecektir. Bu eylem görünüşe göre sırf inadına yapılmış bir eylemdi; (Hannah Arendt'in yıllar sonra Nazi toplama

kamplarıyla ilgili olarak söylediği gibi) kötülüğün "sıradanlığı"nı en açık olarak onun görünüşteki anlamsızlığı yansıtır. Ama sonra Augustinus –âni bir kavrayışla– kendi başına olsa armut çalmakla ilgilenmeyeceğini fark eder. Bunu yapmıştı, çünkü arkadaşlarıyla bereberdi. "Ah, hiç de dostça olmayan dostluk," Arkadaşlık –"zihnin o derin *baştan çıkarıcısı*"– kötülüğün gerçek kaynağıdır.

Çünkü kardeşliğin, bizzat grup içi yoldaşlığın baştan çıkarıcı bir cazibesi vardır. "Erkeklerin, sevgi dolu bir bağ ile birbirine bağlanmış dostluğu, pek çok ruhun bir araya geldiği tarzda bir birlik olduğu için tatlıdır." Ancak daha aşağı olan bu iyiliği kucaklayarak "Ruh, Tanrı ya arkasını döndükçe ve Tanrı'dan uzaklaştıkça, Tanrı'ya geri dönmediği sürece bulamayacağı saf, temiz şeyler ararsa, *zina*ya meyleder." Augustinus kendi kendine, "hırsızlık suçunu işlediğimde bana zevk veren, çaldığım şey değildi, çalmış olmam gerçeğiydi. Eğer bunu yalnız başıma yapsaydım, hiç de zevk almazdım" diyordu.

Öte yandan bu toplumsal zinanın kökünü kazımak zordur. Hatta Augustinus 10. Kitap'a varışından ve yüzlerce itiraftan sonra, Yemek ve müzik gibi meselelerde günahkârca olanları hoşgörülebilir olanlardan ayırdıktan sonra bile, hâlâ arkadaşlarla birlikteliğin ve sohbetin yerini belirleyemiyor. "Diğer ayartma türleri için, bir çeşit öz denetimim var, ama bununla ilgili neredeyse hiç yok." Annesinin ve ardından bir arkadaşının ölümüne dair üzüntüsü ona Tanrı'dan ne kadar uzak olduğunu hatırlatır. Ne kötü! Ne zaman bir arkadaşının ölümüyle sarsılsa, daima diğerlerinin ölümünü de sanki gerçekleşmiş gibi idrak ederdi, dostluğun gelip geçiciliğine daha sıkı sarılır, yitirme gerçeğini önceden hissederek kendi merkeziliğine, derine daha da derine inerdi. Vah vah! İnsan toplumu meseli ve insanın öz-aşkınlığı yanılsamasıdır "arkadaşlarımızda hoşumuza giden şey."

Tam da bu nedenle *İtiraflar*, *tüm* insan ilişkilerinin, hatta en soylu dostlukların ilk günahı aktardığını ilan ederek arkadaşlığı "zinacı bir okşayış" olarak tanımlar. Biraz sert duruyor, fakat zaten (Augustinus'un, *Tanrı Devleti*'nin okurlarına hatırlattığı gibi) şehvet ya da "cinsel arzu" bedende değil, ruhta bulunur. Bir ruh, bir başkasının bedenine veya ruhuna ya da her ikisine de –sapkınca ya da değil– çekildiğinde, o zaman toplumsal bir

ilişki, toplumsal bir alışveriş söz konusudur. "Samimi cinsel arzu", Tanrı'nın yarattığı tüm iyi şeyleri kontrol etmeye, sahiplenmeye ve kişinin özel amaçlarına dönüştürmeye yönelik kopkoyu bir dürtüdür.

Ne yazık ki, insan ırkı doğası gereği diğer türlerden daha fazla toplumsaldır.
"Ah, hiç de dostça olmayan dostluk "

Ne yazık ki, insan ırkı "doğası gereği diğer türlerden daha fazla" toplumsaldır. Dahası, doğumdan itibaren ölmekte olduğumuz için, toplumsal büyüklüğün ve ölümsüzlüğün gururlu ve muazzam "masalı"nı kucaklamaksızın aklı başında kalmanın ve kendimizi umutsuzluğa karşı güçlü kılmanın başka bir yolu yoktur.

Öyleyse Ne Yapabiliriz?

Neyse ki bir çıkış yolu var. Augustinus için doğruluğun işte şu ölümle geldiğini bildirebiliyoruz. Sevinçle! "O zaman insanlara şöyle söylendi, 'günahkârsanız öleceksiniz.' Şimdi de şehitlere, günahkâr olmaktansa öl' deniyor."

Daha o zamanlarda bile, bazı Hıristiyan aydınlar Augustinus'un, şeytanın insanlığın yaratıcısı gibi görünmesine neden olduğundan şikâyet ediyorlardı. Bebeklerin daha annelerinin karnında günahkârlıkla lanetlendiklerini iddia etmeyi saçma buluyor ve bunun Tanrı'nın adalet sevgisiyle çeliştiğine inanıyorlardı. Bazıları, Augustinus'un kötülük ve bedensel dünya tariflerindeki Maniheizm etkisinden yakındı. Pelagius olarak da bilinen Morgan adındaki bir Galli keşiş, günahın bedene değil ruha ait bir şey olduğunu, cinsel olarak aktarılmasının ve nesilden nesile geçmesinin mümkün olmadığını iddia etti. İnsanların iyilik ile kötülük arasında seçim yapabileceğini ve insanların günahkâr doğmadıklarından, günahkâr davranışlar için bir mazeretleri olmadığı konusunda ısrar etti. Ayrıca Kilise'de reform yapmak istiyordu ve zengin bir adamın kesinlikle lanetlendiğini öne sürerek Augustinus'u varlıklının yanında olmakla eleştirdi. Augustinus onun vaftiz ritüelinin altını oymasından ve zengin olanların (ki bunlar açıkça Tanrı'nın ihsanı sayesinde zengin olmuşlardır), topraklarını Katolik manastırlara terk etmek yerine, servetlerini günahkâr kitleler arasında dağıtarak kendilerini mahvetme ihtimalinden paniğe kapılmıştı. Böylece, zor da olsa Papa'yı, Pelagius'u "aforoz etmesi" için ikna etti. Keşiş Britanya'ya dönmek ve hayatının geri kalanında orada kalmak zorunda kaldı. Gerçekten, vah vah!

9
Aziz Thomas Aquinas, Tanrı'nın Varlığını Tartışıyor
(1225–1274)

Thomas Aquinas aşırı kiloluydu, vücudu ödemliydi ve bir gözünün büyük, diğerinin küçük olması nedeniyle orantısız bir görünüşe sahipti. Çocukluğu boyunca çoğunlukla sessizdi, konuştuğunda da genellikle konuşulan konuyla ilgisizdi. Böylece o, filozof-keşiş olmaya karar verdi ve böylelikle çok da başarılı oldu.

Gerçekten de, 1323'te Thomas, Papa XXII. Johannes tarafından kutsandı (aziz ilan edildi) ve 1567'de (daha da iyisi) "Kilise Büyüğü" olarak kabul edildi ki, resmen "*Doctor Angelicus*"* olarak bilinir. 1879 yılında, Trent Konsili'nde, sanayi devriminin kuşkuculuğuyla karşı karşıya kalan Kilisenin *İncil*'in yanı sıra başvurduğu kaynak Thomas'ın yazılarıydı. Daha sonra, Papa XIII. Leo, Aquinas'ı inananlara, Hıristiyan inançlarının en güvenilir rehberi ve tüm teoloji öğrencileri için de temel bir okuma olarak tavsiye etti. Yine de Thomas'ın kutsal yolu tamamen engelsiz değildi. İlk olarak, manastıra kayıt olmaya giderken, yolda kardeşlerinden ikisi çalılıklardan fırladı ve onu bir kaleye hapsetmek, türlü ayartılarla sıkıştırmak için kaçırdı. Daha da kötüsü, 1277'de

* "Okulların meleği" diye de adlandırılır. Kilise Büyüğü diye adlandırılmadan (1567) ve azizlik mertebesine yükseltilmeden (1323) önce Paris Üniversitesi nde ona "Ortak Büyük" yakıştırılması yapılıyordu. Bunun nedeni teolojide geniş bir bilgi birikimine sahip olması ve evrensel bir öğretmen olarak görülmesidir. Doc tor Angelicus tabiri, 1400'lerin ortalarında Aziz Antoninus tarafından ona atfedilmiştir. Tanrı yı gören kalbin saflığına sahip olması ve melekler hakkında hacimli ve görkemli bir şekilde yazmış olması buna nedendir. (y.h.n.)

Paris başpiskoposu Thomas'ın bir sapkın olarak resmen mahkûm edilmesi için uğraştı.

1277'deki sapkınlıktan 1323'teki azizliğe doğru tam bir diriliş... Ama gerçek Thomas hangisiydi?

FELSEFİ MASAL

Thomas'ın ana eserlerinin hiçbiri, *Summa Theologica*'dan daha önemli değildir. Bu eser, 518 soru ve 2652 cevaptan oluşan bir *şaheser*dir. Doctor Angelicus, 1266'dan 1273'e kadar yedi yıl boyunca bunun üzerinde çalıştı. *Summa*, dönemin üslûbuna uygun olarak "muhatabını ilzam etme" biçiminde yazılmıştır. Ortaçağ insanları, ki sadece filozoflar değil, muhaliflerinin açıklamalarını kabul etmek, reddetmek veya şüphelerini beyan etmek *zorunda* oldukları bu muntazam tartışmaları (*obligationes* olarak bilinir) pek sevdiler. Sonunda kendisiyle çelişkili bir sonuca ulaşan ilk kişi kaybediyordu. Ünlü ihtilaflardan biri, Aristoteles'in, mızrak gibi şeylerin yalpalayarak düşmesini arkada oluşan hava "basınç"ıyla değil de bu şeyin doğrudan fırlatılmış olmasıyla açıkladığı teorisi hakkındaydı. Bu durumda Aristotelesçiler, mızrağın sapının da bilenmesinin (ucuna karşılık olarak) herhangi bir fark yaratıp yaratmayacağını düşünmek zorunda kaldıklarından, kaybetmiş kabul edildiler. Fakat Aquinas için bunlar önemsiz şeylerdi. *Summa Theologica*'daki ilk ihtilaf, teolojinin doğası üzerineyken, ikincisi de Tanrı'nın varlığı üzerinedir.

Felsefeciler, Kilise'yi zaten söylemeye gerek yok, Aquinas'ın, Tanrı'nın varlığı *aleyhine* kusursuz, iyi niyetli ve yere seren argümanlarından ziyade, onun *lehine* argümanlarını vurgulamaya meylettiler. Aquinas meseleyi ele alırken muhtemelen iki yüz yıl önceki diğer Aziz Thomas'ın argümanlarını geliştirmeyi umuyordu. 1077'de Thomas Anselmus, iyice düşündükten sonra, Ontolojik Argüman olarak bilinen, Tanrı'nın varlığına dair kanıtını sunmuştu. Tanrı'ya edilen dua biçimindeki bu argüman, onun "kendisinden daha mükemmel bir şeyin düşünülemeyeceği şey" şeklinde tarif edilmesiyle başlar.

Bu mantığa göre, herkes –tanımı gereği– Tanrı'nın mümkün olan en mükemmel varlık olduğunu ve ikinci olarak, Tanrı'nın en azından onun kavramına sahip olmamız bakımından var

olduğunu (yani onun "anlayış yetimizde" var olduğunu) kabul ettiğinden, Tanrı'nın "gerçekte/edimsel olarak" da var olduğunu onaylamak için sadece küçük bir adım atmamız gerekir. Ayrıca bu adım bir üçüncü adımla kanıtlanır; argümanın zekice koyulmuş öncülü teorinin yanı sıra gerçekte de, edimsel olarak da var olan bir şeyin sadece anlayış yetisinde var olan şeyden daha mükemmel olduğunu öne sürer. Tanrı en mükemmel olduğuna göre, anlayış yetisinde var olduğu gibi gerçekte de var olmalıdır. Keşişler, Tanrı'nın varlığının bu ispatını bir zafer olarak gördüler. Ancak bu ispatın zayıflığı, Tanrı nın varlığını sadece tanım bakımından koymasıydı. Aquinas daha iyisini yapabileceğini düşünüyordu.

Aquinas'ın Tanrı'nın Var Olmadığına Dair Argümanları

"Tanrı'nın var olup olmadığı" başlıklı incelemesinin bir parçası olarak Aquinas, Tanrı'nın var olmadığını, çünkü iki karşıt şeyden birinin sonsuz olması halinde zıttının tamamen yok olacağını belirtmektedir. "Tanrı"yla sonsuz bir iyiliği kastettiğimiz için, Tanrı'nın var olması durumunda kötülüğün olmayacağı anlaşılmaktadır. Ama dünyada kötülük var. Bu nedenle de Tanrı yoktur.

İkinci olarak Aquinas "açıklamadaki unsurlar gereksiz yere çoğaltılmamalı" diye çabucak ekleme yapar. Görünüşe göre bu dünyada gördüğümüz her şeyi, Tanrı nın var olmadığı varsayımı üzerinden açıklayabiliriz. Tüm doğal etkilerin izleri doğal nedenlere doğru sürülebilir, ayrıca insan ürünü olan tüm etkilerin izleri de insan aklı ve iradesine doğru sürülebilir. Dolayısıyla, Tanrı'nın var olduğunu varsaymaya gerek yoktur.

Bu argümanlardaki olası zayıflıklar düşünüldüğünde, Aquinas'ın ilk noktayı çürütüşü oldukça isteksizcedir. O, sadece Aziz Augustinus'un, "Tanrı en yüksek iyi olduğundan işlerinde hiçbir kötülüğe izin vermese gerek; ancak şöyle ki, o kötülükten dahi iyilik yaratabilecek kadar iyi ve her şeye kadirdir" sözünü hatırlatıyor. Aquinas buna katılmayabilir, ancak bu açıklamanın problemi henüz irdelemeye bile başlamadığı çok açık. Açıkçası, tümüyle iyi, tümüyle güçlü bir Tanrı, "iyilikten başka bir şey yapmama"yı ister ve bunu tercih ederdi. Neden kötülük getirdi?

Aquinas'ın Tanrı'nın varlığına karşı argümanlara dair tartışması daha ayrıntılıdır. "Tanrı'nın varlığının beş şekilde kanıtla-

nabileceği söylenmelidir" diyerek gayet alelacele (ya da belki de yorgunca) başlar. "İlk ve en açık yol, hareketin varlığına dayanır. Bu kesindir ve gerçekten de dünyadaki bazı şeylerin hareket edişi duyularımıza açıktır. Bununla birlikte, hareket eden her şey başka bir şey tarafından hareket ettirilir, çünkü bu hareket onun içinde potansiyel halinde olmadığı sürece bir şey hareket edemez." Bu, onun başlangıç noktası. Ne yazık ki yanlış: Aristoteles'in hatası yüzyıllar sonra tekrarlanıyor. Belki de bu yüzden Aquinas'ın okul arkadaşları ona "Ahraz Öküz" diyorlardı.

Oysa şimdi yüksek sesle böğürüyor bu dilsiz. Bilfiil sıcak olan bir ateş, diyor Aquinas, potansiyel olarak sıcak olup daha sonra bilfiil sıcak hale gelen bir odun aracılığıyla değişime veya harekete neden olur. "Bir şey her ne kadar bilfiil ve potansiyel olarak farklı şey olabilse bile, o şeyin aynı anda bilffil ve potansiyel olarak aynı şey olması imkânsızdır" diyerek iyice kafa karıştırıyor. Örneğin, bilfiil sıcak olan bir şey aynı anda bilfiil soğuk olamaz, ama bilffil sıcak ve bilkuvve soğuk olabilir. Diğer taraftan, bir şeyin kendisini hareket ettirebilmesi imkânsızdır, çünkü bu aynı anda hem hareket ettirmek hem de hareket ettirilmek anlamına gelir. Böylece, hareket eden her şey başka bir şey tarafından hareket ettirilmelidir ve o da başka bir şey tarafından ve o da... Ancak, bu sonsuza kadar devam ettirilemez, çünkü eğer ilk hareket ettirici olmasaydı sonuç olarak diğer hareket ettiriciler de olmazdı, çünkü bu diğer hareket ettiriciler sadece ilk hareket ettirici tarafından hareket ettirildikçe hareket ettirirler... Bu nedenle, başka bir şey tarafından hareket ettirilmeyen bir "ilk hareket ettirici"ye varıncaya kadar geri gitmek gerekir ki, herkesin "Tanrı"yla kastettiği şey budur. İşte karşınızda!

Aquinas'ın argümanı basite indirgenmiş bir argümandır ve bırakın bugünün bilimini, antiklerin bilimiyle, özellikle Zenon ve onun hareket paradokslarındaki inceliklerle (aynı anda hem hareket halinde hem de hareketsiz görünmesi gereken bir ok gibi) kıyaslandığında dahi hiç de ikna edici değildir.

Aquinas'ın Tanrı'nın varlığına ilişkin ikinci kanıtıysa bir etkiler zinciri varsayar, ancak bu kez onun bayıldığı bir tema olan "olanaklılık ve zorunluluk" mefhumu genişletilir. Ancak "öküz" yakında yine tökezleyecek gibi görünüyor. "Eğer tüm tikellerin var olmaması olanaklıysa, hiçbir şeyin var olmadığı bir zaman da

olmalı" diye mantıksızca böğürüyor işte. "Eğer bu doğru olsaydı, bu durumda şimdi hiçbir şey var olmayacaktı, çünkü var olmayan bir şey sadece halihazırda var olan bir şeyden meydana gelebilir. Bu nedenle, hiçbir şeyin var olmadığı bir zaman olsaydı, o zaman hiçbir şey var olmaya başlamazdı ve böylece şimdi hiçbir şey de olmazdı, ki bu açıkça yanlıştır... Bu nedenle, zorunlu olan ve zorunluluğunu kendi dışında hiçbir nedene borçlu olmayan bir şeyin varlığını varsaymamız gerekir." Aynı şekilde bu da, herkesin "Tanrı" dediği şeydir... Oysa, evren yaratılmadan önce zaman yoktu, o halde "zamandan önce" demenin ne anlama geldiğini sormak mümkün.

Bunun bir yere varmadığı açıkça anlaşılıyor, Thomas'ın bir sonraki argümanı daha çok Platoncu bir tat taşıyor. Bir şeyin hakiki, büyük, asil *veya olduğu herhangi bir şey* olabilmesi için, diyor Aquinas, "en hakiki, en büyük, en asil *ve saire*" olan başka bir şey olmalı; çünkü "Aristoteles'in de dediği gibi, en hakiki şeyler en eksiksiz olarak var olanlardır... O halde varlığın, iyiliğin ve diğer tüm şeylerdeki mükemmelliğin nedeni olan bir şey vardır, ve..."

Nihayetinde Aquinas, yine Aristotelesçi olan bir fikri, yani şeylerin bir tasarının ürünü oldukları, bir işleve ya da "ereğe" sahip oldukları fikrini dikkate alır; tıpkı okun belli bir yöne gitmesine, okçunun onu bu yöne fırlatmasının neden olması gibi. "Doğal cisimler gibi bilişten yoksun bazı şeylerin, her zaman (ya da en azından genelde) bir tasarımla, tesadüfi olarak değil de aynı şekilde hareket ettikleri gerçeğinden de anlaşıldığı gibi bir ereğe yönelik işlediğini görüyoruz. Bilgiden yoksun olan şeylerin –tıpkı ok ve okçunun durumunda olduğu gibi– bilen ve anlayış yetisine sahip bir varlık tarafından belirli bir yöne yönlendirilirse bir hedefleri olabilir ancak." Bu nedenle, tüm doğal şeyleri ereklerine göre düzenleyen bir akıllı varlık vardır ve biz buna "Tanrı" diyoruz.

Sıklıkla gözlemlendiği gibi, eğer bir argüman işe yarıyorsa, bir ikincisine ihtiyacınız yoktur ve eğer bir tane daha üretirseniz, bu ilkini zayıflatmaya başlar. Aquinas beş taneyle geliyor. Belki de Martin Luther'in, *Summa Theologica*'yı "bütün sapkınlığı, hatayı ve *İncil* tahribatını toplayan bir pınar, bunlardan yapılma benzersiz bir çorba" olarak adlandırmasının nedeni budur.

Ancak, yine de pek çok çağdaş din yorumcusu hâlâ Aquinas'a yüksek bir değer atfediyor. Son zamanlarda internette "Trinity

Communications" adındaki olguyu ele alalım. Bu isimsiz uzmana göre Thomas, "tüm zamanların en büyük yazarları ve teologları arasında yer alıyor" ve onun *Summa Theologica*'sı bugün bile standardı belirlemeye devam ediyor. Gerçi en dikkat çekici olan, büyük şöhretine rağmen Thomas.

> her şeye rağmen, mütevazılığını korudu ve çocuksu bir sadeliğin, iyiliğin mükemmel bir örneği olarak kaldı. Sözlerinde zarif, eylemlerinde nazikti... Birisi zayıflığından dolayı günah işlediğinde, Thomas sanki kendi günahıymış gibi kederleniyordu. Kalbinin iyiliği yüzünde parlıyordu ve ona bakan kimse tesellisiz kalmıyordu. Onun davranışları içinde en ilham verici olansa muhtaç ve yoksulca acı çekişiydi. Kıyafet ya da başka bir şey, verebileceği ne varsa, memnuniyetle verdi. Hiçbir şey onu, başkalarının ihtiyaçlarını karşılama çabasından geri tutmadı. Ölümünün ardından ömürlük dostu ve günah çıkardığı papaz onun hakkında şöyle tanıklık ediyor: "Onu her zaman beş yaşındaki bir çocuğun masumiyetinde bildim. Ruhu asla dünyevi ayartılarla kirlenmedi ve asla ölümcül bir günah da işlemedi."

Ancak bu fazla ileriye gitmek değil mi? Haydi, Thomas'ın mütevazı başlangıcına dönelim. Aslında Aquinas oldukça varlıklı bir İtalyan aileden geliyordu, çok sayıda erkek kardeşi vardı ve hepsi büyük işler için yetiştirildi. Kendisine, babasının yakın zamanda zorla alıp yağmaladığı bir Benedikten Manastırı nın Başkanı olarak bir ense yapma işi teklif edildi. Ancak Thomas bunu reddetti ve bir Dominiken rahibi olmak istediğini, yani dünyevi zenginliği terk ederek bunun yerine " dilenen bir keşiş" olacağını söyledi. Böylece, Dominiken manastırına giderken iki erkek kardeşi, Habil ve Kabil hikâyesindeki kadar fesat olan bu kardeşleri onu kaçırdılar, yol boyunca sürüklediler ve bir kaleye hapsettiler. Orada, onu keşiş olmaktan "vazgeçirme"ye çalıştılar, ama Aquinas bunu reddetti ve onlar da onu bir hücreye kilitlediler. Ancak keşişler herhangi sükût içinde bir refleksiyon fırsatını memnuniyetle karşıladıklarından, bu tutumun Aquinas üzerinde çok az fark edilebilir bir etkisi oldu.

20. yüzyıl romancısı ve yarı zamanlı filozof G.K. Chesterton, hikâyeyi görkemli bir şekilde ele alıyor:

> Hapsedilmeyi, alışılagelmiş sakinliğiyle kabul etti ve oraya felsefeyle birlikte kapatıldığından, bir zindanda ya da bir hücrede olduğunu

muhtemelen pek umursamadı. Gerçekten de, tüm bu hikâyenin anlatılma tarzı, bu tuhaf kaçırılma olayının en büyük parçası olarak, bize bir şey söylüyor; demek ki Aquinas ağır bir taş heykel gibi tutup götürüldü. Esaretinden bahsedilirken sadece tek bir hikâyenin onu öfkelendirdiği görülür; onu tüm hayatı boyunca en çok öfkelendiren şey.

Sözü edilen hikâye, kardeşlerinin onu bir rezaletin içine çekme düşüncesiyle, odasına "özellikle göz kamaştırıcı ve süslenmiş bir fahişe'yi sokmalarıydı. G.K. Chesterton, daha sonra ne olduğunu heyecanla anlatıyor:

Bu dev hantal figürde bir eylemi, hatta bir canlanmayı sadece bu anlık parlamada görebiliriz. O, olay ânında gerçekten de capcanlıydı. Aquinas koltuğundan fırladı ve ateşin içinden yanan bir odun parçasını kaptı, onu alevli bir kılıç gibi savurdu. Kadın doğal olarak çığlık attı ve kaçtı, Aquinas'ın da tek istediği buydu zaten; ancak kadının, alevlerle oynayan ve açıkça evi yakmakla tehdit eden bu devasa heykel hakkında ne düşündüğünü düşünmek ilginçtir. Beri yandan Aquinas'ın tek yaptığı kadını kapıya kadar sürmek ve kapıyı kapatıp sürgüyü indirmekti; ve sonra, şiddetli bir dinî ayin dürtüsüyle, yanan odun parçasını kapıya vurdu ve kapıyı yakıp dağlayarak büyük bir haç işaretinin izini çıkardı. Sonra döndü ve elindekini ateşe geri attı; ve hiçbir zaman kalkmayacağı, tefekkürün şu gizli tahtına, felsefe kürsüsüne, hareketsizce durulan âlimlik koltuğuna oturdu.

Hoş bir rivayet, ancak bir ayrıntı atlanmış gibi görünüyor. Özellikle şu: "Onu baştan çıkarmaya çalışan kadını dışarı attıktan sonra, iki melek geldi ve beline bir bekâret kemeri taktılar." Ya da en azından internette Trinity Communications'daki diğer teoloji uzmanlarımız abartarak okurlara, "kendi bekâret kemerinizi alın ya da yapın, örgülü iplerden ya da ince yumuşak urgandan yapması oldukça kolay" şeklinde tavsiyelerde bulunuyorlar (Aquinas'ın dükkânlara ve genel olarak ticarete karşı olduğu için asla onaylamayacağı bir şekilde, "Aziz Joseph bekâret kemerlerini bazı Katolik dükkânlarından edinebilirsiniz" diye de ekliyorlar). Fakat en azından, Aquinas'ın iyi karakterine dair bir anlaşmaya varılmış olsa da, seksin kötü olduğunu düşünen biri için mevcut kemerin içinde soyunu nasıl devam ettireceği insanlar için hâlâ bir tartışma konusu olmaya devam etmekte.

Her neyse, Thomas nihayet kaçtığında, ya da daha doğrusu, ailesi onun fikrini değiştirmek adına tüm umudunu yitirip

gitmesine izin verdiğinde, o da ünlü Dominiken papaz Albert Graf von Bollstadt'ın, yani Albertus Magnus'un ya da aziz ilan edildikten sonra söylenildiği gibi "Doktor Universalis"in yanına, Kolne, Aristotelesçi felsefeyi araştırmaya gitti. Albertus, Hıristiyan teolojisiyle Aristoteles felsefesinin başarılı bir şekilde birleştirilmesinden sorumlu olarak Skolastisizmin Babası sayılır. Aquinas da onun en parlak talebesiydi.

Doktor Universalis, Thomas'a yapması için, haşiyeler ve kenar notları yazmak gibi ufak tefek işler veriyordu, ayrıca onu müzakerelere katılmaya ve daha az utangaç olmaya ikna etmişti. G.K. Chesterton, Albertus'un bu mankafaya okul arkadaşları tarafından Ahraz Öküz lakabının takıldığını öğrendikten sonra neler olduğunu sevgiyle anlatıyor. "Büyük Albert ünlü feryadı ve kehanetiyle sessizliği bozdu: 'Ona Ahraz Öküz diyorsunuz. Size bu Ahraz Öküz'ün böğürmesinin dünyayı dolduracak kadar gürültülü olacağını söyleyeyim!'"

Kardeşleri onu bir rezaletin içine çekme düşüncesiyle, odasına "özellikle göz kamaştırıcı ve süslenmiş bir fahişe'yi soktular.

Bu dönem, Aristoteles'in Arapça üzerinden yapılan yeni çevirilerinin ortalıkta dolaştığı ve *Kutsal Kitap*'a ilişkin bir karmaşaya neden olduğu dönemdi. Bu metinler İbn Rüşd, Fârâbî ve İbn Sînâ gibi teologlar tarafından İslam için ve daha çok Maimonides olarak bilinen Rabbi Musa ben Maimon tarafından Yahudilik için felsefi bir temel sağlamak amacıyla kullanılmıştır. O dönemde Albertus Magnus ve Thomas aynı şeyi Hıristiyanlık için yapmaya giriştiler. Dominiken arkadaşı Moerbeckli William tarafından kendisi için doğrudan Yunancadan yapılmış çevirilerle kuşanmış olan Aquinas, tartışmanın koşullarını standartlaştırmaya ve aykırı düşüncelerle mücadeleye devam etti. Bunu yapmadığı zamanlarda ya da kutsal metinleri okurken, manastırda öfkeyle hızlı voltalar atıyordu.

Aquinas'ın "Adil Savaş" ile ilgili bildirdiği görüşleri onun görüşlerinin bir tipolojisini sunar. Bu görüşler, hangi savaşın adil olduğuna karar verirken zaten adaletin temel öğelerini varsaydığından, onlara özel "Totoloji Argümanları" başlığını bahşedebiliriz.

Aquinas gayet kararlı bir tonla, bir savaşın, sadece devletin ya da hükümranın otoritesiyle başladığında ve kontrol edildiğinde adil bir savaş olduğunu söyleyerek başlıyor, ama sonra diyor ki: "Adil bir neden olmalı", yani "savaş iyilik için ya da kötülüğe karşı olmalı." Son yıllarda, belki de Doctor Angelicus'un buradaki çalışmasında bir zayıflık hissedildiğinden ya da belki de daha fazla savaşa yol açmasından endişe edildiğinden, Katolik Kilisesi tarafından iki tane kural daha eklendi. Bunlar, savaşın son çare olması ve savaşta orantılı güç kullanılması gerekliliğidir.

Aquinas ayrıca, kölelerin durumu hakkında da bir hükme varıyordu ki, bu hüküm, (Aristoteles'i izleyen) pek çok filozofta gördüğümüz gibi köleliğin meşru kılınabilir bir şey olarak değerlendirilmesidir. Tıpkı oğulların babalarına (tabii yoksa elbette annelerine) ait olması gibi bazı insanların bazılarına ait olmasını delil gösteriyor Aquinas. Dahası o, "üstün zekâya sahip olanlar doğal olarak hâkimiyeti ele alırken, daha az zeki fakat daha sağlam bir fiziğe sahip olanlar, doğal olarak hizmetkâr olmak için tasarlanmış gibi görünüyor" diye de ekliyor.

Eğer buna ek bir kanıt gerekiyorsa, göklerin hiyerarşik doğasına dikkat çekerek, bazı meleklerin diğerlerinden üstün olduğunun

bilindiğini ifade ediyor Aquinas. Bununla birlikte, o, kölelerin de tıpkı oğullar gibi bazı kısıtlı hakları olduğunu merhamet göstererek teslim ediyor: "Nihayetinde onlar da insandır."

Diğer taraftan, faizcilik de ona göre (yine Aristoteles'in izinde) doğal değildi ve aslında Aquinas, daha da ileri giderek, ticaretin genel olarak bir "inhonestas" olduğunu söylüyor. "Inhonestas" tam olarak sahtekârlık anlamına gelmez, daha çok "alçakça bir şey" veya belki de "pek hoş olmayan bir şey" anlamına gelir. Aquinas aynı zamanda, böyle özenli bir şekilde büyük ya da küçük pek çok meseleyi de ele aldı. 13. yüzyılın koşulları göz önünde bulundurulduğunda gayet doğal olarak, tamamen yabancılardan gelen soruları da cevapladığı -ki bunlar genellikle pek gülünç sorulardı- şaşırtıcı derecede aktif bir mektup yazarlığı kariyerinin kanıtlarını da bıraktı Aquinas. Örneğin, biri, bütün kutsanmışların isimlerinin bir parşömene yazılarak, cennette sergilenip sergilenmeyeceğini sorduğunda, ona şöyle yazdı: "Görebildiğim kadarıyla, durum böyle değil; ama böyle söylemenin bir zararı yok."

"Sapkınların hoşgörülmelerinin gerekip gerekmediği" ile ilgili daha önemli bir konuya gelince, onun *Summa*'daki cevabı (ikinci bölümün ikinci kısmı, aynı başlık altında 11, 3) pek de cesaretlendirici değil.

> Sapkınlarla ilgili iki noktadan bakmak gerekir: Biri kendi taraflarından, diğeriyse Kilise nin tarafından. Kendi taraflarından bakınca ortada bir günah vardır, bu nedenle de yalnızca Kilise'den aforoz edilerek uzaklaştırılmayı değil, aynı zamanda ölüm aracılığıyla bu dünyadan da uzaklaştırılmayı hak ederler; çünkü ruhları dirilten imanı bozmak, dünyevi yaşamı destekleyen paranın sahtesini basmaktan çok daha ciddi bir meseledir. Bu nedenle, eğer kalpazanların ve diğer suçluların seküler otorite tarafından derhal ölüme mahkûm edilmesi bekleniyorsa, sapkınların sapkınlıktan suçlu bulundukları anda, yalnızca aforoz edilmelerini değil, ölüme mahkûm edilmelerini de gerektirecek çok daha fazla neden vardır.

Hoşgörü konusundaki şöhreti, hüküm vermede Kilise için şöyle bir kısıtlama getirmesinden kaynaklanır; Kilise "yolunu şaşırmış olanı tekrar hidayete erdirmenin peşinde olmalı", yolunu şaşıranı doğrudan ilk seferde değil ancak "birinci ve ikinci uyarıyı yaptıktan sonra" mahkûm etmelidir. Bundan sonra, eğer suçlu

inat ederse, Kilise diğerlerinin selameti için, "onu aforoz eder ve Kilise'den uzaklaştırır ve ayrıca onu ölüme mahkûm edilmesi için seküler mahkemeye teslim eder." Aziz Jerome'un dediği gibi: "Çürümüş etleri kesin, uyuz koyunları ağıldan çıkarın ki bütün evi, bütün hamuru, bütün bedeni, bütün sürüyü yakmasın, bozmasın, çürütmesin ve öldürmesin." Aquinas'ın itibarı, bunun yerine tövbe etme şansı tanıyan bir süreci işletmesinden gelir.

İyi Hıristiyanların ezeli-ebedi lanetten kaçınabilme meselesinde de Aquinas, tıpkı Augustinus gibi, yüreklendirici değildir. Nuh'un zamanında, tüm insan ırkının Tufan sonucu sular altında kaldığını ve gemiye kurtarılmak üzere sadece sekiz kişi alındığını hatırlatıyor. Nuh'un Gemisi Kilise ydi ve kurtarılan sekiz kişi de çok az sayıda Hıristiyanın kurtarılacağına işaret ediyordu, "çünkü dünyadan içtenlikle vazgeçen çok az kişi var ve ondan sadece sözde vazgeçenler, o geminin temsil ettiği hikmete uygun değil."

Böylece Doctor Angelicus, kendisinin muazzam bilgeliğiyle leyhte ve aleyhte tüm nedenleri tarttıktan sonra, Katoliklerin büyük çoğunluğunun (kimseyi atlamadan) lanetlendiğine karar verir. Bunun nedeni, "doğal durumun ezeli-ebedi kutluluğa baskın gelmiş olması"dır.

Manastırdaki arkadaşlarının çoğu, evvel ezel, merhamet görmeden ve kurtlardan, dayanılmaz sıcaktan, dayanılmaz susuzluktan *ve saire ve saire*, kurtulma umudu olmadan terk edilmişlerse, Aziz Thomas onlara, gidilecek yerde yalnızca tek bir işkence biçiminin kullanılacağına dair bir teselli sunar –ateşin acısı. Cehenneme gitmeyecek olanlar içinse ek bir ödül vardır: "Azizlerin, Tanrı'nın kutluluğunun ve inayetinin tadını çıkarabilmeleri için" cehennemdeki lanetlenmişlerin cezalandırılışını görmelerine izin verilir. Bu önemli konuyla ilgili Aquinas'ın kuralları şöyledir:

> Kutsanmış kişiye, kutluluğun tüm mükemmelliği, tamamlanması aittir ki, buna dair hiçbir şey inkâr edilmemeli. Şimdi her şey, karşıtıyla karşılaştırıldığında daha iyi bilinir, çünkü karşıtlar birbiriyle kıyaslandığında çok daha bariz hale gelir. Bu nedenle, azizlerin mutluluğunu kendileri için daha keyifli hale getirebileceği için ve onların Tanrı'ya daha çok şükran duymalarını sağlayabileceği için, lanetlenmişlerin acılarını tam olarak görmelerine izin verilir.

Pek çok hassas insan başkalarının işkencesini seyretmek istemez, ancak burada sözü edilen şu azap çekenler gerekli gayreti göstermemişlerdi, değil mi? Burada acı çekenler, her şeyden önce, yaptıkları şeylerden dolayı... eee mesela... seks yaptıkları, dükkân açtıkları ve mal sattıkları için cezalandırılmayı pek çok kez hak ettiler. Fırıncı, kasap (kesinlikle) ve mum imalatçısı –hepsi orada olmayı hak ediyor.

Kimilerinin Cehennem ve Araf'ın aslında aynı yer olup olmadığına dair kafaları karışıktı. Thomas Aquinas, Gregorius Magnus'tan (ki kendisi de Aziz Augustinus'tan yararlanmıştı) şöyle alıntılar: "Aynı ateşte altının parlaması, oysa saman çöpünün yanıp tütmesi gibi, yine aynı ateşte günahkâr yanar tutuşurken kurtuluşu lütfedilmiş kişi temizlenir." Aquinas, muhtemelen iki Araf yeri olduğu sonucuna varmıştır: Biri Dünya'nın içindedir ve Cehennem'e yakındır ki, onun ateşini paylaşabilsin. Diğeriyse, Dünyanın üzerinde, bizimle Tanrı arasındadır. Bu, en saf ve en güçlü haliyle bir felsefi tümdengelimdir.

Öte yandan, Aquinas'ın, bırakın Aristotelesçi argümanlarını, ortaçağa özgü uyarılarının bile modası geçmiştir; onun yönteminin, yani Sokrates tarzına geri dönüş ve büyük meselelerin açık, felsefi incelemesi şeklindeki yönteminin etkileri kalmıştır. Aquinas (asırlar sonra Kierkegaard gibi) Tanrı'yla ilgili bazı şeylerin sadece imanla kabul edilmesi gerektiğinde ısrar ettiği gibi, bu meselelerin akla karşıt olamayacağı, yalnızca aklın ötesinde olduğu konusunda da ısrar eder. Argümanlar, diye yazar, "iman kanıtlarına değil, bizzat filozofların akıllarına ve beyanlarına dayansa gerek." Şöyle devam eder:

> Öyleyse, sözde bilgeliğiyle böbürlenerek gurur duyan, yazdıklarımıza meydan okumayı isteyen her kim varsa, bırakın da bu meydan okumayı gizli bir köşede veya böylesi zorlu meselelerde karar vermekten aciz çocukların önünde yapmasın. Cesareti varsa bırakın açıkça cevap versin. O zaman beni karşısında bulacak; sadece benim naçiz benliğimi değil, çalışmaları doğru olan başka pek çoğunu da. Onun hatalarıyla savaşırız ya da onun cehaletine bir deva buluruz.

Aquinas için, dinî ve bilimsel ya da felsefi hakikatler, çelişkili olmak bir yana, aynı hakikatin farklı yönleridir ve aslında

birbirlerini tamamlarlar. Evreni anlamak için hem duyuya hem düşünceye ihtiyaç vardır ve ilahi olanı anlamak için de vahye. Böylece, "Tanrı'nın bilgisine ulaşmak için tek yol sadece akıl olsaydı, insan ırkı cehaletin en karanlık gölgelerinde kalmaya devam ederdi" dedi.

Dante, Doctor Angelicus'a Aristoteles'ten daha yüksekte, cennetin zirvesinde bir yer verdi ve onu ilahi bilgeliğin alevi olarak adlandırdı. Ne yazık ki, Colin Kirk'un kısa bir süre önce dediği gibi, "hoşgörü, Aristotelesçi mantık aracılığıyla ifade edilen, ilahi vahyin hakikatiyle bağdaşmaz."

Thomas'ın son eylemlerinden biri, Kilise makamları tarafından Brabantlı Siger'in bir şeyin bilim ve felsefede açıkça yanlış olsa bile, teolojide doğru olabileceği yönündeki iddiasına karşı dinî bilginin konumunu savunmak için çağrılmasıydı. Aquinas, bilgi konusunda Kilise'nin önemsizleşmesini önlemek için tartışmayı kazanmakla ilgiliydi. Tartışmadan sonra, takipçileri bu üstün zaferi selamladılar ve onun gurur duyabileceği parlak bir başarı elde ettiğini ilan ettiler. Ancak, buna karşın Aquinas yazmayı âniden kesti. Ne olmuştu peki, görünen o ki, nedeni şuydu: Filozof, 6 Aralık 1273'te ekmek ve şarap ayini sırasında ilahi bir ileriyi görme deneyimledi. Kalemini tekrar eline alması için ısrar edildiğinde şöyle cevap verdi: "Bana, yazdıklarımın çoğunu önemsiz gösteren bazı şeyler açıklandı. Artık kalan günlerimin tükenmesini bekliyorum."

Sadece üç ay sonra, 50 yaşının eşiğindeyken öldü.

Dördüncü Bölüm
Modern Felsefe

10
Amatör Descartes
(1596-1650)

Ve işte Descartes, o söz konusu olduğunda bize otoriter bir sesle diyorlar ki; "hakiki" felsefe doğuyor. Hegel, buyurgan *Tarih Felsefesi* eserinde "Nihayet eve vardık" diye yazıyor: "Tıpkı fırtınalı bir denizde uzun bir yolculuğun ardından bir denizcinin 'kara göründü!' diye bağırışı gibi, modern zamanların kültürü ve düşüncesi kendisiyle resmen başlayan Descartes'a varınca biz de 'kara göründü!' diye bağırabiliriz."

Öyleyse, "Modern Felsefenin Babası", asker, bilim insanı, geometri uzmanı, filozof Descartes'a lütfen şapka çıkaralım. Fakat, "Descartes nasıl ilerleyecektir?" diye soruyor Profesör F.E. Sutcliffe, hızlıca kendisi cevaplamadan önce.

> En ufak bir kuşkuya neden olan her şeyi mutlak bir şekilde yanlış olarak reddedip tamamen kuşku duyulamaz bir şey olup olmadığını görerek... Halbuki Montaigne, kuşkucuların, insan zihninin herhangi bir kesinliğe ulaşabilmekten aciz olduğunu öne sürerken haklı oldukları sonucuna varmış olsa da, Descartes için tüm mesele, çarpıcı bir biçimde "Düşünüyorum, o halde varım" ifadesini öne sürdüğünde kapanmış görünüyordu.

FELSEFİ MASAL

Ancak Descartes, felsefi bir efsane olmasının yanı sıra tarihsel bir şahsiyettir. Şu halde *Meditasyonlar*'ı (*Meditationes de Prima Philosophia*) ve *Yöntem Üzerine Söylev*'i (*Discours de la Méthode*)

yazan asker beyefendinin çalışması da, bir "dâhi"nin çalışması olduğu kadar bir egoistin ürünü olarak da görülebilir. Böylece Descartes'ı henüz 23 yaşındayken kendinden emin bir şekilde, "tamamen yeni bir bilim" keşfettiğini ve bir kitapta hepsini açıklamayı amaçladığını ilan ederken görebiliyoruz. Ama diğer taraftan, muhtemel alaylara karşı her zaman tedbirli olduğundan fikrini bir türlü açıklayamayacak ve böylece kitap da, uzun gözden geçirme yıllarının ardından, yarıda bırakılacaktır. Onun bir sonraki tasarısı olan "Zihnin Yönlendirilmesi İçin" -36- "Kurallar" (*Regulae ad directionem ingenii*) ve bundan sonraki tasarısı olan "Metafiziğin Öğeleri"ni de aynı kader bekliyordu. Aslında, Descartes ömrünün ortasına vardığında henüz hiçbir şey yayımlamamıştı ve onun, her şeyle böbürlenen ancak hiçbir şey üretmeyen bir *celebris promissor* –büyük vaatçi– olduğu yönünde söylentiler dolaşıyordu.

Ancak Descartes daha ölmemişti. Keşiş kılıklı arkadaşı Marin Mersenne'e yazdığı bir mektupta, daha önceki çalışmalarının yeni bir bilgi edindikten sonra değiştirilmeye, bir kenara bırakılmaya ve yeniden başlanmaya ihtiyaç duyduğunu, oysa şu anda, değişikliğin çok ötesinde olacak, "gelecekte ihtiyaç duyabileceğim hiçbir yeni bilgi"ye muhtaç olmayacak yeni bir çalışmaya sahip olduğunu söyledi.

Belki de biraz ironik bir şekilde bu çalışma, zamanı geldiğinde "kuşku yöntemi"nin sunuluşu olarak takdim edilecek çalışmaydı. Gerçekte olansa şuydu: İnsanın meşum dönüm noktası olan 40 yaşına yaklaşırken Descartes tüm yayımlanmamış çalışmalarının bir "derleme"sini, "Doğamızı Mükemmelliğin En Üst Seviyesine Çıkarmak İçin Uygun Bir Evrensel Bilim Projesi" başlığında alelacele bir araya getirmeye –belki de en iyi ifadeyle "hazırlama"ya– karar verdi. Bu noktada Descartes, esasen kendine hizmet eden birinci tekil şahıs referanslarının çoğunun kaldırılmasının daha iyi olabileceği sonucuna vardı. Bunun istisnası olarak Önsöz'de, "yöntem"ini neredeyse otobiyografik tarzda açıklayacak ya da daha doğrusu bu onca şeyi nasıl da zekice keşfettiğini anlatacaktı. Gerçi nihayet, bu otobiyografik tarza yönelik meyli onu, "düşünce özgürlüğüne engel olan" şeyleri yayımlamaktan nefret ettiğini beyan eden özür mahiyetindeki sözleriyle, çok daha uzun bilimsel yazıları ek bölümlere indirgemeye sevk etti, ancak

okurun yakın zamanda yapılan bazı çalışmaları incelemesine de izin vermek istiyordu... "Önsöz", böylece kitabın ana yemeği oldu ve şimdi yeni bir başlık alarak "Aklın Doğru Kullanılması ve Bilimde Hakikati Arama Yöntemi Üzerine Söylev" (*Discours de la Méthode Pour bien conduire sa raison, et chercher la vérité dans les sciences*) halini aldı.

Öte yandan Descartes'ın birinci tekil şahıs ağzıyla yazması, modern göze bir demokrasi, "modernite" işareti olarak görünür. Sadece, ocağı olan sıcak odada, kötü bir cinin kendisini aldatma ihtimali üzerine dalıp gitmişken veya eriyip kaybolan balmumunun bıraktığı izlenimleri hatırlatırken değil, ama ayrıca ışık ve geometri üzerine yazdığı özgün bilimsel yazılarda da başrolde uzun uzun keşiflerinden bahseden genç Descartes vardır.

Bu üslûp, Descartes'ın son derece kişi odaklı olan felsefe tarzını çekici kılan noktalardan biriydi –ama yine de bu, 17. yüzyıl Fransız geleneklerine aşina olmayan bizlerin zannettiğinden daha küçük bir yenilikti aslında. Descartes, aynı zamanda, mütevazı bir şekilde daldan dala atlayan gözlemlerinden dikkatlice derlediği *Denemeler*'iyle halihazırda elli yıl boyunca Fransız aristokratlarına çok keyif vermiş olan Montaigne'nin son derece popüler olan yazılarını da taklit ediyordu. Hatta Descartes, "ortak duyu"nun "dünyada en eşit şekilde dağıtılmış şey" olduğunu söyleyerek, *Söylev*'i selefine yaptığı kurnazca bir göndermeyle açar. Ancak Montaigne, hiç kimsenin bu ortak duyudan aldığı payla tatmin olmamış göründüğünü, söylerek devam eder cümlesine. Oysa Descartes'ta böyle mizahi bir kayda rastlamıyoruz.

Öte yandan Montaigne, Descartes'ın adresi belirtilmemiş tek kaynağı değil. En sert ve ortodoks Cizvit üstatlardan aldığı eğitime yakışır bir şekilde Descartes, felsefesinde Aziz Augustinus'un pek çok akidesini tekrarlar. "Kuşku yöntemi" özel bir tarzda olası görünen görüşlerden kuşkulanmayı kapsamaz ki, bu durum oldukça hayatidir. Aziz Augustinus, insan bilgisinin kesin olmama niteliğiyle başa çıkmada "ilahi ilham/vahiy"in yardımına başvurdu; Descartes ise bu kavramı "doğal ışık" olarak yeniden tanımlamakta ve bize açık görünen her şeyin –"açık ve seçik olarak algılanan her şey"in– hakiki olması gerektiğini söylemektedir. Heyhat, bu durum, tam da bizim kuşku duymak istediğimiz

hakikatleri başkalarının doğal ışık sayesinde görmesine imkân tanır! Bununla beraber, Descartes'ın yeni bilgi geometrisindeki tümdengelim, bu kesinlikleri saptamaya, onları açık hakikatler olarak etiketlemeye ve daha sonra bunları çoğaltıp genişletmeye dayanmaktadır. Bu sayede Descartes, örneğin, düşüncelerinin varlığından kuşku duymanın "imkânsız" oysa bedeninin olmadığını hayal etmenin tamamen mümkün olduğunu keşfettikten sonra, buradan, "düşünen şey"in bedenden tamamen bağımsız, ayrı bir töz olduğunu çıkarsayabilir. Ardından bunu genişleterek hayvanların ruhlarının olmadığı, aksine onların bilinçsiz canlılar, sırf makineler oldukları sonucuna varır.

Fizik âlemini, gündeliğin özünü soruşturan Descartes'a göre işte bu yüzden gözlemlenebilir dünya "uzamda yer kaplama"dır, yani en, boy, yükseklik ve konum. O, bu nitelikleri kelimenin tam anlamıyla evrensel kılar; madde evrenin her yerinde aynı olmalıdır. Böylece o, bilime, üzerine inşa edilebileceği görünürde sağlam bir temel sunmuş oluyordu güya, halbuki bu yapı en mütevazı sınamalarla bile sallanmaya başladı. Leibniz'in çok geçmeden çürüttüğü "çarpışma yasası" buna örnektir.

Descartes'ın çarpışma yasasına göre, küçük bir nesne daha büyük bir şeye çarptığında (duvara fırlatılan bir taş parçası gibi) eşit hızda geri döner, fakat daha büyük bir nesne daha küçük olana çarptığında (yuvarlanan bir kayanın bir sineği ezmesi gibi) toplam hareket miktarını koruyacak şekilde birlikte hareket ederler. Bu durum belli bir yere kadar gayet açık görünüyor, ama bir topun azıcık daha büyük bir topa vurduğu bir çarpışmayı düşünün. Bu durumda, Descartes'ın yasasına göre, ilk top yaklaşırkenki aynı hızda geri sekmeli, diğeri ise hareketsiz kalmalıdır. Şimdi, Leibniz diyor ki, ikinci toptan, bu topun diğerinden daha küçük olmasını sağlayacak şekilde, incecik bir dilimin tıraşlandığını varsayalım –peki, deney bu durumda tekrarlansa ne olur sizce?

Descartes'ın teorisine göre, çarpışma tekrarlanırsa, daha önce diğer topa yaklaştığı aynı hızla geri sıçrayan ilk top, bu sefer onunla birleşecek ve ikisi birlikte aynı yöne yarı hızla yuvarlanacaklar. Leibniz, böylesine küçük bir değişikliğin böylesine dramatik bir etki doğurabilmesinin mantıksız olduğunu düşünüyordu, şu halde Descartes'ın kendi yasalarından kuşku duyması gerekmekteydi.

Ayrıca Descartes'ın, bırakın zihin-beden ilişkisini, "boş uzay"ın olanaksızlığı ve "hareket"in doğası gibi diğer pek çok mefhumunu da açıklamak oldukça zordu. Newton'un *Principia*'sını Fransızcaya çeviren ve belki de Voltaire'in sevgilisi olarak daha kolay hatırlayabileceğimiz Gabrielle Emilie Le Tonnelier de Breteuil (Voltaire onun hakkında "tek kusuru kadın olmak olan büyük bir adam" diye yazmıştı), Kartezyenlik için şöyle demişti: "Her tarafı yıkılmış, harabeye dönmüş bir ev... Bence ihtiyatlı olup terk etmeli." Ancak, kuşku yönteminin mucidi, kendisi için bu girişimden kaçındı. Unutulmamalı ki, *Meditasyonlar*ın Önsöz'ünde şöyle yazar:

> Duyularımızdan kaynaklanan hataların tamamı gözden geçirilmeli, bunlardan kaçınmanın yolları işaret edilmeli ve nihayetinde maddi nesnelerin varlığının kendisinden çıkarsanacağı zemin kanıtlanmalıdır. Ancak bu çaba, onların kanıtladığı şeyi bulmada, yani bir dünyanın hakikaten var olduğunu, insanların bedenlere sahip varlıklar olduğunu ve aklıselim hiç kimsenin zaten kuşkulanmayacağı bu türden şeyleri bulmada muazzam bir yarar olduğunu düşündüğüm için değildir; aksine bu çaba, bu şeyleri yakinen düşünmenin bizleri kendi zihinlerimizin bilgisine ve Tanrı'nın bilgisine götürecek argümanlardan daha açık ve güçlü bir argümanın olmadığını görmemizi sağlayacağı içindir.

Daha Fazla Des Cartes

Yöntem Üzerine Söylev, aslında bilimsel konularla ilgili pratik yazıların bir derlemesiyken, yani gerçekte felsefe değilken, *Meditasyonlar* ise, yeni bir denemeden bahseden "ünlü insanlar"ın aynı derecede güzel bir dille anlatılmış bir derlemesiydi –"Renatus Des Cartes"tan *Meditationes de Prima Philosophia* (işte şimdi, tam da istediği gibi Latince imzasıyla). Bunlara yönelik itirazlar arasında önemsenmeden savuşturulmuş bir tanesi de vardır: Thomas Hobbes'un her şeyden "kuşkulanma" mefhumunu tartıştığı itirazı... Bu itiraz alakasız olduğu için reddedilmiştir; çünkü (Des Cartes bunu kısa ve öz açıklar). O, kuşku "hastalık"ından, hemen sonra nasıl tedavi edileceğini gösterme niyetindeki bir hekim yazar edasıyla bahsetmişti yalnızca (öte yandan belki de gelen yorumlar dikkate alındığında, *Meditasyonlar*'ın "Önsöz"ü kitabın "zayıf akıllar" için uygun olmadığını açıklamaktadır).

Montaigne, kendi görüşleriyle hem alay etme hem de onları mazur gösterme yolu olarak sürekli kendine göndermelerde bulunuyordu. Aynı şekilde Des Cartes, gelecek eleştiriden kendisini uzak tutmak için ve aynı zamanda ocağı olan sıcak odada dünyanın doğası üzerine düşünüp taşındığı altı günün sonunda gerçekleşen "aydınlanma"sını dillendiren dramatik öyküsünü yaratmak için de aynı âleti kullanıyordu. Ama bu sadece bir âlettir; kitapta altı günle açıklanan aydınlanma süreci uzun yıllar almış gibi görünüyor zira. Elbette, tüm aydınlanma sürecinin dinî (Cizvit) alt tonları varsa, özellikle bu yüzden altı gün seçimi yapılmış olabilir.

İlk günde, Renatus, her şeyin bilinmez ve belirsiz olduğunu hesaba katarak, hiçliğin korkutucu dünyasına girer...

İkinci günde, en azından bildiği bir şey olduğunu, işte kendinin kuşku duyan, korkan, düşünen bir varlık olduğunu dikkate alarak korkularını yatıştırır: "Ben neyim? Düşünen bir şey. Peki, nedir bu? Kuşku duyan, anlayan, onaylayan, yadsıyan, isteyen, istemeyen, ayrıca imgeleyen ve duyusal algılara sahip bir şey..."

Üçüncü günde, Tanrı'nın kesinlikle var olduğunu kendine kanıtlar...

Dördüncü günde, kendine hatalardan kaçınmanın bazı yollarını öğretir...

Beşinci günde, kendine Tanrı nın varlığına dair üstün bir kanıt sunar ve...

Altıncı ve son günde, tüm kuşkuları bir kenara atıyor ve şimdi dünyaya, onu anlamak için yeni bir bilimle; tam da ilk gün üzerinden bir yük gibi attığı duyu algılarını daha dikkatlice işleten bir bilimle yeniden dahil olmaya hazırlanıyor.Ünlü *cogito ergo sum* sözü (İngilizceye çok zarif bir şekilde "I think, therefore I am" ["Düşünüyorum, o halde varım"] olarak çevrilen) *Meditasyonlar* ın orjinal versiyonunda yer almaz, ancak daha sonralara ait ve gerçekten sıradan bir çeviride görünür. Burada kullanılan asıl ifadeler daha iyi bir şekilde şöyle tercüme edilmiştir: "Bırakalım şu kötü cin beni olabildiğince aldatsın, bir şey düşündüğüm sürece beni asla hiçbir şey olduğuma inandıramaz. Böylece, her şeyi etraflıca düşündükten sonra, şu sonuca vardım.

Her 'ben varım' dediğimde ya da var olduğumu zihnimde tasavvur ettiğimde bu zorunlu olarak doğrudur."[1]

Nihayetinde Des Cartes, "düşünüyorum" ile "düşünceler vardır" arasındaki farkı vurgulama konusunda açıktır, ki bu ayrım, o zamandan bu yana alınan yolda pek çok kez kaybolan bir ayrımdır. Öte yandan "cogito' nun her yerinde de Augustinus'un kutsal ayak izleri var. Azizin ifadesi şöyleydi: "Var olmayan biri aldatılamaz; o halde, eğer aldatılmışsam varım."

Renatus Des Cartes'ı "modern" yapan nedir?

Descartes, maksadının "metafiziğin geometrisi'ni yaratmak olduğunu söylemişti –ama zihinsel bir silsilede tuğlaların sırayla üst üste konması yoluyla değil, uyumlu ve tutarlı olup olmadıklarını görmek için zihinsel yapının çeşitli kısımlarını analiz ederek. Bu mantıksal yaklaşım bütünüyle, tıpkı bizzat felsefi anlatı için söz konusu olduğu gibi, "henüz bilinmeyen"in gecikmiş etkisine dayanan bir zorunluluk taşıyordu.

En büyük eserleri, *Söylev* ve *Meditasyonlar*, aslında pek çok yönden, akla sonradan gelen düşüncelerdi – bugün zaman zaman yeniden keşfedildiği gibi, Kilise otoritesi şöyle dursun, Fransız felsefesinin köhne ölçütlerini put kırıcı bir "karşı-hücumla" yıkma girişimi değil yazarı pohpohlama niyetindeki egoistçe ilavelerdir. Kuşku yöntemi yerini hızlıca, yazarın gerçek bilgiyi doğrudan elde etme yeteneğine bırakan bir âlettir sadece.

Descartes'ın, dünyayı zihin ile madde olarak iki ayrı parçaya nasıl böldüğünü anlattığı hikâye, makinelerden ve duygusuz bilimden söz edip gizem, duygu ve merhameti de dışlayarak kesinlikle modern dünyayı müjdeliyordu. Platon'da da iki tür töz vardı ve Platon ruhun diğer tözden ayrı, kendi başına varoluşu

---

1. Kallavi Dipnot: Titizler için söyleyelim; 1641 yılındaki özgün Latince metinde *Ego sum, ego existo, quoties a me profertur, vel mente concipitur, necessario esse verum* şeklindedir.
Bu ilkenin *Söylev*'deki Fransızca versiyonunda yer alan ifade ("*Je pense, donc je suis*") aşağı yukarı "düşünürüm, o halde varım'a yakındır, fakat bunun doğru çevirisi "düşünürüm, o halde varım" değil, "düşünüyorum, o halde varım" şeklinde olmalıdır.
Ama zaten, *cogito* bu metne değil, *Meditasyonlar*'daki argümanlara işaret eder. Bu çok açık.

fikrinin güçlü bir destekçisiydi (ki bu fikir Platon düşüncesini Augustinus gibi Kilise Babaları arasında popüler hale getirecektir ve Descartes ne de olsa bir Augustinusçu olarak yetiştirilmiştir). Hükümlü hücresinde baldıran zehri içmek üzere olan Sokrates'i resmeden *Euthyphron* diyalogunda mesele ruhun bedenden ayrılacağı ve tek başına cennetin yolunu tutabileceği öngörüsüyle ortaya konmuştu. Sokrates, ruhun ölümsüzlüğüne yönelik inancını gerekçelendirmeye zorlandığında, daha sonra Des Cartes tarafından etkili biçimde kullanılan aynı türden örnekleri kullanır -bozulan töz ve görünüş dünyasına karşın saf bilginin değişmeyen dünyası örneklerini.

"... Ben im 'ben varım' önermesi,
onu söylediğim her zaman zorunlu olarak doğrudur."

Descartes, *Meditasyonlar*ın yayımlanmasından sadece birkaç yıl sonra, İsveç'te, kendisinin tasviriyle, "kayalarla buzlar arasındaki ayılar diyarı"nda hayatını kaybetti. Son defa yazmaya niyetlenmişti –ama (Kartezyen efsaneleri yetiştirdiği farz edilen) o büyük felsefî tezlerini değil, onun yerine kraliçe ve nedimelerini eğlendirmek için bir komedi ve bale yazmaya niyetlenmişti.

11
Çemberden Kare Çıkartan* Hobbes
(1588-1679)

İngiltere'nin taşrasında işsiz bir papazın oğlu olan Thomas Hobbes mütevazı kökenine rağmen (babası Kilise nin kapısında başka bir papazla tartıştıktan -aslında, "yumruklar konuşmuştu"- kısa bir süre sonra ortadan kaybolmuştu), nasıl olduysa İngiliz cemiyetinde en tepeye yükselmeyi başardı; düklerle vakit geçiriyor ve kralın bizzat lütfettiği kişisel geliriyle geçimini sağlıyordu.

Ama diğer taraftan, on dört yaşında okuldan ayrıldığı vakte kadar, çoktan Euripides'in *Medea*'sını Yunancadan Latinceye bir kısa bir uzun hece ölçüsünde çevirmişti bile, çevirinin ustalığı felsefe yorumcularını bugün hâlâ (belki biraz da gereğinden fazla) etkilemeye devam ediyor. Ardından Hobbes, Oxford'da öğrenci olmak için amcasının himayesinden çıkar ve giderek aristokrat çevreye dahil olur. Oxford'u bitirdikten sonra, Devonshire Kontu'nun himayesine girer ve Avrupa'yı gezer, hatta 1636'da ünlü İtalyan gökbilimci Galileo ile tanışır.

Hobbes, Galileo'nun aydaki dağları, Venüs'ün evrelerini ve gezegenlerin hareketlerini açıklamasından, buna ilaveten Harvey'in

* Çemberden kare çıkartmak (*squaring the circle*), yazarın aşağıda açacağı üzere, kadim bir matematik problemidir ve kabaca bir dairenin alanıyla eşit alana sahip bir çember çizmek anlamına gelir. Haliyle, söz konusu geometrik cisimlerinin tanımı göz önüne alınırsa, çözümü imkânsız olarak düşünülen bu problem çeşitli dillerde "imkânsızı başarmak" şeklinde mecazi bir anlam kazanmıştır. Yazar, Hobbes'un bu probleme yönelik bir çözüm önerisi sunmasına gönderme yaparak, ancak deyimin kazandığı yan anlam üzerinden dokundurma da yaparak bölüme bu başlığı seçmiş. (ç.n.)

kan dolaşımını bulması gibi biyolojik keşiflerden çok etkilenmişti, bu görüşlerin hepsi yerleşik görüşlere meydan okuma eğilimindeydi. Aslında, Hobbes'un politika felsefesinin en dikkat çekici yönü, onun yaklaşımına göre Tanrı'nın, Papanın, soylu birinin veya herhangi birinin otoritesine, bu birden çok otoriteye aynı anda özenli ve zorunlu bir saygı gösterilmesinin hiç tereddütsüz makûl oluşuydu. Onun argümanları apaçık ilkelere dayanır, akıl yürütmesi hiçbir geveleme ya da "çırpınma" söz konusu olmaksızın adım adım açık kavramlarla sunulur. Hobbes diğer filozofların çabalarını alaycı bir şekilde şöyle anlatır:

> Şu ciltler dolusu yazıp duran bu insanlar, şayet deli değillerse niyetleri diğerlerini mi delirtmektir?... O halde böylesi bir saçmalık, birçok delilik türünden biri sayılsa yeridir; bu kişiler dünyevi arzularının bariz düşünceleri tarafından güdüldükleri sürece tartışmadan kaçınırlar, ya da öylece yazar ama ara sıra açık olurlar. İşte okur yazarların erdem ve kusurları büyük ölçüde bundan kaynaklanır

Tom Sorell'in *Routledge Encyclopedia of Philosophy*'de dediği gibi, Hobbes Avrupa seyahatini bitirene kadar, "özellikle, geometrik ispatı etik ve politika alanına sokmayı becermiş bir sima olarak" –fakat kesinlikle felsefeyi matematiğe dahil edebilecek bir sima olarak değil– "isim yapmayı başarmıştı."

FELSEFİ MASAL

Aslında felsefenin geleneksel varsayımlarını hor görmesi sayesinde Hobbes düşüncesinin etkisi bu denli muazzam olabilmiştir. Modern toplumlar bugün, insanların kendi çıkarları tarafından güdülendiklerini ve kendi hallerine bırakıldıklarında daima çatışmaya gireceklerini ifade eden Hobbes görüşünü yansıtıyor ve kabul ediyor. Hobbes, bu "insan makinesi'nin, enerjisini bencilce yönlendirmek için programlandığını söyler ve insanların fedakârca davranmalarının mümkün olup olmadığı konusunda kuşkuları vardır. Değil mi ki dışarıdan hayırsever görünen bir eylem bile aslında kendi kendine hizmet eder, belki de insanların kendilerinden hoşnut olmasını sağlayacak bir girişimdir. Bilakis insanda birincil güdü güce yöneliktir. Daha en başta, "tüm insanlığın genel eğilimi olarak, yalnızca Ölümle kesilen, daimi ve

duraksız bir Güç arzusunu ortaya atıyorum" diye yazar Hobbes. Bu nedenle, insanları idare etmek için *mutlak* bir güç gereklidir.

> (Doğal olarak özgürlüğü ve diğerlerine hükmetmeyi seven) insanlığın kendi kendine getirdiği bu kısıtlamadaki ereksel neden, amaç veya tasarı insanların kendilerini korumaya ve bu sayede daha kanaatkar ama hoşnut yaşamaya; yani, savaş halinin sefaletinden korunmaya yönelik bir tedbirdir; zira insanlarda korku ve dehşet uyandırıp onları Sözleşmeye -kılıçla değil sözle yapılan Sözleşmelere- uymadıkları takdirde uygulanacak ceza üzerinden korkutmak suretiyle bir arada tutacak, gözle görünür bir gücün olmadığı yerde insanın doğal tutkularının zorunlu sonucu savaştır.

Ancak, tek bir mutlak otoriteyi destekliyor olmasına rağmen Hobbes, kralların, krallığın ilahi bir lütûf olduğuna dair iddialarını yıktı ve bunu yaptığı için (diğer nedenlerin yanı sıra) pek çok çağdaşı tarafından, hakiki bir ateist olmasa da, kesinlikle tehlikeli bir sapkın olarak görüldü. 1666'daki Büyük Veba salgınında 60.000 Londralı öldükten ve hemen akabinde Büyük Yangın felaketi yaşandıktan sonra, yazılarının krallıktaki bu iki felakete neden olup olmadığını araştırmak üzere bir parlamento komitesi kuruldu. Komitenin bulgularının sonucunda Hobbes'un 'insanın yönetimi" ile ilgili konularda daha fazla kitap yazması yasaklandı. Böylece o da çalışmalarını yurtdışında yayımlamak zorunda kaldı.

Hobbes'un kitapları, hukuk sistemi, dinî coşku ve politik put kırıcılığın tuhaf bir karışımından oluşur. O, argüman mantığında bazen oldukça üçkâğıtçı olsa da, hukuki meselelerde yenilikçi ve kavrayışlıdır. Burada bireysel haklar tek bir haktan, yani kendini koruma şeklindeki varsayımsal "temel hak"tan yola çıkılarak çıkarsanır ve bu haktan devşirilir. Hobbes, toplumun işleyişi hakkındaki en ünlü eserinde, *Leviathan*'da politik teori, toplumsal etik ve uluslararası hukukun yönünü belirledi. Bunlar büyük başarılardır. Ancak Hobbes'un belki de en büyük başarısı genellikle takdir edilmez. Thomas Hobbes imkânsızı başardı, çemberden kare çıkardı.

Peki, Bu Nasıl Yapılır?

Hobbes'un, "İnsan" ve "Yurttaş" şeklinde devam edeceği sanılan bir üçlemenin parçası olan *Beden Üzerine* (*De Corpore*) kitabının derinliklerinde 3000 yıllık bir matematik probleminin çözümü gömülüydü; çemberden kare çıkarmak. Platon'un kafasını karıştıran bu kadim bilmece, sadece bir cetvel ve pergel kullanarak belirli bir çemberle *tamı tamına* aynı alana sahip bir karenin çizilip çizilemeyeceği problemiydi. Bu problem büyük olasılıkla pratik alanda, arazi ölçümüyle başlamıştı. Fakat 17. yüzyılda, "çemberden kare çıkarma problemi", ortalama insanı da ilgilendirecek şekilde genel bir ilgiye mazhar olmuştu –belki de böyle olan ilk matematik bulmacaydı. Hatta konu hakkında "toplumun her üyesi'ne açık yarışmalar düzenleniyor ve konu salon sohbetlerinde, hiç şaşmadan, ortaya çıkıveriyordu. 4 Mart 1686 tarihli *Journal des Savants*'daki bir haberde, genç bir hanımın "kendisine tanınan belirli bir zaman zarfında çemberden kare çıkarma meselesi hakkında yeni bir fikir üretemediği için", "dört dörtlük bir talibi"ni reddettiği kaydediliyor.

Hem Platon hem de Hobbes'un görüşüne göre, geometride sadece iki geleneksel âlet, gereç olarak kullanılabilir. Diğer âletlerin kullanıldığı çizimler bayağı ve tabu olarak değerlendirildi. Çemberi kare olarak çizmek için düz bir çizgiyle başlamalı ve bu çizgiyi bir yarıçap olarak kullanarak bir çember çizmelisiniz. Şu halde öyle görünüyor ki sadece bir cetvel ve pergel kullanılarak, sınırlı sayıdaki adımların sonunda, bir kareyle aynı alana sahip bir çemberin ölçümü ve çizimi mümkün olsa gerek. 2000 yıldır denenmesine rağmen kimse bunu başaramadı.

Ancak, nereden bakarsanız bakın, bu problemin Hobbes'un kitabının konusuyla hiçbir ilgisi olmadığından, onun çözümü, kendi görüşüne göre mükemmel olması bir yana, *Beden Üzerine*'nin geri kalanıyla pek de uyum içinde değildi. Daha da kötüsü, Hobbes'un arkadaşları kısa bir süre sonra çözümdeki hataya işaret ettiler. Hobbes, "kanıt"ı kaldırmak konusunda isteksiz davranarak bunun yerine onu "hatalı hipotezden, hatalı bir kare çıkarma" şeklinde yeniden adlandırdı. Kısa bir süre sonra ikinci bir kanıt daha ekledi Hobbes, ancak bu da değişmek durumundaydı; bu sefer daha cılızca onun "yaklaşık bir kare yapma" olduğunu belirtti.

Daha sonra üçüncü bir "kesin" kanıt daha ekledi, ancak kitap basıldığında bunun da yanlış olduğunu fark etti. Ancak bu rahatsız edici metni kaldırmak için artık çok geçti, bu nedenle bölümün sonuna "okur... buna problemli demek yerine çemberin çapına dair kesin olarak keşfedildiği söylenebilecek noktaları almalı" şeklinde ek yaptı.

Hobbes, çemberden kare çıkarma hakkındaki kanıtının onu tüm alanlarda otorite yapacağını düşlüyordu.

Hobbes, *çemberden kare çıkarma* hakkındaki kanıtının onu, sadece matematikte değil tüm alanlarda otorite yapacağını düşlüyordu. Platon, Babiller, Hindular, Araplar ve antik Çinliler tarafından tartışılan ve binlerce yıldır bir yarar sağlanamayan[1] bu problemi çözerek, politik yazılarının yol açtığı tartışmalardan uzak durmayı umuyordu. "Malmesbury Canavarı", "Ulusun Öcüsü", "Kâfirliğin Havarisi", "Maddi Tanrı nın Kuru Tapınıcısı" ve " Zoofili Pezevengi" olmaktan bıkmıştı. Öte yandan, Oxford'da geometri çalışan, Savilian kürsüsü profesörünü hesaba katmamıştı. Oxford'da, Hobbes okurları arasında, sonsuzluğun sembolünü

1. Kallavi Dipnot: 1882'de Alman matematikçi Ferdinand Lindemann "çemberden kare çıkarma`nın mümkün olmadığına dair oldukça güçlü bir kanıt ortaya koymuştu. Bunun mantığı şudur; söz konusu durumda karenin bir kenar uzunluğu pi sayısıyla çarpımdan çıkan bir sayıya eşit olacaktır, oysa "pi" transendental, yani ondalık basamağı sonsuz olan bir sayıdır.

(∞), sonsuz küçüklükler için "daha büyük" ve "daha küçük" sembolünü bulan, ayrıca kalkülüsün önemli bir bölümünü icat eden, o dönemin en önde gelen matematikçilerinden biri de vardı. Sıkı bir Presbiteryen, eski bir "Roundhead"* olması hasebiyle bir kral muhalifi olan John Wallis, İç Savaş sırasında Oliver Cromwell'in devrimci ordusu için askerî bir mesajı çözdükten sonra göreve gelmişti. Hobbes'a şiddetle karşıydı ve her zaman bunun arkasında durdu, şimdi de Hobbes'un *Beden Üzerine*'de ortaya koyduğu matematiksel incelemeyi tümüyle dağıtıp parçalamaya karar verdi.

1 Ocak 1659'da Hollandalı fizikçi ve gökbilimci Christiaan Huygense yazdığı mektupta Wallis, planının ana hatlarını betimler.

> Şu bizim Leviathan öfkeli bir şekilde üniversitelerimize... ve özellikle papazlara, ruhban sınıfına ve tüm dine saldırıyor ve onları tahrip ediyor... sanki insanlar, felsefeyi anlamadıkları takdirde dini ve de matematiği bilmeden felsefeyi anlayamazlarmış gibi. Şu halde, bazı matematikçilerin, onun akıl yürütme sürecini tersine çevirerek, cesaretini borçlu olduğu matematiği aslında ne kadar az anladığını kendisine göstermesi gerekir gibi görünüyor; bize karşı zehirli pisliğini kusacağını bildiğimiz şu küstahlığı nedeniyle bunu yapmaktan caymamalıyız.

Hobbes'a hızlı bir şekilde darbe indirmek için tasarlanan ilk saldırı, *Elenchus Geometriae Hobbianae* ("Hobbes Geometrisinin Çürütülmesi") adlı bir kitapçık formunda geldi ("Elenchus" Sokrates'in, Platon'un tüm diyaloglarında kullandığı ve bazen "Sokratesçi yöntem" adını aldığı çapraz sınamanın en popüler yöntemidir). Karşılıklı konuşma tarzındaki incelemesinde Wallis, sırasıyla her bir iddiayı yıkıp çökertme, basit matematik becerisiyle alaycı ifadeleri birleştirme suretiyle Hobbes'un yönteminin yanı sıra tanımlarını da sistematik açıdan soruşturmaya girişti. Hatta ona *hobgoblin* [gulyabani] diyerek, Hobbes'un ismiyle dalga geçmekten de geri durmadı.

Şüphesiz ki "hobgoblin" bir parça inciticiydi, ancak matematik üzerinden edilen hakaret daha önemliydi; çünkü şimdiye kadar birçoklarının yaptığı gibi, Hobbes da felsefeyi matematiğe

---

* İngiltere İç Savaşı nda parlamento yanlısı olanlar. (ç.n.)

indirgemeye kalkışmıştı. Gerçekten de, onun iddiasına göre akıl yürütme, "ismin eklenmesi ve çıkartılmasından başka bir şey değildi" ve "doğru önermeler," "şeylerin doğası hakkında değil, şeylerin isimleri hakkında"ydı. İşin daha da kötüsü Hobbes anlamanın merkezine geometri bilgisini yerleştirdi.

> O halde *doğru*, olumlamalarımızdaki isimlerin doğru düzeninden oluşur, kesin *doğru*yu arayan birinin, kullandığı her ismin ne anlama geldiğini hatırlaması ve o ismi buna göre yerleştirmesi gerekir yoksa kendini kelimelere dolanmış olarak bulacaktır; tıpkı ökseye yakalanmış ve çırpındıkça daha sıkı sarılan bir kuş gibi... İşte bu nedenle (şimdiye kadar Tanrı nın insanlığa bahşetmekten hoşnut olduğu tek bilim olan) geometride, insanlar işe sözlerinin anlamlarını yerli yerine oturtarak; yani *tanımlar* dedikleri anlamları göstererek ve onları hesaplamalarının başına koyarak başlarlar.

Gerçekten de, Hobbes'un başka bir yerde belirttiği gibi geometride "şarap gibi bir şey vardı." Tabii ona göre. Geometri onun için öyle cezbediciydi ki, elinde kâğıt olmadığı zamanlarda, uyluklarına ve yatak çarşaflarına geometrik çizimler yaptığı biliniyordu.

Tarihçiler, Hobbes'un geometri aşkının, Devonshire Dükü'yle birlikte yaptığı "Büyük Avrupa Turu" sırasında başladığını düşünüyor. Yabancı bir beyefendinin kütüphanesinde Eukleides'in *Öğeler* inden Pythagoras'ın teoremine kadar uzanan cezbedici bir külliyatla karşılaşma şansı yakaladı. Eukleides daima ilham kaynağı olmaya devam etti; hatta Eukleides'in tanımlarını, ona özgü bir tarzda, yalnızca bir noktayı değiştirerek tekrar yazmaktan tereddüt etmeyecekti; örneğin hareket halindeki küçük bir cisim söz konusu olduğunda yaptığı budur. Galileo'yu, Robert Boyle ve zamanının diğerler meşhurlarını takip eden Hobbes, mekanik hareketlerin evreni anlamanın yolu olduğunu düşünüyordu.

Oysa şimdi sevgili geometrik kanıtları, gözlerinin önünde parçalanıyordu! Hobbes'un babası kilise papazından kaçmış olsa da, küçük Hobbes sert malzemeden yapılmıştı. Saldırıyı yeni kitapçıklar çılgınlığıyla karşıladı. Bu kitapçıklardan ilki, *Marks of the Absurd Geometry, Rural Language, Scottish Church Politics and Barbarisms of John Wallis*'ti. Bunu, 1660 baharında, *Examinatio et Emendatio Mathematicae Hodiernae* (1660) başlığı altında, "daire ve sikloit üzerine" akıl almaz şekilde

yetmiş veya daha fazla önermeden oluşan, altı daha az ilgi çekici "diyalog" izledi.

Beden Üzerine ye geri dönersek, Hobbes kitabın İngilizce baskısına "Biri Geometri, Diğerleri Astronomi Hakkında Olmak Üzere Matematik Profesörlerine Altı Ders" başlıklı bir ek bölüm ekledi. Bu yazı yalnızca *Elenchus*'a değil, aynı zamanda Wallis'in diğer eserlerinden ikisine de, konilerin özellikleri hakkında oldukça saygı duyulan bir kitap olan *De sectionibus conicis*'e (1655) ve kalkülüsün gelişiminde Newton ve hatta Leibniz üzerinde etki bırakacak olan, sonsuz küçüklüklerin aritmetiği hakkındaki *Arithematica Infinitorum* (1656) adlı kitaba da meydan okuyordu. Wallis'in bu kitabı gerçekten de, çemberin alanını ve dolayısıyla pi sayısını cebiri kullanarak belirlemek için yeni bir yöntem kurarak "çemberden kare çıkarma"yla ilgili meseleleri açıklamıştı. Onun formülünün değeri, adını –Wallis formülü– günümüze taşıması gerçeğiyle belgelenmiştir.

Bununla birlikte Hobbes, Wallis'in *Arithematica Infinitorum*'unu şu sözlerle görkemli bir şekilde reddediyor: "Ben dünya var olalı beri, geometri hakkında yazılmış bu kadar saçma bir şey olduğuna ve de bundan sonra olacağına hakikaten inanmıyorum."

Fakat onun en kurnaz karşı atağı bir başka eski probleme, "küpün ikilenmesi" denen probleme getirdiği ve Fransızca isimsiz olarak yayımlanan çözüm önerisiydi. Hobbes, bu sefer çözümünün doğru olduğuna emindi, ama çözüm doğru olmasa bile, Wallis yemi yutup da bir cevap yazarsa, Hobbes buna hazırlıklıydı. Savilian kürsüsü Profesörü zayıf noktaları işaret ettikten sonra, Hobbes kanıtı kendi ismiyle yeniden yayımladı ancak bu sefer Wallis'in işaret ettiği noktaları kendi fikirleriymiş gibi esere yedirdi!

1660'lı yıllar boyunca binlerce yurttaşı Büyük Veba Salgını yüzünden yaşamını yitirmiş olsa da, Hobbes yalnızca "geometri profesörleri'nden onay alma derdindeydi. Wallis'in cebirsel yöntemlerini "salt cehalet ve laf kalabalığı" diye reddediyordu, kitapları için "sanki bir tavuk orada eşelenmiş" gibi, "pislikle" ve "sembollerle doldurulmuş" diyordu. 1666'da, Londra yanarken, *Geometrinin İlkeleri* (*De principiis et ratiocinatione geometrarum*) yayımlandı. Takip eden üç yıl içinde de *Çemberden Kare Çıkarma,*

Küreyi Küp Yapma ve Küpün Hacminin İki Katına Çıkarılması (*Quadratura circuli, Cubatio sphaerae, Duplicitio cubii*) yayımlandı. Bu yayınların hepsi onun matematikteki kazanımlarının görkemli bir beyanı olma amacını taşıyordu. Ne yazık ki, bunların hepsi Wallis tarafından ivedilikle çürütülmüş ve iki adam, karşılıklı sayısız yayım ve tekzip yoluyla, bitmeyecek gibi görünen bir kısır döngüye girmişlerdi.

Wallis tarafından yayımlanan *Due Corrections for Mr. Hobbes* başlıklı kitapçık ya da Hobbes'un teknik dildeki yanlış kullanımlarına ve özellikle de "nokta" sözcüğüne odaklanan, *School Discipline for not saying his lessons Aright* ve Hobbes'un daha önce sözü edilen, aynı derecede gülünç bir isimle sunuları öfkeli cevabı: *Marks of the Absurd, Rural Language, Scottish Church Politics and Barbarisms of John Wallis* gibi yayınlar bu karşılıklı atışmanın tipik örnekleridir.

Zamanla, Wallis bu "cenk"ten bıkmış görünüyor, ancak Hobbes matematiksel çalışmalarını hayatının sonuna kadar savundu. Ölümünden hemen önce, 91 yaşındayken bile, çemberden kare çıkarma hakkındaki başka bir kitap üzerinde çalışıyordu. Girişte şöyle açıklıyor:

İşte böylece, probleme -geometri profesörlerinin anlamadığı- farklı yöntemlerle gerekli dikkati verdikten sonra şimdi yeni bir yöntem ekliyorum.

12
Spinoza Devamlı Kendini Perdahlıyor...
(1632–1677)

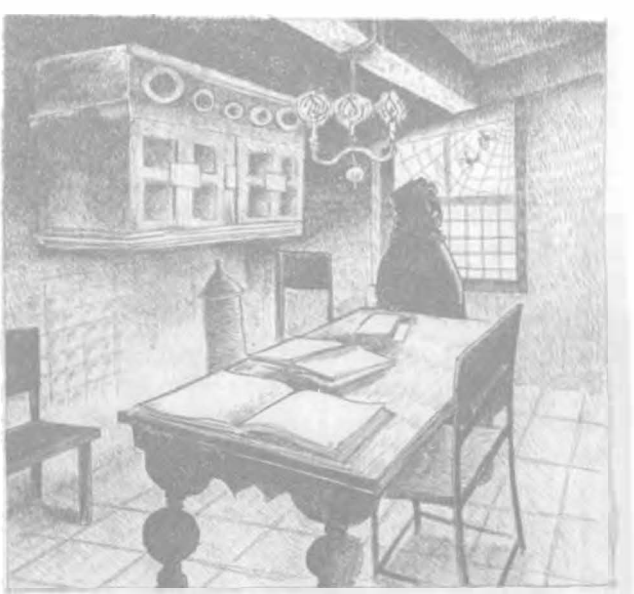
Bertrand Russell *Batı Felsefesi Tarihi*'nde, "Spinoza, büyük filozofların içinde en asil ve en mütevazısıdır" diye açıklıyor. "Diğerleri entelektüel olarak onu aşmıştır, ama etik olarak o en üstün olandır." Russell'a göre, onun bu "muazzam erdemliliği", hem yaşarken hem de ölümünden sonra asırlar boyunca neden "dehşet veren bir günahkâr" olarak görüldüğünü açıklıyor olsa gerek. *Ancak, işin içinde başka nedenler de olabilir.*

FELSEFİ MASAL

Spinoza'nın hayatı yeterince tehlikesiz görünüyor. Günlerini Amsterdam'da optik ve fenni lensler yaparak geçiriyordu. İstese Heidelberg'de Felsefe Kürsüsü'ne kurulabilirdi ama o parlatma ve perdahlama işlerine devam etmeyi tercih etti. Sadece işten arta kalan zamanlarında yazıyordu; her şeyin esasen "tek bir şey" olması gerektiği, zihin ve bedenin aynı şeyin iki veçhesi olduğu, bu bir şeyin kaya, hayvan ve Tanrı olma gibi pek çok veçhesi olduğu sonucuna varacaktı.

Hayatı boyunca sadece iki kitap yayımladı. İlki, Kartezyen felsefeyle genellikle aynı fikirde olmadığına dikkat çeken bir "Önsöz" ile birlikte yayımladığı *Descartes Felsefesi'nin İlkeleri*'ydi (zira zihin ile maddenin iki ayrı şey olduğunu düşünmüyordu Spinoza, ama aynı şeyin iki ayrı "veçhesi" vardır, insanların "özgür irade"si yoktur ve de insan idrakinin ötesinde bir şey yoktur).

İkincisi, *Teolojik-Politik İnceleme* (*Tractatus Theologico-Politicus*) idi. Bu kitap *İncil*'e bir bütün olarak "ahlaki mesajı"ndan dolayı övgüde bulunmasına rağmen, Eski ve Yeni Ahit hakkında pek çok kuşkucu yorum içeriyordu. Kitap bugünün bakış açısıyla yalnızca özverili bir çalışma gibi görünse de, Spinoza kitaptaki kimi ayrıntıların kutsal kitabı tahrif ettiği iddiasıyla sapkınlıkla suçlanmaktan endişelendiği için eserin isimsiz yayımlanmasını istemişti. Gerçekten de, *Teolojik-Politik İnceleme* hemen tartışmalara neden oldu ve yazarın "maskesi düşüp" altından Spinoza çıkınca o daha da fazla hakarete uğradı. Öyle ki, ölümünden sonra diğer yazıları arkadaşları tarafından yayımlandığında bile, arkadaşları "şaheser"i *Ethica* da dahil olmak üzere kitaplarını "B.D.S." şeklinde imzalayarak yazarın Spinoza olduğunu gizlemeyi seçmişlerdi. Böylece, Batı felsefesinin en temel "modern" metinlerinden biri olan "Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış Ethica" da hakikaten adsız yayımlanmak zorunda kaldı.

"Zihnini dinlendirmek" istediği zamanlarda, örümcek ağına bir sinek koyup, "sonra büyük bir keyifle ve hatta bazen gülmekten katılarak izlerdi."

Descartes'ın *Meditasyonlar*'ı gibi *Ethica* da Tanrı'ya inanmak için mantıklı bir temel oluşturmakla ilgilidir ki, bu durum, bugün oldukça masum görünen bir stratejidir. Fakat Spinoza'nın Tanrı sı pek çok sıfattan (örneğin dilek, fikir veya tercih sahibi olmaktan) arınmış olduğundan, o çağda birçoğuna göre bu Tanrı ateizmin bir başka adıydı ve hemşerilerinin Spinoza hakkında söylediği kötü sözleri doğrular mahiyetteydi.

Tam olarak neyle suçlandığını kimse bilmez, ama ilk biyografi yazarlarından biri olan Colerus, Spinoza'nın pipo içerek rahatladığını ya da "zihnini dinlendirmek" istediği zamanlarda, birbirleriyle dövüşen örümcekler aradığını ya da (bulamazsa) örümcek ağına bir sinek koyup, "sonra büyük bir keyifle ve hatta bazen gülmekten katılarak izlediği'ni anlatıyor.

Böyle çarpıtmalar televizyondan önce de vardı demek ki.

İnsanlar Böyle mi Doğar ya da Sonradan mı Böyle Olur?

Spinoza, Amsterdam'da mütevazı Baruch Ben Michael olarak doğdu (daha sonra adını Benedictus de Spinoza şeklinde Latinceleştirdi). Ailesi İspanyol Engizisyonu ve onun kâfir avcılarının dehşet saçtığı dönemlerde İspanya'dan Hollanda'ya kaçmıştı. Annesi daha o bebekken Amsterdam iş dünyasında ve Yahudi cemaatinde saygın bir sima olan babası da, Baruch 22 yaşındayken öldü.

Ben Michael ailesi Yahudi'ydi; ancak son birkaç kuşaktır, alaycı bir adlandırmayla "Marrano" olarak bilinen özel bir tür Katoliktiler (en azından resmî olarak), ardından tekrar Yahudiliğe döneceklerdi (Terim, Yahudilikte katı bir şekilde yasaklanmış olan "domuz etini yiyen" Yahudileri tanımlamak için kullanılmıştır). İster Yahudi olsunlar ister "Marrano Katoliği", dinleri onları daha sonra genç bir cumhuriyet olacak, fazlasıyla Kalvinist Hollanda'yla uyuşmazlık içine sokuyordu. Spinoza, zamanının kültürel ya da dinî cemiyetlerinden herhangi biriyle tanımlanmayı reddetti ve sadece tek bir aidiyeti, en seküler olanı kabul etti. Kendisini Hollanda vatandaşı olarak gördü ve gururla ondan "vatan" diye söz etti.

Dikkatinizi çekerim, daha önceki ve sonraki pek çok Hollandalı göçmen gibi o da bu memleketin dilini zar zor konuşabiliyordu.

Çocukken, İspanyolca ve Portekizceyle yetiştirilmişti, daha sonra akademik amaçla Latince ve İbranice öğrenmişti. Ama Flemenkçe değil. Bu dili sanki "osmoz" aracılığıyla kazara ve eksik olarak toplanmış bir şey gibi görüyordu.

Baruch, Musevi dininin *Talmud*, *Eski Ahit* gibi büyük dinî metinlerine ve zaman zaman ortaçağ filozofu Maimonides'inki gibi daha "felsefi" yorumlara saplantı derecesinde kafa patlatan, oldukça sıkı biçimde aşırı-geleneksel olan bir Haham okuluna gönderildi.

Maimonides'in Spinoza üzerinde açıkça büyük bir etkisi olmuştu. Maimonides, *Kafası Karışıklara Rehber*'de (*Delâletü'l-Hâirîn*), inananlar için birtakım problemleri gündeme getiriyor ve daha sonra onları kendinden emin bir şekilde cevaplıyordu. Spinoza her zaman hızlı öğrenen biriydi ve kısa süre içinde kendi başına metinlerdeki sorunları görmeye başladı, ancak çözümleri bulmada bu kadar iyi değildi. Aslına bakılırsa çözüm diye bir şeyin olmadığına karar verdi; zira bu metinler çeşitli yazarlara ait kusurlu insan yapılarıydı ve hiç de Tanrı kaynaklı değillerdi!

Örneğin, okulda *Eski Ahit*'teki ilk beş kitabın, tümü Musa tarafından yazıldığı için ilahi olduğu öğretilirdi. Ancak Spinoza, bu durumda Musa'nın ölümünü ve sonraki olayları anlatan bölümün onun tarafından nasıl yazılmış olduğunu (tıpkı diğer âlimler gibi) merak etmişti.

Nihayetinde Spinoza, geleneksel dinlerin batıl inanç ve aldatmacadan oluşan bir karışım olduğuna ve sadece felsefi düşünmeyen kitleleri temel ahlaki ilkelere yönlendirdiği ölçüde yararlı olduğuna karar verdi. Spinoza'nın alternatif Tanrısı, Yahudi Tanrı'dan farklı olarak, görüş ya da tercihlere sahip değildir ve kesinlikle insanlar ya da kavimler arasında seçim yapmaz. Spinoza'nın Sevgi dolu Tanrı'sı "doğa" ile aynı şeymiş gibi görünüyor. *Deus sive Natura* –Tanrı ve Doğa birdir. 18 yaşındayken, kendisine Latince öğreten ve ona "bilim insanları"nın, Copernicus, Galileo, Kepler, Huygens ve Descartes'ın yeni dünyasını tanıtan Hollandalı bir öğretmenle çalışırken, bu türden bir Tanrı hakkında bilgi edinmeye de başlamıştı.

1656'da, Spinoza 24 yaşındayken sinagogunun büyüklerine artık gına getirmişti. Onu Yahudi cemaatinden aforoz ettiler.

> Dalalet yolunu hidayete döndürmede başarısız olduğu için ve tam tersine, uyguladığı ve öğrettiği menfur sapkınlıklarına dair, hem de *korkunç eylemleri*ne dair her geçen gün daha da ciddi bilgiler geldiği için heyet adı geçen Spinoza'nın İsrail halkından aforoz edilmesine ve kovulmasına karar vermiştir.
> Meleklerin hükmü, kutsal adamların emri ve Tanrı nın rızasıyla *Baruch de Spinoza'yı aforoz ediyor, kovuyor, aşağılıyor ve lanetliyoruz* (mübarek olsun)... Gece ve gündüz, yattığında ve kalktığında lanet üzerinde olsun. Dışarı çıktığında ve içeri girdiğinde lanet üzerinde olsun.

Sanki yeterince kesin değilmiş gibi bir de şunu ekliyorlar: "Tanrı onu bağışlamayacak, aksine Tanrı'nın öfkesi ve kıskançlığı onu boğacak ve bu kitapta yazılmış tüm lanetler onun üzerinde olacak ve *Tanrı onun ismini cennetten silecek*."

Ancak, her ne kadar, resmî hüküm ya da bilinen adıyla "cherem", "şeytani düşünceler ve davranışlar", "menfur sapkınlıklar" ve "korkunç eylemler"i söz konusu etse de, belirli bir eylem kaydedilmemiştir ve bu yüzden filozoflar bu düşmanlığa neyin sebep olduğu konusunda o zamandan beri spekülasyon yapmaktadırlar.

Bir yaklaşıma göre aforozun nedeni, 1660'larda cemaatin başına dert olmuş bir tartışmayı Spinoza'nın tekrar gündeme getirmesidir. Söz konusu tartışma, ölümden sonra ruhun akibeti hakkındaydı ve nihayetinde Venedik'teki Yahudi cemaatinden yol göstermesi için yardım istedikten sonra konu kapanmıştı. Konuya dair görüşlerden biri, kimi zaman Maimonides'e atfedilen, ölümden sonra yalnızca "bilgi"nin, daha doğrusu Tanrı'nın bilgisinin kalacağını öne süren görüştür. Spinoza'nın görüşleri de benzer görünüyor. Diğer yandan, belki de konunun tartışmalı doğasından ötürü, yorumcular Spinoza'nın, görüşlerini özellikle karmaşık ve kafa karıştırıcı bir tarzda ifade ettiğinden şikâyet ediyorlar. Hatta o kadar ki, bazıları, Spinoza'nın görüşlerinin, modern Britanyalı filozof Jonathan Bennett'ın pek de nazik olmayan bir şekilde söylediği gibi, "başkalarının da saçmalamasına yol açan saçmalıklar" oldukları sonucuna varmıştır.

Ama kendimiz karar verelim. Spinoza, *Ethica*'nın V. Bölümünde şöyle diyor: İnsan zihni "bedenle birlikte mutlak olarak yok olmaz, ancak ondan bir kısım ebedi olarak kalır." İnsan zihninin bu ebedi kısmı; "insan bedeninin özünü, *sub specie aeternitatis* ifade eden ve insan zihninin özüne ait olan bir idedir." Saçmalık?

Belki. Ama şık bir saçmalık. Neyse, zaten Spinoza'nın buna dair bir kanıtı var. "Gerçi bedenden önce var olduğumuzu hatırlamamız imkânsızdır –zira bu durumun bedende hiçbir izi yoktur ve ebedilik ne zamanla tanımlanabilir ne de onun zamanla herhangi bir ilişkisi olabilir–, ancak yine de ebedi olduğumuzu hisseder ve deneyimleriz."

Ya da aforoz, Spinoza'nın belirli bir duruşu benimsemesinden ziyade dinî metinlere yönelik "eleştirel okuma" yaklaşımını benimsemesinden dolayı da gerçekleşmiş olabilir. Her neyse, zaten Spinoza'nın dinî sistemindeki biri için aforoz edilmek neredeyse hiç endişe yaratmayacaktır. Bilakis aforoz, Spinoza'nın, çeşitli dinî otoriteleri kontrol altında tutmak için toplumun seküler bir rejime ihtiyaç duyduğu yönündeki politik kanaatini pekiştirmeye hizmet etmişti. Spinoza kendi politik teorisinde, çağdaşı ve suç ortağı Thomas Hobbes'un insan doğası ve güçlü bir merkezî hükümet ihtiyacı hakkındaki görüşlerini benimsedi, fakat Hobbes'un aksine o, politik hoşgörüyü tercih etti. Kişisel koşulları düşünüldüğünde gayet doğal olarak Spinoza, aynı zamanda yurttaşların yönetilmeye rıza göstermesini sağlamak için hoşgörünün gerekli olduğunu da savundu.

30 yaşına geldiğinde dikkate değer bir üne sahipti ve görüşlerini tartışmaya, desteklemeye kendini adamış bir topluluk vardı. Öte yandan sadece birkaç yıl sonra, 1670'de, *Teolojik-Politik İnceleme*yi (*Tractatus Theologico-Politicus*) yayımladı ve görüşleri daha da aleni hale geldi. Dinin rolünü toplum ve politika bağlamında incelemeyi amaçlayan kitapta şunun gibi ifadeler vardır:

> Böylece Tanrı, İsa'nın zihni yoluyla Havarilere göründü, tıpkı daha önce Musa'ya göksel bir sesle göründüğü gibi. Bu nedenle Mesih'in sesine, Musa'nın işittiği ses denebileceği gibi, Tanrı'nın sesi de denebilir. Bu anlamda Tanrı nın bilgeliğinin, insanüstü bir bilgelik olan bu bilgeliğin İsa'da insani bir doğaya büründüğünü... söyleyebiliriz.

Ancak Spinoza'nın geliştirdiği (ve *Ethica*'da görücüye çıkardığı) yöntem daha çok matematikseldir. Spinoza meseleleri araştırmak için önce, altta yatan "aksiyomlar"ı tanımlar ve sadece sağlam kanıtlamalarla bir sonuç elde etmeye çalışır. Tüm bunlar, Heidelberg Üniversitesi nin kıdemlilerini 1673'te kendisine Felsefe

Kürsüsünü sunmalarını sağlayacak kadar etkilemişti, ancak o bu teklifi reddetti. Bunun yerine Hollanda'da kalmayı tercih etti, *Ethica*'yı yayıma hazırladı ve mercek perdahçısı olarak çalışırken –sadece gözlük için değil, bilimsel araçlar için de– aynı zamanda felsefi hayranları tarafından da maddi olarak destekleniyordu.

Onun kesinlik arayışının sonucu olarak felsefesinin "matematiksel" kısmı şaşırtıcı bir şekilde okunaksızdır. Genellikle matematiksel tarzda ifade edilmemiş ve dipnotlar gibi yerleştirilmiş küçük parçalar daha fazla kavrayış sunar. Aşırı rasyonalizmden kaynaklanan bir mesele de, gelecekteki bir felakete, halihazırda gerçekleşmiş bir felakete duyulandan daha çok kaygı duymanın "irrasyonel"liğidir. Örneğin, İspanyol Engizisyonu tarafından yarın ölüme mahkûm edilmeye karşı, mesela bin yıl önce Filistin'den yapılan "toplu göç"e duyulandan daha fazla kaygı duymak mantıksızdır. Buna verilen, "peki, tamam, toplu göç çok fazla acıya yol açmış olabilir ama bu konuda hiçbir şey yapamayız, oysa yarın olacaklara etki ede*biliriz*" cevabına karşılık, Tanrı'nın tüm olayları halihazırda planlamış olduğunu ve sadece insani cehaletimizin bize olayları kontrol edebileceğimizi düşündürdüğünü söylecektir Spinoza.

O halde Spinoza'nın duygulara karşı bir "deva"sı vardır. "Kutluluk" diye yazar, "erdemin mükâfatı değil, erdemin kendisidir" ve ekler: "Kutluluktan, şehvetlerimizi dizginlemekle hoşnut olmayız; aksine, ondan hoşnut olduğumuz için şehvetlerimizi dizginleyebiliriz."

Felsefe çevrelerinde çokça alıntılanan *Ethica* nın kapanış bölümü, iyimser ve dostane bir tonda şöyle diyor:

> Böylece zihnin duygular üzerindeki gücü ve onun özgürlüğüyle ilgili açıklamak istediğim her şeyi tamamladım. Bu söylenenlerden, bilge bir insanın ne kadar güçlü olduğu ve yalnızca şehvetiyle güdülen bir cahile kıyasla ne kadar üstün olduğu açığa çıkıyor; çünkü cahil insan dışsal nedenler yüzünden pek çok açıdan tahrik edilmekle ve bir türlü ruhsal huzura erememekle kalmaz, aynı zamanda o hem kendinin hem Tanrı nın hem de şeylerin tümüyle cahili olarak yaşar ve tutkulara maruz kalmayı/edilgin olmayı bırakır bırakmaz var olmayı da bırakır. Diğer taraftan bilge insan, bilge olarak görülebildiği sürece, ruhsal açıdan sarsılmaz; tam tersine kendisinin, Tanrı nın ve şeylerin belirli bir ebedi zorunlulukla [bu şekilde olduklarının] bilincine sahip oldu-

ğu için var olmaya asla son vermez ve her zaman ruhsal dinginliği yaşar.

İşte bu, Spinozacı ölümsüzlük türüdür; bireyin kendinden daha kalıcı olan bir ideden pay alması. Aynı şekilde, eğer birisi matematiksel bir formül keşfeder (sözgelimi, Pythagoras'ınki gibi) ve onu bir kâğıt parçasına yazarsa, formül hatırlandığı ya da dikkate alındığı sürece o kâğıt parçasından çok daha uzun süre var olmaya devam eder. Sonrasında, Spinoza şaheserini şu sözlerle sonlandırıyor:

> Bizi böyle bir hale taşıyacağını gösterdiğim yol, oldukça zorlu görünse bile yine de bulunabilir; gerçekten de nadir bulunduğu için zorlu olsa gerek. Hem esenliğimiz elimizin altında olsaydı ve büyük emekler harcamadan bulunabilseydi neredeyse herkes tarafından nasıl ihmal edilebilirdi ki? Ama tüm seçkin şeyler nadir oldukları kadar zorludur da.

Spinoza gerçekten de "filozoflar'ın filozofudur." Çalışmaları gerçekten zordur ve sadece filozoflar onları anlayabilir. Öte yandan sıradan insana verdiği güven verici mesaj şudur: Tanrı mükemmel olduğu için o ve dünya bu olduklarından başka türlü olamaz. Bu duruş, ya da en azından Spinoza'nın çağdaşı Leibniz'in duyurduğu versiyonu, Voltaire tarafından *Candide*'de çok eğlenceli bir şekilde alaya alınıyor. Dr. Pangloss, felaket üstüne felaketle karşılaştığı bir yaşam sürerken, sürekli "mümkün dünyaların en iyisi olan bu dünyada her şey bu haliyle en iyidir" demekte ısrar ediyor -ama bakalım Spinoza nın kendisi ne diyor:

> Şeyler olduklarından farklı şekilde olsalardı, Tanrı nın iradesinde bir değişimin olması gerekirdi; ne var ki (onun mükemmelliği üzerinden açıkça gösterdiğimiz gibi) Tanrı nın iradesi değişemez: Öyleyse şeyler de olduklarından başka türlü olamazlar (*Ethica*, I. Bölüm, Önerme XXXIII, Not II).

Sonuç olarak, "özgür bir insan", "en az ölümü düşünür; onun bilgeliği ölüm üzerine değil, yaşam üzerine düşünmektir" diyerek coşkuyla bağlıyor Spinoza. Her şey halihazırda belirlenmiş durumda ve insanlar olaylara sadece katlanmak yerine onları kabul etmede özgür oldukları için, bu kısıtlı anlamda 'özgür'dürler. Tıpkı ağa yakalanmış bir sinek gibi. Ha ha ha!

Beşinci Bölüm

Aydınlanma Felsefesi

13
Köle Ticaretinin Mucidi John Locke
(1632-1704)

John Locke, meclis ve kraliyet taraftarları arasındaki iç savaş nedeniyle hiç de sakin olmayan bir dönemde, Püriten tacir bir ailede, sakin bir Somerset köyünde doğmuştu. At gibi uzun burnuyla zayıf, uzun ince bir adam... ve bir biyografi yazarının dediği gibi "yumuşak, melankolik gözler..." 1689'da yazdığı *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*'de (*Essay Concerning Human Understanding*) bilgiyi, ideaların "bağlantısı ve uyuşumunun algısı"ndan başka bir şey değil, şeklinde tanımlıyordu Locke. Doğuştan bilginin imkânını ıskartaya çıkardığı için onun felsefesi Descartes felsefesinin panzehri olarak görülüyordu. Locke, zihnin, bilgiyi oluşturmak için basit veya karmaşık ideları bir araya getirmeden önce onları duyu aracılığıyla nasıl aldığını tarif ederken aynı zamanda çağının mekanistik bilimini de yansıtıyordu.

Gelgelelim, *Kamunun Yönetimi Üzerine İki İnceleme*'de (*Two Treatises on Civil Government*) (1690) yer alan politik teorisi çok daha etkili oldu. Kendisine, temel haklar ve özgürlükler adına hem Amerikan hem de Fransız Devrimlerinin ilham kaynağı olma payesi biçildi. Locke'un etkisi Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi ndeki anayasal güçler ayrılığı ve Haklar Bildirgesi'nde de görülür. Fransız Devrimi'nin başlangıcında ve İnsan Hakları Beyannamesi nde görülen doğal haklar öğretisi, "Tüm insanlar eşit ve bağımsızdır, hiç kimse bir diğerinin canına, sağlığına, özgürlüğüne ya da malına zarar veremez" şeklinde Locke tarafından kesinkes ilan edilmişti.

"Herkes" elbette köleler hariç; çünkü tuhaf bir biçimde, adı başkalarına "özgürlük" talep etmeleri için ilham veren bu filozofun tekin olmayan bir başka yüzü vardır.

FELSEFİ MASAL

Locke, birçok saygın çağdaşı tarafından takdir ediliyordu. Parlak matematikçi ve fizikçi Sir Isaac Newton, onunla ortaklıklardan kaçınmasına karşın fikirlerine önem verirdi. Ünlü İngiliz fizikçi Dr. Thomas Sydenham onunla birlikte pek çok tıbbi araştırma üzerinde çalıştı, onu şöyle tanımlıyor, "öyle bir adam ki, zekâsı keskin, muhakemesi tutarlı... Gayet emin olarak söyleyebilirim ki çağdaşlarımız arasında onunla eşit birkaç kişi olabilir ama üstün olan yoktur." Fransız filozof Voltaire, Locke'u en muazzam bilgeliğe sahip insan diye adlandırır ve ekler: "O açıkça göremiyorsa, ben görmekten umudumu yitiririm." Bir nesil sonra, Amerika'da Locke'un şöhreti hâlâ artıyordu. Benjamin Franklin "kendisini-yetiştirme" babında ona müteşekkirdi, Thomas Paine onun devrim hakkındaki radikal fikirlerini yaydı ve Thomas Jefferson onu tüm zamanların en muhteşem özgürlük filozoflarından biri olarak andı.

Onun bu baş döndürücü konuma yükselişi büyük İngiliz okullarından birinde başladı ve bunu Oxford'da öğrenim bursu izledi. Locke, ilk yazısı basıldığında henüz mezun olmamıştı. Bu erken çalışmalar 1654 ile 1668 arasındaki özel günleri kutlamak için yazılmış dört şiirdi, bu dönem hatıra şiirlerine çokça imkân sunuyordu zira. Örneğin Locke, 1665'teki hıyarcıklı veba salgını ya da 1666'daki büyük Londra yangını hakkında, buna ilaveten 1649'da kralın kafasının kesilmesine ilişkin geçmişe yönelik şiirler de yazabilirdi. Fakat onun şiirleri bunun yerine daha dünyevi durumlara işaret ediyordu. Şiirlerden bir tanesi arkadaşı Thomas Sydenham'ın (meşhur doktor) vücut ısısı hakkındaki kitabının tanıtımı için ve bir diğeri de Oliver Cromwell'in cumhuriyetçi ordusunun Hollanda kraliyetine karşı kazandığı zafere işaret etmek için yazılmıştı. Sekiz yıl sonra, artık Cromwell göçüp gitmiş ve bir Hollanda prensi tahtı geri almışken, Locke bir başka habercilik olayına katkıda bulundu, bu sefer yeni kralın Braganza'lı Catherine ile olan evliliğini kutluyordu. "Dualarımız işitildi" yazdı

Locke, tıpkı daha önce yazdığı şiirde Cromwell'i "Sen, kudretli Prens!" diye selamladığı gibi.

Aslına bakılırsa, meşhur olmaktan ve idam edilmekten sakınmaya yönelik bu gayet iyi oturtulmuş arzu nedeniyle Locke neredeyse 60 yaşına kadar bu şiirlerden başka bir şeyi halka açık yayımlamadı. Bu ürkeklik, 1683'te Oxford Üniversitesi yetkililerinin Locke'un tüm kitaplarını tehlikeli oldukları gerekçesiyle yakılmak üzere toplanmalarını emrettiklerinde iyice pekişti, bu olay Locke'u kısa bir süre sonra Hollanda'ya seyahate teşvik etti. Hollanda, sonraki beş yıl boyunca zamanının çoğunu kaldırım kafelerinde geçirerek kalacağı yerdi, bu sırada Londra'daki hükümet, teşvik borcunu ödemediğinden ülkeye iadesi için tutuklama emri hazırlamıştı...

Ama 1660'a dönelim. Locke, 28 yaşındayken Oxford'a genç Yunanca asistanı olarak tayin edilmişti. Bu atama papazlık (takdis merasimi) gerektiriyordu, fakat o bunu reddetti ama bir istisna olarak 1666'da kabul edildi. Otoriteyle yaptığı bu boğuşmanın (gerçi daha sonra tatmin edici şekilde çözülmüştü ama) ardından Locke sulh hâkimlerinin dinî uygulamalar konusundaki güçleri üzerine biri İngilizce biri Latince olmak üzere iki deneme yazmaya başladı, ancak yine de oldukça temkinli bir herif olduğu için çalışmalarını gizliyordu. Dolayısıyla 1666 yazı itibariyle halkın, şiirleri ve (Robert Boyle ve Sydenham gibi yüksek itibar sahibi şahsiyetlerle birlikte gerçekleştirdiği) saygın tıbbi, bilimsel çalışmaları dışında onun başka bir eserini görme şansı yoktu.

Sonrasında, bir diplomatın sekreteri olarak çalışırken Lord Anthony Ashley Cooper ile tanıştı. Asilzade Lord, Locke'un ince zekâsı ve bilgisinden büyülenmişti ve hemen onu kendi hanesine fizikçi-filozof olarak davet etti. Sonraları ilk Shaftesbury Kontu olacak Asley İngiliz politik hayatında önemli bir şahsiyetti ve Locke onun etkisiyle, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*'sinin (*Essay Concerning Human Understanding*) yanında *Hoşgörü Üzerine Bir Deneme* ve *Hükümet Üzerine İki İnceleme* gibi ihtilaflı eserlerinin taslakları üzerine çalışmaya da kısa süre içinde başladı. Locke'un oldukça meşhur olan, hükümet hakkındaki incelemesi hamisinin ticaret ve sömürgelerdeki çıkarlarını yansıtıyordu ve İngiltere adalet bakanı olarak bu hami hem ti-

caretin hem de sömürgelerin ülkenin gücü bakımından hayati olduğu görüşündeydi.

Zenginlik Arayışı, Yaşam ve Özgürlük

Shaftesbury Kontu aynı zamanda Carolina Kolonisi Sahipleri birliğinin liderlerinden biriydi, bu birlik, "Yeni Dünya"da, bugün kuzey ve güney Carolina olan bölgede, bir sömürge kurma izni veren kraliyet fermanı ayrıcalığına sahipti. Locke, bu mülk sahibi soyluların danışmanı oldu (1668-71), ardından Ticaret ve Sömürge Çiftlikleri Konseyi'nin danışmanı (1673-4) ve son olarak Ticaret Komisyonu nun üyesi oldu (1696-1700). Aslında, Locke "Restorasyon" süresince, sömürgeleri ve onların insafsız kölelik sistemlerini kuran ve onlara nezaret eden yarım düzine adamdan biriydi. Üstelik en önemli işlerinden biri bu yeni sömürge için, felsefi ilkelerini uygulamaya koyacağı bir anayasa yazmayı da içeriyordu.

Locke'un bu küçük-devletinin Anayasasının girişinde "birden çok demokrasi kurmak"tan kaçınılması için (aralarında bizzat Shaftesbury kontunun da bulunduğu) mülk sahibi sekiz soylunun yurttaşlar üzerinde mutlak hâkimiyete sahip birer kalıtsal soyluluk kurumu haline geldikleri özellikle belirtilmişti. Devletin sakinlerine feodal köleler gibi muamele edilecekti, ya da Locke'un deyişiyle " kiralık-insanlar."

XIX. Makale bunu şöyle açıklıyor: "Herhangi bir malikâne sahibi malikânesini, hepsi beraber, tüm haklarıyla ve oraya ait olan kiralık-insanlarla birlikte herhangi birine ve varislerine sonsuza kadar devredebilir, satabilir ya da elden çıkarabilir..."

XXII. Makalede daha da açık bir şekilde şöyle deniyor; tüm bu "kiralık-insanlar senyör, baron ya da malikâne sahibi olarak anılan saygıdeğer efendilerinin, itiraz etmeden, yönetimi altında olmalılar. Hiçbir kiralık-erkek ya da kiralık-kadının, kendi belirli efendisinin arazisinden yine efendisinin imzalı ve mühürlü izin belgesi olmadan, ayrılma ya da başka bir yerde yaşama özgürlüğü yoktur."

Locke, küçük-devlet için yazdığı anayasasında; "Hiçbir kiralık-erkek ya da kiralık-kadının, kendi belirli efendisinin arazisinden yine efendisinin imzalı ve mühürlü izin belgesi olmadan, ayrılma ya da başka bir yerde yaşama özgürlüğü yoktur" diyordu.

Locke'un felsefesi başka bir yerde "tüm insanlar eşit ve bağımsız" yaratılmıştır diyorsa da, Carolina'larda bu kiralık-insanlar eşit değildiler ve efendilerine bağımlıydılar. Dahası, "Bu kiralık-insanların tüm çocukları ve hatta tüm nesilleri de kiralıktılar" (XXIII. Makale).

Buralara zincirlere bağlı olarak getirilen Afrikalılara gelince, her bir sömürgeciye "zenci köleleri üzerinde mutlak güç" verilirdi. Bu imtiyaz, diye ekler Locke eşitlikçiliğe selam çakarak, "hangi görüşte ya da inançta olursa olsunlar" geçerlidir (CX. Makale).

Locke'un bunları yazdığı sırada transatlantik köle ticareti daha yeni başlamıştı. Bu hareket zamanla modern çağın en büyük

gönülsüz insan göçü haline gelecekti. Üç buçuk yüzyıl boyunca süren bu köle ticaretinde, dokuz milyona yakın siyah Afrikalı Amerika'ya nakledilecek ve bunların ne kadarının yolda öldükleri bile bilinmeyecekti. Bu kölelerin büyük bir kısmı, İngilizlerin yarışı körüklemesiyle 1700 ve 1850 yılları arasında nakledildiler, bu dönemdeki İngiliz seferleri tüm köle gemilerinin en azından dörtte birine tekabül ediyordu.

Tıpkı Shaftesbury Kontu gibi Locke'un da yerine getirilmesi gereken kamusal sorumluluklarının yanında bir de bazı özel hesapları vardı. 1671'de kârlı köle tacirlerinden hisse satın aldı; Kraliyet Afrika Şirketi (her bir köle RAC [Royal Africa Company] harfleriyle damgalanıyordu) ve bir yıl sonra Bahama Maceracıları.

Elbette, Afrika'da kölelik Amerika'nın sömürgeleştirilmesinden önce de vardı. Hatırı sayılır çokça kayıtta bu kölelerin altınla birlikte kuzey Afrika çölüne, Berberi Krallığına gönderildiği geçer. Bu insanlar genellikle ya savaşta esir alınmış ya da borca karşılık "satılmış"tı –bazen de cinayet ya da büyücülük gibi suçlar için zararın karşılanması amacıyla köle edilmişlerdi. Öte yandan tarihçiler bu uygulamanın asli olarak sadece daha küçük bir ölçekle sınırlı olduğunu değil aynı zamanda daha az kötücül olduğunu da düşünüyorlar. Bu Afrikalı kölelere esir düştükleri yerde ailenin bir parçası gibi davranılırdı. Sahipleri onlarla birlikte çalışırlar, bunun yanı sıra aynı yemeği ve barınağı da paylaşırlardı. Buna karşın Amerika'da, bu ticaretin yeni adı "endüstriyel kölelik" olmuştur. Dev, isimsiz köle sürüleri kamplarda tutuluyor ve şeker kamışı, tütün ve pamuk gibi yoğun emek gerektiren hasat işinde kullanılıyorlardı. Sahipler onlarla birlikte çalışmıyor, konakta yaşayıp, köleleri "yıkılana kadar" kırbaçlayarak çalıştıracak bir çiftlik kâhyası görevlendiriyordu. Bu Yeni Dünyanın çiftliklerinin kuruluşundaki şartlar korkunç ve insanlık dışıydı.

Yol boyunca köle gemilerindeki şartlar da oldukça kötüydü. Önce Afrika'nın batı kıyısındaki limanlardan toplanan esirler güvertede tıkış tıkış birbirlerine zincirli bir şekilde sağlıksız ve insanlık dışı koşullarda haftalar boyunca tutuluyorlardı. Gemiler, "ticaret üçgeni" olarak bilinen uzun bir rota izliyorlardı. Genellikle bu işin içinde, Liverpool ya da Bristol gibi İngiliz limanlarından Afrika'nın batı kıyılarına demir eşya veya pamuk ürünleri gibi yeni

sanayi ürünlerini kölelerle takas etmek için yelken açan gemiler vardı. Bunlar gemiye yüklenince, tekrar Batı Hint Adaları ya da Amerika'nın diğer limanlarına doğru yola çıkılırdı –üçgenin ikinci kenarı. Gemi oraya varınca hayatta kalan köleler satılır ve şeker kamışı, rom ya da tütün gibi ürünler gemiye yüklenirdi, ardından yolculuğun üçüncü ve son ayağı olan İngiltere'ye dönüş başlardı. John Houstoun'ın 1723'te, köle ticaretini "küresel anlamda tüm ticaret buna dayanıyordu" diye tasvir etmesinde şaşılacak bir şey yok.

Çok acayiptir 1820'ye gelindiğinde Amerika'da "sömürgeci"lerden daha çok köle vardı –beş kat fazla! (boşuna değil demek ki, George Washington'un kendisi de köle sahibiydi.) Elbette, yerli Kızılderililer de büyük oranda yok edilmişlerdi (savaş, hastalık ve topraklarından tahliye yoluyla). Ayrıntılara ve maliyete yönelik bürokratik ilgi ve zalimlik bakımından köle ticaretiyle kıyaslanacak tek şey Nazilerin 1930 ve 1940'larda, Yahudileri ve diğer "aşağı ırklar"ı toplama kamplarına sürgün etmeleridir.

Avrupalılar halihazırda mevcut olan Afrikalı köle ticaretini giderek daha çok sayıda köle için para ve ticari ürün teklif ederek iyiden iyiye genişletmişlerdi. Bu teşvikler Afrikalıların diğer Afrikalıları satmak için baskın yapıp esir almalarına yol açıyordu. Bu baskınlara mahrumiyet de eklenebilir, bu insanlar ailelerinin kalan üyelerine yemek almak için çocuklarını köle olarak satmaları (muhtemelen bunun tüm sonuçlarından habersizce) konusunda yüreklendiriliyorlardı.

Locke'un *Kamunun Yönetimi Üzerine İkinci İnceleme*'sinde köleliğe dair özel bir irdeleme vardır. Dördüncü ve on altıncı bölümler "kölelik durumu"nun açıklamasını yapar; bu açıklama da ikinci bölümdeki "doğal durum" ve üçüncü bölümdeki "savaş durumu" açıklamasına bağlıdır.

Neden Locke bu konu üstünde böylesine uzun uzadıya duruyor? Her şey bir yana, görünüşe göre bu yazdıkları, eşit hak ve özgürlükleri övdüğü diğer yazılarından çoğuyla uyuşmuyor. Fakat filozofların, toplumu köleler ve sahipleri olarak bölme eğilimleri uzun bir geleneğe sahiptir. Aristoteles ve Platon'dan beri filozoflar seçkinlerin rasyonel düşünme –yönetme– kabiliyetlerini vurgulayıp duruyorlar ve elbette bu düşünenlerin yönetecek birine

ihtiyaçları vardır; onlar lehine düşünmenin iktidarını reddeden birilerine.

Bilhassa Aristoteles'te, ev içi köleleri mal ve mülk olarak tanımlanıyorlardı ya da âdeta "efendilerinin ayrılabilir bir parçası gibi' ydiler. Erkek veya kadın kölenin yalnızca, sahiplerinin çıkar ve heveslerine göre değil, ama ayrıca -genel "iyi" adına- "akla göre" de kullanılabilecekleri varsayılıyordu. Hakeza Aristoteles de köleyi böyle olmaya "doğal olarak" uygun insan, şeklinde tanımlar. Şöyle yazıyor:

> O halde, güçleri asli olarak bedenleriyle sınırlı olan ve temel faziletleri bedensel hizmete güçleri yetmek olan bu insanlar; diyorum ki bunlar doğal olarak köledirler, çünkü böyle olmaları onların yararınadır. Onlar kullanmaktan aciz olmalarına rağmen akla itaat edebilirler; her ne kadar sadece kendi duyumları ve arzularınca yönlendirilen evcil hayvanlardan farklı olsalar da, bu hayvanlarla neredeyse aynı görevleri yerine getirebilir ve diğer insanların mülkü olurlar, çünkü onların güvenliği bunu gerektirir.

İkinci İnceleme'de, Locke bunu güncelleyerek şöyle diyor:

> ... köle diye adlandırdığımız bir başka hizmetçi türü daha vardır. Bu kişiler adil bir savaşta esir alınıp efendilerinin keyfî güçlerine ve mutlak hâkimiyetlerine bağımlı kılınmıştır. Dediğim gibi bu insanlar, özgürlüklerini hayatları karşılığında ceza olarak verdiler ve sınıfsal haklarını kaybettiler; kölelik durumuna geçerek, mülk edinme ve medeni toplumun bir parçası olma imkânlarını yitirdiler ki medeni toplumun ana ereği mülkiyeti korumadır.

Ancak tartışmanın felsefi öneminden ayrı olarak, bu konunun Locke'un politik yazılarında ayrıntılı olarak yer almasının daha özel nedenleri olabilir. Bir varsayıma göre, Locke İngiliz Kraliyet ailesinin İngiliz halkını gayrı meşru biçimde köleleştirmeye giriştiğini gözler önüne sermek için "meşru" köleliğin nasıl olacağını göstermeye ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. Onun politik felsefesinin amaçlarından birinin meşru ve gayrimeşru kamusal yönetim arasında ayrım yapma meselesi olduğu düşünülürse, kölelik konusu da bu temanın sadece bir türevi olsa gerek.

İkinci nedense; Locke'un, Shaftesbury ile aynı çizgide, İngiltere'nin ulusal gücü için böylesine kârlı ve yararlı eylemleri

açıklamayı ve savunmayı vatanperver bir görev olarak görmesi olabilir.

Ya da üçüncü neden, basitçe Locke'un ondan önceki pek çokları ve Aristoteles gibi, bazı insanların doğal olarak fazlasıyla aşağı olduğunu ve hiçbir doğal hukuk teorisinin bunlara uygulanmasına gerek olmadığını düşünmesi olabilir.

Günümüzde filozoflar Locke'un kölelerle ilgili görüşü hakkında pek de konuşmuyorlar. Ama bu tutum, kölelik meselesinin onun felsefesiyle ilgisiz olduğu anlamına gelmiyor; çünkü Locke'un felsefesinde "medeni" toplumun anahtarı mülkiyet, mülkiyetin anahtarıysa iş gücüdür. Gerçekten de onun için ahlak mülkiyet kurumuyla başlar, kölelik oldukça özel ama önemli bir hususturu. *İkinci İnceleme*'de şöyle diyor Locke; "başlangıçta yeryüzü ve onun üzerindeki tüm aşağı yaratıklar" tek önemli istisna dışında herkesin ortak malıydı. Her birey sadece tek bir şeye sahipti; bizzat kendi varlığına. "Doğa durumu"nda hiç kimsenin kendinden başka hiçbir şey üzerinde hakkı yoktur. Ekliyor Locke: "Bireylere özgürlük veren sadece bu mülkiyettir." Ama Locke özgür olabilmenin yeni koşulunu, bu hayati koşulu ekler; kişinin kendi iradesine uymadaki özgürlüğü artık "kişinin akla; kendi kendini yönetmesini sağlayacak yasayı vaz edebilmesini mümkün kılan akla sahip olmasında temellenir."

Kamusal Yönetimin Hakiki Kaynağı, Kapsamı ve Ereğinde (*Essay Concerning the True Original, Extent, and End of Civil Government*) Locke köleliğin "son derece alçak ve sefil bir insani durum" olduğunu öne sürer ve ekler; "ulusun ruhuna ve hayırlı mizacına o denli karşıttır ki", "bırakın bir beyefendiyi, herhangi bir İngiliz'in bile bunu savunacağını düşünmek neredeyse imkânsızdır." İnsanın doğal özgürlüğü burada mutlak, keyfi güçten gelen devredilemez özgürlüğü temsil ediyor. Diğer yandan köle ekonomisini meşrulaştırmak için görünen o ki bazı insanlardan akıllarını ve dolayısıyla özgürlüklerini soyup almak zorunluydu. Locke'da sorunlu olan yan onun şu düşüncesiydi; "insanın doğal durumu bir eşitlik durumudur; bu öyle bir durumdur ki onda tüm güç ve yargı hakkı karşılıklıdır, hiç kimse bunlara bir diğerinden daha fazla sahip değildir."

Locke'un Latince şiirlerinden birinde, aşağı yukarı dediği gibi (değişen şeylerin değişmesi zorunludur), hem özel yaşamında Kraliyet Afrika Şirketi nin sermayedarı olarak hem de kamusal yaşamında Carolina'nın anayasa tasarısını hazırlayan kişi olarak onun özgürlük meselesindeki duruşu muğlaktır. Aslına bakılırsa Locke, insanın kendi kişiliği üzerindeki devredilemez haklarına dair inancıyla o dönemin acımasız gerçekliğini ancak kültürel ve entelektüel açıdan yeni bir "aşağı seviyede olma" kavramı yaratmak ve köleleri toplum sözleşmesinin dışında tutmak suretiyle uzlaştırabilmişti.

14
David Hume'un Pek Çok Yüzü
(1711-1776)

İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme (*Treatise of Human Nature*) adlı destansı eserinin girişinde David Hume okurlara "kendi sistemlerini kurnazca övmek için, kendinden öncekileri kötüleyen" filozoflara karşı ihtiyatlı olmaları konusunda tavsiyede bulunur. Daha sonra da kendinden başka herkesin felsefî sistemlerinin zayıf temellerini kınayarak bunların "bizzat felsefe için bir utanç" olan "tutarsızlıklar" ile dolup taştığını öne sürer ve bunun yerine kendi "eksiksiz bilimler sistemi"ni teklif eder.

David Hume, daha doğrusu onun tarzı; ablak ve donuk yüzü kadar ağırkanlı olan ve Rousseau'nun tek kelimeyle korkunç diye tanımladığı, bir kurnazlık ve maharet sergilemeyen tarzı böyle işler. Hume felsefesinde dinin yeri de rolü de yoktur. Hume'un tetkikinde bilgi, etik ve Tanrı, hepsi dünyevi olmaya mahkûmdur. O böyle bir incelemeye, Bertrand Russell'ın da dediği gibi, "zekice cevaplar vereceği şiddetli saldırılar bekliyordu"du. Oysa hayal kırıklığına uğramıştı. *İnceleme* herkesin bildiği gibi, baskıdan "ölü" doğmuştu. Bu çalışmanın daha sonraki gözden geçirilmiş halleri, yani ilki *Concerning Human Understanding* (1748) ve diğeri *Concerning the Principles of Morals* (1751) adını taşıyan iki "soruşturma (*enquiry*)" da gerçekten hak ettiğini düşündüğü ilgiyi göremediler. Burada, birçok açıdan en özgün kısım olmasına rağmen "tutkular" korkunç bir şekilde tanımlanmıştır. Diğer yandan Hume'un felsefesi, Bertrand Russell'ın da ifade ettiği gibi

bir çıkmaz sokaktır. "Onun istikametinde daha ileri gidebilmek imkânsızdır."

FELSEFİ MASAL

David Hume, hayattaki amacı ve ihtirasları hakkında takdir edilesi derecede samimidir. Bunlar da sadece iki şeyden meydana gelir: Yazınsal itibar ve tatminkâr bir gelir. Belki de bu yüzden David Humea dair tarihî kayıtlar büyük bir felsefi açıklamayı değil, daha ziyade ilk kitabının satışlarına dair pratik bir gözlem içeriyor. "Hiçbir yazınsal girişim" diyor Hume, "benim *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*'m kadar talihsiz olmamıştır. Bağnazlar arasında homurtuları tahrik ettirecek kadar bile fark yaratamadan, baskıdan ölü doğdu."

Aslında bu tam olarak doğru değildi. Kitap, *The Works of the Learned* isimli Londra yayınındaki inceleme yazısı da dahil olmak üzere küçük bir homurdanmayı "tahrik etmişti". İnceleyen kişiye göre kitap:

> Aslında yücelerde süzülen bir dehanın inkâr edilemez izlerini taşısa da, henüz tazedir ve tam anlamıyla geliştirilmemiştir. Anlama yetisinin nasıl işleyebildiği ele alındığına göre konu geniş ve asildir; ama onun itibar ve öneminin hakkının verilebilmesi için çok olgun bir yargı gerekir; bu çekici mesele için olanca ihtiyat, hassasiyet ve incelik gereklidir. Zaman ve alışkanlık kazanma bu nitelikleri yazarımızda olgunlaştırabilir. Tıpkı *Milton*ın gençlik eserleri veya Raffaello'nun ilk çalışmalarında olduğu gibi, yazarımızın bu ilk eserini bir sonraki eseriyle kıyasladığımızda bu söylediklerimiz anlam kazanacaktır.

Yazarlar zorlukları olduğu gibi kabul etmelidir. Ama öyle görünüyor ki, yumuşak huylu, beyefendi Hume, bu inceleme yazısı meselesinde biraz fazla ileri gitti. Gerçekten de onu okurken, "öfke krizi halinde, bıçak kemiğe dayanmış vaziyette tezgâhın arkasında titreyerek, hıncını, tuttuğu yayıncı Jacob Robinson'dan çıkarmak için açtı ağzını yumdu gözünü."

Hiç kimse Dr. Kendrick'in *London Review*'da anlattığı bu akla ziyan hikâyeyi doğrulayamadı ve kesinlikle Hume'un kendisi de bundan hiç bahsetmedi. Hume daha ziyade, genel olarak *İnceleme* nin aldığı geri bildirim için "doğal olarak neşeli ve iyim-

ser bir ruh haliydi, çok geçmeden yeni bir havaya girdim ve yeni çalışmalarımı büyük bir şevkle sürdürdüm" diyor.

Böyle bir iyimserlik ancak bir filozofa yakışır. Fakat öfke krizi daha çok bir yazarın alametifarikasıdır. Şimdi en azından muazzam bir filozof olarak, İngiliz dilinde yazan en büyüklerden biri kabul edilen Hume'u anlamlandırmak için, onun gerçekten profesyonel bir yazar mı yoksa beyefendi bir filozof mu olduğuna karar vermeliyiz. Neydi hakikaten David Hume?

Kim Kimdi?

Çoğu filozofun aksine Hume, otobiyografisini yazma fırsatı (her ne kadar ölüm döşeğine mahkûm biri olarak hayli geç bir fırsat olsa da olsa da) yakalamıştı. Ya da bir eleştirmenin dediği gibi "BEYEFENDİ DAVİD HUME'UN YAŞAMI. YAZAN KENDİSİ" ismini taşıyan bu yazı "ilginç bir anı"ydı.

Augustinus *İtiraflar* ile bu tarzın öncülüğünü yapmıştı ve Hume'un çağdaşı Rousseau da aynı şekilde "İtiraflar" başlığı altında böyle bir eser yazma planından ona bahsetmişti. Ancak Hume'unki itiraflarla ilgili değildi, daha ziyade gelecek kuşakların onu kayıt altına alacağı, yorumlayacağı ve anlayacağı terimlerini kabul ettirmeye yönelik kurnazca bir girişimdi. Gençliğinden bir hikâye anlatarak başlıyor Hume:

> Sıradan bir eğitim sürecini başarıyla geçtim ve en büyük zevk kaynağım olan, hayatımı yöneten tutku olan okuma-yazma tutkusuna da çok erken kapıldım; çalışkanlığım, ağırbaşlılığım ve gösterdiğim gayret aileme, hukukun benim için uygun bir meslek olduğu fikrini verdi. Ama felsefe ve genel olarak öğrenmeye olan ilgim dışında her şeye karşı aşılamaz bir isteksizlik içinde buldum kendimi ve onlar Voet ve Vinnius'a dikkat kesildiğimi sanırken ben gizlice Cicero ve Virgilius okuyordum.

Aslında burada cıvık bir şeyler hemen göze batıyor. Ama bu tür sırlar nerdeyse hiçbir zaman sonsuza dek gizlenemez. Her neyse, bundan kısa bir süre sonra Hume, "sürekli ve başarılı bir şekilde sürdürdüğüm yaşam planına sadık kalarak, oldukça sert bir tutumlulukla servet eksikliğimi karşılamayı, bağımsızlığımın zarar görmemesini sağlamayı ve yazın yeteneklerimin gelişmesi

dışındaki her şeyi değersiz görmeyi" şiar edindiğini söylüyor. Doğal olarak ilk adım bir kitabın yayımlanması olmalıydı.

Bu dönüm noktası, uzun yıllar bir türlü gelemedi, ta ki *İnceleme*'nin yayımlandığı 1738'in sonuna dek. Kitap Fransa'nın kalbinde, Anjou'da, Descartes'ın eski uğrak yeri La Fleche'de kiralık bir odada yazılmıştı. Yalnızca, Descartes'ın burada çokça anılmasından dolayı söylemiyorum ama Fransız üstadın "kuşku yöntemi"nden esinlenen Hume henüz yirmili yaşlarının ortalarındadır ve yaptığı da felsefe falan değil bir gençlik taarruzudur. Giriş sayfasında, bunun "deneysel akıl yürütme yöntemini ahlaki konulara dahil etme girişimi" olduğunu söyler Hume. Öte yandan kitaba hâkim olan deneysel yöntemin yapısı zamanla Kant'ı "dogmatik uykusu"ndan uyandıracaktı; çünkü (Hume'a göre) sadece iki tür gerçek bilgi vardır: Deneyim ve deneyden doğan ve ilişkilerin rasyonel olarak incelenmesinden doğan. Geri kalanından kuşku duyulması gerekir. Gerçekten de Hume bunu güçlü bir şekilde ortaya koyar:

> Örneğin, herhangi bir teoloji kitabını veya bir metafizik ekolüne ait kitabı elimize aldık, sormak gerekir; bunda nicelik veya sayı hakkında herhangi bir soyut akıl yürütme var mı? Hayır. Peki, maddi gerçeğe ve varoluşa dair herhangi bir deneysel akıl yürütme içeriyor mu? Hayır. *O halde atın onu ateşe gitsin*: Çünkü safsatadan ve yanılsamadan başka bir şey içermez.

Sırası gelmişken söyleyelim, Hume bilim ve etiği boşa çıkartır, geçmiş deneyimlerden hiçbirinin gelecekle ilgili bilgi sağlayamayacağını öne sürer, tıpkı olgusal bir kanıtın etik bir meseleyi belirleyemeyeceği gibi. Zarif bir şekilde belirttiği gibi, "-dır", hiçbir zaman "olmalıdır"ı ima etmez.

Daha sonra, Hume yeni baskının girişinde, daha genel olarak, felsefede "*doğrulanabilecek*" bir şeyin olup olmadığını araştırmayı amaçladığını belirtir. Hume kendi yönteminin, Robert Boyle'un ve diğerlerinin izlediği ("sadece belirli argüman türlerine bağlı olan çıkarımlardaki kesin olmama niteliğini gösteren") "aynı kuşku sistemi"nden ibaret olmadığını, ama ayrıca "anlama yetisinin yapısından dolayı tüm konular hakkındaki tüm soruşturmalardan mutlaka kuşku duyulması gerektiğini gösterecek, büyük çaplı bir tartışma" olduğunu söyler.

Descartes'ın tüm geleneksel varsayımları, bir süreliğine de olsa, tamamen kenara koymanın etkilerine dikkat çektiği *Meditasyonlar*ı anımsatan çok özgün bir pasajda Hume huzursuz felsefesinden ve onun zihninde yarattığı hislerden bahseder.

> İlk başta, felsefem yüzünden içine konulduğum ıssız yalnızlıktan ürkmüş ve afallamış bir vaziyetteyim; kendimi topluma karışıp kaynaşamayan, tüm insani ilişkilerden uzak, tamamen terk edilmiş ve avutulamaz tuhaf, kaba bir ucube gibi görüyorum. Bir sığınak ve sıcaklık bulayım diye hevesle kalabalığa karışsam da, böylesi bir çirkinliğe katışmada kendime söz geçiremiyorum. Uzaktan bir arkadaşlık yürütmek için diğerlerini bana katılmaya çağırsam, bana kimse kulak vermeyecek. Herkes mesafeyi koruyor ve benim üzerimden her yere yayılan fırtınadan ödleri kopuyor. Kendimi tüm metafizikçilerin, mantıkçıların, matematikçilerin ve hatta teologların nefretine maruz bıraktım, peki katlanmak zorunda olduğum hakaretlere şaşırıyor muyum? Sistemlerini beğenmediğimi söylediğim kişiler bana ve şahsıma yönelik nefretlerini açıkça beyan ettiklerinde şaşırıyor muyum? Etrafa baktığımda her yanda ihtilaf, çekişme, öfke, iftira ve karalama seziyorum. Daha derinlemesine bakınca kuşku ve cehaletten başka bir şey bulamıyorum. Bütün dünya bana karşı çıkmak ve benimle ters düşmek için birlik olmuş: Gerçi, diğerlerinin onayıyla desteklenmediği zaman tüm düşüncelerimin çözüldüğünü ve döküldüğünü hissetmem, bu benim zayıflığım. Attığım her adımı çekinerek atıyorum ve her yeni düşünme faaliyetimde, akıl yürütmemde bir hata ve anlamsızlık olabilir diye ödüm kopuyor.

Bu ıssız yolu göze alan da ancak cesur bir filozoftur. Öte yandan Profesör Selbe-Bigge gibi bazı Hume araştırmacıları, sanki "en iyi kısım"ları dışarıda bırakıyorlarmış gibi sonraki iki "soruşturma"yı yabana atarak bugün *İnceleme*'yi mükemmel bir çalışma, "bazı açılardan İngiliz dilindeki en önemli felsefi eser" olarak nitelendiriyorlar.

Ne yazık ki Hume "gençlik eseri" hakkında, akademislerin ona yönelik ilgisinin kendisine hiç de dürüstçe gelmediğini söyleyerek bu eseri "tüm samimiyet ve dürüst çalışma kurallarına aykırı bir uygulama, ayrıca polemik hilelerinin güçlü bir örneği; işi devralmada kendini yetkili sanan bağnaz hevesin sergilediği bir örnek" olarak açıkça geçersiz ilan etti. Bunları yazan Hume, 1740'ta, dönemin en seçkin filozoflarından biri olan (ve Hume'un

kendisinin Edinburgh Üniversitesi ndeki işine göz diktiği) Francis Hutcheson'a *eserlerindeki hataları düzeltmesini dört gözle beklediğini ve başarısız olduğu daha fazla ayrıntıyı keşfetmesi konusunda yardımlarını rica ettiğini* yazan Hume'dan ne kadar da farklı değil mi?

Edinburgh'da Doğa Felsefesi Profesörü olan John Stewart'a yazdığı mektupta şunları ifade eden de ilk Hume'dur:

> Aslında (tam anlamıyla mecburi diyebileceğimiz) muazzam bir tutum hatası sergilediğimi kabul edebilirim, şu *İnsan Doğası Üzerine İnceleme*'yi diyorum; felsefenin en yüce kısımlarınının tamamını yenileme iddiasındaki bu kitabı yirmi beşime varmadan yazmıştım. Her şey bir yana, gençlik hevesine yorulabilecek ve tüm kitabı saran şu iyimser hava beni fazlasıyla rahatsız ediyor, ama kitabı gözden geçirmeye sabrım yok.

Aslında eserin, kısa bir süre sonra yayımlanan ve Hume tarafından yazıldığı iddia edilen "Özet"i adlı ayrıntılı bir inceleme mevcuttur. Her halükârda ya o yazdı ya da başkası. Ancak onun isteklerine saygı gösterebilir ve bu özetleme işini onun Kilise mensubu karşıtlarına bırakabiliriz. Bunlar, Hume'nun yayımcısına şunları söylemek için kamuoyuna açık bir şekilde yazan William Warburton gibi tanınmış kişiler de dahil olmak üzere azımsanmayacak sayıdaydılar:

> Bana sıklıkla bu adamın ahlaki erdemlerinden bahsettiniz. Bilebildiğim kadarıyla pek çok erdemi olabilir, doğru; ama izin verin size göstereyim, çünkü bedenin olduğu kadar zihnin de kötülükleri vardır: Böyle kötü bir zihni, inatla fesatlık peşinde koşan birini hiç görmemiştim.

Benzer şekilde James Beattie onun yazılarında "kendi huzursuzluğunu dâhiyane bir iş ve kendi kusur buluculuğunu fıraset sanarak yanılan bir kalbin; katı ve ahmak bir kalbin kepaze hezeyanları"nı görürken, Samuel Johnson onun için açıkça "mankafa" ve yalan söyleyen bir "düzenbaz" diyordu. Gelgelelim Hume karşıtlarının kendilerini *İnceleme*'ye karşı Edinburgh Kilisesi mahkemesine yönelik bir özet sunacak kadar organize etmeleri 1756'yı bulur.

Dikkatli bir okuma, diye yazıyorlar, Hume'un şunlara inandığını gösterir:

Birincisi, erdem ile kötülük arasındaki tüm ayrım sadece hayalidir.
İkincisi, adaletin kamu yararına katkıda bulunmaktan daha öte bir temeli yoktur.
Üçüncüsü, zina gayet meşrudur, ancak bazen çıkarlara uygun düşmez.
Dördüncüsü, din ve din adamları insanlık için zararlıdır ve her zaman ya batıl inançların ya da coşkunluğun doruklarına çıkma peşinde oldukları görülebilir.
Beşincisi, Hıristiyanlığın ilahi bir vahiy olduğuna dair bir kanıt yoktur.
Altıncısı, Hıristiyanlığın tüm yolları, en çok da Katoliklik, ayrıca onda yapılan yenilenme hareketi sadece çılgınların ve coşkunların eseridir.

Öfkeleri çok büyüktü; çünkü Hume aslında din bağlamında sapkın bir inanandan ziyade tam bir inançsız ve bir ateisten ziyade agnostikti. Gerçekten de, yıllar sonra Hume Paris'teki çok sevdiği suarelerden birinde hiçbir zaman bir ateistle karşılaşmadığını ve ateistlerin gerçekten var olup olmadıklarını sorguladığını itiraf etmişti. Ev sahibi Baron d'Holbach, tam da o anda on yedi ateistle birlikte yemek yemekte olduğunu nazik bir şekilde açıklamıştı.

Her neyse ve –en azından Hume'un yazınsal tartışma konusundaki hevesi düşünülürse– ne yazık ki, o dönemin Kilisesi bu yargılamalardan usanmıştı ve yetkililer "bu kadar anlaşılması zor ve metafiziksel bir konu"nun peşine düşmeyi reddettiler, "süreci görmezden gelmenin ıslah etme amacına daha uygun olduğu"na karar verdiler.

Onu kamudan, hemşerilerine ulaşmaktan mahrum bırakmayı umdularsa da, neticede hayal kırıklığına uğrayacaklardı; çünkü Hume bir sonraki projesine, altı ciltlik, destansı *İngiltere Tarihi*'ni (*History of England*) yayımlama projesine çoktan girişmişti bile. Kitap ilk olarak 1754'te gün yüzüne çıktı ve 1762'ye gelindiğinde 18. yüzyılın en çok satanlarından biri haline geldi ve böylece Hume'a ilk kez finansal açıdan bağımsız hissedebileceği yeterli parayı getirdi. *İngiltere Tarihi* zamanla yüz baskıdan fazlasına ulaşmıştı ve 19. yüzyılın sonlarında hâlâ okunuyordu.

Hume'un Dr. Clephanee yazdığı mektupta bahsettiği gibi, son cilt yayımlandığında aldığı telif ücreti Edinburgh'un lüks bir semtine taşınabilmek için yeterli miktardaydı.

> Yaklaşık yedi ay önce kendime ait bir evim ve düzenli bir aile yaşantım oldu; bir reis, yani kendim ve daha aşağı seviyede iki üyeden –hizmetçi ve kedi– oluşan bir aile. O zamandan beri kız kardeşim de benimle yaşıyor ve bana ahbaplık ediyor. Kanaatkâr olursam temizlik, sıcaklık, aydınlık, bolluk ve memnuniyete sahibim. Daha ne diyebiliriz? Bağımsızlık? Ona epeyce sahibim. Onur? Büsbütün istenen bir şey değil o. Lütuf? Zamanla olacak. Eş? Hayatın vazgeçilmez gerekliliklerinden biri değil. Kitaplar? Kitaplar o gerekliliklerden biri ve kullanabileceğimden fazlasına sahibim. Kısacası, neticede daha fazla ya da daha az derecede sahip olmadığım bir haz bulamıyorum: felsefe için hiçbir çaba harcamadan huzurlu ve halimden memnun bir şekilde yaşayabilirim.

Hume'un hayranlarına göre, mesela *Weekly Magazine, or Edinburgh Amusement*'ta yayımlanan bir makalenin anonim yazarına göre –ki bu anonim yazarlar, tıpkı bugün Amazon'daki yorumlarda (en azından olumlu olanlarda) olduğu gibi, genellikle ya yazarın kendisidir ya da yakın arkadaşlarıdır– bu eser Hume'un "tarihler, isimler ve yüceltmeler silsilesi" şeklindeki, geçerli tarih yazımı tarzına sırt çevirdiğini ve bunun yerine "altta duran güçlerin oldukça geniş kapsamlı analiziyle karakter incelemelerini zekice birleştirdiğini" gösteriyor.

Diğerleriyse kitabı farklı okudular. Bunlardan biri olan Bay Fox, Hume'la ilgili; "o mükemmel bir adamdı ve harika bir zihni vardı ama krallara ve prenslere düşkünlüğü tahammül edilemezdir. Dahası, benim görüşüme göre söz konusu düşkünlük oldukça gülünçtür de. Bu tutum, bir filozofun –ama doğru ama yanlış– görüşünden ziyade, zaman zaman kadınların veya çocukların krallara karşı beslediği türden aptalca bir hayranlıktır" şeklinde yakınıyordu.

John Stuart Mill, Hume'un bu dünyadan ayrılmasından ve dolayısıyla artık incinemez hale gelmesinden bir süre sonra tarih hakkındaki incelemesini yazarken Hume'un zekâsına olumlu bakıyordu, ancak dürüstlüğünü beğenmiyordu, şöyle söylüyor:

Hume şaşırtıcı bir keskinlikte akıl yürütüyordu; ama akıl yürütmesinin amacı gerçeği elde etmek değil, onun ulaşılamaz olduğunu göstermekti. Zihni de edebiyatın lezzetiyle tamamen köleleşmişti; ama insanlığa, birinden kaçınıp diğerine ulaşmaya çalışsınlar diye mutluluğun ve sefaletin nedenlerini nasıl bilebileceğini öğreten edebiyat türünün değil de hakikati ya da faydayı gözetmeksizin sadece duyguları heyecanlandırmak isteyen edebiyat türünün lezzetiyle.

Ancak nihayetinde başka bir isimsiz yazarın görüşleri galip gelmişti. "Yazarın *Stuart Hanedanlığı'nın Tarihi* çalışması ancak hayranlık duyularak okunabilir... bir bütün olarak ele alındığında, insan dehasının en mükemmel ürünlerinden biri olarak kabul edilebilir ve kesinlikle modern zamanların en büyük tarihsel eseridir." İsimsiz yazar, eserin Bay Millar'ın elinde, daha sonra da Londra kitapçılarının zirvesinde, "yüksek sınıftan insanlar" arasında kısa sürede "en sevilen eser" haline geldiğini ekliyor.

Yine de, en azından ilk başta, Hume kitabının aldığı tepkilerden dolayı hayal kırıklığına uğramıştı. "Thames'in kıyıları" diye yakındı, "barbarların ikametgâhı oluvermiş." İlk cildi ima ederek "benim" diyor, "bu çalışmanın başarısına ilişkin iyimser beklentilerim vardı. Sanıyordum ki, mevcut iktidarı, menfaati, otoriteyi ve popüler önyargıların haykırışlarını bir çırpıda yok sayan tek tarihçiydim ve konu her seviyeye uygun olduğundan dolayı da bu oranda beğenileceğini umuyordum. Ama büyük bir hayal kırıklığına uğradım; suçlama, kınama ve hatta nefret çığlıklarıyla saldırıya uğradım."

1763 yılının Haziran ayında, dönemin İskoçya Başbakanı Lord Bute'un, İskoçya'nın Kraliyet tarihçisi olarak başka bir tarihçiyi, William Robertson'ı görevlendirmesi Hume'un son aşağılanışıydı. Lord Bute bu makam yerine Hume'a aylık bağlama önermişti.

Aylık! Asrın en büyük yazarına! Saçmalık! Böylece Hume da Fransa'ya geri döndü.

Fransa'da, Bay Hume gerçekten de çok yüksek seviyedeydi, bir *cause célèbre* idi. Herkes tarafından şerefine ziyafetler düzenleniyordu. Büyük soylular ve onların eşlerinden kendisine davetler yağıyordu hem de *le gros David* onların davetlerinde ve localarında görünene kadar vazgeçmeyen davetler. Bir başka Britanyalı, Lord Charlemont, operada her zaman onunla nasıl karşılaştığını

hatırlıyor ve "ifadesiz ablak yüzü"nü genellikle "*entre deux jolis minois*" [iki güzel yüz arasında] görüyordu.

Hume Edinburgh'da sadece bir hizmetçi ve bir kedinin arkadaşlığına sahipken, Paris'te çevresi hayranlarınca sarılmıştı. "Yazın Cumhuriyeti" olarak adlandırılan, yazın çevrelerinin tümüne ev sahipliği yapan, eşsiz bir Fransız Aydınlanması fenomeni olan bu salonlar, onun için rekabet eden yetenekli kadınlar tarafından yönetiliyordu. İçlerinden biri, Hume'u *grand et gros historiographe d'Angleterre* olarak adlandıran Madame d'Épinay bir keresinde ev sahipleri ünlü filozoftan bir sultan rolünü canlandırmasını istediklerinde, onun, güzel sözleriyle iki güzel kadın köleyi baştan çıkarmaya çalıştığı ilginç bir olay anlatıyor. Buna göre Hume, bıyıklı, sarıklı ve teni koyulaştırılmış bir şekilde ve Paris'in en tanınmış iki güzelinin arasında bir kanepeye yerleşmişti. Aldığı talimatları takip ederek:

> Dizlerinin üzerine çöktü ve göğsüne vurdu (ya da madamın dediği gibi "la ventre" [karnına]); fakat dilinin, hareketlerine bir yardımı dokunamadı; kendisinden eğlendirilmeyi bekleyenlerin sabrı taşıncaya kadar "Eh bien! Mes demoiselles. Eh bien! Vous voilà donc. Eh bien! Vous voilà... voulez-vous voilà, ici?" diye mırıldanmaktan başka (*Mémoires et Correspondance de Madame d'Épinay*).

Hume ise o zamanları daha hoş bir şekilde hatırlayarak tarihçi arkadaşına şöyle yazıyor:

> Ben sadece güzel yemeklerden başka bir şey yemediğimi, nektardan başka bir şey içmediğimi, tütsü dışında bir şey solumadığımı ve çiçeklerden başka bir şeye basmadığımı söyleyebilirim. Tanıştığım her erkek ve -kat kat fazla olacak şekilde- her hanımefendi, beni methetmek için uzun ve titiz bir konuşma yapmasalardı bu en zaruri ödevden yoksun kaldıklarını düşünürlerdi.

Hume bu salonlarda, *felsefeleri*yle Fransız Aydınlanmasına güç katan filozoflarla ve eleştirmenler, yazarlar, bilim insanları, sanatçılarla tanıştırıldı. Ev sahiplerinden biri, salonunda devasa göz kamaştırıcı aynalar asılı olan ve bir zamanlar Mozart'ın da sahne aldığı salonun ev sahibi olan güzel, zeki ve erdemli Madame de Boufflers'tı. Ama Hume ile Madame de Boufflers arasındaki yazışmalarda falso düşünceler de göze çarpıyordu. O, Hume'un

dehasını övüyor, kendisiyle geçirdiği vakitlerin onu "birlikte yaşamak zorunda olduğu insan yığınından tiksindirdiğini" ifade ediyordu, Hume da coşku içinde; "Yazık! Keşke sana, en azından seni günde yarım saat görebilecek kadar yakın olsaydım!" diye cevap veriyordu.

Dizlerinin üzerine çöktü ve göğsüne vurdu; fakat dilinin, hareketlerine bir yardımı dokunamadı; "Eh bien! Mes demoiselles. Eh bien! Vous voilà donc. Eh bien! Vous voilà... voulez-vous voilà, ici?" diye mırıldanmaktan başka.

Gerçekten de Hume, *le bon David* karakterinde, bir birey olarak onu ve yurdunun yakınlarında çok fazla skandala neden olmuş olsa da kişisel ilkelerini kabul ettikleri için bilhassa Fransızlara minnettardı. "Beni asıl memnun eden şey, bana yapılan övgülerin çoğunun kişisel karakterime yönelik olmasıydı; benim naifliğim ve davranışlarımın sadeliği, samimi ve uyumlu mizacım *ve saire*." Fransızların taktığı *le bon David* lakabının kökeni buydu. Ancak bu mutluluk zirvesinde bile bir bulut güneşini engelliyordu.

Bu olay en ünlü felsefi masallardan biridir, hem o zamanlarda hem de yakın dönemde, *Rousseau's Dog* gibi şaşırtıcı derecede ayrıntılı ve meşhur kitaplarda geniş geniş tartışılmıştır. David Edmonds ve John Eidinow *Rousseau's Dog*'da, Hume'un bu meselede kendini, nankör Fransız filozofun paranoyasının masum, hatta biraz da trajik bir kurbanı olarak gördüğüne değinirler. Ancak gerçekte durum bundan biraz daha karmaşıktır.

Ana olaylar yeterince açık. Büyükelçi Lord Hertford görevden alındığında Hume'un cennetteki tatili aniden sona erdi. İngiltere'ye geri dönmek zorunda kalacaktı ve bu onun için bir darbe olmuştu. Ama aslında çok daha talihsiz olansa, en sevdiği ev sahibi olan hanımefendi Madam de Boufflers tarafından yapılan, görünüşte çok masum bir ricaydı; bir yazarın onun yardımına ihtiyacı vardı. Söz konusu yazar da şu put kırıcı Fransız filozof Rousseau'dan başkası değildi. İkisi daha önce hiç bir araya gelmemişti, ancak birkaç kez birbirlerini tebrik etmek için karşılıklı mektuplaşmışlardı ve şimdi Hume'a, İngiltere'de Rousseau için siyasi sığınma ayarlayıp ayarlayamayacağı sorulmuştu. *Le bon David* buna nasıl hayır diyebilirdi ki? İki filozof nihayet 1765'in Aralık ayında Paris'te bir araya geldi. Rousseau, mest olmuş bir şekilde Hume için şöyle yazıyordu: "Muhteşem görüşleriniz, şaşırtıcı tarafsızlığınız ve dehanız; eğer kalbinizdeki iyilik sayesinde insanlarla olan bağınız daha gevşek olsaydı, bu özellikler sizi insanlığın geri kalanının çok ötesine taşırdı." Hume da İskoçya Kilisesi'ndeki bir arkadaşına gönderdiği mektupta, Rousseau'yu Sokrates'le kıyasladığı, çok daha görkemli övgülerle dolu bir yazı kaleme aldı.

Ancak Hume ve Rousseau İngiltere'ye doğru yola çıkmadan tam bir gece önce tat kaçıran bir şey oldu. Hume, son kez veda etmek için Baron d'Holbach'ı ziyarete gitmişti. Hayallerini yıkabileceğini söyleyerek özür diledikten sonra Baron onu Rousseau'ya karşı uyararak şöyle dedi: "Adamınızı tanımıyorsunuz. Size açıkça söyleyeyim, koynunuzda yılan besliyorsunuz!"

Yine de ilk başta her şey yolundaydı. Rousseau Londra'ya geldiğinde sadece büyük bir yazar olarak değil, aynı zamanda ünlü bir radikal olarak da alkışlandı! Londra gazeteleri gösterilen bu İngiliz misafirperverliğinden, hoşgörüden ve açık fikirlilikten dolayı hem kendilerini hem de okurlarını tebrik ettiler ve tam aksine şu bağnaz, despot Fransızlara kıs kıs güldüler.

Öte yandan, Pariste o kadar alkışlanırken şimdi –yakın arkadaşı William Rouet'in (Edinburgh'da Kilise Tarihi ve Medeni Tarih Profesörü) zekice gözlemiyle söylersek– "aslanın gösterisini seyreden" birine indirgenmiş olmak Hume için elbette gurur kırıcı olsa gerek. Aslan cüppe ve püsküllü şapka ile tamamladığı tuhaf Ermeni kıyafetiyle ve hemen hemen her yerde kendisine eşlik

eden küçük kahverengi-beyaz köpeği Sultan la göze batıyordu. Hume'a da aksine gülünç bir sima biçilmişti.

Hume'un katıldığı partilerin pek çoğuna da katılan (yukarıdan hatırlayalım) Lord Charlemont, onu en iyi betimleyen açıklamayı yapıyor:

> Ahmakça bir ifadesi olan yüzü ablak ve tombul, ağzı büyüktü. Gözleri boş ve ruhsuz bakardı. Her yanının iriliği yüzünden kendisini görende, zarif bir filozoftan çok kaplumbağa çorbası düşkünü belediye meclisi üyesi imgesini uyandırıyordu. Göze çarpan İskoç aksanı İngilizce konuşmasını gülünç hale getiriyordu ve Fransızcası daha da komikti; öyle ki "bilgelik", daha önce hiç bu kadar çirkin bir kılığa kesinlikle bürünmemişti. Gerçi neredeyse elli yaşında[1] olmasına rağmen güçlü ve sağlıklıydı ancak onun bu gücü ve sağlığı onun şahsında bir avantaj olmaktan çok uzaktı, onun alımlı değil kaba görünmesine neden oluyordu. Bunun yanında bir de üniforma giymesi onun asli biçimsizliğini arttırıyordu, çünkü milis kuvvetler levazımatçısı gibi giyiniyordu (Hardy'nin *Life of Charlemont*'u).

Bu üzücü tezat görünüşe göre Hume'un da gözünden kaçmamıştı. Hatta bir yandan, Fransız arkadaşına Rousseau'ya duyduğu sonsuz sevgisini açıkça itiraf ederek şöyle yazıyordu: "Tanıdıklarım arasında kimseyi ondan daha cana yakın ve erdemli görmedim; o ılımlı, nazik, mütevazı, sevecen ve önyargısızdır ve hepsinden öte ona son derece duyarlı bir yürek bahşedilmiştir" diğer yandan İskoç arkadaşları ve yakınlarına çok daha farklı bir hikâye anlatıyordu. Londra'ya dönüşünden sadece bir hafta sonra, kuzeni "İskoç Shakespeare"i John Hume'a, Rousseau için "köpeği ve metresinin onu eşit olarak yönetmesine izin veren" bir filozof diye yazıyordu.

Hume, Rousseau'nun "her zaman her durumda olduğu gibi" İngiliz kırsalında da mutsuz olacağını tahmin ediyordu.

> Uğraşsız, arkadaşsız ve her türlü eğlenceden neredeyse tamamen uzak bir durumda olacaktır. Hayatı boyunca zaten çok az okumuştur, şim-

1. Kallavi Dipnot: Lord Charlemont'un bunu yazdığı sırada Hume 50 yaşında gösterse de aslında sadece otuzlu yaşlarının sonlarındaydı. Ancak, Rousseau'yu Londra'ya getirdiği zaman ellili yaşlarındaydı ve bu yüzden biraz solgun görünmesi mazur görülebilirdi. Bununla birlikte, gösterişli Rousseau Hume'dan sadece bir yaş gençti.

diyse okumayı tamamen bırakmıştır. Çok az şey görmüştür ve artık başka bir şeyi görmek veya ilgilenmek için de hiçbir merakı yoktur. Düşünüp taşınır, ama dürüst olmak gerekirse, çok az araştırır ve gerçekten de pek fazla bilgili değildir. Tüm yaşamı boyunca sadece hissetmiştir, ancak bu bağlamda, onun duyarlılığı gördüğüm herhangi bir örnekten çok daha yüksek bir seviyededir. Beri yandan o, acıyı hazdan daha keskin bir şekilde hisseder. O öyle bir adamdır ki... sadece kıyafetlerini değil kendi derisini de soymuştur üzerinden.

Gerçekte, Rousseau büyük bir gayretle hem geniş çaplı okumalar yapıyor hem de aynı şekilde yazıyordu –Avrupa edebiyatının en etkili eserlerinden biri olacak *İtiraflar*'ını. Ayrıca, tabii ki, kırsal bölgeyi çok sevmişti. Yeni evine yerleştikten kısa bir süre sonra koleksiyoner ve botanikçi Portland Düşesi'yle tanıştı ve arkadaşlık kurdu, ikisi birlikte Peak Bölgesi'nde pek çok mutlu mesut bitki toplama gezisine çıktılar. Rousseau "kendi derisini soyunmak"tan ziyade yaratıcılığıyla her zaman olduğu gibi şiddetle yanıyordu, bu esnada Hume ise fikirlerle boğuşuyordu.

Ancak başlangıçta Rousseau, Londra'da Strand yakınlarında iki İskoç ev sahibesi ile birlikte yaşamak zorunda kaldı ve Londra, tam da sanayileşmesinin zirvesindeyken Rousseau burayı kesinlikle "siyah buharlarla dolu" buldu. Neyse ki bu sadece geçici bir düzendi. Çok geçmeden Hume, Rousseau için Chiswick köyünde bir kır evi, "dürüst bir esnaf" olan James Pullein'ın evini buldu. Daha sonra, 1766 yılının Mart ayında soylu bir İngiliz beyefendisi olan Richard Davenport'tan başka bir kır evi, Staffordshire'daki Wootton Hall bölgesinde boş durumdaki bir konak teklifi geldi.

Dışarıdan bakıldığında Rousseau Staffordshire'daki yeni evine giderken arkadaşını görmek için Londra'da durduğu sırada her şey iyi gidiyor gibi görünüyordu. Yine de Rousseau, Hume'un yardımından duyduğu minnet hissiyle onun İskoçluğundan doğan güvensizlik arasında bocalıyordu. Rousseau Hume'u, kendisini inzivaya çekileceği yeni evine ufak bir meblağ karşılığında ve sağ salim ulaştıracak uygun bir "posta arabası"nı vaktinde bulacağı konusunda yalan söylemekle suçladıktan sonra gün feci bir şekilde sona erdi.

Gerçekten de, [posta arabası] "bulma" meselesi bir oyundu, Rousseau'yu minnettarlık hissinden kurtarmak için tasarlanmıştı.

Öte yandan "isimsiz" bir söylenti (muhtemelen ya Hume'un işi ya da onun arkadaşlarından birinin) zaman geçtikçe Rousseau'nun kuşkularını iyice arttırdı.

> Rousseau bu kurnazca yardımseverlikten kuşkulandı ve Bay Hume'u bu suça ortak olmakla suçladı. Bay Hume suçsuzluğunu iddia ederek buna karşı çıktı ve konuyu değiştirmeye gayret gösterdi. Alaycı bir cevap veren Rousseau, ardından bir süre hüzünlü bir şekilde oturdu, sonra gerindi, odada iki üç kez bir aşağı bir yukarı gezindi ve en sonunda kollarını filozof kardeşinin boynuna doladı ve David'in afallamış yüzünü gözyaşlarıyla yıkayarak bir çocuk gibi ağladı. Konuşabilir hale gelince ilk olarak "sevgili dostum" dedi, "bu taşkınlığımı affedebilecek misiniz?" Bana yardım etmek için çektiğiniz tüm sıkıntılardan, dostluğunuzun sayısız kanıtından sonra, ben bu nezaketinize nasıl hınç ve küfür ile karşılık verebildim! Ancak beni affetmeniz, benim için saygınlığınızın yeni bir emaresi olacak ve umarım beni daha iyi tanıdığınız zaman buna layık olduğumu göreceksiniz."

Onun için tarihte sık sık düpedüz "paranoyak" olduğu sonucuna varılsa da, yine de Rousseau'nun kuşku duymak için bazı gerekçeleri vardı. Örneğin Bertrand Russell, felsefe *Tarih*'inde bu "talihsiz kavga" gerçekleştikten sonra Hume'un "takdire şayan bir hoşgörüyle kendisine" yaklaştığını, oysa "bir manyanın pençesinde kıvranan Rousseau'nun şiddetli bir bozgunculukta ısrar ettiği'ni beyan eder. Yine de, öyle olsa bile, pek çoğu gibi Rousseau'nun da kendi gerekçeleri vardı. O, mektuplarının başkaları tarafından ele geçirildiğine ve okunduğuna dair kuşkusunda haklıydı ve hem Britanya'da hem de yurdu Fransa'da, kendisi ve sürgünde oluşuyla ilgili acımasız ve alaycı söylentilerin yaygın olarak dolaştığını öğrenmişti.

İçlerinden en incitici olanıysa Prusya kralını taklit ederek yazılmış ve bu evsiz İsviçreli mülteciye sığınma teklif eden alaycı mektuptu. Mektupta şöyle deniyordu gaddarca: "Eğer yeni felaketler istiyorsanız, ben bir kralım ve sizi dilediğiniz kadar perişan edebilirim." Sözde "Prusya Kralı"nın bu mektubu, Londra basınına ve hatta Rousseau'nun Staffordshire'daki sığınağına kadar ulaştı. Çok üzülmüştü Rousseau. Hume bu tezgâhtan tamamen habersiz olduğunu iddia ediyordu. Ancak Edmonds ve Eidinow'a göre, Hume şakanın başladığı akşam yemeğinde ve Walpole'un

mektubu yüksek sesle okuduğu iki akşam yemeğinde de oradaydı ve muhtemelen mektubun en incitici saldırılarının bazılarına katkıda bulunmuştu.

Hume, Rousseau'nun arkasından onun finansal durumuyla ilgili sınırları aşan bir inceleme yürütüyordu. Pek çok Fransız tanıdığından –her birinden, aynı şeyi diğerlerinden de rica ettiğini gizleyerek– onun adına araştırma yapmalarını istemişti. Madam de Boufflers, Hume'un kendisinden rica ettiği işi Baron d'Holbach'dan da rica ettiğini öğrendi. "Maksadınız neydi?" diye sordu Hume'a; "Koruyucusu olduktan sonra şimdi de koğucusu olmayacaksınız herhalde." Ancak görünüşe göre Hume'un maksadı tam da buydu. Onun Rousseau'ya yardım etmek için bilgi toplaması mümkün değildi. Aksine, Hume tam da Rousseau'nun karakterini araştırdığını açıkça ortaya koyuyordu; Rousseau'nun fukara numarası yapan zengin bir dolandırıcı olup olmadığını saptamaya çalışıyordu. Gerçeği sorarsanız, tarih, Rousseau'nun Mayıs 1767'de İngiltere'den çıkış masraflarını karşılayabilmek için çatal bıçaklarını satmak zorunda kaldığını kaydeder.

Artık Rousseau, hazırlanan tezgâhın ciğerini okuduğunu düşünüyordu ve bu ağın da merkezinde, sözümona dostu olan hain bir örümcek, Hume vardı.

23 Haziran 1766'da, kuşkularını açıklamak için şöyle yazdı: "Kendinizi pek de gizleyemediniz. Siz de gayet iyi biliyorsunuz ki beyefendi, sizin ne olduğunuzu çözdüm." Sonra güçlükle, komplonun içeriğine dair şöyle söyledi: "İngiltere'ye beni görünüşte iltica etmemi sağlamak için ama gerçekte rezil etmek için getirdiniz. Kendinizi bu yüce amaca, yüreğinize yakışır bir hevesle ve yeteneklerinize yaraşır bir beceriyle adadınız." Hume dehşete kapılmıştı ve muhtemelen biraz korkmuştu da. "Şu heriften gelen bu korkunç nankörlüğe, gaddarlığa ve taşkınlığa" karşı destek almak için arkadaşlarına başvurdu.

Hume'un bakış açısına göre bu durum, yazar olarak kendi itibarı için endişe verici bir şekilde muhtemel zarar olarak görünüyordu. Her şeyden önce, onu suçlayan kişi, Avrupa'nın en ünlü yazarlarından biriydi ve söylendiğine göre bu yazarın kitapları Paris dükkânlarında saat başı satılıyordu! Bir başka Edinburgh'lu arkadaşına, Retorik Profesörü Hugh Blair'e, "Biliyorsun" diye

yazmıştı, "onun yeteneklerindeki bir adamla, ihtilaflı meseleler hakkında çekişme ne kadar da tehlikeli olur."

Rousseau'nun "tezgâh"ı anlattığı mektubuna Hume'un verdiği ilk tepki, Rousseau'dan kendisini itham edenin kimliğini tespit etmesini ve bu tezgâh hakkında kanıt sunmasını istemek oldu. Rousseau'nun ilk soruya verdiği cevap oldukça kısa ve yerindeydi: "Beni itham eden kişi, efendim, yeryüzünde size karşı tanıklığını kabul edebileceğim tek kişidir; sizsiniz, siz!" Rousseau, "kanıt" sorusuyla ilgili olarak, 10 Temmuz 1766 tarihinde, bu kanıya varmasına neden olan " vukuat"ı içeren altmış üç paragraflık bir iddianame sunmuştu.

İddianame yasal açıdan neredeyse hiç ikna edici değildir, aksine bir romancının drama sevgisini gösterir. Suçlamaların merkezinde, Rousseau'nun Paris'ten İngiltere'ye yaptığı mecburi yolculukta yanında olan Hume'un uykusunda "*Je Tiens J.J. Rousseau*" ("J.J. Rousseau'yu zaptettim") şeklinde sayıklaması yer alır. Rousseau, bu "dört korkunç kelime" dediği şeye oynuyordu. "Tek bir gecem bile geçmiyor ki, 'J.J. Rousseau'yu zaptettim' deyişi sanki şimdi söylemişçesine kulaklarımda çınlamasın. Evet, Bay Hume, beni zaptettiniz biliyorum, ama sadece bana dışsal olan şeyler üzerinden... Benim itibarımı ve belki de güvenliğimi zaptettiniz... Evet, Bay Hume, belki de benim bu hayattaki tüm bağlarımı zaptettiniz, ama benim erdemimi veya cesaretimi zaptedemediniz."

Hume Rousseau'nun bu üslûbuna hiç sahip olamamıştı. Bunun yerine çok daha zahmetli bir yol tutarak iddianameyi incelemeye girişti, olaydan olaya geçerek tek tek "yalan", "yalan", "yalan" yazdıkça, mesafe de gitgide açıldı. Nihayetinde bu iddianameyi kendi açıklaması için bir temel olarak kullandı.

Özellikle, *le bon David* olarak itibarının bu kadar yüksek olduğu Fransa'da, kamuoyunun dikkatini çekmenin doğuracağı sonuçlardan korktu. Böylece Hume, Rousseau'ya karşı gittikçe sertleşen ve çirkinleşen bir karalama kampanyası yürüttü. İlk suçlamalar, Fransa'da yayımlanan (Rousseau'nun kadim düşmanları tarafından hazırlanan) ve "Bay Hume ile Bay Rousseau Tartışmasının Kısa ve Hakiki Açıklaması" adlı kitapçıkta yapıldı. Hume bu kitapçığı Paris'teki diğer arkadaşlarına gönderdi. Öte yandan Hume, Madam de Boufflers'la doğrudan temas kurmaktan kaçı-

nıyordu, çünkü onun bu türden saldırılara karşı akıl vereceğinden ve hatta " yüce gönüllü bir merhameti" teşvik edeceğinden -ki nihayetinde Madam tam da böyle yapacaktı- kuşkulanıyordu. Oysa öbür yanda, Hume'un Rousseau'yu kalleş bir hain, "kara, karanlık ve namussuz bir hilekâr" olarak betimleyişi, gazetelerde büyük bir heyecanla sürmanşet yapılmış ve şık salonların, kahvehanelerin başlıca konusu haline gelmişti.

Mektuplar Hume'un kinini ve çaresizliğini ortaya koyuyor. Hume'un ifadesiyle Rousseau, "şu anda dünyada var olan, kıyasa mahal vermeyecek denli açıkça, en uğursuz ve en acımasız kötü adam"dı. D'Alembert'e gönderdiği bir mektupta, Rousseau'ya böylesine çirkin ifadelerle saldırdığı için D'Alembert mektubu yırttı ve "ölçülülük timsali"nin ölçülü davranmayı sürdürmesini tavsiye eden bir mektup yazdı.

Aslında, Britanya'da bile, *Monthly Review*'da yayımlanan "bu iki ünlü dâhinin arasındaki kavga" olarak adlandırdıkları haber içeriği de tümüyle Hume'un lehine değildi. Rousseau bir yanda minnettarlık göstermediği için kınanırken, diğer yanda *Review*, "tuhaf mizacının ve gergin zihin yapısının -maalesef- kendisini her durumda zaten mutsuz kıldığı bu talihsiz adama karşı merhamet"i teşvik etmede yalnız değildi. Rousseau'nun daimi düşmanı olan Voltaire, Büyük Friedrich'ten Rousseau'ya karşı Hume'a destek vermesini istediğinde, Friedrich: "Bana Rousseau hakkında ne düşündüğümü sor? Bence o mutsuz ve acınması gereken biri" dedikten sonra ekledi, "sadece ahlaksız ruhlar düşmüş bir adamı tekmeler." Bu tarafsız davranış, Hume'un beklediği şey değildi ve Madam de Boufflers'ın kendisine şunları yazdığı mektup da onun umduğu tutum değildi; "olay hakkında, gazetelere taşmış, pek çok alaycı haber var, ama hepsi de şu talihsiz adamın aleyhinde."

Edmonds ve Eidinow meseleyi dikkatle inceledikten sonra Hume'un meseleye yaklaşımının "kötü niyetle dolu" olduğu sonucuna vardılar. Diyorlar ki, Hume'un mektupları "yarı doğru yarı yanlış ifadelerle doludur", mesela güya Rousseau ona insanlığın yüz karası demiş; güya Hume, Rousseau'nun kendisini lekelemek için iki ay boyunca tezgâh kurduğunu kanıtlamış ve Kral III. George Rousseau'ya karşı "oldukça önyargılı" olasıymış.

Rousseau, Madame de Boufflers'ın koruması altında yaşamak üzere Fransa'ya döndükten sonra dahi Hume madama yazarak Rousseau'nun "kendi iyiliği için" en iyisinin delilerin kapatıldığı bir yere kapatılması olduğunu öne sürdü.

Yorumcular iğneleme fırsatını kaçırmadılar; *le bon David* aklının, tutkularının kölesi olmasına izin verdi. Her ne kadar kulağa, bu ithamı hafife alan bir aldırışsızlık gibi görünse de Hume aklın elbette tam da böyle bir şey olduğunu ve böyle de olmak zorunda olduğunu yazmıştı. Hayatının büyük bir kısmında kurnazlığın ve takma adın arkasına saklansa da burada onu tutarsızlıktan mahkûm edemeyiz.

Peki ya Hume'a ne olacak? Gerçekten büyük bir filozof olarak mı, yoksa kendisinin de dediği gibi bir "yazın insanı" olarak mı hatırlanmalı? (Çağdaşı filozofların kendisine karşı hâlâ sertçe savaştığı bir karar.) Etik konusunda uzman olduğunu iddia ediyordu, ama ahlaki açıdan bir birey olarak, mektuplarında da göründüğü gibi Rousseau'nun komplocusu ve işkencecisi miydi yoksa ölümünden sonra, Adam Smith'in William Strathern'e tarif ettiği gibi azizvari bir sima mıydı?

> Aslında onun mizacı, izin verirseniz şöyle ifade edeyim, muhtemelen, tanıdığım herkesten daha dengeli görünüyordu. Servetinin en az olduğu zamanlarda bile, onun muazzam ve mecburi tutumluluğu, uygun durumlarda, onu hem hayırsever hem de cömert bir davranış sergilemekten hiçbir zaman alıkoymadı... Aşırı nazik doğası, aklının sağlamlığını ya da kararlarının metanetini asla zayıflatmadı. Daimi neşesi, iyi-doğanın ve iyi-mizahın zarafet ve tevazuuyla harmanlanmış hakiki bir coşkuydu; diğer insanlarda "ince zekâ" denilen şey onun kötülükten bir iz bile taşımayan mizacı söz konusu olduğunda bir iticilik kaynağı oluveriyordu... Öte yandan bu şen mizacına... en keskince uygulama yeteneği, en yoğun öğrenme, en derin düşünce ve her açıdan en kapsamlı bir kabiliyet eşlik etmişti. Tüm bunlara bakarak, onu her zaman, hem hayattayken hem de ölümünden sonra, "tam anlamıyla bilge ve tam anlamıyla bilge erdemli insan" fikrine neredeyse, insan doğasının zaafı elverdiği ölçüde ulaşmış biri olarak gördüm.

Açıkçası hiç de öyle değil. Smith'in tasviri nazik fakat kavrayışlı değil. Belki de Smith, Hume'un (kendisinin de atanabileceği) Edinburgh'a Felsefe Profesörü olarak atanma şansını engelledik-

ten sonra kendisini kötü hissetti ve bu da telafi etmenin küçük bir yoluydu. Ayrıca o veya başka biri Hume kadar kindar mıdır? Muhtemelen cevap psikolojik açıdan daha ilginçtir ve hepsinden ötesi, Hume kendi ifadesiyle, "insan doğası" üzerine çalışan, zihnimizde kurduğumuz dünyayı kendimize uydurmanın karmaşık yollarını gösteren –ve sonra bunun gerçekten "nesnel" olduğunu ilan eden– bir âlimdir. Hume hem taş kalpli bir komplocu hem de duygusal ve iyi bir adam, hem gelenek karşıtı hem muhafazakâr, hem özgün bir düşünür hem de yüzeysel biri olabilir mi? Belki de Hume hakkında söylenecek son söz için onun kendisine, en azından gençlik eseri olan *İnceleme*ye bakmak gerekir. Orada şöyle yazıyor:

> Zihin, çeşitli algılamaların birbiri ardına sahneye çıktıkları bir çeşit tiyatrodur –geçerler, yeniden gelirler, süzülüp durular, sonsuz hal ve vaziyetlerde birbirlerine katışırlar. Zihinde tek bir zamanda gerçek bir *yalınlık* ve farklı [zamanlarda] bir *özdeşlik* yoktur; her ne kadar bu yalınlık ve özdeşliği hayal etmeye yönelik doğal bir eğilimimiz olsa da...

15
Düzenbaz Rousseau
(1712–1778)

Bertrand Russell'ın abidevi felsefe *Tarih*'indeki en ilginç yazılardan biri Rousseau üzerinedir. Gerçekten de, Russell tam bir Rousseau uzmanı gibi görünüyor. O, Rousseau'nun, "bugün *filozof* olarak adlandırdığımız" gibi biri olmadığı konusunda ısrar ediyor. Belki bir *felsefeci*, ama kesinlikle bir filozof değil. Böyle olmasına rağmen, (Russell günah çıkarıyor) Rousseau "felsefe üzerinde güçlü bir etki"ye sahipti ve "bir düşünür olarak onun değeri hakkındaki düşüncemiz ne olursa olsun, toplumsal bir güç olarak onun muazzam önemini kabul etmeliyiz." Russell'ın çabucak toparladığı gibi, söz konusu etki, doğrudan Hitler'i doğuran "sahte-demokratik diktatörlükler"in politik felsefesinin icat edilişidir. Diğer yandan başkalarının Rousseau'yu *liberté*, *égalité* ve *fraternité* ile ilişkilendirdiğini düşünün!

Hitler'in en sevdiği filozof kesinlikle Nietzsche idi. 1887 sonbaharında tuttuğu defterlerde, köleliliğin kaldırılmasına ve insanlara "eşit" şeyler olarak muamele edilmesini savunan yeni propagandaya feryat etmekle meşgul olan Nietzsche de Rousseau'yla ve onun insan doğasının iyiliği mefhumuyla mücadelesinden söz eder. Nietzsche, bu felsefenin "aristokrat kültüre duyulan nefret"ten doğduğunu bangır bangır ilan eder. Bunun tersine Russell, Rousseau'yu *sensibilité* ile –hissi salt hesaplamanın üzerine yükselten yaşam biçimiyle– ilişkilendirir. *Sensibilité* Rousseau'yu romantizmin, yani şiirde, sanatta ve hatta felsefede geçerli olan;

kurnazca hesaplamaya karşı muazzam jestleri öven; deyiş yerindeyse, sakin ama yararlı ineğe karşı kızgın, görkemli ama hakikaten yararsız kaplanı yeğleyen bu hareketin kurucu siması yapar.

FELSEFİ MASAL

Ağırbaşlı filozoflar için değilse bile, neyse ki tarihçiler için Rousseau'nun hikâyesi onun *İtiraflar*'ında kendisi tarafından çok iyi anlatılmaktadır. Bu beyan ayrıntılı olarak tam bir kesinlik taşımasa da, en azından (anılarını kaydeden diğer birçok kişinin aksine) ilgi çekicidir. Rousseau itiraflarının gerçekten de en ilginç yönlerinden biri, bir insanın ne kadar kötü olabileceğine dair abartılı açıklamalardır. Onun kötülükleri, Aziz Augustinus'un gündelik yaşamın küçük ayrıntılarında (armut hırsızlığı, arkadaşının ölümüne üzülmek gibi gibi) bin bir zahmetle kötülüğü bulmak için çabaladığı ve kendini buna adadığı tuhaf tarzda değildir; daha çok (yaşayacak bir ev elde etmek için) tiksindirici şekilde bencilce Katolikliğe dönmüş "taklidi" yapması, ailenin hizmetçisini (kendi hırsızlığını gizlemek için) yalan yere suçlaması ve sadece bir değil (hadi bu tesadüfen olsun), iki değil (bu da ihmalden olsun) tam beş çocuğunu birden sokağa atmasıdır.

Her kötülük eylemini rahat bir şekilde –hatta büyük bir büyülenmeyle– kabul eder. Yalandan din değiştirme (hayatının çeşitli aşamalarında ve her zaman parasal nedenlerle tekrarlanan bir süreç) olayı, amcasının yanında çıraklık yapmaktan kurtulmak için doğduğu yer olan, katı Kalvenizmin merkezi Cenevre'den kaçtığında gerçekleşmişti. Ahmak bir Katolik rahibi bulduğunda –söylenmesi gereken kutsal sözleri telaffuz ettiğini hatırlıyor– "en rezil bir haydutluk işine" ortak oluyormuş gibi hissetti.

Zavallı hizmetçi kıza iftira olayı papazla işini bitirdikten kısa bir süre sonra gerçekleşmişti. Zengin, aristokrak bir hanımın evi Rousseau'nun aklını çelmişti ve Rousseau kadından bir yüzünde şirin, gümüş bir madalyon olan kurdaleyi çalmıştı. Tepkisini, ortaya çıkarılması psikolojik açıdan ilginç olabilecek bir eylem olarak görür. Şöyle yazıyor Rousseau:

> Benim için bu zalimlikten daha büyük bir kötülük yoktu ve zavallı kızı suçlamışsam, bu yaptığım çelişkili olsa da, nedeni ona olan sevgimdi.

O zaten hep aklımdaydı ve suçu aklıma ilk gelenin üzerine atmış bulundum.

Rousseau hikâyeyi tüm iğrenç ayrıntılarıyla anlatıyor. Ev sahibesi yeni ölmüştü ve o da kimsenin fark etmeyeceğini zannederek güzel bir şeyi araklamıştı. Ancak:

Hizmetçilerin sadakati ve Monsieur ve Madame Lorenzy'nin envanterdeki hiçbir eşyanın eksik olmaması için gösterdikleri uyanıklık sayesinde ortaya çıktı; uzun lafın kısası, Matmazel Pontal'a ait olan eski bir pembe ve gümüş kurdele dışında hiçbir şey eksik değildi. Daha değerli pek çok şeye ulaşabilecekken, beni sadece bu kurdele kışkırttı ve bende bu yüzden onu çaldım. Bu güzel ama değersiz şeyi gizlemek için büyük bir özen göstermediğimden durum kısa sürede ortaya çıktı; onlar da derhal bunu nereden aldığımı öğrenmek için ısrar ettiler; afallamıştım, öylece dondum kaldım ama en sonunda biraz sersemce Marion'ın verdiğini söyledim.

Sözlerini, "lezzetli et suyuna çorba" yapmak için mutfakta çalışan Maurienne'li genç bir kız olan Marion'u anlatarak sürdürüyor:

Marion yalnızca hoş değildi, o sadece dağlarda bulunabilecek tazelik ve canlılığa da sahipti, hepsinden öte tavrında tevazu ve sevimlilik vardı, ona sevgi duymamak mümkün değildi; sadece iyi bir kız değil bunun yanı sıra erdemli ve sıkı sıkıya sadakatliydi de ve hepsi onun adını duyduklarında çok şaşırmışlardı. Ama bana da onun kadar güveniyorlardı ve hangimizin hırsız olduğunu kanıtlamak için yargılama gerekiyordu. Marion, aralarında Kont de la Raque'un da bulunduğu kalabalık bir topluluğun huzuruna çıkarıldı. Oraya vardığında ona kurdeleyi gösterdiler, ben de küstahça onu suçladım, şaşırmış ve nutku tutulmuş bir şekilde kalakaldı ve bana şeytanı bile devirebilecek ama benim barbar kalbimin direndiği bir bakış attı.

Rousseau, tıpkı Augustinus gibi kendi kötülüğünde debeleniyordu.

En sonunda tüm bunları metanetle reddetti, bana, ama hiç öfkelenmeden, kendime gelmemi ve bana karşı hiçbir yanlışı olmamış masum bir kızı incitmememi öğütledi. Ben şeytani bir yüzsüzlükle, suçlamalarımı onayladım ve onun yüzüne baka baka bana kurdeleyi onun verdiğini söyledim. Bunun üzerine zavallı kız, gözyaşlarına boğularak şunları söyledi –"Ah, Rousseau! Senin iyi bir meşrebin olduğunu sa-

nırdım -şimdi beni bedbaht ettin -ama yine de senin durumuna düşmeyeceğim."

Onun ılımlı mizacı diyor Rousseau, "tahmin edeceğiniz gibi onun incinmesine neden olmuştu, bir tarafta şeytani bir pişkinlik, diğer taraftaysa melek gibi bir içsel yumuşaklık." En son karar olarak, vurdumduymazca; "masumun intikamını vicdan azabı alacak" diyerek ikisini de başlarından def ettiler, beri yandan Rousseau, kızın sonsuza kadar "kişiliğine her açıdan zulmedecek bir töhmet altında" olacağını düşünüyordu. Kız sadece hırsızlıkla suçlanmıyordu, bunun yanında hırsızlığa Rousseau'nun ayartısına kapılması nedeniyle itilmekle ve durum ortaya çıktığında bunu itiraf etmemekle, bu yüz karasıyla da suçlanıyordu.

> Onu, bu büyük kötülükle darmadağın ederek içine düşürdüğüm ıstıraba ve utanca bile aldırmıyorum [diyor Rousseau bencilce], onun yaşında biri için bu şekilde hor görülme ve masumiyetinin ayaklar altına alınması kim bilir nelere yol açacak? Heyhat! Onu üzmenin vicdan azabı dayanılmazken, onu kendimden daha kötü bir hale getirme düşüncesinin ıstırabını da çekmeliyim. Bu hareketin acımasız hatıraları bazen beni çok rahatsız ve huzursuz ediyor, rahatsız uykularımda, sanki bu suçu dün işlemişim gibi zavallı kızın beni azarladığını görüyorum.

Elbette bunun dışında Rousseau pek de acı çekmedi. Neyse ki dünya böyle genç, yakışıklı düzenbazlarla arkadaş olmaya hevesli zengin, aristokrat kadınlarla doluydu. Rousseau sonraki on yılını Madam de Savoy'un evinde geçirdi ve zamanla kadının sevgilisi oluverdi hem de kadın ilk (eski) eşiyle hâlâ birlikte yaşarken. Aslında üçü birlikte gayet iyilerdi: Rousseau madama "Maman" diyordu ve kendisinin de yazdığı gibi kadının eski sevgilisinin kıyafetlerinin kendisine miras kalacağı günü iple çekiyordu.

Bazen uyukladığında, düşünde,
zavallı kızın yatak odasına girip onu suçladığını görüyordu.

1743'te yine aristokratlarla bağlantı kartını oynayarak, Fransa'nın Venedik büyükelçisinin sekreteri olarak ilk defa doğru düzgün bir iş sahibi oldu. İki yıl sonra Paris'te zaman zaman kaldığı bir otelde hizmetli olan Thérèse le Vasseur ile tanıştı. Russell, bu kadının neyinin ona çekici geldiğini kimsenin anlamadığını söylüyor ve herkesin onun "çirkin ve cahil" olduğu konusunda hemfikir olduğunu da ekliyor, ancak bunlar Rousseau'dan çok Russell'ın kendi düşünceleri. En azından sevginin rasyonel bir hesaplamanın kurallarına uyması gerekmiyor. Bununla birlikte, Rousseau Russell'ı destekleyecek şekilde, hayat arkadaşına karşı içinde hiçbir zaman aşk ateşinin yanmadığını yazıyordu, her ne

kadar ona birkaç kelime yazmayı öğretse de kadın okumayı öğrenemeyecek kadar aptaldı. Kadının annesi ve ailesi Rousseau'yu basitçe havadan gelen paranın kaynağı olarak kullanıyordu, nihayetinde kadın ona sadık da değildi, bilhassa ilerleyen zamanda "seyis yamakları'nın peşinden koşarken. Romantizmin kurucusu için ne de uygun bir ilişki.

Aynı mevzuyla ilgili bir hikâyede James Boswell, Rousseau'nun sevgilisini Fransa'dan İngiltere'ye onun yanına getirmeye gönüllü olduğu zaman, *yolculuk boyunca* gidecekleri yere varana kadar Thérèse'i bir değil tam on üç defa baştan çıkarma fırsatı bulduğunu anlatıyor. Bu durum bir İngiliz beyefendisini[2] fena halde kusurlu gösteriyor ve belki de Rousseau'nun, Hume'un ona iltica konusundaki yardımına (bkz. "David Hume'un Pek Çok Yüzü") ilişkin kuşkularında bunun da payı vardır, ancak en azından sonrasında Boswell Thérèse tarafından uygun bir dille azarlanmıştır; yatakta henüz toy olduğunu söylemişti kadın, gerçi sonrasında ona ders vermeyi teklif etmişti.

Şimdiye kadarkiler önemsizdi. Ancak 38 yaşına geldiğinde, filozoflar bir yana *felsefecile*rin standardına göre bile geç bir zamanda Rousseau aniden derin bir iç görü dönemine girdi. Bu hali tahrik eden olay ise Rousseau'nun Dijon Akademisi tarafından "Sanat ve bilimin insanlığa yararı dokundu mu?" konusunda ödüllü bir deneme yazısı için açılan bir ilanı görmesiydi.

Aklına yağan fikirler sağanağı onu allak bullak etti. Rousseau kendi küçük odasında akademiye zehir zemberek şöyle yazdı: Bilim, edebiyat, sanat hepsi "kötü' ydü. Bunlar temel değil, ahlakı içten kemiren asittiler. Savaşa, köleliğe ve işgale götüren elde etme kültürüne, tatmin edilmemiş arzular kültürüne katkıda bulundular. Her bilgi dizisi bir günahtan türemiştir; geometri açgözlülükten, fizik kibir ve boş meraktan, astronomi ise batıl inançtan. Bizzat etiğin kökleri de gururdadır.

Bilim insanları, kurtarıcımız olmaları bir yana, dünyayı mahvediyorlar, ayrıca her türden ilerleme kavramı geçmişin sağlıklı,

2. Kallavi Dipnot: Boswell (*Life of Johnson*'ın ikinci cildinde) şunları yazmıştı: "Pek çok günah oldukça zarif bir şekilde işlenebilir: Bir erkek, arkadaşının eşini zarif bir şekilde ayartabilir: Zarif bir şekilde kartlarda hile yapabilir." Ancak bu standardı burada tutturamadığı aşikâr.

basit ve dengeli yaşamlarından uzaklaştıkça serpilen bir yanılsamadır. *Bilimler Üzerine Söylev* [*sic*] (*Discours sur les sciences et les arts*) tüm bunlar yerine, iki bin yıl önce Platonun savunduğu, aslında eski Sparta'nın "basit yaşam"ı olan bir toplum çeşidini saygıyla selamlar.

Bu deneme, dönemin bayat tartışmalarına yeni bir soluk getirmişti ve daha da şaşırtıcı olansa Rousseau'nun ödülü kazanmasıydı. Ödülü kazanması onu, kimsenin tanımadığı birinden ünlü birine dönüştürdü, denemenin yazarı olarak sunduğu görüşlerine daha uygun düşen yeni davranış kalıpları benimsedi. Kırsalda sessizce derin düşüncelere dalma sevdalısı ve uzun yürüyüş tutkunu oluverdi, tüm entelektüel bilgiçlikten ve teknolojiden kaçındı. Artık zamanı bilmeye ihtiyacı olmadığını söyleyerek saatini bile sattı.

Eşitsizlik Üzerine (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*) başlıklı, önceki denemenin devamı mahiyetindeki bir eser yazdı, ancak her bir parçası tartışmaya yol açacak olsa da eser ne yazık ki ödülü kazanamadı. Eser *insanın doğal olarak iyi olduğunu, ancak onu kötü yapanın kurumlar olduğunu* açıklar. Bu görüş, tüm Katolik ve Protestan tonları da dahil olmak üzere, her şeye kadir Kiliseyi gücendireceği tahmin edilen bir görüştür. Burada Rousseau, tıpkı Thomas Hobbes gibi, devletin kendi düzenini sadece kendisi üzerinde kurabileceği belirli "doğa yasaları"nı ortaya çıkarmak için farazi bir "doğa durumu" kullanır. Yine Hobbes'ta olduğu gibi o da, insanların sağlık, zekâ, güç vb gibi belirgin farklılıkları kabul edildiğinde dahi esasen eşit olduklarını söyler. Ancak toplumda görülen farklılıklar;

> yaşam tarzlarımızdaki aşırı dereceden eşitsizlik, bazılarının fazla tembel olması ve bazılarının da aşırı çalışması, iştihalarımızın ve hislerimizin uyarılmasındaki ve doyurulmasındaki kolaylık, zenginlerin –kendilerini kışkırtan ve hazımsızlıkla kıvrandıran, en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş– yiyecekleri, fakirlerinse –sıkça mahrum kaldıkları ve bu yüzden fırsatını bulunca oburca yedikleri– kötü yiyecekleri, şu uzun geceler, her türden aşırılık, tutkuların ölçüsüz taşkınlığı, bitkinlik ve zihinsel yorgunluk, her sınıftan insanın muzdarip olduğu haddi hesabı olmayan keder ve kaygı, insan ruhuna her daim işkence eden bu şeyler;

–tüm bu şeylerin bir başka kökeni, doğal olmayan bir kökeni vardır. Eşitsizliğin kaynağı özel mülkiyet kurumudur. Ünlü ifadesiyle şöyle der Rousseau; "bir toprak parçasını çitle çeviren, 'bu benimdir' demeyi akıl eden ve kendisine inanacak kadar saf insanları bulan ilk kişi medeni toplumun gerçek kurucusuydu." Aslında, Marx'ın *Komünist Manifesto*'nun en önüne koymak üzere ödünç aldığı bir başka unutulmaz söz; "İnsan özgür doğar oysa her yerde zincire vurulmuştur" sözü de Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* (*Du contrat social ou Principes du droit politique*) adlı eserinden geliyor.

En iyisi, der Rousseau, insanların sosyal statüleriyle de servetleriyle de değerlendirilmemesidir; insanlar bunun yerine, hepsinin pay aldığı ilahi kıvılcımla, "doğal insan"ın ebedi ruhuyla değerlendirilmelidir.

Hem *Toplum Sözleşmesi*'nde hem de *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine*'de, Rousseau insanın doğa durumunda, Hobbes'un tarif ettiği gibi açgözlü veya korkunç olmaktan uzak bir şekilde aslında barışçıl ve hoşnut bir halde, tam bir özgürlük içinde yaşadığını savunuyor. Bu üç öğeli bir özgürlüktür. İlki özgür irade, ikincisi hukuki özgürlük (hiçbir yasa olmadığı için), üçüncüsü ise kişisel özgürlük. Bu sonuncusu en önemlisidir.

Rousseau, ilk insanların hayvanlar gibi yaşadığını söylüyor. Bunun, hiçbir şekilde aşağılayıcı bir anlamda olmadığını, sadece ilk insanların fiziksel ihtiyaçlarını basit bir şekilde karşılamaya çalıştıkları anlamına geldiğini söylüyor. Onların ne konuşmaya, ne kavramlara ve –kesinlikle– ne de mülkiyete ihtiyaçları vardı. Rousseau, hem Hobbes hem de Locke'un tasvirlerinin çoğunun, mülkiyet hakkının icadından önceki doğa durumuna değil, mülk sahipliğinin yürürlükte olduğu bir topluma ait olduğuna dikkat çekiyor. Bunu anladığımızda "bir insanı filozof yapmak için önce onu bir insan yapmak" zorunda değiliz. İnsanlar bir yere yerleşip içinde yaşayacakları barakalar inşa ettiklerinde (onun düşüncesine göre) ilk defa mülkiyet duygusuna sahip olurlar. Hatta cinsel birliktelik, diyor Rousseau pragmatikçe (ayrıca kendi deneyimlerini yansıtırcasına), en azından doğacak çocuklar düşünülürse, deneyimlenir deneyimlenmez unutula-

cak şehvetli bir hadise olmanın ötesindedir ve hiçbir temellük iması taşımaz.

Ona göre bu ilkel durum, sonra gelen durumlara göre daha üstündür, oysa Voltaire'e göre ("dört ayak üstünde yürümek gerektiği"nden şikâyet eder) öyle değildir. Rousseau bu değişimi, öz-bilincin gelişmesiyle ve buna bağlı olarak özel mülkiyet arzusuyla açıklıyor. Bu noktada Hobbes'un ünlü "herkesin herkesle savaşı" iddiasını kabul eden Rousseau'ya göre toplum, insanların farklı ekonomik çıkarlarına göre birbirlerinden nefret etmesini zorunlu kılar. Ama Hobbes'un toplumsal sözleşme dediği şey, diye itiraz ediyor Rousseau, aslında zenginlerce yapılmış bir fakir aldatma hilesidir. Ama öte yandan zenginler bu durumda kendi yollarından saptıkları ve doğanın âhengiyle bağlantılarını giderek kopardıkları için söz konusu sözleşmenin onlara da hiç mi hiç yararı yoktur. Zenginler böylece, tıpkı kendi altlarına ittikleri fakirler gibi, kendilerine en münasip olan durumun ötesine –hiç de gerekmezken– geçmiş oldular.

Rousseau bunlar yerine, aklın vargısından önce geldikleri söylenebilecek, iki yasa veya ilke önerir. İlki, kendimizi koruma ve kendi iyiliğimize yönelik güçlü ilgi; ikincisi, herhangi bir duyarlı canlının yok olması ya da acı çekmesine, özellikle de kendi türümüzdense, duyulan doğal nefrettir. Kendi hayatını sorarsanız, ilk ilkenin ne kadar da doğru olduğunu fazlasıyla yansıtır. İkincisini örneklerken romantik bir biçimde, sığırların kesimhaneye girerkenki "hazin böğürmeleri"ni ve hayvanların kendi türünden ölmüş bir hayvanın yanından geçerkenki "ürperiş"lerini hatırlatıyor Rousseau. Doğal insan bir başka insanı ancak kendi iyiliği için gerekli olduğunda incitebilir.

Rousseau, mağdurlar için endişeleniyormuş gibi yaparak aslında kendi kazanımlarını korumaya çalışan zenginler tarafından hazırlanan toplum sözleşmesinin alaycı bir portresini çiziyor. Haydi birlik olalım, diyor servet sahipleri, güçsüzleri zulümden korumak, her birimizin sahip olduğu şeyleri güvence altına almak, istisnasız herkesi bağlayan bir adalet ve barış sistemini yaratmak için. Rousseau, medeni hukuktaki bu açıklamanın, başka türde bir evrensel toplum sözleşmesini varsayan filozofların sunduğundan daha ikna edici olduğunu düşünüyor, çünkü ona göre,

yoksullar sadece tek bir şeye sahip –özgürlüklerine– ve hiçbir şey kazanmadan, gönüllü olarak bu değişim içine girmek mutlak bir aptallık olarak görülebilir. Diğer yandan, zengin için bu oldukça kazançlıdır.

Gerçekte insan toplumu, çıkarların çatışmasıyla orantılı olarak insanların birbirlerinden nefret etmelerine yol açar. İnsanlar aslında diğerlerini sömürmeye ve ezmeye çalışırken, sanki onlara hizmet ediyormuş gibi yaparlar. Cinayetleri, zehirlemeleri, yol kesmeleri ve bu suçların cezalarını mülkiyet kurumuna ve dolayısıyla topluma atfetmeliyiz. Bireysel düzeyde durum böyle. Ulusal ölçekteyse, doğa durumunda neredeyse hiç bulunmayan eşitsizlik, "mülkiyet kurumu ve yasalar aracılığıyla sabitlenir ve meşrulaştırılır." Toplum kaçınılmaz olarak, tiranlığa ve herkes de yeni baştan kölelere dönüştüğü zaman döngü tamamlanır, çünkü tüm bireyler bir hiç olduklarında tekrar eşit olurlar. Diğer yandan medeni insan her zaman, daha zahmetli işler arayışıyla, bu daimi arayışla kendine işkence eder, "ölümsüzlüğü elde etmek için yaşamdan vazgeçerek" kendi ölümüne çalışır. Gerçekte medeni toplum, neredeyse tümüyle sızlanan ve birçoğunun kendi yaşamından mahrum bırakıldığı insanlardan meydana gelen bir toplumdur. Mülkiyet sahipliği ve kapitalizmin mantığı budur.

Söz konusu çatışmayla baş etmenin tek bir yolu vardır; egemenle halkın çıkarı bir ve aynı olmalı, "sivil makinenin tüm hareketleri"nin egemen ve halk için bir ve aynı olan ortak mutluluğu teşvik etmesi teminat altına alınmış olmalıdır. Halk egemen olmalıdır.

Böylece Rousseau, felsefede, otoriteye yönelik uzun süredir devam eden felsefi arayıştan "özgürlüğün" belirsizliklerine doğru gerçekleşen radikal bir değişimi işaret eder. 18. yüzyılın sonlarına doğru dünyanın yeni bakış açılarına ihtiyacı vardı, Rousseau'nun da, kişisel aristokrat iddialarına rağmen yazılarında değerleri tersine döndürmeyi önerdiği görülür. Pek çok kişi bu yazılardan büyülenmiş ve ilham almıştır. Elbette bu görüşler diğer pek çokları tarafından da lanetlenmişti. Dr. Johnson, Rousseau ve destekçileri için, "hakikat onlara artık daha fazla süt vermeyen bir inek, bu yüzden boğayı sağıyorlar" demişti. Voltaire, hususi

olarak yazardan eserin bir nüshasını aldıktan sonra, yorumunu soran yazara cevap olarak aceleyle şunları yazdı:

> İnsan ırkına karşı olan yeni kitabınız henüz elime geçti, bunun için size teşekkür ederim. Hepimizi birer aptal gibi göstermek asla bundan daha zekice tasarlanamazdı. Yalnız kitabınızı okumak için dört ayak üzerinde durmak gerekli. Ancak böyle bir alışkanlığı altmış yıldan daha uzun bir süre önce yitirdiğim için, maalesef kitabı okumaya devam edememenin mutsuzluğunu hissediyorum.

1754 yılında, artık ünlü biriyken Rousseau, o zamanlar küçük bağımsız bir devlet ve doğduğu yer olan Cenevre'ye dönmeye ve "vatandaş" olmaya davet edildi. Rousseau bunu memnuniyetle karşıladı ve tekrar Kalvenizm'e döndü. Hem *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine* hem de *Toplum Sözleşmesi* bu küçük devleti yöneten "Cenevre'nin özgür yurttaşlarına ve Muhteşem, En Onurlu Lordları"na ithaf edilmiştir.

Ancak Cenevre'nin değerbilmez burjuvalarıyla ilişkileri kısa sürede bozulmuştu, bunun nedeni kısmen, neredeyse tüm kültürel faaliyetlerin tutucu Protestanlıktan dolayı yasak olmasına rağmen orada yaşayan Voltaire'di. Voltaire, oyunlarının sahnelenmesine yönelik yasağı kaldırtmaya çalıştığında Rousseau (ki Paris'te yaşadığı dönem, kendisi de oldukça takdir edilen bir operayı, *Le Devin du village*'ı yazmasına rağmen) tiyatronun doğaya ve erdeme aykırı olduğu hükmünü bildirmek için şehre geldi. E bugün sana yarın bana. Zira aynı şekilde, kamu ahlakını yozlaştırmakla suçlanan *Toplum Sözleşmesi*, Rousseau'nun eğitim hakkındaki idealist eseri *Emile* ile birlikte 1762 yılında Cenevre Şehir Meydanı'nda alenen yakıldı.

Rousseau'nun ölümü, muhalifi Voltaire ile aynı yılda, 1778'de, muhtemelen kendi elinden oldu ve Rousseau ölürken kesinlikle üzgün ve yalnız bir durumdaydı. Goethe'nin söylediği gibi: Voltaire ile bir çağ sona erdi ve Rousseau ile yeni bir çağ başlıyor.

16
Immanuel Kant
Königsberg'in Çinlisi
(1724–1804)

Oxford Companion to Philosophy nin editörlüğünde ciddi bir maharet sergilemiş olan Ted Honderich, Kant'ın "modern zamanların en önemli Avrupalı Filozofu" olduğunu düşünüyor, bu gerçekten önemli, aslına bakarsanız Kant maddesini de o yazmıştır. Johann Herder'in onu (Kant'ı yani, Honderich'i değil, şüphesiz her ikisi için de geçerlidir) şu şekilde betimlediğini öğreniyoruz:

> Merkezinde ağırbaşlı bir neşe ve sevincin bulunduğu geniş bir alna sahipti, en zengin düşüncelerle dolu konuşması dudaklarından süzülürdü. Şakacılık, nükte ve mizah onun emrine amadeydi... Ne hizip, ne mezhep, ne önyargı, ne de şöhret arzusu, onu en ufak bir şekilde bile hakikati yaymak ve aydınlatmaktan alıkoyabilirdi. Başkalarını kendileri için düşünmeye teşvik etti ve zorladı; despotizm onun zihniyetine yabancı bir kavramdı.

19. yüzyılın başlarında *Blackwood's Magazine*'de yazan Thomas de Quincey, Kant'ın kişisel yaşamının onun felsefesinden çok daha ilginç olduğunu söylemişti ki Manchester Üniversitesi'nden Profesör Bird de bu görüşün "derhal sapkınlık noktasında tuhaf sayılması gerektiği"ni ifade etmişti. Graham Bird tam aksine, Kant'ın "transendental tam-algı"sının ve "numenler"inin çok daha ilginç olduğunu düşünüyor. Hatta profesöre göre, bu kavramlar Husserl'in "transendental-fenomenolojik-indirgeme"sine ilham verdiğine ve David Davidson'ı "anomal monizm"i tasarlamaya

sevk ettiğine göre, onlar ayrıca en *önemli*ler olarak da değerlendirilmelidirler.

Ancak biraz sapkınlığa da zaman ayırabiliriz. Kant felsefeye kurallar koyarak katkıda bulunmuştur. Bu kurallar aynı zamanda onun kişisel hayatını da belirlerler. Diğer bir deyişle, ikisini de incelemek tamamen yerindedir.

FELSEFİ MASAL

Kant'ın, ilginç olmasa da, en önemli düşüncesi "uzam" ve "zaman"ın sadece zihinsel aygıtımızın birer parçaları oldukları -yani "zihnin dışında" olmadıkları- düşüncesidir. Biz dünyayı bir düzene koymak için neden ve sonuç kavramlarını icat ederek olayları zamana yerleştiriyoruz. David Hume'un neden ve sonuç kavramlarının temelinin tembel alışkanlıklar ve kör inançlardan başka bir şey olmadığı keşfi, Kant'ı -*Saf Aklın Eleştirisi* nde yazdığı gibi- "dogmatik uykusu"ndan uyandırmıştı (Gerçi Bertrand Russell pek de nazik olmayan bir biçimde bu uyanışın besbelli geçici olduğunu ve Kant'ın kısa bir süre sonra uykusuna geri dönmesini sağlayan bir uyku ilacı icat ettiğini söylüyor[1]).

Nedenin ve sonucun felsefi açıdan düşük bir konumda olması Kant için önemlidir, çünkü davranışlarımızın sadece mekanik bir hale gelmesini ve bizlerin biyolojik ve kimyasal komutları izleyen birer otomata indirgenmemizi istemiyordu.

Onun günlük rutinini ele alalım, öyle dakikti ki, Königsberg halkının saatlerini ona göre ayarladığı söyleniyordu. Bu sadece "eğlenceli" bir düşünce olmaktan ziyade kayıtlı bir olaydır. Ne dakiklik ama! Önemsiz bir insani meselede büyük bir zafer! Yani en azından filozoflar daima düşünmüşler.

Nietszche'nin ona taktığı isimle "Königsberg'in Çinlisi", kim bilir niye, her sabah saat 5.00'te uyanırdı, kesinlikle ne bir dakika erken ne bir dakika geç. Sonrasında kahvaltı için ara vermeden yazmaya başlardı. Felsefe, ürettiklerinin sadece küçük bir parçasıydı. Şöyle ki doğal hukuk, mekanik, mineraloji, matematik,

1. Kallavi Dipnot: Kant'tan önce, Bertrand Russell'ın da belirttiği gibi, filozoflar gündelik bir dille amatör izleyicilere hitap eden beyefendilerdi. Kant'tan sonra felsefe, teknik bir dil ve belirsiz terimlerle yürütülen bir diyalog (aslında, sıklıkla monolog) haline geldi.

fizik ve coğrafya ile ilgili makaleler de onun ilgi alanına giriyordu. Dünyanın geri kalanının uyandığı, sabahın uygun bir saatinde de derslerini veriyordu. Kant ancak kırklı yaşlarının sonunda profesör oldu, bu nedenle hayatının büyük bir kısmında saat başı ücretli bir okutman olarak görev yapmıştı ve bu yüzden mümkün olduğu kadar çok sayıda ek özelliğe sahip olması mantıksız değildi.

Kıta Avrupası tarzındaki öğle yemeği, Kant'ın önderliğinde, zekice seçilmiş ve akademiden olmayan ama entelektüel olan çok sayıda arkadaşıyla görüşmek için büyük bir fırsattı. Her zaman en az üç (teslis) arkadaşı olurdu ve asla dokuzdan fazla (esin perilerinin sayısı) olmazdı. Kant'ın masasındaki sohbetler çok çeşitli konuları kapsardı ve bizzat Kant da her zaman en son politik, ekonomik ve bilimsel gelişmelerle yakından ilgilenirdi. Ayrıntıya düşkün hafızasıyla, Königsberg'ten ayrılmaya dair hiçbir arzusu olmamasına ve halihazırda hiçbirini ziyaret etmemiş olmasına rağmen, yabancı şehirleri ve yerleri uzun uzadıya tarif edebilirdi. Kant'ın küçük kategorik imperatiflerinden bir diğeri de onun favori içeceği ile ilgiliydi. Kahve çekirdeğinin yağının sağlıksız olduğunu düşündüğünden beri, öğle yemeğini kahve ile değil ama her zaman açık bir çay ile bitiriyordu. Yemek acele etmeden yeniyordu ama zaten Kant da günde tek öğün yiyordu.

Öğleden sonra Kant, yanında yağmur yağması ihtimaline karşı şemsiye taşıyan uşağı Lampe eşliğinde nehir boyunca uzun bir yürüyüşe çıkıyordu. Kant'ın, herkesin kendinde bir amaç olarak değerlendirilmesi, asla bir amacın salt "araç"ı olarak değerlendirilmemesi gerektiği şeklindeki kuralının ("bir insanın eylemlerinin diğerinin iradesine tâbi olmasından daha korkunç bir şey olamaz") şemsiye taşıyan hizmetkârlar için geçerli olmadığı açıkça ortadadır.

Eve dönünce, Kant kitaplarını çıkarır ve yatana kadar çalışırdı. Her zaman akşam tam 10.00'da yatardı ya da "neredeyse" her zaman; çünkü bir keresinde, iyi hesaplamadan bir daveti kabul edince saat 10.00'u biraz geçtikten sonra eve dönebilmişti. Bu aksaklık onu endişeyle sarsmıştı ve bir daha böyle bir riski asla almayacağına dair ant içti.

Öğleden sonra Kant, yanında yağmur yağması ihtimaline karşı şemsiye taşıyan uşağı Lampe eşliğinde nehir boyunca uzun bir yürüyüşe çıkıyordu.

Yatakta bile belli kuralları takip etmesi gerekiyordu. Kant'ın, kendini çarşaflara doladığı ve böylece kendini sıkıca sarmaladığı bir sistemi vardı. Onun yedi saatten az uyuduğunu da belirtelim. Sağlık konularıyla ilgili, çok fazla uykunun tehlikelerine karşı uyardığı küçük bir kitapçık yazdı. Her insanın uykuya ayıracağı belirli bir zamanının olduğunu ve tüm zamanını yatakta yatarak geçirenlerin ERKEN ÖLECEĞİNİ açıkladı (Ebeveynim bunu bana söyleseydi keşke...).

Kant'ın ilk aşkı bilim olduğu için (1755'te tamamladığı doktorası felsefe üzerine değildi, "Ateş Hakkında"ydı) bu uyarı ciddiye alınmalıdır. Tüm kariyeri boyunca fizik ve coğrafya dersleri vermeye devam etti; Portekiz depreminin ardından deprem üzerine ve Atlantik'in yağmur taşıyan rüzgârları üzerine inceleme yazdı. Bunlarla birlikte güneş sisteminin nasıl oluşmuş olabileceğine dair bir teori ortaya koydu *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı* (*General Natural History and Theory of the Heavens*) (1755). Bu teori, matematikçi Pierre Simon Laplace tarafından daha da ilerletilmiş ve bugün Kant-Laplace teorisi şeklinde adlandırılarak onurlandırılmıştır. Bununla birlikte, bugün teorinin bazı bölümleri, örneğin güneş sistemindeki tüm gezegenlerin yaşam barındırdığı ve zeki varlık yaşamının

Güneş'ten uzaklaştıkça arttığını söylediği bölümler gibi ikili savları tedavülden kalkmıştır.

Pratik Aklın Eleştirisi'nde (1786) Kant düşüncesi, cennetin ve öbür dünyanın varlığına dair bir kanıt bulmak için fiziksel evrenden kopar. Çevremize bakınca da gördüğümüz gibi Dünya'da kötülüğün cezalandırılmaması ve adaletin iyi bir şekilde tecelli etmemesi nedeniyle adaletin "öte dünya"da tecelli etmesi gerektiğine işaret eder Kant. Ne yüce bir akıl yürütme! İşte böylece tam olarak, Kant'ın güzel ve yüce hakkındaki şu tümüyle takdir edilen tezine geliyoruz. Gece yücedir, gündüz güzel. Deniz yücedir, kara güzel; erkek yücedir, kadın güzel –ve benzeri. O dönemlerde pek çok profesör, tıpkı bunun gibi tezler öne sürdü, bu neredeyse zorunluydu.

Kant, bilimsel ilgisine rağmen, duyularla edinilen bilgiyi eleştirir ve bunun yerine bilginin Transendental tümdengelimden daha iyi bir şekilde türetildiğini öne sürer. Ama ne yazık ki hiç kimse bunun ne olduğunu anlamamıştır. Ama kesinlikle zihin maddeden daha üstündür ki madde her halükârda, sadece ona baktığımız için biçim alır. Gerçi eski bir hikâyedir ama Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ikinci baskısına yazdığı önsözde (1787'de, ilk baskıdan altı yıl sonra) felsefede Kopernik Devrimi'ni gerçekleştirdiği düşüncesini açıklaması cesurca bir hareketti. Yeterince net bir şekilde anlaşılmaması durumuna karşın şunu ekler Kant; "çözülmemiş ya da en azından çözümüne dair bir anahtar sunulmamış tek bir metafizik problemin olmadığını söylemeye cüret ediyorum."

O halde bu *Eleştiri*'nin büyük bir kısmı, uzam ve zamanın hakiki doğasını anlamakta başarısızlığa neden olan hataları ortaya çıkarmaya adanmıştır. Bu durum Zenon'un paradokslarını andırıyor ki gerçekten de *Eleştiri*'nin 700 küsur sayfasının en etkili kısmı, paradoksal akıl yürütmenin dört örneğini göstermeyi amaçlayan "antinomiler" başlıklı kısa bölümdür. İlk paradoks; dünyanın hem zamanda hem de uzamda mutlaka bir başlangıcı vardır –yoktur. İkincisi; her şey daha küçük parçalardan oluşmuştur –her şey aynı şeyin bir parçasıdır. Üçüncüsü; neden ve sonuç tamamen mekaniktir –değildir. Nihayet sonuncusu; Tanrı zorunlu olarak vardır –Tanrı zorunlu olarak yoktur.

Zenon ve antiklerin tartışmalarından neleri ödünç almış olursa olsun, *Eleştiri*'nin bu kısmı, tüm felsefesini "antitez"lerin "tez"leri izlediği aynı biçimi kullanarak sürdüren Hegel'i kesinlikle etkilemişti. Bununla birlikte Hegel, sözde "sentez"ler ekleyerek bu bilmeceleri çözerken, diğer yanda Zenon gibi Kant da yalnızca belirli düşünme biçimlerini gözden düşürmeyi amaçlamıştır.

Kant, *Salt Aklın Sınırları İçinde Din*'de (1793) bunu daha da ilerletince Tanrı'nın varlığına ilişkin tüm popüler teorileri tamamen yıkmıştı ve kitap tam da böyle yaparak yarattığı sıkıntıdan ötürü Prusya hükümdarı III. Frederick William tarafından yasaklandı. Kant açıkça "kuralları ihlal etmiş"ti!

Ancak buna rağmen Kant felsefesini böylesine farklı kılan yine kurrallardır; yalnızca katı ve esnetilmez olmayan, ayrıca bizzat aklın tezahürleri olduğu varsayılan kurallar. Bu kurallar içinde belki de en iyi bilineni kategorik imperatif dediği şeydir:

> Öyle eyle ki senin eyleminin maksimi tüm rasyonel varlıklar tarafından bir yasa olarak kabul edilebilsin.

Bu emir İncil'deki "Onların size nasıl davranmalarını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın" sözüne benziyor bir parça, üstelik insana biraz da küflü peynir tadı veriyor. Öte yandan bu buyruğun Kantçı yorumu *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde (1785) tüm ahlaki meselelerde karar verilmesini sağlayacak bir buyruk olarak sunuluyor. Gerçi ilginçtir, bu buyruk en kolay sınamalarla bile çökecekmiş gibi görünüyor. Örneğin bu buyruk, pek de önemli olmayan şeyleri yasaklarken kesinlikle yasaklanması gereken şeylere izin verir. Mesela, filozofları rahatsız eden beş yaş altı tüm çocukların sopayla dövülmesi ve dillerinin kesilmesi bir "kural" olarak evrenselleştirilebildiği için geçerli olabilir, ancak borçlanmak yasaktır, çünkü bu durum -sanki herkes borçlanacakmış gibi- piyasadan mevduatın çekilmesiyle sonuçlanacaktır. Demek ki Kant, Üçüncü Dünya çiftçilerine tohum ve kürek için mikro kredi sağlayan yardım kuruluşlarını en büyük kötülüğü yapmışlar gibi lanetleyebilir.

Kant, faydacılığa amansızca karşı çıktı, ayrıca ahlak ilkelerinin koşulsuz olarak ve sonuçlarına bakılmaksızın takip edilmesini savundu. Onun "buyruğu"nu bu kadar kategorik kılan şey budur.

Öyleyse her zaman doğruyu söylemek gerekir, hatta kurbanını avlayan meşhur manyak sorduğunda bile. Öte yandan, kimseye zarar verecek bir şey yapmayan biri, eylemlerini yönlendiren saik sadece hapishaneye gitme korkusuysa iyi bir insan değildir ve yardımsever esnaflar da satışlarını arttırmak için yardım yapıyorlarsa iyi insan değillerdir. Bu ahlak, bir anlamda "eski" ahlaktır. Adam Smith'in aynı dönemde yazdıklarıyla karşılaştırırsak, onun ahlak sistemini toplum sahnesinde işleyen "aydınlanmış kişisel-çıkar" etrafında neşeyle kurduğu görülür.

Sadece toplumların değil, ailelerin de kuralların yanında kişisel çıkarlar için küçük bir alana izin vermeleri gerekir. Fakat Kant hiçbir zaman evlenmedi ancak bir hayranı olan Maria von Herbert ile mektuplaşmalarında romantik konular üzerine tartışmıştı.

Maria, 1791'de Kant'a uzun zamandır hayranı olduğunu ve "doğruyu-söyleme ilkesi"ni son zamanlarda en yakın ilişkilerinde uyguladığını yazmıştı.

Maria coşkuyla, "bir müminin Tanrı sına yakarması gibi" diye başlıyor, "Ben de size yardımınız için, beni ölümüme hazırlayacak teselli ve öğüt için yalvarıyorum." Görünüşe göre "eski bir mesele" diye bahsettiği sevgilisini "uzunca sürdürdüğü bir yalan" yüzünden gücendirmişti. Aslında ilişkilerinde kötü giden bir şey yokmuş, ama "yalan yetmişti, bana olan aşkı yitip gitti" diye açıklıyor kadın. Sevgilisi, "onurlu bir adam" olarak, "arkadaş" kalmalarını önermişti. "Fakat bir zamanlar bizi birbirimize çeken, o içten gelen duygu artık yok –ve bu kalbimi binlerce parçaya ayırıyor!"

Bir dereceye kadar trajik. Maria, onu yaşamına son vermekten alıkoyan tek şeyin Kant'ın intihara karşı katı eleştirisi olduğunu da ekliyor. Kant derhal cevap yazar (e-posta, mektuplaşmanın değerini düşürmeden önce). Onun bu apaçık iyi niyetlerinin üzerine birkaç nazik sözden sonra, sert bir ifadeyle ona ödevini hatırlatır. Yalanların, anlaşmaların içinin boşalmasına ve gücünü kaybetmesine neden olduğu ve "bunun, genel olarak insanlık için yanlış olduğu" konusunda uyarır kadını. Bir yalanın, yanlışlığıyla doğrudan zarar vermesine gerek yoktur ve hatta iyi göründüğü zaman bile hakikatin genel olarak çöküşü şeklinde değerlendirilmelidir. "Bu nedenle, hiçbir menfaatle sınırlandırılmadan tüm ifadelerde doğru sözlü olmak, aklın kutsal ve mutlak emridir."

Eğer böyle bir açık sözlülük bir çiftin ayrılmasına yol açıyorsa bunun sebebi, "sevginin ahlaki olmaktan ziyade fiziksel olması'dır ve her halükârda yakın zamanda bitecektir. Bu, müzmin bekâr Kant iç çeker, yaşamda sıklıkla karşılaşılan bir talihsizliktir. Neyse ki, bizzat yaşamın değerinin insanlardan edindiğimiz keyfe bağlı olması "gereğinden fazla büyütülmüştür."

Maria, bir yıl sonra Kant'a verdiği cevabında, her ne kadar şimdi hayatı oldukça boş buluyor olsa da, onun ana hatlarıyla belirttiği yüksek ahlaki doğruluğu yakaladığını söyledi. Artık kendini her şeye karşı kayıtsız hissettiğini ve sağlık sorunları çektiğini belirtti. Tıpkı en iyi ahlak filozofları gibi, "her gün, beni sadece ölüme daha çok yaklaştırdığı ölçüde ilgilendiriyor." diye yazdı. Öte yandan, Kant'ın profilindeki "engin dinginliği ve ahlaki derinliği" sezdiği için onu ziyaret etmek istiyordu –bu söylenene "*Saf AklınEleştirisi*'nden daha ala bir kanıt olur mu?" –"Tanrım" diye yalvarır, "bu dayanılmaz boşluğu ruhumdan söküp atacak bir şey ver."

Fakat görünüşe göre Kant'ın buna verecek bir cevabı yoktur.

Altıncı Bölüm
İdealistler

17
Gottfried Leibniz, Düşünen Makine
(1646-1716)

"Leibniz'i seviyorum" diyor Voltaire, "o her ne kadar biraz şarlatan da olsa, kesinlikle büyük bir dâhidir... bir de onun fikirleri her zaman biraz karışıktır."

Leibniz, nadir bir şekilde, bir filozoftan doğan bir filozoftur -babası bir etik profesörüydü. Kendisi de hukuk eğitimi gördü, ancak mezun olduğu yıl ihtiyaçtan fazla avukat vardı, o yüzden diğerleriyle birlikte bir yıl beklemesi söylendi. Dekanın karısının merkezde olduğu bir komplodan şüpheleniyordu, fakat kimse komplonun ne olabileceğini bilmiyordu. Nihayetinde Altdorf Üniversitesi'nden bir iş teklifi geldiğinde, teklifi, zihninde "çok farklı şeyler" olduğunu söyleyerek reddetti. Diğer taraftan, her zaman oldukça kendinden emin bir görüntü çiziyordu.

Resimli bir kitaptan kendi kendine Latince öğrenmişti, 8 yaşına geldiğinde babasının kütüphanesindeki teknik yazıları okuyabilecek kadar yetkindi -en azından mektuplarında kendisi böyle diyor. Henüz 15 yaşındayken, genç Gottfried ilk büyük çalışması olan "De Arte Combinatoria"yı yazdı, kitapta tüm akıl yürütmenin karmaşık bir sayı, ses ve renk sistemine indirgenebileceği bir düzen sunuluyordu. Bu, daha sonra ilk bilgisayarı oluşturacak "evrensel dil" arayışının başlangıcıydı.

FELSEFİ MASAL

Leibniz tüm yaşamı boyunca (çoğunlukla Latince yazılmış) şiirleriyle ve Virgilius'un hacimli *Aeneas*'ını ezberden okuma

kabiliyetiyle gurur duyuyordu. Bu kayda değer yeteneklerine rağmen, evlenmek şöyle dursun, hiç "yakın" bir kadın arkadaşa dahi sahip olmadı.

Neyse ki bunun yerine sayılara âşık oldu. Bu ilişki, hukuk eğitiminden önce, Jena Üniversitesi nde geçirdiği yaz mevsiminde ciddi hale gelmişti. Burada, Pythagorasçılıkla ve sayıların nihai gerçeklik olduğu görüşüyle karşılaşmıştı. Pythagoras, evrenin bir bütün olarak uyum içinde olduğuna inanıyordu, zira ona göre evren, tıpkı müzikteki temel aralıklar gibi basit matematiksel oranları tezahür ettirir ("kürelerin uyumu").

Buna karşın, hayattayken yayımlanan tek çalışması olan *Theodicee* (1710'da) kötülük problemiyle ilgiliydi. Bu kitap, Voltaire'in *Candide*'de parodisini yaptığı görüşü, dünyada olan her şeyin "en iyi" olduğu için olduğunu, çünkü "mümkün dünyaların en iyisi'nde yaşadığımızı dillendiren görüşü işleyen çalışmadır.

Doğanın ve İlahi İnayetin Akla Dayalı İlkeleri adlı denemesinde şöyle diyor Leibniz:

> Tanrı nın yüce mükemmelliğinin sonucu olarak, o evreni üretmek için mümkün olan en iyi planı seçti, en büyük düzenle birlikte en büyük çeşitliliğin olduğu bir plan... Yeryüzünün, uzam ve zamanın tasarımı ne kadar özenle yapıldıysa, en basit araçlarla -evrenin kabul edebileceği en büyük güç, bilgi, mutluluk ve iyilik- o denli büyük etki üretildi.

Kötü görünen herhangi bir şey, kutsal bir bakış açısından bakıldığında, başka bir yerde daha fazla mutluluk yaratmak için gerekli olduğundan tümüyle kötü değildir. Şu anki dünya, mümkün dünyaların en iyisidir ve aynı zamanda, "hipotezler bakımından en basiti ve fenomenler bakımından en zengini"dir (*Metafizik Üzerine Konuşma*, §6). Her şeyin bir nedeni vardır. Leibniz bunu "yeter-neden ilkesi" olarak adlandırıyor.

Onun argümanı, elbette, politik tınılara sahiptir ve Leibniz, hem bir aristokrat hem de bir züppe olarak değerlendirilmiştir. Ama o kendini "dünya vatandaşı" olarak görüyordu ve aslında "tek bir dünya toplumu"nu öngören politik görüşü, sadece can evinden vurduğu, Hannover aristokrasisine mensup şu işverenleri arasında değil tüm Avrupa seçkinleri arasında politik bir sürtüşme yaratmaya yetecek kadar radikaldi.

"Bireyleşme İlkesi" konusundaki (daha sonra "ayrımsanamazların özdeşliği ilkesi" haline gelecek) üniversite tezi, onu işe yerleştirmiş olan Mainz Başpiskoposu nun ilgisini çekti. Başpiskoposun Avrupa'daki Protestan ve Katolik gruplar arasındaki Hıristiyanlığın ortak temelleri üzerine kurduğu bir evrensel barış projesi vardı.

Bunu takiben Leibniz, Fransız kralını Almanya yerine Mısır'a saldırmaya ikna etmek için diplomatik bir göreve gönderildi, ancak çabaları, kâfirlere karşı verilen kutsal savaşın modasının geçmiş olduğu cevabıyla boşa çıktı.[1] Ancak bunun daha kalıcı bir anlamı vardı, stratejinin bir parçası olarak 1672'de Paris'e gitti ve dört yıl boyunca orada "sonsuz küçüklükler"in ya da "kalkülüs"un yeni matematiğinin de dahil olduğu tüm yeni tartışmaları ve fikirleri büyük bir hevesle takip etti. Almanya'ya dönerken de, ünlü Hollandalı filozof Spinoza ile birlikte kaldı ve Spinoza'nın "geometriye dayalı" etiğinin ilk versiyonunu ilgiyle okudu (İlerleyen yıllarda Spinoza gözden düştüğünde bu ziyaretini önemsizleştirmeye girişti ve sadece onunla eskiden tanıştığını, Yahudi filozofun ona bazı politik anekdotlar anlattığını söyledi).

Paris'teyken, Leibniz kendi teknolojik hayallerinin çoğunu keşfe çıkabiliyordu. Bu hayallerden biri, iki simetrik denge çarkının tandem içinde çalıştığı bir saatti. Nisan 1675'te Paris Akademisi'nde bunun bir modelini gösterdi. Bir diğer cihaz ise, bir nesnenin tek bir gözlem noktasından uzaklığını belirlemek için kullanılacak bir yöntemle birlikte geminin konumunu pusula kullanmadan veya yıldızları gözlemlemeden hesaplamak için tasarlanmış bir aletti. Daha sonra, bir kadranlı barometre (1843'te Paris'in Vidi'si [Lucien Vidi] tarafından yeniden keşfedilebilecek kadar kullanışlı) tasarladı ve merceklerin tasarımına çeşitli düzenlenlemeler yaptı, araç ve mermilere itici güç sağlayan basınçlı hava motorundan ve düşman tespitinden kaçmak için su altına girebilecek bir gemi planlamasından bahsetmiyorum bile. Leibniz, bu haliyle biraz Leonardo da Vinci gibiydi, o da tüm sanat ve bilimlere ilgi duymasının yanısıra, fikirlerini uygulamak için de yeterince becerikliydi.

1. Kallavi Dipnot: Ancak önerdiği strateji, aslında yüz elli yıl sonra Napolyon tarafından fiilen yürütülenle neredeyse aynıydı.

Bir Çin hayranı olarak yaptığı planlardan biri de Alman ekonomisini ipek üretimi yoluyla yeniden canlandırma tasarısıydı. Bizzat kendi bahçesinde, İtalya'dan ithal edilmiş tohumlardan yetiştirilen dut ağaçlarını kullanarak deney yaptı. Bu size saçma görünebilir, ancak 1703 yılında Berlin ve Dresden'de üretime başlamak için lisans aldı ve bu aslında oldukça becerikli bir girişimdi. Diğer planları arasında, bir itfaiye birliği, saray bahçeleri için buhar gücüyle çalışan çeşmeler ve veba kurbanları için karantina hastanesi sözü edilenlerden sadece birkaçıdır.

Ölümüne kadar, çeşitli simyacıların iddialarını periyodik olarak deneye tâbi tutarak simyaya duyduğu yakın ilgisini kaybetmedi (hatta ölüm döşeğinde bile doktoruyla bu konuda tartışmaya devam etti). Yaklaşık 1676'da, iki pratisyen simyacıyla yasal olarak bağlayıcılığı olan bir kâr paylaşım anlaşmasına cömertçe dahil oldu, anlaşmaya göre o sermaye ve teknik danışmanlık sağlayacak diğerleriyse sadece keşiflerini paylaşacaktı. Leibniz'in esas endişesi, kolayca üretilen altınlarla bu metalin pazar değerini kaybedebileceğiydi. Neyse ki, gördüğümüz üzere böyle olmadı.

Ancak tüm icatları arasında en karakteristik (ve en etkileyici) kazanım bilgisayardı.

1673'te Leibniz, Londra Kraliyet Topluluğu'na "hesap makinesi"ni gösterdi ve derhal üyeliğe seçilmesi Newton'u çileden çıkardı. Leibniz, 1685 yılında bu icadın ilham anını şöyle anlatıyor:

> Birkaç yıl önce, yürüyen birinin, üzerinde taşıdığında attığı adımların sayısını otomatik olarak kaydeden bir aleti ilk defa gördüğümde, tüm aritmetik işlemlerinin benzer bir makineye yaptırılabileceği aklıma geldi. Öyle ki sadece saymakla kalmayıp aynı zamanda toplama ve çıkarma, çarpma ve bölme işlemleri için de uygun bir şekilde düzenlenmiş bir makineyle hızlı ve kesin sonuçlara kolayca ulaşılabilir.

Fakat daha sonra, kalkülüsü kimin icat ettiği üzerine Dr. Newton'la yaptığı tartışmadan da görüleceği üzere, Leibniz bunu düşünen ilk kişi değildi. Ayrıca Pascal, bir kuşak önce, yorucu toplama işlemlerinde –vergi müfettişi olan– babasına yardım etmek için bir hesap makinesi yapmıştı. Makine beş basamaklı sayıları toplayabiliyor ancak başka bir hesap yapamıyordu, ko-

layca üretilemeyecek kadar da masraflıydı. Hepi topu on beş makineden az yapılabildi.

Bildiğimiz üzere Leibniz'in babası bir vergi müfettişi değil etik filozofuydu, tam da buna uygun olarak Leibniz'in makinesi de sıkıcı ahlak problemleri çözme işini otomatikleştirmek için tasarlanmıştı. Şu işe yarıyordu:

> Aklın tüm hakikatlerinin bir tür hesaplamaya indirgenebileceği genel bir yöntem. Aynı zamanda, bu bir tür evrensel dil ya da alfabe de olacaktı, ama daha önce hayal edilmiş olanlardan son derecede farklı bir dil ya da alfabe, çünkü onun sembolleri ve kelimeleri aklı yönlendirecekti ve yapılan hatalar -olgusal olanlar hariç- sadece hesaplamada bir yanlışlıktan ibaret olacaktı.

Leibniz'in makinesi, sıkıcı ahlak problemleri çözme işini otomatikleştirmek için tasarlanmıştı.

Leibniz daha sonra kendi bilgisayarını yaptığı dönemde "Pascal'ın hesap kutusu nu bilmediğini söyleyerek kendi özgünlüğünü savundu; bir yandan da Pascal'ın makinesini duyduğunda "seçkin Carcavius'a bir mektup yazarak, bu eserin neler yapabileceğini açıklamasını talep ettiği'ni kabul etti.

Genel anlamda, aslında Leibniz gerçekleri bulmak için arkadaşlarını, tanıdıklarını ve yabancıları soruşturup durmaktan yorulmazdı. Alabileceği tüm bilgileri aldıktan sonra kendini, tüm bu bilgileri bir ileri seviyeye taşıma işine vakfederdi (tabii tüm itibarı da sahiplenerek). İşte Pascal meselesinde de böyle oldu: İlk önce, onun makinesinin nasıl çalıştığını anladı, sonra hızla daha

iyisini yapmaya başladı. Ve bunun sonucunda da, "Kademeli/ Adımlı Hesaplayıcı" (*Instrumentum Arithmeticum*) adında bir şey geliştirdi. Artık bu makine toplayabilir, çıkartabilir ve hatta (bir noktaya kadar!) çarpabilirdi.

Leibniz'in "benim canlı banka kâtibim" diye adlandırdığı makinesi iki ana parçadan oluşuyordu. İlki, Pascal'ınkine benzer şekilde toplamayı gerçekleştiren, bir dönen çarklar yığınıydı. Kendi buluşu olan ikinci parça, çarpma yapılırken ondalık basamakları takip edebilen hareketli bir kayargaydı. İki bölüm, 1'den 9'a kadar olan rakamlara karşılık gelen farklı uzunluklardaki dişe benzeyen çıkıntılı silindirlerle ustaca birleştirilmişti. Silindirlere bağlı manivelanın döndürülmesiyle, silindirlerin üzerine daha küçük dişliler, yani toplama işlemini yapan bölüm takılıyordu. Ancak makinelerinin istediği mükemmelliği karşılamaması Leibniz'i hayal kırıklığına uğrattı. Makineler hakikaten de hantaldı, kullanımı zordu, sürekli sıkışıyordu ve hatalıydı.

Ancak, Leibniz kendinden memnundu ve icadıyla da gurur duyuyordu. İcadını, üzerinde İNSANDAN ÜSTÜN mottosu kazılı bir madalyayla ölümsüzleştirebileceğini düşündü, bir de elinde Rusya'nın Büyük Petro'sunun Çin imparatoruna üstün Batı teknolojisinin bir örneği olarak göndermesi için yapılmış bir makine vardı.[2]

Gerçekten de, her ne kadar uygulamada kusurları olsa da, makinenin çalışma ilkeleri ilk başarılı mekanik hesap makinesinin geliştirilmesine önayak olmuştur. Bu makine, dişlilerin çarkları hareket ettirme prensibini kullanmıştır. Aynı tasarım, 20. yüzyıla kadar hesap makinelerinde kullanılmış ve günümüzde de kilovatmetre (elektrik kullanımını ölçmek için) ve takometre gibi sayaçlarda halen kullanılmaktadır (Hatta bölecek, karekökleri hesaplayacak ve sayıların karesini belirleyecek daha ayrıntılı bir makine planladı Leibniz, ancak bunu bir türlü yapamadı -henüz teknoloji bu aletin bileşenlerinin üretilmesi için yeterince gelişmiş değildi).

Leibniz her ne kadar makinenin "çarpma" kabiliyetiyle övünüyorsa ve yaşamının sonuna kadar ona küçük bir servet harcamışsa

2. Kallavi Dipnot: Makinenin örneklerinden biri hâlâ mevcuttur ve Hanover Eyalet Kütüphanesi nde görülebilir.

da makine hiçbir zaman tam otomatik kapasiteye ulaşamadı. Bu açıdan onun öncülüğü daha az pratik daha çok teorikti.

Başpiskoposun öldüğü 1676 yılında Leibniz, Hanover Dükü'nün de üyesi olduğu Brunswick Hanedanlığının soy kütüğünü araştırmak için Hanover sarayının hizmetine geçti. Zaman içinde, (İngilizceyi zar zor konuşan) Georg Ludwig İngiltere'nin I. George'u olacaktı ve bunun da zaman zaman Leibniz'in araştırmasından kaynaklandığı söylenir. Aslında, Leibniz'in bu soykütüğü araştırmasına işverenlerinin istediği dönemlerden çok öncesini araştırarak –fosiller ve Avrupa dilllerine dair geniş incelemeler yapmıştı– başlamasına bakılırsa söz konusu iddia pek muhtemel görünmüyor (Asistanı Eckhart, Leibniz'in tıpkı sayılar hakkındaki çalışmasında olduğu gibi, soy kütüğünde de meseleyi sonsuzluğa doğru nasıl genişleteceğini bildiğini, yazıyor gayet isabetle). Georg Ludwig, İngiltere Kralı George olduğunda, kalkülüs konusundaki tartışma nedeniyle (ki bu tartışma Leibniz'i İngiltere başkentinde *persona non grata* yapmıştı bile), Leibniz'i (önceden tavsiye edildiği üzere) Almanya'da bıraktı; bu da bir nedendi ama kralın kararının asıl nedeni yola çıktığı dönemde, Leibniz'in araştırmalarını (ve dostluklarını) gevşek bir şekilde yürüttüğü uzun dalgınlık dönemlerinden birinde olmasıydı.

Ancak bu duruma rağmen Leibniz hâlâ aile tarihinin izlerini arar gibi yapmaktan bir rahatsızlık duymadı. 1679'da rüzgâr enerjisinden yararlanmanın ve bu enerjiyi madenlerdeki suyu dışarı pompalamada kullanmanın yollarıyla ilgilenmeye başladı. Sonraki yedi yıl boyunca vaktinin yarısını Harz dağlarındaki madenlerde geçirdi. Leibniz burada, Archimedes'in "vida/burgu" yöntemi gibi kadim yöntemlerden tutun da günümüz döner pompalarının öncüsü olan yönteme kadar çeşitli teknikleri kullanarak her türlü pompayı tasarladı. Ayrıca, demir dökmek ve çelik yapmakla, kimyasalları ayrıştırmakla ve hatta madenlerde kullanılan küçük atların yerini tutacak şeylerle ilgili çok sayıda buluşa da imza attı. Öte yandan dikkate şayandır ki, her bir projesi başarısızlıkla sonuçlandı ve Leibniz çalışanlardan yöneticilere kadar, kendinden başka herkesi suçladı.

Sürekli yazıyordu Leibniz, ama kitap değil, mektup. O, geniş bir konu yelpazesinde tam anlamıyla yüzlerce insanla mektuplaşıyor-

du: Bilim ve kozmoloji; matematik, hukuk ve politika; ekonomik sorunlar (para politikası, vergi reformu ve ticaret dengesi gibi); din, felsefe, edebiyat, tarih, dilbilim, nümismatik ve antropolojiden bahsetmiyorum bile. Geriye 15.000'den fazla mektup kaldı. Bazıları, örneğin, (besbelli kendisi de yakın ve hakiki bir dostu olan) önceki dükün kızı Sophie-Charlotte'la mektuplaşmaları, ruh göçü gibi teorilerinin uzun ve net açıklamalarını içerir. Felsefe dünyası Leibniz'in mektuplarına pek teveccüh göstermedi. *Leibniz Felsefesinin Eleştirel İzahı*'nda (*Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*) (1900) Bertrand Russell, aristokrat patronlara yapılan dalkavukça yaltaklanmalar olduğunu söyleyerek mektupları pek de nazik olmayan bir şekilde reddeder. Bu haber, *Yeni Başlayanlar için Felsefe*'nin (*Philosophy for Beginners*) yazarı Richard Osborne gibi son zamanlarda felsefeyi popülerleştirenler tarafından aktarıldı. Osborne Leibniz'in hayattayken yayımladığı şeylerin çoğunun, "kendisinin de bağlı olduğu kraliyet ailesine hoş gözükmek için tasarlandığını, ayrıca gerici ve sığ" olduğunu söyler.

Kesinlikle ikisi de haklı, yani Leibniz'in mektuplarının en az iki amacı olduğu ve bunlardan birinin şüphesiz toplumsal yükseliş olduğu doğru. Bu konuda da gayet iyiydi Leibniz. 1712'ye kadar, bir değil en az beş farklı sarayda maaşlı pozisyonlar elde etmişti! Bunlar, Hanover, Brunswick-Lüneburg, Berlin, Viyana ve St. Petersburg saraylarıydı ve her biri, doğal olarak, Leibniz'in bir diğerine hizmet etmek için zaman harcıyor olmasına kızdılar ve yeniden kendi saraylarında yer alıncaya kadar düzenli aralıklarla maaşını askıya aldılar. Leibniz ise tüm profesyonelliğiyle bu durumun da üstesinden geldi. Resmen Katolikliğe geçmek istemediğini beyan etmesine rağmen, Vatikan'dan (1689'da) ve Paris'ten (1698'de) saygın kütüphanecilik teklifleri aldı.

Daha gençliğinde zarif bir saray mensubu, (bir çağdaşının ifadesiyle, "pudralı peruk içinde zarif bir adam") nüktedan bir bilgin olarak şöhret yapmıştı. Üzerine gösterişli bir şekilde pembe güller resmedilmiş bir atlı arabayla geziyordu. Orléans Düşesi onun hakkında şöyle söylüyordu: "Entelektüellerin böylesine şık giyinmeleri, kokmamaları ve şakadan anlamaları pek enderdir!" 17. yüzyılın entelektüel çevrelerindeki nüfûzu muazzamdı, öyle ki kalkülüsün icadı konusunda bir onur mücadelesi yaşadığı ra-

kibi Sir Isaac Newton kıskançlık içindeydi. Ancak Russell'a göre, ki gördüğümüz kadarıyla ondan hiç hoşlanmadığını biliyoruz, Leibniz oldukça adi biriydi. Hanover sarayının genç hanımları evlendiğindirdiğinde, Leibniz onlara kocayı buldular diye çamaşır yıkamaktan vazgeçmemeleri gibi gayet yararlı öğütlerden oluşan bir düğün hediyesi veriyordu. Gelgelelim ilerleyen yıllarda modası geçmiş ve aşırı süslü kıyafetleri, devasa siyah peruğu ve iyi tasarlanmamış entrikalarıyla alay konusu oldu Leibniz.

Bunun tipik bir örneği, Leibniz'in ters düştüğü ve *Närrische Weißheit Und Weise Narrheit* adlı kitapta onu hicveden J.J. Becher adlı bir simyacıyla yaşadıklarıdır. J.J. Becher Leibniz'in Amsterdam'dan Hanovere (yaklaşık 400 kilometre), ki o zamanlar yolların düzgün olmamasına ve tekerlek izlerinden oluşan derin yarıklarla dolu olmasına rağmen, altı saatte varabilecek bir fayton icat ettiğine inandığını iddia ediyordu. Leibniz'in 1687'de deneysel bir fayton yaptığı, ancak onun bu hıza ulaşıp ulaşmadığı bilinmiyor, ne yazık ki kayıtlar kaybolmuş durumda.

Hadi şu mektuplara dönelim. Mektuplar onun toplumsal yükselişinin bir parçası olmalarının yanında, aynı zamanda onun felsefi ve bilimsel *modus operandi*si için hayati önemdeydiler. Örneğin, Nisan 1673'te Leibniz Londra Kraliyet Topluluğu sekreteri Heinrich (Henry) Oldenberg'ten, İngiltere'deki matematiğin durumu üzerine John Collins tarafından hazırlanmış bir rapor aldığında durum böyleydi. Raporun önemli bir kısmı, Cambridge'de Isaac Newton adlı bir kapalı kutunun kullandığı belirsiz bir yöntemle çözülebilen (çözümlerin çoğunda sonsuz diziler vardı) problemlerin listesiydi. Leibniz'in, daha sonra hatırlatacağı üzere, Barrow, Gregory ve Newton'un çalışmalarıyla ilgili herhangi bir raporu görmeden önce de zaten kalkülüs hakkında kendine özgü bir fikri vardı, ayrıca 1673'te mektupla gelen raporda kalkülüsün fiili bir tanımının yer almadığı da doğruydu.

1675'te başlayıp 76'ya sarkan Leibniz-Newton (Oldenberg aracılığıyla) mektuplaşmalarında Newton, genel yöntemleri açıklamakta ketum davransa da, türevle integral arasındaki ters ilişkiyi açıklayan bir anagram da dahil olmak üzere, kalkülüse ilişkin oldukça açık ipuçları verdi. Leibniz ise bu takasa, kendi kalkülüs

araştırmasında yaptığı kazıların ayrıntılarını sunarak katkıda bulundu. İki adam resmen poker oynuyorlardı, her biri elini açık etmeden diğerinin ne kadar bildiğini anlamaya çalışıyordu.

Aslında, tüm okul çocuklarının da bildiği gibi, kalkülüsün ilkeleri son derece basittir (Ben bunu okulda anlamamıştım, ama açıkça herkes anlamıştı, o halde kolay olmalı). Türev gradyanları çözmenin bir yoludur.[3] Bir tepeye giden yolun gradyanı, alınan mesafenin yolun uzunluğuna bölünmesiyle elde edilir. Örneğin 100 metrelik bir mesafede 10 metre yol alınmışsa gradyan 1:10'dur. Leibniz ve Newton, matematiksel eğrilerin gradyanlarının, sezilemeyecek şekilde bir araya getirilmiş çok küçük düz çizgiler dizisine eşdeğer olduğunu gördüler. Böylece, eğri üzerindeki herhangi belirli bir nokta, küçük bir düz çizgi olarak ele alınabilirdi. Düz çizginin uzunluğu daha sonra, çizginin matematiksel eşitliğine bağlı olan "yükseklik'e bölünür. Bu, en azından matematik öğretmenlerinin gözünde yararlıdır; çünkü bir noktadaki eğrinin gradyanı, herhangi bir anda, örneğin "değişim oranı'nı göstermenin matematiksel yoludur. Benzer şekilde, eğrinin altındaki alan, eğrinin altında birçok ince şerit hayal ederek oluşturulan bir dizi küçük dikdörtgenin toplamı alınarak hesaplanabilir. Bu "integral" olarak bilinir ve herhalde başka işler için de kullanılır (ama dediğim gibi, konunun gidişatını bu noktaya gelmeden önce bir yerlerde kaçırdım).

İnsanın neden böyle bir şeyin keşfini üstlenmek istediğini anlamak güç. Ama öyle veya böyle Leibniz "kalkülüsün gerçek kâşifi olarak tanınma" hakkına kimin sahip olacağına dair Newton'la uzun soluklu bir savaşa girişmişti. Savaş Leibniz cephesinde, kendi iddiasını öne sürdüğü isimsiz mektuplarla yürütüldü ve nihayetinde onun işaret sistemi uluslararası[4] ölçekte benimsendi, ancak bu durumun bir başka sonucu olarak Leibniz'in adı, edebi tabirle, "ihtilafa batmış" oldu.

3. Kallavi Dipnot: Daha kesin olarak, bir niceliğe göre başka bir niceliğin oranı ya da değişimiyle ilgilidir.

4. Kallavi Dipnot: Leibniz'in yaklaşımı cebirseldi; dili özgündü, onun bulduğu türev, integral, koordinat ve fonksiyon gibi terimler bugün hâlâ kullanılan basit ve zarif terimlerdir. 'Difference" için "d" (differential'in simgesinde olduğu gibi) harfinin ve "sum" ya da integral için büyük "S" harfinin kullanılmasında onun terminolojisi temel alınmıştır.

Fakat Leibniz'in Newton'la kavgası sadece kalkülüs üzerine değildi. İkisinin de evrenin nasıl işlediğine dair farklı görüşleri vardı. Leibniz, Newton'un bu fenomeni ele alışının ve onu açıklamak için yasalar türetmesinin yanlış olduğunu düşünüyordu. Bunun yerine, filozofların gözlemlenen fenomeni yeniden üretebilecek büyük sistemleri benimsemeleri gerektiğini düşünüyordu. Newton'un yerçekimini açıklamak için belli bir mesafeden anlık olarak hareket edebilen "yerçekimi kuvveti" "buluşunu" hiç sevmemişti ("Sir Isaac Newton ve takipçileri Tanrı'nın eseriyle ilgili çok tuhaf bir görüşe sahipler. Öğretilerine göre, Yüce Tanrı zaman zaman saati kuruyormuş, yoksa hareket sona erermiş...!" diyerek alay ediyordu Leibniz.) Londra Kraliyet Topluluğu'na gezegenlerin hareketleriyle ilgili, nihayetinde Descartes'tan türettiği kendi açıklamasını sundu ve Güneş'in gezegenleri sadece iterek onları yörüngelerinde dönmeye nasıl zorlayabileceğini göstermeyi amaçladı. Leibniz, uzayın son derece ince parçacıklardan oluşan bir esirle dolu olduğunu, Güneş'in dönüşünün esirde dairesel hareketler ("burgaçlar") oluşturduğunu ve böylece gezegenleri tıpkı girdaptaki tekneler gibi ittiğini ileri sürdü.

Newton'un sekreteri Samuel Clarke'a yazdığı mektupta şöyle anlatıyor:

> Neticeye gelirsek, uzay (yazarın düşlediği gibi) tüm cisimlerden mahrum olduğunda bile tamamen boş değilse; o zaman neyle doludur? Belki de, kendilerini genişletebilecek ve daraltabilecek maddi tözlerden oluşan, uzamda yer kaplayan ruhlarla doludur; tıpkı iki cismin duvarın yüzeyindeki gölgelerinin zahmetsizce birbirinin içine geçmesi gibi, onlar da zahmetsizce birbirlerinin içine geçerler... Dahası, bazılarının, [ilk günahtan önceki] masumiyet halinde insanın da içinden geçilebilme armağanına sahip olduğuna dair fantezileri vardır; güya insan cennetten kovulduğunda katı, mat ve içinden geçilemez hale gelmiş. Peki, bu yaklaşım, şeylere dair kavramlarımızın alaşağı edilmesi, Tanrı nın bileşik bir varlık kılınması ve ruhların uzamda yer kaplaması anlamına gelmez mi? Yeter neden ilkesinin eksikliği, tek başına hayal gücünü bu kuruntulara götürür. İnsanlar bu büyük ilkeyi doğru bir şekilde kullanmadıklarında, kolaylıkla kurmacaya düşerler.

Bilimin, Newton'un mekanik dünyasını başarılı bulması, Leibniz'in bu teorik tartışmayı kaybettiği anlamına gelmez. Mektubu devam ediyor:

> Madde ve uzamın aynı şey olduğunu söylemiyorum. Sadece diyorum ki, hiçbir maddenin olmadığı yerde uzam da yoktur ve uzam kendinde mutlak bir gerçeklik değildir. Uzam ve madde farklıdır, tıpkı zaman ve hareket gibi. Ancak yine de onlar farklı olmalarına rağmen ayrılmazlardır.

Aynı şekilde Leibniz, Newton'un mekaniğini iki nesnenin birbirine çarpıp geri sekmesine olanak tanıdığı için de hor görmüştü, üstelik bu durumun teoride, aynı zamanda sonsuz küçükler dizisini ve parçacıkların daha küçük hareketlerini de gerektirmesine rağmen. Böylesi mantıksal saçmalıktan kaçınmak için Leibniz, fizikte "alan teorisi" olarak bilinen gelişmelerin –bu gelişmelerin İtalya'daki savunucusu Ruggiero Giuseppe Boscovich (1711-87) tarafından da bizzat kabul edildiği gibi– öncüsü olarak maddenin nihayetinde enerji alanlarından oluştuğunu söyledi. Her şeye rağmen, o dönemde bilimsel bilgiyi ilerletecek modeli üreten Newton'du. "Yeni fizik"in kurucusu Einstein bile, 20. yüzyıl fiziğinin Newton'un müthiş kazanımları üzerine kurulduğunu çekinmeden kabul etmiştir.

Ama her şeyden öte Leibniz o zamanlar Newton'un yanı sıra, Boyle ve hatta Descartes gibi dünyayı belirli "mutlak" yasalara göre hareket eden küçük parçacıklar veya atomlar üzerinden açıklayanlarla aynı fikirde değildi. Ona göre, en küçük parçacığın bile, artık madde parçacığı olarak görebileceğimiz bir şey olmadığı sürece, daha fazla bölünebilmeyi kabil olması gerekliydi. Leibniz dünyanın, atomlardan değil de "parçasız basit töz" dediği şeyden meydana geldiğini dile getirdi. İşte bunlar monadlardı.

Leibniz'in "monadlar"ı felsefedeki en esrarengiz meselelerden biridir.[5] Leibniz onları şöyle takdim ediyor:

5. Kallavi Dipnot: Gizemli olsun ya da olmasın, kelime, "birim" anlamına gelen yavan bir Yunanca kelimeden, *monads* kelimesinden geliyordu ve Pythagoras tarafından kullanılmıştı. Monadlar hakkındaki uzun alıntılar için bkz. *Monadoloji*, # 63 ve 64.

Monada ait olan, monadın entelekheia'sı veya ruhu olduğu cisim, bu entelekheia yla birlikte canlı dediğimiz şeyi, ruhla birlikte ise ruh sahibi (*animal*) dediğimiz şeyi oluşturur. Buna göre, ister canlıya ister ruh sahibine ait olsun bu cisim daima organiktir, çünkü her monad kendi tarzında evrenin aynası olduğundan ve evren mükemmel bir düzen içinde tanzim edildiğinden evreni temsil edende de düzen olması gerekir; yani ruhun algılarında, dolayısıyla cisimde de evrenin kendisine göre temsil edildiği düzen bulunmalıdır.

Kendisine özgü coşkusuyla devam ediyor Leibniz:

Böylece bir canlının organik cismi bir tür tanrısal makine veya suni otomatlardan çokça üstün, doğal bir otomattır; çünkü beşeri sanatla yapılmış bir makinenin her parçası makine değildir. Örneğin pirinç bir çarkın dişlisinin parçaları veya kısımları bizim için artık suni şeyler değildir ve bunlarda, dişlinin çalışmasına hizmet ettiği makineye delalet eden bir şey yoktur. Fakat doğanın makineleri, yani canlı cisimler en küçük hatta sonsuz küçük parçalarına varıncaya kadar makinedirler. İşte doğa ile sanat, yani ilahi sanat ile beşeri sanat arasındaki fark da buradadır (*Monadoloji*).

Leibniz, mikroskobun yeni dünyasından çok etkilenmişti. Çağdaşı Anton van Leeuwenhoek mikroskop sayesinde daha önce varlığı bilinmeyen çok sayıda küçük canlı organizmayı ortaya çıkarmıştı.

Buradan yola çıkarak mahlûkattan, dirilerden, hayvanlardan, entelekheia lardan ve ruhlardan müteşekkil bir âlemin maddenin en küçük parçasında bile bulunduğunu görürüz. Maddenin her kısmı bitkilerle dolu bir bahçe, balıklarla dolu bir gölet gibi tasarlanabilir. Ama bitkinin her dalı, hayvanın her uzvu ve sıvılarının her damlacığı da yine böyle birer bahçe veya gölettir. Bahçedeki bitkiler arasında bulunan toprak ve hava veya göletteki balıklar arasındaki su her ne kadar bitki ya da balık olmasalar da yine de bunları barındırırlar. Fakat bu varlıklar çoğu zaman bizim için ayırt edilemeyecek kadar küçüktürler. Şu halde evrende atıl kalmış, kısır, ölü hiçbir şey yoktur; ne kaos ne de görünüş haricinde karmaşa vardır. Görünüşteki bu karmaşa da tıpkı bir gölete uzaktan bakarken içindeki balıkları seçemediğimiz halde sebep oldukları bulanık hareketi, âdeta kaynaşmayı görmek gibidir. Böylece anlıyoruz ki, her diri cisim baskın bir entelekheia ya sahiptir ve hayvanda bu, ruhtur; ancak bu diri cismin uzuvları başka canlılarla, bitkilerle, hayvanlarla doludur ki, bütün bunların da kendi entelekheia'ları veya baskın ruhları vardır (*a.g.e.*, §§ 66-70).

Leibniz'in evreni benzer şekilde canlı –ve bilinçlidir. Monadlar –evrenin nihai yapı taşları– canlı enerji ve eylem merkezleridir. Bununla birlikte, sadece saf mantık yoluyla bulunabilirler, mikroskopla bulunamazlar. Aslında, onları sadece varsaymak gerek. *Monadoloji*'nin kuralları yeterince basit.

1. Monadlar parçalanamazlar (Çünkü bir monadın parçaları yoktur).
2. Onları Tanrı dışında kimse yaratamaz (Madde olarak ne yaratılabilir ne yok edilebilirdir).
3. Renksizlerdir (Hiçbir fiziksel özellik taşımazlar).
4. Penceresizdirler (Monadlar diğer monadları etkileyemezler).
5. Bir monad bir diğerinin yerine geçebilir (Monadların temel karakteri, basitçe "etkinlik" olduğu için).

Leibniz, monadların duyularla algılanmamalarına ("renksizler") rağmen, gerçekliği ve dilin anlamlılığını açıklamak için onları varsaymamız gerektiğini açıklıyor. Onların temel etkinliği, "algılama" ya da Leibniz'in deyişiyle yansıtmadır ve her monad diğer tüm monadları eşit olarak algılar. Her fiziksel cisim "önceden kurulmuş bir uyum içinde" yaşayan bir monadlar "koloni'sidir. Öte yandan, her nedense "yansıtma'nın çeşitli dereceleri olduğunu varsayan Leibniz, bitkiler, taşlar, hayvanlar ve insanlar için farklı monad tiplerine izin verir. O, renksiz monadlarını bir gökkuşağı metaforuyla açıklamaya çalışır. Gökkuşağı bize gökyüzündeki parlak bir renk spektrumu olarak görünür oysa gerçekte milyonlarca küçük su damlacığından oluşur. İşte bu damlaların her biri kesinlikle renksizdir.

Monadolojinin içerimlerinden biri, bir monadlar toplamı olarak insanın bu bakımdan kayadan farklı olmamasıdır. Monadolojinin bir diğer iması şudur; monadlar parçalanmaz ve ezeli ebedi oldukları için, her ne kadar bilincimiz monadların oluşturduğu düzenlemeye bağlı olarak değişse de, biz de öyleyizdir. Bir diğeriyse, Tanrı'nın her monadı evrenin doğuşunda programlamış olmasının zorunluluğudur, böylece (nedensel olarak birbirlerini etkilemeye ihtiyaç duymadan) sanki birbirlerini etkiliyormuş gibi davranabilsinler. Leibniz, aslında bütünüyle bağımsız olma-

ya devam eden monadların birbirleriyle nasıl etkileşim içinde görünebileceklerini açıklamak için bir koro örneğini kullanır. Bu "önceden kurulmuş uyum" ilkesi aynı zamanda, Descartes dünyayı iki tür töze böldüğünde elde kalan ruhla beden arasındaki karşılıklı etki problemini de derli toplu bir şekilde halleder. Ancak Leibniz, kendi mekanizmasını çağdaşlarınınkinden (Descartes'inki de dahil) çok farklı olarak görür.

Diğer taraftan Leibniz monadları "zihin monadları" ve "maddi monadlar" olarak ikiye böldü ki "zihin monadları" içinde üstün bir tür bedeni oluşturan tüm monadları yönetir. Leibniz'in teorisi böylelikle, özellikle de bedendeki diğer monadlara hareket etmelerini emreden baskın bir monadın işin içine katılması sayesinde Descartes'ın teorisinin yeni bir tarifinden çok daha fazla bir şey oldu. Ancak Leibniz, tam da böyle bir öğeyi işin içine katarak kendi teorisinin zarafetini zayıflatır gibi görünüyor.

Ancak Leibniz, bu teorideki, tüm monadları toplayan bu büyük plandaki çelişkileri ve tutarsızlıkları fark etse bile, en azından halihazırda elinde bir açıklama vardı. Düşünmenin hesaplanması için hazırlanacak "evrensel bir dil"e yönelik özgün arayışının bir parçası olarak Leibniz mevcut dillerin zayıf yapılandırılmış, mantıksız ve dolayısıyla derin düşünce için pek de uygun olmadığının zaten farkındaydı. Bu nedenle, Aristoteles'in ruhunu yansıtan bir girişim olarak, Latinceye dayanan yeni, mantıksal bir dil yaratmaya başlamıştı (Gerçekten de, bazen Leibniz'e Modern Çağın Aristoteles'i denir).

"Kalkülüsü Leibniz icat etti" gibi bir cümleyi (kalkülüsün mucidi) "Leibniz'dir şeklinde ifade etmeyi tercih ediyordu mesela. Aslında, Leibniz "dır" istisnası dışında tüm fiillerin ortadan kaldırılması gerektiğine karar vermişti. Daha da önemlisi (yani Leibniz için), "tüm A'lar B'dir" veya "tüm Leibniz'ler büyük mucitlerdir" ifadeleri "Leibniz'in büyük bir mucit OLMAMASI MÜMKÜN DEĞİLDİR" ($A \neq B$ mümkün değildir) şeklinde yeniden yazılmalıdır.

Tüm bunların, nihayetinde, günümüzün bilgisayar biliminin merkezinde yer alan George Boole (1815-64) tarafından üretilen sistemin müjdecisi olduğu söylenir. Boole kendi sisteminde verili "gerçek değerler" olan ifadeleri işletir, oysa Leibniz kavramları

tam anlamıyla sayılara dönüştürmeyi, yani onları mekanik olarak işletmeyi ummuştu. Gayet ilginçtir, tıpkı daha sonraki mantıkçılar gibi Leibniz de tüm kavramların, asal sayıların dışındaki tüm sayıların çarpanlardan oluşmasıyla benzer şekilde, daha fazla bölünemeyen yalın kavramlardan oluştuğunu düşünmüştür.

Onun umudu, en basit kavramlara bir pozitif bir de negatif olmak üzere bir çift asal sayıdan oluşan bir "karakteristik sayı" vermekti. Karmaşık bir kavramın karakteristik sayısı, onun bileşenlerine tekabül eden sayıların ürünü olacaktır. Onun örneğini kullanırsak: Eğer "hayvan" pozitif 13 sayısına ve negatif -5 sayısına sahipse ve "rasyonel" de 8 ve -7'den oluşuyorsa, o zaman "insan'ın karakteristik sayısı (13 × 8) ve (-5 × 7) veya 104, -35 olacaktır. Bu sistemin en güçlü yönü, onun makinesiyle tatbik edilebilmesiydi (özellikle zor bölmeleri veya karekökleri içermediğinde), en büyük zayıflığıysa, elbette, saçmalığıydı.

Leibniz eğer ikili sistem üzerine çalışmaya devam etseydi daha başarılı olabilirdi ve gerçekten de bunu yapan ilk matematikçilerden biriydi. Tüm aritmetiğin 1 ve 0'dan türetilebilmesi olgusuyla büyülenmişti ve aynı şekilde tüm evrenin de saf varlık ve yokluktan oluştuğunu düşünüyordu. "Tanrı saf varlıktır: Madde, varlık ve yokluğun bileşimidir" (*Leibniz'in Almanca Yazıları (1838-40)*, ii, 411).

Leibniz şöyle devam ediyor:

> Burada bu sistemin muazzam kullanışlılığına değinmeyeceğim; tüm sayıların bu sayede birlik ve hiçlik ile ifade edilebilmesinin ne kadar güzel olduğunu söylemek yeterli olacaktır. Ancak, bu yaşamda insanların, her şeyin saf varlıktan ve hiçlikten nasıl ortaya çıktığını açıklığa kavuşturacak, şeylerin şu gizli düzenine erişebilmeleri için bir umut olmamasına rağmen, yine de hakikatlerin gösterilmesi için gerekli olan fikirlerin analizine devam edilmesi yeterlidir.

Leibniz bu fikriyle gurur duyuyordu, böylece bunu efsanelerin taşıdığı bir madalyayla ölümsüzleştirmeyi planladı: G.W.L. TARAFINDAN KEŞFEDİLEN YARATILIŞ MODELİ ve HİÇLİKTEN HER ŞEYİ TÜRETMEK İÇİN BİR YETERLİDİR. Onun tasarımı, Güneşin ya da 1'in, ışığını henüz bir forma sahip olmayan Dünya'ya ya

da 0'a yaydığını tasvir eden Pythagoras ve Platon'a neler borçlu olduğunu vurguluyordu.

Madalya asla yapılmadı ve öldüğünde ne Hanover sarayında ne Londra Kraliyet Topluluğu'nda ne de (Leibniz'in kurduğu ve ilk başkanı olduğu!) Berlin Akademisi'nde kendisine ve eserine karşı bir takdir nişanesi gösterildi. Ama bugün sıradan birçok evde ona karşı gösterilen bir takdir nişanesi mevcut; merdiven altında, elektrik sayacı dolabında sessizce pırpır eden bir nişane.

18
Piskopos Berkeley'in Bermuda Koleji
(1685–1753)

Oxford Üniversitesi'nin Rektör Yardımcısı Geoffrey Warnock, kürsüsünün güven veren sağlamlığına yaslanıp kararlı bir şekilde, "Berkeley, felsefe tarihindeki en dikkat çeken ve hatta eşsiz olan bir fenomendir" diyor *Büyük Filozoflar* adlı kitapta ve onun hakkında dikkat çeken ve "hatta eşsiz" olanın ne olduğuna dair hiçbir şey söylemeye de gerek duymuyor. Acaba Berkeley, çok erken bir yaşta büyük bir metafizik teori yayımladığı için mi? Yoksa, (şiir yazmadığında) felsefesinin çoğunu Platon'un diyalogları gibi özlü ve esprili bir biçimde yazdığı için mi? Ya da Piskopos Berkeley'in bir toplumsal vicdanı olduğu ve iki uzun süreli eşlikçinin, yani kıtlık ve İngiliz yerleşimcilerin elinde ıstırap çeken, kendisinin de yerlisi olduğu İrlanda'daki yoksul insanlar için aktif olarak kampanya yürüttüğü için mi? Ama kesinlikle Berkeley'in Amerika'yı ziyaret eden ilk büyük Avrupalı filozof olmasından dolayı değil; o burada zaman içinde köleleri ve Amerikan Yerlileri'ni Hıristiyanlığa geçirecek bir kolej kurmayı denedi ama başarısız oldu, ancak bu süreçte çam ağacının özünden yaptığı mucizevi bir ilaç keşfetti. Aslında burada başka ve çok daha ilginç bir hikâye mevcut.

FELSEFİ MASAL

George Berkeley insanların, kıyafetlerin, mobilyaların, ağaçların –her şeyin– insanların zihnindeki fikirler olmaktan öte bir varoluşa sahip olmadığı şeklindeki tuhaf teorisini ortaya koy-

duğunda henüz yirmili yaşlarının başındaydı, böylece sonraları dünyayı gezmeye, Hıristiyanlığı yaymaya ve "katran suyu"nun* yararlarını duyurmaya ayıracağı epey zamanı olacaktı.

Onun fikrine göre, filozofların "duyu algıları" olarak adlandırmaya giriştikleri şey, çevresindeki herkes gibi, örneğin Londra'dan John Locke ve Isaac Newton ya da Fransa'dan Paul Gassendi ve Pierre Boyle'un da varsaydıkları gibi, "madde'yle girilen kimi tuhaf etkileşimler yoluyla yaratılmamıştı, tersine bu algılar Tanrı tarafından zihnimize doğrudan yerleştirilmişti ve böylece âdeta "aracı insan" kavrayışı ortadan kaldırılmış oluyordu.

Dünyayı bir çeşit karmaşık makineye alelacele indirgeme hevesindeki "materyalizm" tehdidinin üstesinden geleceğini ilan ettiği "yeni ilke'sine götürecek "bilimsel felsefe'yi tartışmak üzere Dublin Trinity Kolej'de bir öğrenci topluluğu kurmuştu. Bu yeni ilke *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*'de (*Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*) genişletilmeden önce, iki yıl sonra ilk defa *An Essay Towards a New Theory of Vision*'da uygulandı. Newton ve Locke'un matematiksel olarak düzenli ve öngörülebilir dünyasının yerine Berkeley dünyanın nesnel gerçekliğini yitirdiği ve ona bakan kişiyle karmaşık bir ilişkisinin söz konusu olduğu bir tür "radikal immateryalizm" yarattı. *Esse est percipi* veya "var olmak algılanmış olmaktır."

Bu yaklaşımını destekleyen, özellikle de zihnin nesneleri basitçe "algılamak" yerine, onları inşa etme biçimleriyle ilgili, kendine ait oldukça güvenilir gözlemleri vardı. Eğer renkler gerçekten "dışarıda" değil de sadece zihnimizdeyse (diğer filozofların en materyalistlerinin bile hemfikir olduğu gibi), neden dokunma duyusu da böyle olmasın? Bunların tümü büyük bir felsefi merak konusudur.

Ancak Berkeley'in çağdaşları, "bilim insanları"nın doğayla ilgili yeni keşiflerde ve fenomenleri okuma ve açıklamada gösterdikleri olağanüstü başarı karşısında daha heyecanlıydılar. Berkeley'in "yeni ilkesi" bambaşka bir asra geri dönüş gibi görünüyordu. Onun teorisi esasında, Platon'un eski çizgisinin biraz daha kuvvetlice ifade edilmesiydi. Dr. Johnson, ayağını yere vurup "böylece onu

* Çamterebentin yağı olarak da bilinir. (ç.n.)

çürüttüm" diyerek teoriyi reddetti. Yoksa taşı tekmeleyerek miydi? Aslında gerçekte ne olduğunun bir önemi yok. Açıkçası, önemli olan Dr. Johnson'ın bunu yapabileceğini düşünmesi.[1] Dolayısıyla, teori biraz şamataya neden olmuş olsa da, o zamanlar pek ciddiye alınmamıştı.

Neyse ki, Berkeley asla kolay vazgeçecek biri değildi. 1713 yılında akademik mesuliyetlerini bıraktı ve İrlanda Denizi'ni geçerek İngiltere'ye gitti. Londra'da hemen "değerli insanlarla tanışma"nın ve teorisini popülerleştirdiği *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma*'yı (*Three Dialogues between Hylas and Philonous*) yayımlamanın peşine düştü. "Ortak duyuya maddenin olmadığına inanmaktan daha uçuk, daha aykırı gelen bir şey olabilir mi; ya da kuşkuculuğun bundan daha açık bir tezahürü olabilir mi?" diye soruyor Hylas ilk olarak ve Philonous tarafından enikonu, etraflıca hezimete uğratılmaya kendini hazırlayarak. Londra entelektüelleri, İrlandalı'nın cazibesini ve zekice esprilerini överek hemen kitaba atladılar. Ünlü yazar Dean Swift günlüğünde şöyle diyordu: "Şu Bay Berkeley çok zeki bir adam, tüm Papazlara ondan bahsettim, onu elimden geldiğince destekleyeceğim." Alexander Pope, ona "oldukça dâhiyane, yeni bir şiir" armağan etti ve yeni bir gazete olan *Guardian*'dan, düzenli yurtdışı muhabirliği teklifi aldı.

Tüm bunlar kurduğu dostlukların derinliğinin turfanda meyveleriydi. Berkeley, sonraki yedi yıl boyunca, ballı atamalarla (önce Lord Peterborough'un şahsi papazı olması sayesinde, Sicilya Kralı'nın taç giyme törenine özel elçi olarak ve sonra Clogher Piskoposunun oğlunun öğretmeni olarak) kıta boyunca seyahat etti. Berkeley, İtalya'da gördüğü eski yapıtların ve sanat eserlerinin zenginliğinden memnun kaldı ve orada doğal fenomenleri gözlemlemeye çekildi. Hatta hâlâ püskürürken Vezüv Yanardağı'na tırmandı ve keşiflerini *Transactions of the Philosophical Society*'de yazdı.

Ne yazık ki, Berkeley nihayet İngiltere'ye döndüğünde ülkeyi, yeni borsada aşırı fiyatlandırma nedeniyle hisse senetleri çöktü-

1. Kallavi Dipnot: İlginçtir, Samuel Johnson aslında Berkeley hayattayken immateryalizme dönen az kişiden biriydi. Ayrıca Johnson, 1752'de Benjamin Franklin tarafından yayımlanan ilk Amerikan felsefe ders kitabı, *Elementa Philosophica* yı yazmaya başladığında, onu Berkeleye adadı.

ğü için Güney Deniz Balonu nun* patlamasından kaynaklanan bir krizin ortasında bulmuştu. Aslında, bu Balon bir şekilde, Berkeley'in "algılanan şey gerçektir" teorisini çok iyi yansıtmıştır –hisse senetleri insanlar onların değerli olduklarını düşündüğü sürece değerliydiler, fakat algı değiştiğinde değersizdiler. Bununla birlikte, *Büyük Britanya'nın Mahfını Önleme Hakkında Deneme*'de (*Essay Towards Preventing the Ruin of Great Britain*), kendisini alçakgönüllülükle sadece bazı yeni yasa teklifleri, sanatın teşvik edilmesi ve daha basit bir yaşam tarzına geri dönüş konularıyla sınırlamıştır. Yine de onun, Bermuda Adaları'nın egzotik ikliminde yeni bir yaklaşımın temellerini atma ihtiyacı hakkında karar vermesini sağlayan bu Balon krizi olmuştu.

Yeni Dünya'da bir "Kızılderililer Üniversitesi" kurma planı, diğer fikirlerinden çok daha fazla ilgi uyandırdı. Hatta bu fikir İngiliz Parlamentosu'nda bile tartışıldı ve kraliyet onayı aldı. Sonraları, katran suyunun gizemli özelliklerini, tam da Amerika'nın güney eyaletlerinde Bermuda Koleji projesi üzerinde çalışırken keşfedecekti.

Peki, her şeye rağmen seçkin bir filozof niçin Amerika'ya gitmek istesin ki? Amerika korkunç bir yerdi. Kuşkusuz, 18. yüzyılda Yeni Dünya'da Avrupalı bir beyefendinin Kolej kurmayı bırak, ayak basmayı bile düşünmesi için hiç de uygun olmayan yabanıl ve tehlikeli bir vahşi yaşam vardı. Buna karşılık Piskopos Berkeley, Amerika'nın, daha doğrusu Bermuda'nın çok özel niteliklere sahip olduğunu düşünüyordu. "Şu ana kadar ki en sağlıklı ve en huzurlu iklim, dolayısıyla da çalışmak için en uygun olanı" diye yazıyordu onu dinleme ihtimali olan herkese, ya da bu durumda daha açık olarak, arkadaşı Lord Percival'a. "Yaşam için gerekli tüm malzemeler bol bol mevcut ki, bu eğitim için bir yerde dikkate alınacak en önemli şey... Evrendeki en güvenli yer burası, yedi hisar tarafından korunan, kayalarla çevrelenmiş tek bir dar girişe sahip ki, bu da orayı ulaşılamaz hale getiriyor."

Günümüzde, Bermuda Adaları çok daha iyi bilinmektedir. Anakarayla arasında 600 km mesafe bulunan bu adalar, bir ek eğitim binası olarak kullanılmak için uygun olamayacak kadar

* 1711'de South Sea Company adıyla kurulan stok şirketi, değeri çok fazla artış gösteren, "şişirilen" malların ticaretiyle uğraştığı için South Sea Bubble adı zamanla bu tür ticaretin genel adı olmuştur. (ç.n.)

uzaktı aslında Amerika'ya, ama her şey bir yana Piskopos Berkeley mesafeyi de, tıpkı var oluş gibi başka bir şeyin değil de algının belirlediğini düşünüyordu, bu nedenle ona göre Bermuda her şeye rağmen üniversite için ideal bir yerdi. Gerekirse, "günlerinin geri kalanını Bermuda adasında geçirmek" için hazır olduğunu ilan ederek, hem yeni getirilen Afrikalı kölelerin hem de Amerika'nın vahşi yerli halklarının ruhlarını kurtarmanın bundan böyle onun görevi ve ödevi olduğunu söylüyordu.

Gerçekten de *Vahşi Amerikalıları Hıristiyanlığa Geçirme* (*Converting the Savage Americans to Christianity*) konusundaki artan coşkusuyla Berkeley, lirik tarzda yeni bir şiir, *Verses on the Prospect of Planting Arts and Sciences in America*'yı yazdı.

Bıktı ilham perisi bu çağdan ve iklimden
Her şanlı yerin çoraklığından,
Şimdi uzak topraklarda daha iyi günler beklemekte
Değer şeyler üretmek için şöhrete.

Hayat veren güneşten doğan mutlu bir diyar
Ve böyle bir manzarayı doğuran bakir toprak
Doğanın yaratım gücünün üstün geldiği,
Ve hayal edilen güzelliklerin gerçek olduğu.

Mutlu diyarda bir masumiyet sahnesi,
Doğanın rehberliği ve erdemin kurallarıyla,
İnsanların hakikati ve anlamı dayatmadığı
Mahkemelerin ve okulların bilgiçlik taslamadığı;

Başka bir altın çağın şarkısı olmalı,
İmparatorluğun ve sanatın yükselişi
Epik bilgenin iyiliği ve muhteşem ilhamı,
En akıllı başları ve en asil kalpleri.

Çürüyen Avrupa ırkları gibi değil;
Doğa henüz taze ve gençken doğurmuş gibi buraları,
İlahi alev toprağına can verdiğinde,
Şarkıları geleceğin şairleri söyleyecek.

İmparatorluğun Rotası Batıya Doğru Çevrilecek...

1723'te Berkeley'in eline, kısmen miras yoluyla, kısmen de maaşını harcayacak yer bulmaktan başka bir görev üstlenmediği Derry başrahipliğine atanmasının bir sonucu olarak, planını gerçekleştirmek için ciddi miktarda para geçmişti. Berkeley'in yöntemi, büyük bir canlılıkla Bermuda projesini yürütmekti. Londra'ya döndü ve yeni okulu için bir kraliyet fermanı ve Parlamento'dan 20.000 Pound da dahil olmak üzere çok sayıda özel destek sözü aldı.

Daha sonra, sadece İrlanda Başyargıcının kızıyla evlenmek için mola verip hemen ardından, üç diğer evanjelik yol arkadaşıyla birlikte Amerika'ya doğru yola çıktı. İlk önce Newport, Rhode Island'da bir çeşit "üs" kurdular ve planlanan üniversiteyi hayata geçirebilmek için arazi ve köleler satın aldılar. Aslında Berkeley, deyiş yerindeyse metodolojik olarak, mevcut kölelik kurumunu Zenci yi dine döndürmenin mükemmel bir yolu olarak gördü, dolayısıyla bu yeni okul neredeyse zorunluydu. Fakat Kuzey Amerika'nın yerli halkları başka bir meseleydi. Bunların dine dönmesinde en iyi iş yapan misyonerler kendi içlerinden çıkanlardı. Ama ne yazık ki, Amerikan Yerlileri genel anlamda Hıristiyan misyoneri olmayı istemediklerinden, bu mesele onların çocuklarını kaçırmak da dahil olmak üzere çok fazla çaba gerektiriyordu. Bunun nedeni Berkeley'in de belirttiği gibi şuydu; "sadece on yaşın altında olan vahşilerden, henüz kötü alışkanlıkları derinlere kök salmamış olanlar"dan misyoner yapılabilirdi ve hatta sonrasında da onların telkinleri putperest etkilerden uzak bir yerde yapılmalıydı. Bermuda'nın uzaklığı işe yaramıştı. "Kendi memleketlerine belli bir mesafede olan bir adada eğitim gören bu Genç Amerikalılar burada eğitimlerini tamamlayana kadar çok daha kolayca disipline edilebilecekler" diye açıklıyordu. Başka bir yerde, "kendi hemşerilerinin yanına kaçmak için fırsat bulabilirler" ve "iyi ilkeleri ve alışkanlıkları kafalarına iyiden iyiye sokmadan önce kendi vahşi geleneklerine geri dönebilirler" diyordu.

Kuşkusuz, Berkeley'in kendisi İrlanda'da doğmuş bir İngiliz yerleşimcinin oğlu olmasının bir sonucu olarak, yerlilerin "vahşi gelenekleri"ne dönmelerini engellemenin ne kadar gerekli

olduğunun özellikle farkındaydı. İrlandalıları açgözlü ve mizaç bakımından tembel olarak görüyordu, oysa İngilizler sadece açgözlüydü. Herneyse, bugün piskoposun misyonerlik çabaları Yale Üniversitesi'nde, Berkeley'in üniversiteye armağan ettiği büyük çiftliğe minnettarlık belirten, ama elbette bu armağanın bedelinin köle emeğinin istismarıyla karşılandığından söz etmeyen bir gravürde ölümsüzleştirildi.

Piskoposun Katran Suyundan Alır mıydınız?

Berkeley sermayenin gelmesini beklerken zamanını çalışarak ve elbette vaaz vererek yararlı bir şekilde geçirdi. Bir dinî risale olan, *Alciphron or the Minute Philosopher*ı tamamladı ve yerlilere vaaz verdi. Sonra birden mucizevi katran suyunu keşfetti. Bu önemliydi, çünkü nihayetinde İrlanda'ya döndüğünde, ülkeyi iki yıllık kıtlık ve vebanın ortasında bulacaktı.

İlk olarak onlar için katran suyu hazırladı...

Ayrıca bu geri dönüş pek uzak değildi, çünkü ne yazık ki piskopos uzaktayken Parlamento projeyi farklı bir şekilde algılamaya başlamıştı ve şimdi parayı göndermeye isteksizdi. 1731 e

gelindiğinde, asla para göndermeyecekleri artık açık hale gelmişti. Proje çökmüştü.

Bu iyi piskopos, Derry'ye döndüğünde, cemaatini yeni ve bilhassa korkunç bir veba salgınından dolayı ıstırap içinde mahvolmuş buldu. İlk olarak onlar için katran suyu hazırladı, çam katranını dikkatlice karıştırarak suya özünü iyice vermesini sağladıktan sonra sıvıyı süzüp şişeledi.[2] Ayrıca, felsefi bir rehber olan *Siris*, –altbaşlığı: *Katran-suyunun meziyetleriyle ilgili araştırmalar ve Felsefi Refleksyonlar, ayrıca birbirleriyle bağlantılı ve birbirlerinden kaynaklanan çeşitli diğer konular* (*Philosophical Reflexions and inquiries concerning the virtues of tar-water, and divers other subjects connected together and arising from one another*)– çoğu hastalığı iyileştiren katran suyunun meziyetlerini ayrıntılı bir şekilde ele alıyordu. İmmateryalizm teorisi, şimdi katran suyunun nasıl işlediğini anlatırken tekrar ortaya çıktı ve nihayet çok daha geniş bir dinleyici kitlesi buldu. Aslında *Siris*, hem Avrupa'da hem de Amerika'da en çok satanlar arasındaydı ve hızlıca pek çok baskı yaptı.

Berkeley, daha uzun bir çalışmanın özünü kısaltılmış bir biçimde içeren, *Katran Üzerine* (*On Tar*) adlı yeni bir şiir kaleme almak için yeterince cesaretlenmişti. Bu şiir, hem tıbbi hem de edebi temelleriyle burada kapsamlı bir alıntı gerektiren bir şiirdir.

Katran Üzerine
Selam olsun asla solmayan çamların galiz suyu!
Bu kadar ulaşılıyorsun, hem de meziyetlerin ilahi.
Onları göstermek ve açıklamak için (senin yükün gibi)
Çok daha modern ve çok daha eski bir ilme ihtiyaç var.

Peki, belki çok da kapsamlı değil. Fakat Berkeley'in dünyevi tedaviyle ilahi hakikat arasında bağlantı kurarak bitirmesine izin vermeliyiz:

2. Kallavi Dipnot: Daha doğrusu şöyle yapılırdı; aynı zamanda İskoçya çamı olarak da bilinen *Pinus sylvestris* in sarı reçinesi terebentinle karıştırılır ve çiçek hastalığı, üskorbit, ülser, çıban ve hatta romatizma dahil olmak üzere çeşitli rahatsızlıklar için dahili ve harici olarak kullanılırdı (dehşet verici). Çoğu ilaç gibi bu da işe yaramıyordu aslında, ancak eğer inanırsanız belki bir yardımı dokunabilirdi ya da en azından Piskoposun teorisine göre.

O aptal gözlerini dik de işine git mekanik âlimi,
Tüm şekillere bir özellik, ağırlık ve büyüklük atfet;
Bakma hareketli sahnenin ardına görmek için
Verdiği enerjisinin harika biçimlerini.

Boş görüntüler duyumsal zihni ele geçirmiş,
Gerçek faillere ve hakiki nedenlere kör.
Ama yakında aklın parlak güneşi
Karanlıkta kalmış gözbebeklerine ışığını vurduğu zaman,
Aldatıcı hayaletler ışıktan kaçar
Doğa ve hakikat serilir gözlerimizin önüne:

Nedenler etkilerin miktarına bağlıdır,
Üstünde parlak halkaları olan altın bir zincir
Bağlı olduğu yerden iktidardaki tahtına sabitlenmiş
Ve katranın dibine, en aşağı durağına kadar uzanır.

Ne yazık ki, *Sirıs* i satın alanların çoğu, kitabı sadece içindeki tıbbi tavsiyeler için okudu ve onda yer alan felsefî ve dinî tefekkürlerin anlamları kaçırdı. Berkeley nin, Platon'un Formlar Teorisi nin yanı sıra "Teslis" ve diğer eski öğretilere atıfta bulunarak katran suyunun evrensel şifalı gücü hakkında yaptığı açıklama, yoksullar ve hastalar için uyanıkça yapılmış bir afyondu aynı zamanda. Her şeye rağmen katran suyu, Piskopos Berkeley'in Amerika'da bir kolej kurma düşüncesiyle gerçekten kolej kurma arasındaki farkı zor yoldan anlayarak geçirdiği bir yılın iş gören meyvesiydi.

19
Okul Müdürü Hegel'in Tehlikeli Tarih Dersi
(1770–1831)

Hegel hakkındaki "ilginç şeyler"den birini, tartışmalara neden olan, kara gömlekli[1] "hayvan hakları" filozofu Peter Singer yazıyor; onun başyapıtı olan *Fenomenoloji*nin amacı, yapıtın anlaşılmış olması olgusuyla tamamlanacak süreci anlamak ve açıklamaktır. "Bütün tarihin amacı, tinin kendisini tek nihai gerçeklik olarak anlama durumunda olmasıyla ilgilidir. Bu anlayışa ilk olarak ne zaman ulaşılmıştır? *Fenomenoloji*'de, bizzat Hegel'le!"

Uzmanlar, Hegel düşüncesinin 19. yüzyıl Alman felsefi idealizminin "zirve"sini temsil ettiğini söylemekten hoşlanırlar. Ancak ardından çöküş gelir. Önce Genç-Hegelci Karl Marx'ın "tarihsel materyalizm"iyle ve daha sonra İtalya'daki faşizmin karanlık dünyasıyla. Bir "Yeni-Hegelci" felsefe profesörü olan Giovanni Gentile daha sonra İspanya, Avusturya ve Almanya'ya yayılan faşist ideolojiyi buradan yarattı, ama gerçekte, modern tarihin kukla oynatıcısı Gentile değil, Hegel'di. O, diyalektik materyalizmin ayak izlerini aramak için Marx'ı her gün İngiltere Milli Kütüphanesi'ne (*British Library*) sevk etmekle kalmadı, aynı zamanda Nietzsche'ye, Gentile'ye ve daha pek çoğuna da, savaş ve yıkımın habercisi olan yeni çağ hakkındaki sözleriyle ilham verdi. Ancak bu tartışmalı bir meseledir.

1. Kallavi Dipnot: Singer, Almanya'da, tahmin edileceği üzere tartışmalara neden olan, engelli bebeklere ötanazi uygulanmasının savunulması konusuna istinaden *Introduction to Practical Ethics* in kapağında kara bir gömlek giyer.

Ama diğer taraftan, felsefenin diğer Karanlıklar Prensi Machiavelli gibi Hegel de, "büyük bir şey başarmanın ilk koşulu kamunun görüşünden bağımsız olmaktır" tavsiyesinde bulunuyor.

Bunun yerine Hegel, zamanın tinini yorumlayabilen ve buna göre edimde bulunabilen bir Dünya-Tarihsel Kişilik olarak konuşur. "Kamunun görüşünde, her şey doğru ve yanlıştır, ancak ondaki hakikati keşfetmek Büyük Adamın işidir. Bu zamanın Büyük Adamı, zamanının iradesini açığa çıkaran, kendi zamanına bu zamanın istediğini/iradesini söyleyen ve onu gerçekleştiren kişidir. "Böyle bir "Büyük Adam" olmak, Nietzsche ve Heidegger'in, Hitler ve Mussolini nin ve elbette Hegel'in kendisinin de hayaliydi.

Ancak Dünya-Tarihsel Kişiliklerin, mütevazı kökleri vardır. Georg Hegel'in kökleri de doğduğu yer olan Stuttgart'taydı. Ailesi oldukça geleneksel, muhafazakâr bir aileydi, babası da küçük bir memurdu. Aile Protestandı ve Georg, geleceğin şairi Friedrich Hölderlin ve ondan azıcık daha genç olan meslektaşı filozof Friedrich Schelling'le yan yana okuyacakları Tübingen Papaz Okulu'na gönderildi. Üçü birlikte Fransız Devrimi'nin ortaya çıkışına ve daha sonra Napoleon'un yükselişine tanıklık ettiler.

Nitekim Hegel, Napoleon'da tarihi tezahür ettiren Dünya Tini'nin vücut bulmuş halini gördü. Hikâye, masasının üzerinde durmakta olan *Tinin Fenomenolojisi*'nin (*Die Phänomenologie des Geistes*) elyazmasının tamamlanmasıyla devam eder:

> 1806 yılının 13 Ekim gecesi, çalışma odamdan Napoleon'un işgal kuvvetlerinin kamp ateşini gördüm... Ertesi gün, Jena şehrini baştanbaşa geçen at üstündeki *die Weltseele* yi (Dünya Tini) gördüm.

Ya da arkadaşlarından birine mektubunda böyle yazıyordu. *Tinin Fenomenoloji*'si Hegel'in, Marksistlerin işaret ettiği gibi, 'Dünya Tini"nin saf bilincinde doruğa yükselmeden önce tikel duyumla başlayan, etik ve politikada ifadesini bulan toplumsal ilgilerle devam eden bilincin gelişimine ilişkin kendi "diyalektik" açıklamasını sunduğu kitaptır. Daha sonra hem Marksistler hem de faşistler için olduğu gibi Hegel için de, bireysel "özgürlük", özlerinin devlete hizmet etmekte bulunduğunu kabul eden halk

tarafından aşılır. Tarihin amacı budur. Hegel *Hukuk Felsefesi*'nde bireylerin, devletin kendileri için var olmadığını, aksine bireyin devlet için var olduğunu anlamak zorunda olduklarını, mükemmel bir okul müdürü edasıyla açıklar.

Hegel'in yeni toplumu bir bakıma, bireysel arzuları -zenginlik, güç, adalet- cemaatin toplumsal değerleriyle birleştirmeyi amaçlar; bir tür erken "orta yol" politikası. Ancak Hegel'in çözümü aynı zamanda, "irrasyonel" olduğu için toplumsal bütünün gereksinimleriyle bağdaşmayan ve bu yüzden bireyin gerçek isteği olmayan tüm arzularını yeniden sınıflandırmayı da kapsar. Bunun yerine, kolektif iradeye, yani *Geist*'a tam güç ve otorite verilmiştir. Hegel'i iki totaliter öğretinin, Faşizmin ve Komünizmin kurucu babası yapan şey budur.

Hegel, bireylerin, devletin kendileri için var olmadığını ama bireyin devlet için var olduğunu anlamak zorunda olduklarını, mükemmel bir okul müdürü edasıyla açıklar.

Gelgelelim Hegel, yeni çağa yolunu gösterme işindense, gazete editörlüğü yaptığı kısa süreli bir istisna hariç, hayatının tümünü ilk olarak Jena'da, ardından Nüremberg'de, kısa bir süre Heidelberg'de ve sonunda da Berlin'de öğretmenliğe adamıştır. Gerçi Hegel -anlaşılması zor, karmaşık ve yüce- "akademik" felsefeyi tecessüm ettirmeye gelmiş olsa da ilk iki görev yeri liseydi, ancak 1816'dan sonra üniversite filozofu olmuştur. Tüm önemli

eserleri, üniversitede görev aldığı dönemden ziyade okul müdürü olduğu zamandan kalmıştır.

Aslında Hegel, Batılı filozoflar arasında nadir görülen bir şekilde sisteminin eğitimle ilgili temelleri konusunda açıktır. Ancak eleştirmenlerin çoğu üniversitelerin köleleri oldukları için buna pek aldırmazlar. Her neyse, Hegel Nüremberg gramer okulundaki öğrencilerine "profesörlük yaparak" işe başladı. Ayrıca, öğretim ve öğrenim yöntemlerine ilişkin ciddi miktarda yazılar yazdı (hem elyazması hem mektup biçiminde) ve çok sayıda "pedagojik mesele" üzerine kafa yordu. Bu yazılarda disiplini tesis etme ihtiyacı ile "öğrenci merkezli" öğrenimin avantajları arasındaki, yani bir yanda öğrenciye "düşünme imkânı bırakmadan her şeyi hazır kalıpta sunma" şeklindeki kötü yöntem ile diğer yanda çocukların klasiklerin derinliklerini özümsemelerine yardımcı olmanın çekiciliği arasındaki çatışma yer alıyordu.

İşte, en erken biçimiyle Hegelci diyalektik akıl yürütme oyunu. Her şeyin iki tarafı var ve bu durum, halledilmesi gereken bir gerilim yaratıyor. Aslında Hegel genel olarak, geleneksel ve ilerici eğitim fikirleri arasındaki, bu iki kutup arasındaki çatışmaya hapsolmuştu. Öyle ki, Okul Müdürü Hegel bir yandan ders saatleri içine askerî tatbikatı da yerleştirirken, diğer yandan düelloyu ve kavga etmeyi yasaklıyordu. Bu durumu, "zor bir durumda verilen emri durup düşünmeksizin uygulayacak soğukkanlılığa sahip olmaları" bakımından öğrencilere yardımı dokunacağı gerekçesiyle açıklıyordu.

1810'da yaptığı bir okul nutkunun da gösterdiği gibi "sakin davranış tarzının, sürekli dikkat alışkanlığının, saygı ve öğretmenlere itaat"in taraftarıydı. Bu, Hegel'in, öğrencilerinin ilk dört yıl boyunca tamamen sessiz kalmalarını isteyen Pythagoras'ın sınıfında uyguladığı disipline duyduğu hayranlığı yansıtıyor.

Öte yandan öğretmenlerin "çocuklardan sırf itaat için mutlak itaat talep ederek –ki bu durum onları, en önemsiz konularda bile başkalarının iradelerine itaat eder hale getirecektir– ayrıca sevgi ve saygıya gerçekten ait olan şeyi zorla dayatarak onlara boyun eğme ve esaret hissini telkin etmemeleri" gerektiğini de yazar. Öğrenciler, "hizmetkârlar topluluğu" olarak görülmemeli ve dışarıdan hizmetkâr gibi görünüp öyle davranmamalılar.

"Bağımsızlık eğitimi, gençlerin kendi özgülüklerine ve kendi akıllarına başvurmaya erken alışmalarını gerektirir."

Bu (diyalektiğe uygun) müphemliği özetlemek gerekirse, "çalışmayı salt bir alımlama ve bellek çalışması olarak görmek, eğitimin ne anlama geldiğine dair en kusurlu görüşe sahip olmaktır. Diğer taraftan, dikkati öğrencilerin kendi düşünceleri ve akıl yürütmeleri üzerine yoğunlaştırma yaklaşımı da aynı şekilde tek taraflıdır ve buna karşı da tedbirli olunmalıdır."

Kimi filozoflar konuştuğunda yazdığından daha ilgi çekicidir ve kimileri de kâğıt üzerinde gerçek hayatta olduğundan daha ilginçtir. Hegel iki kategoriye de uymaz. İkisinde de sıkıcıdır. Öğrencilerinden biri onun derslerini şöyle hatırlıyor:

> Rahat, yarı-somurtkan bir tavırla otururdu ve konuştuğunda, uzun, katlanmış kâğıttan elyazmalarının yapraklarını bir öne bir arkaya çevirirdi; konuşmasının akışını bozacak şekilde sürekli öksürür ve tıksırırdı; her önermekendi başına yalıtılmış ve tamamen bozuk, engebeli yollardan zorla geliyormuş gibi görünüyordu; her kelimenin, her hecenin âdeta isteksizce dökülen, metalik bir tınıyla telaffuz edildiği tuhaf vurgularla dolu Suabiya aksanı, sanki söylenecek en önemli şeyi söylermiş gibiydi.

Onu dinlemek zor olsa gerek. Öte yandan tıpkı konuşmaları gibi yazılarının da "zor eserler" diye adı çıkmıştır ve kuşatmaya çalıştığı konu çeşitliliği açısından gerçekten de hırslıydı. Schopenhauer, onu "sadece felsefe için değil, Alman yazınının her türü için yıkıcı, ya da daha doğrusu sersemletici, hatta denilebilir ki bulaşıcı bir etki" bırakmakla suçluyordu.

İlk ve en çok hayranlık uyandıran çalışması, daha önce de sözü edilen (bazen "Zihnin Fenomenolojisi" şeklinde çevrilen) *Tinin Fenomenolojisi*'dir. Yaşamı boyunca verdiği diğer eserler, *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*, *Mantık Bilimi* ve *Hukuk Felsefesinin Anahatları*'dır. Hepsinden öte, Hegel'in en önemli özelliği, "diyalektik" adı verilen eski tekniği kullanmasıdır. Örneğin, Platon diyalektiği, bir görüş üzerinde uzlaşılmadan önce karşıt görüşler-

2. Kallavi Dipnot: Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları* adlı eserinde, Hegel'in son anlarına dair bir anekdotu (duygudaşlıkla) hatırlatıyor. Ölüm döşeğindeyken, onun gizemli son sözleri şöyle olmalıydı: "Beni bir kişi anladı, ama o da yanlış anladı."

deki iki kişi arasındaki argümanlar biçiminde kullanırdı -daha sonra uzlaşılan fikir de tartışılırdı. Hegel, diyalektiği erkekle kadın arasındaki çelişkinin bir çocuğun meydana getirilmesiyle üstesinden gelindiği aileyle ilgili olanlar da dahil olmak üzere bir dizi sosyal meseleye cevaben ortaya attı. Bununla birlikte, en bilinen kullanımı, Hegel'in, felsefe tarihini ve bizzat dünyayı anlamak için diyalektiği bir sistem olarak kullanmasıdır. Onun iddiasına göre tarih, momentlerin, bir önceki momentte içkin olan çatışmalar üzerinden art arda gelişerek oluşturduğu bir dizidir.

Hegele göre, iki insan arasındaki ilk çatışma toplumun kökenidir; her birinin, diğerinin kendisini efendi olarak tanımasını ve karşısındakinin de köle/hizmetkâr rolünü üstlenmesini sağlamayı amaçladığı bir "kanlı savaş." İnsanlığın bir kısmını diğerine boyun eğmeye zorlayan ölüm korkusudur ve toplum o andan itibaren sürekli iki sınıfa ayrılır: Efendiler ve köleler. Hegel teorisinde kadınla erkek arasındaki olası çatışmayı dikkate almaz. Kadınların bu kanlı çatışmanın bir parçası olmadığını, onların "doğal olarak" erkeklerin hizmetkârı olduğunu ve böylece yukarıda sözü edilen çelişkilerin çözüldüğünü ifade eder (Hegel, ev sahibesiyle yasak aşk yaşadı ve ondan bir çocuğu oldu, her ne kadar çocuğun annesiyle evlenmese de sonrasında çocuğu kendi nüfusuna aldı).

Hegele göre bir sınıfı diğerine baskı uygulamaya iten neden maddi ihtiyaç değildir, bu tutumun nedeni insana özgü bir özellik olarak bir insanın diğeri üzerinde iktidar kurma arzusudur, ki daha sonra Marksistlerin kendisine katılmayacakları bir yaklaşımdır bu. Fakat Hegel, Thomas Hobbes'un aksine güdülenmeyi kabul eder ve "tanınma/kabul görme arzusu" olarak adlandırır. Bu mücadele kişisel yıkım riskini içerir, ancak "özgürlük"e giden hakiki yol da budur. Değil mi ki Fransız Devrimi'ni "özgürlük" ve "eşitlik" arzusu yönlendirmişti, ama ardından vahşi terör dönemi gelmiş (ve sonrasında devrimi tüketmişti). Ancak, bu çelişkiden yola çıkarak Hegel yeni bir devlet biçiminin ortaya çıkacağına karar verdi: Rasyonel hükümetin iktidarıyla özgürlük ve eşitlik ideallerinin ilk kez birleştiği bir Devlet.

Stalin ve Hitler'in ya da komünizm ve faşizmin hatta Genç-Hegelciler ve Yeni-Hegelcilerin çarpıştığı İkinci Dünya Savaşı nın

yarattığı yıkımın ardından bilim felsefecisi Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*'nda tüm bu münferit "totaliter'lere karşı şiddetli bir şekilde saldırdı. Ancak, hepsi bir yana, en çok da Hegel üzerine olan kısımda ağzını bozmuştu. Popper, Hegel'i, kendi boşluğunu kendini beğenmiş ve belirsiz bir üslûbun arkasına saklayan bir sahtekâr olarak yerden yere vuruyordu. Hegel'in, karşılığında kendine mevki, itibar ve nüfûz elde etmek için işvereni olan gerici Prusya monarşisini memnun etme arzusuyla güdülenen bir felsefesi olduğunu söylüyor. Popper, Hegel'den yaptığı özetleri nefret uyandıran bir felsefe resmi çizmek için birleştirir.

Poppere göre Hegel, Platon ile totalitarizmin modern biçimleri arasındaki "kayıp halka"yı temsil ediyor; her ikisinin devlet, tarih ve ulus tapınmaları düşünülürse. Bu öğreti, devletin her şey olduğunu, bireyin ise hiçbir şey olmadığını savunan öğretidir. "Devlet yeryüzünde varlığını sürdüren İlahi İdedir... Bu nedenle, İlahi olanın yeryüzündeki tezahürü olarak Devlete saygı duymalı ve şunu dikkate almalıyız ki, Doğayı kavramak ne kadar zorsa, Devletin Özünü kavramak ondan çok daha zordur... Devlet, Tanrı nın yeryüzündeki yürüyüşüdür."

Çok sayıda filozof Schopenhauer'in aralıksız olarak tekrar ettiği uyarılarını göz ardı etti, diyor Popper; "Onlar bu ihmalleriyle kendilerini tehlikeye atmaktan çok (onlar için çok da kötü olmamıştı), öğrencilerini ve insanlığı tehlikeye attılar." Diğer taraftan Popper, Hegel'in okul müdürü olarak üstlendiği rolü de takdir etmez; her sabah içtimasında ayağa dikilip, birkaç canlandırıcı şarkı söyleyerek herkesi uyandırmak: "Okulumuz her şeydir! Okulumuza, yeryüzündeki tanrısallığın tezahürü olarak ibadet etmeliyiz ve onun, Tanrı'nın yeryüzündeki yürüyüşü olduğunu anlamalıyız!"

Popper, daha çok, bu kadar değersiz bir insan olan Hegel'in, böyle bir etkiyi nasıl gerçekleştirebildiğini merak ediyor. Bunun filozofların etrafında sadece gizemli değil, aynı zamanda büyülü bir atmosfer de örme arzusuyla ilgili olması gerektiğini düşünüyor. "Felsefenin, dinin uğraştığı gizemlerle uğraşan, tuhaf ve anlaşılması zor bir şey olarak görüldüğü"nü hatırlatıyor Popper, ancak bu konularla "ortalama insan"ın habersizliğini giderecek bir tarzda uğraşmaz felsefe, aksine felsefenin "bunlar için fazlasıyla

derin olduğu" ve bunun yerine "entelektüellerin, eğitimlilerin ve bilgelerin dini ve teolojisi olduğu" düşünülür.

Ve böylece Popper'in deyişiyle, Hegel'in hikâyesi "soytarı'nın da ne kadar kolay "tarih yapabileceği"ni gösterir. Marksistler, Hegel'in görkemli "uluslar savaşı"nı bir sınıf savaşı olarak yeniden yorumladılar, faşistlerse bundan bir ırk savaşı çıkardılar. Oysa Hegele lazım olan, ona resmî bir kürsü, üniversitede bir iş sağlayacak muktedirlerin himayesiydi.

Popper, devlet destekli filozofluğun, böyle bir sadakatin örneği olarak Hegel'in, "yasa önünde eşitsizlik" argümanını sunar. Hegel, yurttaşların yasa önünde eşit olduğunu söylüyor, doğru, ancak bu eşitliğin sadece "yasaların dışında da eşit oldukları" konularda geçerli olduğunu söylüyor. İlaveten: "Sadece mülk sahipliğinde, yaş ve benzeri meselelerde eşitlik hukuk önünde eşit muameleyi hak eder." Gerçekten de, tam gelişmiş Devlet çeşitli sınıfların eşitsizliğini yaratır ve takviye eder. Tüm bunlar, iyi bir okulu yönetmenin de yoludur –sınıf başkanları çocukların geri kalanlarıyla aynı kurallara tâbi değillerdir; burslular akşam yemeklerini diğer ahmaklardan ayrı yerler...

Aslında Hegel, tüm ilişkilerin temelde efendi ile köle ilişkisi olarak ifade edilebileceğini öne sürüyor. Benzer şekilde, uluslar da kendilerini dünya sahnesinde savunmayı seçecekler –ya da köleleştirileceklerdir.

Ayrıca Hegel, bireysel özgürlüklerin, sadece kullanıldığı takdirde başkalarına zarar verecek durumlarda sınırlandırılması gerektiğine dair demokratik düşünceyi reddeder ve hakiki özgürlüğün, "devlet tini" özgürce hüküm sürdüğünde elde edileceğini ekler. Diğer yandan devlet tini, "organik bir bütünlüğün, egemen gücün" bir biçimi, "her şeyi-ayakta tutan, her şeye-karar veren birlik" şeklinde özetlenir –yani, monark. Bu nedenle, monarşik anayasa "gelişmiş aklın anayasasıdır ve diğer tüm anayasalar daha düşük dereceli bir gelişmişliğe ve aklın kendini daha düşük dereceden gerçekleştirmesine aittir" diye açıklıyor. Bir örnek verelim.

"Tini gözlemleyebileceğimiz ve kavrayabileceğimiz Evrensel Tarih Sahnesinde, Tin kendini en somut hakikatte açığa çıkarır." İşe bakın ki, somut hakikat de Prusya monarkıdır. "Alman Tini yeni Dünya'nın Tinidir, amacı mutlak hakikatin, özgürlüğün kı-

sıtlanmamış öz-belirlenimi olarak gerçekleşmesidir." Şunu ekler Hegel: Bu özgürlük, bu Alman Tini, "kendi amacı olarak kendi mutlak formuna sahiptir."

Hegel, yükselen Alman Tini üzerindeki tüm kısıtlamalara, örneğin çatışmaları önleme görevini üstlenen uluslararası örgütlere karşıdır, bunu *Hukuk Felsefesi*'nde savaşın hayatiyetini belirterek şöyle açıklar: "Nasıl ki esen rüzgârlar denizi uzun süreli bir durgunluğun sonucunda ortaya çıkan pislikten arındırır, aynı şekilde ulusların yozlaşması da bu durgunluğun, bu 'daimi' barışın ürünüdür."

1831'de Berlin'deki kolera salgınında, Hegel'in meslektaşı ve entelektüel düşmanı Schopenhauer, meşhur bir kötümser olmasına karşın ya da belki de bu nedenle İtalyanın daha sağlıklı ikliminden yararlanmak için vakit kaybetmeden şehri terk etti. Böylece Schopenhauer salgından kurtuldu. Hegel, belki de kendi ulusunu tercih ettiğinden hastalığa yakalandı ve hayatını kaybetti.*

* Bu bölümdeki pek çok yorum, Hegel'i Avustralya sahillerinde ikincil kaynaklardan okuyarak yorumlayan Popper'in cahilane yorumlarına dayanmaktadır ve çağımızda çoktan aşılmıştır. (y.h.n.)

20
Arthur Schopenhauer ve Küçük Yaşlı Kadın
(1788-1860)

"Schopenhauer'in vazgeçme çağrısı çok tutarlı, çok samimi değildir... O, genellikle bilgi yerine geçen şeylerin *Maya* [yanılsama] dünyasına ait olduğunu kabul etti, ama perdeyi kaldırınca Tanrı'yı değil, yaratıklarına sürekli işkence etmek için ıstırap ağları örmekle uğraşan, her şeye gücü yeten kötü irade olarak Şeytan'ı görürüz. Şeytani görüyle dehşete düşen bilge, "Defol!" cevabını verir ve yokluğa sığınmaya çalışır. *Mistiklerin bu mitolojiye inandığını iddia etmek onlara hakarettir...*"

Batı Felsefesi Tarihi nde Bertrand Russell böyle diyor. Ama Profesör Russell'ın ona karşı olduğu tek nokta bu değil:

> Schopenhauer'in yaşamına bakarak karar verirsek, öğretisi de samimi değildir. İyi bir restoranda iyi yemek yeme alışkanlığı vardı, pek çok duygusal ama tutkulu olmayan önemsiz gönül ilişkileri vardı, aşırı derecede kavgacı ve genellikle paragözdü. Bir keresinde, dairesinin dış kapısının önğnde bir arkadaşıyla konuşan yaşlı bir terzi kadına sinirlendi; kadını merdivenlerden aşağı atıp kalıcı olarak sakatlanmasına neden oldu. Kadın Schopenhauer'i, yaşadığı sürece her üç ayda bir kendisine belirli bir miktar ödemeye mecbur bırakan bir Mahkeme Kararı çıkarttırdı. Nihayetinde kadın yirmi yıl sonra öldüğünde hesap cüzdanına şu notu yazdı Schopenhauer; *Obit anus, abit onus* ["Yaşlı kadın ölür, yük kalkar"].

FELSEFİ MASAL

Arthur Schopenhauer genellikle hakiki büyük filozoflardan biri sayılmaz –hatta zaman zaman büyük Alman filozoflarından biri olarak bile görülmez. Sigmund Freud, Friedrich Nietzsche ve hatta Ludwig Wittgenstein'a bıraktığı reddedilemez etkisine karşın, yaşlı kadını neden ittiği sorusu tüm teorilerinden daha fazla ilgi görüyor. Sadece ünlü çağdaşları, Profesör Hegel ve Kant'ın değil, Marx ve Nietzsche'nin de gölgesinde kalmıştır Schopenhauer.[1] Aslına bakarsanız, bazen sadece, nefret ettiği Hegel tarafından temsil edilen akademik felsefe hakkındaki uzun ve iğneleyici saldırılarıyla hatırlanır. "Yukarıdan atanmış, güç odaklarından büyük filozof icazetini almış" bu adam gerçekte:

> en çılgınca gizemli saçmalıklarını sunuşu ve katıp karıştırmasıyla küstahlığın zirvesine ulaşan yassı kafalı, yavan, mide bulandırıcı, cahil bir şarlatan.

Ayrıca Schopenhauer, "Hükümetler felsefeyi devletin çıkarlarına hizmet eden bir araç yaparken, akdemisyenler de onu bir ticaret haline getiriyor" diye ekliyor, böylece Hegel de bu "hile"li oyunu "aptal izleyiciler" karşısında oynaması için Prusya monarşisi tarafından maaşa bağlanıyor. Böylece Schopenhauer, felsefe denilen şu tiyatro oyununda en özgün düşünüre neden yalnızca küçücük bir rol verildiğini açıklamamıza yardım edecek hatırı sayılır bir hakaret yeteneği sergileyerek en sevdiği hedef tahtasıyla, yani diğer filozoflarla sıradan halk eleştirisini birleştirebiliyor.

Arthur Schopenhauer, zengin bir tüccar olan Heinrich Floris Schopenhauer'in oğlu olarak, bugünün Polonya'sında bir liman kentinde doğdu. Heinrich bir İngiliz hayranıydı ve Arthur'un (iş hayatındaki kariyerini kolaylaştıracağını varsayarak) Londra'da doğmasını istiyordu, ancak karısı Johanna Troisner hastalandı ve eve dönmek zorunda kaldılar. Böylece Arthur Londra'da değil de Gdansk'ta doğdu. Durumu telafi etmek için Heinrich,

1. Kallavi Dipnot: 1788'de doğmuş olmak, Schopenhauer'i Alman felsefesi için çok verimli bir çağın ortasına düşürmüştü. Schopenhauer'in düşmanları ondan yaşlı ve daha üstünlerdi: Immanuel Kant (1724-1804), Georg Hegel (1770–1831) ve Johann Fichte (1762–1814). Ondan daha genç olarak da, Danimarka'da Søren Kierkegaard (1813–55), Friedrich Nietzsche (1844-1900) ve Karl Marx (1818-83).

Schopenhauer'i birkaç aylığına Wimbledon'da (Schopenhauer'in nefret ettiği) yatılı okula gönderdi ve Londra gazetesi *Times*'a abone olmayı da ihmal etmedi. Arthur 17 yaşına geldiğinde Hamburg'da ticaret okuluna gönderildi.

Bundan kısa bir süre sonra babası, belli ki işlerinin kötüye gitmesi nedeniyle, kendisini nehre attı. Schopenhauer yıkılmıştı ve görünüşe göre, kocasından yirmi yaş genç, sosyetenin göz kamaştıran renkli siması olan annesini suçluyordu. Arthur'un olumsuz düşüncelerine rağmen annesi gücüne güç katmaya devam etti ve popüler romantik bir romancı olarak hatırı sayılır bir ün kazandı. Schopenhauer, onun aracılığıyla Goethe, Schlegel ve Grimm kardeşler de dahil olmak üzere Almanya'nın o zamanki büyük yazarlarıyla tanıştığı gibi kendi yazdığı eserleri de tanıttı.

Gelgelelim Schopenhauer'in seçeceği izlek aklına ancak birkaç yıl sonra Berlin'deki üniversitedeyken geldi. Felsefe diye kabul edilenlerin çoğunun "zırva" olduğu sonucuna ilk kez burada vardı. Ünlü Johann Fichte'nin (1762-1814) derslerine iki yıl boyunca katıldıktan sonra, bir anda adamın şarlatanın biri olduğunu görüverdi. *Parerga ve Paralipomena* (1851) adlı son kitabında bunu keşfedişini şöyle açıklıyor: "Fichte, Schelling ve Hegel benim düşünceme göre filozof değillerdir, çünkü filozof olmanın ilk şartından yoksundurlar, yani soruşturmanın ciddiyeti ve dürüstlüğü eksiktir onlarda. Onlar ancak, bir şey olmaktan ziyade bir şey olarak görünmek isteyen sofistlerdir. Onlar hakikatin değil, kendi çıkarlarının ve terfilerinin peşinden koştular."

Bunlarla mukayese edince, kendi çağdaşlarının herhangi birinin mesajından çok daha önemli bir mesajı var gibi görünüyordu. Kendini, evreni anlamanın anahtarını tesadüfen bulmuş bir tür metafizik kriptoloğu olarak görmeye başladı –söz konusu anahtar şuydu: Her bir birey, sadece birkaç sözde felsefi seçkin değil, altta yatan nihai gerçeklikle halihazırda temas halindeydi. Hakikate sadece geçici olarak ve tefekkürle gerçekleştirilen bir dokunma değil; doğrudan, etkin bir temas halidir bu. Bizler, hepimiz bu gerçekliğin ipiyle oynatılan ve onun heveslerine göre raks eden kuklalarız ki...

İrade ve Tasarım Olarak Dünya bu kavrayışın ironik, aristokrat bir tonla ve akademik olmayan bir tarzda yazılan son ürünüydü.

Gerçekten de, yaşamının ileriki evrelerinde Schopenhauer, kendini bilen bir sakinlik içinde, bir "büyük düşünür" olarak aristokrat gibi yaşamaya çalıştı. Hayran olduğu Kant gibi eski moda giyiniyor, yemeğini kesin bir dakiklikle yiyor ve günlük yürüyüşlerinde çok sevdiği kanişi *Atma* da ona eşlik ediyordu. Ara sıra tiyatroya yaptığı geziler ve halk kütüphanesindeki gazeteleri okumak dışında, âlimane münzeviliğin bir örneğiydi. Aslen ebeveyninin onun için planladığı mesleki kariyerden neden vazgeçtiğini şöyle ifade ediyordu: "Hayat zor bir soru ve ben hayatımı bunun üzerine düşünerek geçirmeye karar verdim."

İşte keşfettiği buydu Schopenhauer'in. "İrade", "içgüdü", "arzu" artık nasıl adlandırırsanız, işte o şey temel kuvvettir. Doğum ölüme götürdüğü için ve iki kişi arasındaki faaliyetin tek amacı, sonrasında döngüyü tekrarlayacak yavrular üretmek olduğu için, yaşam anlamsızdır. Yaşamın arkasında hiçbir şey yoktur –ne strateji, ne neden, ne amaç. İrade sadece uzam ve zamanın dışında olmakla kalmaz, bu düzeni, bu "görünüşler"i yaratan da odur. O birincildir, kendisinden önceki algıyı önüne katar, kavramlarımızı belirler ve tüm eylemleri buyurur. Hatta evrimi yönlendirir ama Darwin'in kabul edeceği yönde değil. Hayvanlar kendi iradelerini kendi formlarında yansıtırlar –ürkek tavşan büyük kulaklarıyla her zaman en ufak tehlikeyi bile tespit etmeye hazırdır. Şahin in acımasız gagası ve pençeleri diğer yaratıkları parçalamak için daimi arzusunu yansıtır. Birgün yaşamak için yaratılmış mayıs sinekleri gibiyiz; yumurtalarımızı bırakıp ertesi gün ölüyoruz. Doğa türleri bireylerden çok daha fazla kayırır, ancak türler de daha büyük döngünün parçası olarak gelip gitmek zorundadırlar.

İrade aynı zamanda irrasyoneldir; nedenler yaratabilir, ancak hiçbir şekilde onlara bağlı değildir. Yaşama iradesi ve üreme iradesi irrasyoneldir, hiçbir kurala uymaz ve hiçbir mantığı kabul etmez. Schopenhauer bunu göstermek için kafası koptuğunda iki parçası iki grotesk dövüş makinesine dönüşen, türünün kötü bir örneği olan Avustralya karıncalarının tüyler ürpertici hikâyesini anlatır –kopmuş kafa diğer parçayı yok etmek için göğüs kafesini ısırır.

Schopenhauer, Russell'ın da dediği gibi, *Maharakya*'nın ya da Hindu bilgeliğinin "Büyük Dünya"sının bir parçası olan

"irade"nin ortak hakikatini görebilmek adına "Maya [yanılsama] perdesi"ni aralama ihtiyacından bahseder. Çalışmalarını Doğuyla ve Batıyla eşit bir şekilde ilişkilendiren çok az Avrupalı filozoftan biridir, işte bu durum, kanişine çalışmasında da yer alan Hindu yaşam gücü veya ruh anlamına gelen Atma adını vermesinin nedeni olduğu gibi, çalışma odasına Kant'ın bilindik bir büstünün yanına köpek dostlarının pek de bilindik olmayan portreleri ve mermer bir ayak üstünde altından bir Buda heykeli koymasının da nedenidir. Kütüphanesinde, "hayatımın tesellisi" adını verdiği kutsal Hindu metinleri de dahil olmak üzere Doğu felsefesine ait 130'dan fazla kitap vardı. Schopenhauer, Budistlerin acının asli ve mutluluğun istisna olduğu görüşünü paylaşıyor ve Budizm'den de kendi çözümüne varıyordu; hiçlik. Hiçlik, elde edebileceğiniz en iyi şeydir. Hiçlik, "Nirvana'nın kelimesi kelimesine karşılığıdır.

Varoluşun Beyhudeliği Üzerine'de şöyle açıklıyor:

> Varoluşun beyhudeliği, varoluşun sergilendiği tüm formlarda ortaya çıkar: zaman ve uzamın sınırsızlığına karşı her ikisiyle de sınırlanmış bireyin sınırlılığında; gerçekten var olmanın biricik formu olarak şimdinin kısacık bir anında; her şeyin, varlık olmaksızın var olmadaki, bu süregiden oluştaki olumsallığı ve göreliliğinde; bir türlü tatmin edilemeyen sürekli arzuda; yaşamın dayattığı sürekli didinme zorunluluğunun hüsranında. Zamanın ve zamanda var olan her şeyin olumsalllığı -ki bunu bizzat zaman meydana getirir- yaşama iradesinin, yani kendinde şey olarak asla yok olmayacak bu iradenin yaşam mücadelesinin beyhudeliğini tezahür ettirdiği tek formdur. *Zaman, kendisi sayesinde elimizdeki her şeyin yok olduğu ve gerçek kıymetini yitirdiği şeydir.*

İrade ve Tasarım Olarak Dünya henüz ikinci baskısını yaptığında (1844) yavaş yavaş takdir görmeye başlamıştı. Bu, değeri bilinmeyen *İrade ve Tasarım Olarak Dünya* nın (1844'teki) sadece ikinci baskısıydı. Frankfurt'ta o vakte kadar, meşhur Johanna'nın oğlu olarak bilinen Schopenhauer'in artık en başında az sayıda olsalar da onu takip edecek yeterli coşkuya sahip bir izleyici kitlesi oluşmuştu. Sanatçılar tarafından portresi ve Elizabeth Ney tarafından da bir büstü yapıldı. *Westminster Review*ın 1853 yılı

Nisan sayısında John Oxenford, "Alman Felsefesinde Putkırıcılık" ("Iconoclasm in German Philosophy") başlıklı makalesinde, Schopenhauer'in bir yazar ve düşünür olarak gelişini müjdeliyordu. En hevesli Alman hayranlarından biri, 1854 yılında kendisine *Der Ring der Nibelungen* in bir nüshasını, "hayranlık ve minnetle" ithafıyla gönderen Richard Wagner'di.

Yıllar sonra, Friedrich Nietzsche, *İrade ve Tasarım Olarak Dünya*'nın bir nüshasını ikinci el bir kitapçıda bulmuş ve kitabı bitirene kadar elinden bırakamamıştı. Londra'daysa Sigmund Freud, insan yaşamında "libido"nun merkeziliğine ve "yaşam içgüdüsü"ne dair kendi açıklamalarının taslağını çıkarmadan önce Schopenhauer'in şu asli olan "yaşam iradesi" ve "cinsel dürtü" kavramlarını inceleyecekti.

Aslında ilk başlarda, Schopenhauer'in varoluş felsefesi bir yana kendisini bile hiç kimse takmıyordu. Annesinin meşhur bir kadın olmasına rağmen, kitaptan 100 nüsha basacak bir yayımcı bulmakta epey sıkıntı çekti. Bir dizi gecikmeden sonra ilk yayımı eline geçtiğinde Schopenhauer, yayımcıya karakteristik küfürlü mektuplarından birini yazdı, yayımcı sakin bir şekilde "ilahi kabalıkları ve yontulmamışlıklarıyla bir filozoftan çok bir arabacının elinden çıkmış gibi görünen mektuplar yazan biriyle daha fazla mektplaşamayacağı" cevabını verdi ve kitabın yayımlamasının kendi suçu olduğunu ekleyerek tek umudunun "bu çalışmanın atık kâğıt olmaktan başka bir işe yaramamasından duyduğum korkunun gerçekleşmemesi..." olduğunu söyleyerek bitirdi.

Aslında, kitap büyük ölçüde göz ardı edildi ve çok az sayıda basılmasına rağmen, on altı yılın ardından nüshaların çoğunun akıbeti atık kâğıt olmaktı. Herkesten takdir görme isteğinin doyurulmamasına rağmen yine de Schopenhauer'in elinde bazı teselli kırıntıları vardı. Kız kardeşi ona Goethe'nin, "bu kalın kitabı büyük bir sevinçle teslim aldığını ve vakit kaybetmeden hemen okumaya başladığı"nı yazdı, "bir saat sonra bana, sana çok teşekkür ettiğini ve tüm kitabın iyi olduğunu düşündüğünü söyleyen bir not gönderdi. En önemli pasajlara dikkat çekti, onları bize okudu ve bunu yaparken son derece keyifliydi... Bana öyle geliyor ki, Goethe'nin ciddi bir şekilde okuduğu tek yazar sensin ve bu beni çok mutlu ediyor."

Yine de, ikinci baskıya yazdığı, tam da kendisine özgü biçimde acı ama görkemli önsözde Schopenhauer şöyle der; bu kitabı "ne çağdaşlarıma ne de yurttaşlarıma adıyorum -bu tamamlanmış çalışmamı insanlığa adıyorum, iyi olanın mutat olduğu üzere geç farkına varıldığı gibi kitabım da geç tanınacak olsa bile onun insanlık için değersiz olmayacağına dair inancım tam."

Tamam da, Schopenhauer Yaşlı Kadını Gerçekten Merdivenlerden Aşağı İtti mi?

Marquet meselesi hakkında bilinenler için her halükârda yasal çerçeveye başvuruyoruz.

Bir elinde sopayı tutarken diğeriyle terzi kadını belinden kavradı ve onu odasından uzaklaştırmaya çalıştı.

Görünen o ki, bir gün Schopenhauer eve döndüğünde, (onun nitelendirmesiyle) edepsiz, aşağı seviyeli üç kadını dış kapısının önünde dedikodu yaparken buldu. Bunlardan biri evdeki başka bir odada kalan terzi Caroline Luise Marquet idi. Schopenhauer, 'Gürültü' hakkındaki katı ("Gürültü Üzerine" adını verdiği çok da beğenilmeyen bir edebi denemede ortaya koyduğu) görüşüyle, onlardan uzaklaşmalarını "istedi", aslında onlara emretti -ama onlar reddettiler. Schopenhauer daha sonra odasına gitti ve elinde bir sopayla geri döndü. Terzi kadını belinden kavradı ve onu

odasından uzaklaştırmaya çalıştı. Kadın bağırdı, Schopenhauer onu itti –ve kadın düştü.

Bu Schopenhauer için oldukça kötü bir durumdu. Ancak garip bir şekilde, Bayan Marquet, kendisini tekmelediğini ve dövdüğünü iddia ederek ona karşı bir tazminat davası açtığı zaman Schopenhauer mahkemeyi öyle ya da böyle nasıl olduysa (ki güç kullandığını itiraf etmişti) ikna etmeyi başardı ve aklandı. Mahkeme davayı düşürdü. Ancak daha sonra, kadın karara itiraz edince ve Schopenhauer kendi savunmasında ifade vermeyi reddettiğinde, para cezasına çarptırıldı. Yıllar sonra, Mayıs 1825'te yaşlı Bayan Marquet üçüncü kez mahkemeye başvurdu ve yaşadığı olayın ona halen ıstırap verdiğini ve kollarından birinin güçten düşmesine neden olduğunu söyledi. Tazminat olarak aylık bir ödeme talep etti ve bunu da kazandı.

Peki, bu büyük bir filozof nasıl bir insandı? Schopenhauer'in birkaç ilişkisi ve ihmal ettiği, bakımsızlıktan ölen gayri meşru bir çocuğu vardı. Üniversitedeyken Weimar Düku'nün metresi olan Karoline Jagermann'a âşık oldu, ama kadın ondan hoşlanmadı. Yaşadığı en ciddi ilişki, halihazırda bir oğlu olan genç aktris Caroline Richter'leydi. Ama Schopenhauer'in onunla evlenmeye zaten hiç niyeti yoktu. Yazılarında, evliliğin gençken yapılan bir sözleşme ve yaşlıyken ödenen bir borç olduğunu küçümseyerek ifade ediyordu. Tüm hakiki filozofların bekâr olduğunu –Descartes, Leibniz, Malebranche, Spinoza ve Kant– düşünüyordu.

Russell'ın söylediği gibi pis bir mizacı varmış gibi görünüyor. Hayatının büyük bir kısmını, özellikle de aile işini (ona göre) idare edemedikleri için, annesi ve kız kardeşiyle soğuk ve ketum bir sessizlik içinde geçirdi. Her şeye rağmen, talihsiz bir şekilde kendine hâkim olamadığı düşünüldüğünde, bu durum onun felsefesinin merkezî hakikatini, bizi yönlendiren irrasyonel "irade"yi yansıtıyor gibi görünüyor.

Bugün "bencil gen"in sürekli olarak Richard Dawkins gibi uzmanlar ve bilim insanları tarafından öne sürülmesinde, Nietzsche'nin putkıran salvolarında özellikle öne çıkan "güç istenci"nde ve hatta dünyayı yaratan (Schopenhauer'in kitabının başlığındaki gibi) "irade" kavramının varoluşçuluğun süs

bahçelerine yerleştirilmesi ve nakledilmesinde onun katkısı hiç de az değildir.

Ancak bu, onun katkısının takdir edildiği anlamına gelmez. Tam tersine. Onun bu görüşlerdeki kaynak olma rolü unutuldu. Aslında tam da olması gerektiği gibi. Tıpkı *İrade ve Temsil olarak Dünya*'da ortaya koyduğu üzere:

> Yeryüzü günden geceye döner; birey ölür; ama güneş ezeli ebedi öğlede aralıksız yanmaya devam eder. Hayat kesinlikle bu yaşama isteğidir; hayatın formu sonsuz şimdidir; bireylerin, ideaların şu fenomenlerinin yani, kısacık düşler gibi zaman içinde nasıl geçip gittikleri hiç önemli değildir.

Yedinci Bölüm

Romantikler

21
Søren Kierkegaard'ın Baştan Çıkarıcılığı
(1813–1855)

Søren Aabye Kierkegaard, 5 Mayıs 1813'te Danimarka'nın Kopenhag şehrinde doğdu. Tuhaf ve çok katmanlı eserlerinden birinin, *Korku ve Titreme*'nin bir parçası olan "genç estetikçiden gelen mektup"ta şöyle diyor:

> Parmağımı varoluşa sokarım –hiçbir şey kokmaz. Neredeyim? Dünya denen bu şey nedir? Beni bu şeyin içine sokan kim ve kim şimdi beni burada bırakan? Ben kimim? Dünyaya nasıl geldim? *Neden bana danışılmadı?*

FELSEFİ MASAL

Bu iyi ve aynı zamanda "varoluşçuluğun babası" olarak sahip olduğu üne katkıda bulunan bir sorudur. Ancak kendisine danışılsın ya da danışılmasın, Søren varlıklı ama soğuk, sert bir Protestan evde doğdu, orada büyüdü. Babası Michael Kierkegaard, yemek masasında İsa ve şehitlerin çektiği ıstırapları düşünerek asık bir suratla oturmayı severdi ve aile hayatı İbrahim'in hikâyesi de dahil olmak üzere, *Kutsal Kitap*'tan "itaat" dersleriyle doluydu. Hıristiyanlar, İbrahim'in, Tanrı'dan sadece birkaç dilsiz hayvanı değil, tek oğlunu da kurban etme emri alan ve son dakikaya kadar kutsal bir işaret gelmeseydi az daha bunu yapacak olan, adanmış bir baba olduğunu bileceklerdir. Bunun, Kierkegaard'ların ev rutinine ne kadar uyduğu belli değil, ama kulağa biraz uğursuz geliyor...

Fakat diğer taraftan, Kierkegaardlar, diğer şeylerin yanı sıra cinsel zevkin de günah olduğuna ve erkeklere evlenecekleri eşlerin kurayla tahsis edilmesi gerektiğine inanan, Almanya merkezli, resmen iç karartıcı Moravia Kilisesi'ne üyeydiler.

Şimdi çok dindar olmasına rağmen Kierkegaard'ın babasının bir zamanlar, genç bir çobanken Jutland'ın yağmuru hiç dinmeyen tepelerinde, yağışlı bir günde Tanrı'yı lanetledikten sonra suçluluk duymaya başladığı söyleniyordu. Babanın dinî bağlılığı yıldan yıla arttı ve "lanet" olarak algıladığı şeye karşı imanla savaşmaya çalıştı. Bu hatasından dolayı Tanrı'nın onu cezalandırdığına inanıyordu. Özellikle, bütün çocuklarının kendisinden önce öleceğine ve şüphesiz hiçbirinin 34 yaşına, yani İsa'nın öldüğü varsayılan yaşa ulaşamayacağını düşünüyordu. Søren, hem hayranlık hem korkuyla, babasının, korkunç bir şekilde aklını ölümle bozduğunu ve aynı zamanda bu "deliliği"nin aileye de bulaştığını hissettiğini yazıyor. Platon'un, filozoflar en iyi düşüncelerini ancak 35 yaşında üretmeye başlayabilir, iddiası da göz önüne alındığında bu erken ölüm kehaneti genç Kierkegaardlar üzerinde muazzam bir karanlık doğuruyordu.

Gelgelelim yıllar içinde bu korkunç kehanetin gerçekleştiği görülüyor. Filozofla aynı adı taşıyan ilk Søren Kierkegaard bahçede oyun oynarken geçirdiği bir kazayla öldüğünde henüz 12 yaşındaydı, ardından kız kardeşi Maren bilinmeyen bir hastalık nedeniyle 25 yaşında öldü. Kısa bir süre sonra, diğer iki kız kardeşi, Nicoline ve Petrea da doğum yaparken 33 yaşlarında hayatlarını kaybettiler. Diğer bir oğul olan Niels, Amerika'ya kaçtı ama orada 24 yaşında öldü. Ağabeyi Peter hayatta kalmasına karşın karısı Elise'i kaybetti. Aslında, Peter dışında sadece yaşlı Søren 35. doğum gününü görecek kadar yaşayarak kehaneti yenmeyi başardı.

Bazı yorumcular, böylesine ağır bir cezanın nedeni olarak Tanrı ya ettiği bir anlık küfrü gören Michael Kierkegaard'ın bundan nasıl bu kadar emin olduğunu merak etmişlerdir. Kuşkusuz, bu kadar genç canın bedeli bir "gençlik küfrü"nden daha kötü bir günah olsa gerekmez mi? Cezanın nedeni küfür değil de, bir kadınla başka bir şeyden ziyade para için evlenmek, hemen iki yıl sonra aceleyle onu mezarına göndermek ve sonra da hizmetçiden

gayri meşru bir bebek yapmak olmasın sakın? Bu tür spekülasyonların, her şeyden önce dindar bir Lutherci olan ve öz-disiplini her şeyden üstün gören Kierkegaard'ın babasıyla elbette bir ilgisi olamazdı. Ya da araştırmacılar bize böyle söylüyorlar.

Öte yandan, Michael Kierkegaard'ın ilk karısı olan Kirstine evlendiklerinde halihazırda 36 yaşında ve zengindi gerçekten de ve belli ki çocuğu olmuyordu. Evlendikten sadece iki yıl sonra zaatürreden öldü. Mezar taşında, kısa ve öz, sadece orada gömülü olduğunu belirten bir not vardır "kocasının onun hatırasına adadığı bu taşın altında." Kierkegaard'ın ikinci eşi, hani şu ailenin hizmetçisiyken hamile kalan Ane'ye yaptığı ithafsa çok daha coşkuludur. Bunda, "Rabbin yurduna gitti"ğini, ama "hayatta kalan çocukları ve arkadaşları, özellikle de yaşlı kocası tarafından sevilip özleneceği" yazar. Buradan, ya genç, ikinci karısının Michael Kierkegaard'ın gözdesi olduğu ya da onun yıllar boyunca bir şekilde olgunlaştığı anlaşılıyor.

Ama Ane, Michael'a daha uygundu. Hem Michael hem de oğulları esasen, kadınları çocuk doğurmak gibi özel sorunlulukları olan evin hizmetçileri olarak görüyorlardı, gerçekten de Søren'in kız kardeşlerinin görevleri erkek kardeşlerine hizmet etmeyi de içeriyordu. Kızlara yapılan muamele o günün koşullarında bile aşırıydı ve aile dostu olan Meclis Üyesi Boeson'un bu duruma itiraz etmesine neden oluyordu.

Ancak bu sıkıcı ev düzeni, Søren'in kafasını pek meşgul etmiş gibi görünmüyor. Kierkegaard kitaplarında babasıyla ilgili uzun tartışmalar sunarken, annesi veya kız kardeşlerinden hiç bahsetmez. Yoksa, tıpkı babası gibi kafası doğrudan Tanrı'yla mı meşguldü?

Bu dönem, bugünlerde saflıkla Danimarka'nın "Altın Çağı" olarak anılan dönemdi. 1790'larda Kopenhag iki kez yangınla harap oldu, 1801 yılında ülke tüm donanmasını yitirdi, 1807'de İngilizler tarafından denizden bombardımana tutuldu ve 1813'te ulusal darphane iflas etti.

Ama en azından sanat büyük bir "parlak dönem" geçiriyordu ve şüphesiz Danimarka için bilimde, sanatta ve edebiyatta verimli bir çağın başlangıcıydı. Buna rağmen ya da belki de bundan dolayı Danimarka bir toplumsal çatışma döneminden geçiyordu. Feodal

toplumun, malikânelerindeki lordlara ve tarlalarda çalışan köylülere dayanan katiyeti, zengin tüccarların ve usta zanaatkârların sosyal hiyerarşilere meydan okuduğu çok daha karmaşık bir şeye yol açıyordu. Michael Kierkegaard tam da böyle bir durumun içindeydi. Ailenin en küçüğü olarak, herhangi bir miras edinme şansı olmaksızın, Kopenhag'daki amcasının yanında çırak olmak için yoksullaşmış kırsal Jutland'ı terk etmek zorunda kaldı. Ama, orada ilk önce küçük bir servet ve onunla birlikte de yeni bir toplumsal mevki yaratmayı başardı.

Buna karşın, hem Michael hem de oğlu Søren toplumsal değişimlere karşı son derece eleştirel olmuş ve önemli değerlerin, önemli vecibelerin önemsizleştirildiğini veya kaybolduğunu düşünmüşlerdi. Søren, "Yeni Danimarka"nın yüzeyselliğini Kopenhag'da kurulan bir eğlence parkı sayesinde anladı. Burada, dikiz şovları, balmumu müzesi, diyoramalar gibi görsel numaralar, havai fişek gösterileri ve hatta hafifmeşrep, yüzeysel ve din dışı bir yaşam tarzı sunan zevk bahçeleri vardı.

Genç bir delikanlıyken bile Søren Kierkegaard oldukça ciddiydi. Kopenhag'ın seçkin gramer okulunda, Erdemli Yurttaş Mektebinde veya *Borgerdydskolen*'de, sınıf arkadaşlarıyla tartışırken, argümanlarındaki tutarsızlıkları ortaya çıkarıp onları köşeye sıkıştırmayı sevdiği için lakabı "Çatal"dı.

Sonraları Kierkegaard'ın ilgisi sadece tartışmaları kazanmaktan öteye geçti; artık yazın dünyasında bir rol oynamak ve özellikle de Kopenhag'ın en ünlü isimlerinden biri olan J.L. Heiberg'in yazın çevresine girmekle ilgileniyordu. Bay Heiberg aynı zamanda filozoftu ve Hegel felsefesini Danimarka'ya tanıtan kişiydi. Bu yetmezmiş gibi, Heiberg zamanının en ünlü Danimarkalı oyun yazarıydı, Kraliyet Tiyatrosu nun yöneticiliğini yapıyordu, ünlü ve güzel bir aktrisle evliydi ve Kopenhag'daki *bu* en zarif edebiyat salonuna ev sahipliği yapıyordu. Kierkegaard onu nasıl da kıskanıyordu! Tüm çabalarının nedeni bu büyülü çevreye davet edilmeye ihtiyaç duyuyor olmasıydı.

Ya da neredeyse tüm çabalarının. Bu zaman zarfında Kierkegaard, onunla ilk kez tanıştığında henüz 14 yaşında olan Regine Olsen ile nişanlandı. "Evlilik, insan yaşamının sorumluluğunu keşfetmenin en önemli yolculuğudur" diye açıklıyor *Stadier paa*

Livets Vej'de. Regine sonraki yazılarının çoğunun ana teması oldu, ama çok olumlu bir şekilde değil. Kierkegaard'ın, yani pek çok takma adından biri olan Baştan çıkarıcı Johannes'in ifadesiyle, "kendini genç bir kızda şiirselleştirmek bir sanattır; kendini ondan çıkıp da şiirselleştirmek bir şaheserdir." Daha sonra, "*Ya/Ya Da*'daki Baştan Çıkarıcının Günlüğü"nde şöyle yazdı:

> Ergenlik döneminde cinsel arzunun uyanışı, mutluluğumuzu kendimizin dışına çıkarır ve onun tatmin edilmesi özgürlüğün başka biri tarafından kullanılmasına bağlıdır. Cinsel cazibe bizi kuvvetli bir zevkle doldurur, ama aynı zamanda sorumluluğun dehşetiyle de. Kaygı, işte bu cazibe ile korku arasındaki kararsız salınımdır.

Bu yüzden Regine'in gitmesi gerekliydi, ama Søren nişanı attığını söylemek yerine, ilişkiyi bitirmesi umuduyla onu insanların içinde aşağılamaya başladı (Nihayetinde Regine, Søren'in rakiplerinden biriyle evlendi, sonraları bir diplomat olarak başarılı ama oldukça sıkıcı bir kariyere sahip olacak bir okul öğretmeniyle). *Ya/Ya da* özellikle müstehcen boyutları nedeniyle hemen başarılı oldu. Regine ile yaşanan deneyim, yaratıcı bir şekilde sekiz yıl boyunca yirmi kitabın yayımlanmasını tetikledi.

Ama Søren hiçbir zaman bir edebi topluluk kuramadı. J.L. Heiberg'in seçkin çevresine tam anlamıyla kabul edilmediği için yaşadığı hayal kırıklığı onu daha az zarif bazı çevrelere götürdü. Genelevleri ziyaret ediyor ve halihazırda masallarıyla ünlü bir yazar olan, oldukça utangaç Hans Christian Andersen'in de dahil olduğu ağır içici bir grupla takılıyordu. Søren bu buluşmalarda onunla dalga geçip eğlenmekten hoşlanıyordu, ama aynı zamanda ikisi tuhaf mektuplaşmalar da yürütüyorlardı. Öte yandan Kierkegaard, gittikçe borçlanıyor ve sürekli babası tarafından kurtarılmak zorunda kalıyordu.

Korsan (*Corsaren*) adlı mizah dergisinde kendisini Kopenhag'da amaçsızca gezinip duran ve insanlarla konuşan uçuk bir sima olarak, üstelik gayet ustaca, betimleyen parodisini gördüğünde Kierkegaard artık dibe vurmuştu –işin daha da kötüsü bir de kısa pantolonla tasvir edilmişti! Alaylardan şaşkına dönmüş ve yaralanmış Kierkegaard günlüğüne şöyle yazıyordu: "Dahiler yıldırımlar gibidir –rüzgâra karşı dururlar, insanları dehşete düşürürler ve havayı temizlerler."

"Dahiler yıldırımlar gibidir
–rüzgâra karşı dururlar, insanları dehşete düşürürler ve havayı temizlerler."

Fakat 25 yaşındayken, birdenbire gelen ve "tarif edilemez bir sevinç" olarak tanımladığı şeyi deneyimledi ve kendine çekidüzen vermeye karar verdi Kierkegaard. İçkiciliği bıraktı, babasıyla arasını düzeltti ve Hans Christian Andersen'in romanının eleştirel bir incelemesi olan "Hâlâ Yaşayan Birinin Belgelerinden" adlı ilk makalesini yayımladı.

Ancak Kierkegaard asıl yeni kavrayışını *Ya/Ya da*'da ortaya koyar; yaptığımız özsel seçim saflık ve erdemin taleplerine fedakârca dalma ile duyusal/tensel arzuların esiri olma arasında yapılır –ki o, erdemi esasen Hıristiyanlığa adanmışlık olarak görür. Ayrıca sözü edilen seçim rasyonel olarak yapılamaz; doğası bakımından "varoluşsal"dır. Bu ne anlama geliyor? Şöyle ki, varoluşçular bu tür kararların bireyleri tanımlayıp yarattığını söylüyorlar; bu kararları alan kişi, kadın ya da erkek henüz seçim yapmadan önce var olmuş değillerdir. Böylece, onlar başkalarının rasyonel yargısının ötesindedirler. Søren bu yaklaşımı Regine'e uyguladı, bu genç kadını nişanı atması için "kışkırtmak" amacıyla, görenlerin dikkatlice hazırlanmış bir dizi "herkesin içinde aşağılama" olarak algıladığı şeyi yarattı. Ama, Søren'e göre o bu esnada bir sonraki Kierkegaard'ı yaratıyordu.

Etiği askıya almaya karar verdiğimiz zaman, onun bencilce ifadesiyle, bu tür eylemler artık zorunlu olarak toplumsal meşrulaştırmanın ötesinde ve kesinlikle "tarif edilemez" olacaktır. Böyle eyleyenler toplumsal erdeme kafa tuttukları ve deliliğin sınırında gezindikleri için (kitaplarından birinin adı olan) "korku ve titreme"den bitkin düşmüş olacaklar.

Dolaylı İletişim

Kierkegaard'ın yazılarının ayırt edici özelliklerinden biri de mizahtır. *Felsefi Fragmanlara Âlimane Olmayan En Son Zeyl* (*Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift til de philosophiske Smuler*), 600 sayfadan fazla olan şu küçük *Felsefi Fragmanlar*'a (*philosophiske Smuler*) ek olarak yazılmış, elli sayfanın altında bir bölümdür. İkisi de Johannes Climacus takma adıyla yazılmıştır ki bu Kierkegaard'ın "dolaylı iletişim" dediği yöntemin özelliğidir.

Kierkegaard'a göre, doğrudan iletişim, Tanrı'ya, yazara ve okurlara karşı bir "sahtekârlıktır", çünkü bu yol öznelliğin önemini tam olarak ifade etmeyen ve yalnızca nesnel düşünceyle ilgili olan bir yoldur. Dolaylı iletişim ise, okurların kendi düşüncelerini edinmelerini ve fikirlerle kişisel bir ilişki biçimi kurmalarını sağlar. Diğer taraftan, nesnel olmak insanları ilgi alanlarına dair tutkularını kullanmaktan mahrum bırakır. Hıristiyanlığın değeri kendisine özellikle tutku ve esasen öznellik olan maneviyatla yaklaşıldığında anlaşılabilir. Buna kıyasla Hegel'in hakikati, yani onun şu "kesintisiz dünya tarihi süreci" soğuk ve merhametsizdir.

Dolayısıyla o, metinlerinde "otoriter" bir bakış açısı olmadığını aksine burada okuru metinlerin anlamı hakkında kendi bireysel yargılarına varmaya zorladığını açıkça kesinleştirmek için metinlerini önsözler, girişler, ön araştırmalar, ara fasıllar, zeyiller, okura mektuplar, takma adlı editörlerin yaptığı sahte kısımlar, bölümler, alt bölümler derlemeleri gibi parçalara ayırır (Dikkatli okur, bu kitaptaki Kierkegaard bölümünün de, Søren'e selam çakarak, fragman şeklinde ve tamamlanmamış olduğunu görecektir. Bu yaklaşım berbat bir üslûba yol verir ve bağlantıları çözmesi gereken okuru usandırır, ancak yazar için harika bir kestirme yoldur).

Ayrıca Søren kitaplarını mirasını harcayarak bizzat kendisi yayımlandığı için onları istediği şekilde yazabiliyordu –öte yandan sadık hizmetkârı Anders'la birlikte altı odalı, konforlu ve geniş bir dairede yaşayabilmek için hâlâ yeterli parası vardı.

Uvidenskabelig Efterskrift'te, Kierkegaard gerçek varoluşu, "vahşi bir aygıra binmek" şeklinde tanımlarken, ona göre "sözde varoluş"sa bir saman arabasında uykuya dalmak gibidir. Besbelli bundan esinlenmiş olacak ki, Søren tipik bir çalışma gününde sabahları biraz "tefekkür" ediyor ve ardından öğlene kadar yazıyordu. Öğleden sonra, uzun bir yürüyüşe çıkmayı ve akşam geç saatlerde eve dönmeden önce yolda ilgi çekici bulduğu biriyle sohbet etmek için durmayı severdi. Sonrasında da gecenin çoğunu yazmak için ayakta geçirirdi (Herhalde "aygır" kısmı bu...).

Kopenhag yürüyüşleri ve sürekli kitap yayımlamasıyla birlikte, o zamanlar popüler olan Hegelci felsefenin ve Devlet Kilisesi nin eleştirmeni olarak görülen kamusal bir sima haline geldi nihayet.

Ama sonra Kierkegaard'ın bu iki düşmanı, onun üniversite günlerinden eski bir rakibi ve Hegelci felsefenin önde gelen savunucusu olan Hans Martensen aynı zamanda Danimarka Kilisesi'nin de önderliğini üstlendiğinde birleşmiş oldu. Kierkegaard öfkeliydi. Yeni piskoposun Hıristiyanlık usülüne tam teşekküllü bir saldırı başlattı ve bu defa kendi görüşünü sunarken, anlambilimsel yararları hakkındaki felsefi teorilerine rağmen, takma adların arkasına saklanmadı. Bu eser ve *Øieblikket* adlı satirik kitapçıklar dizisi gibi sonraki eserleri oldukça popülerdi ve iyi sattı –fakat bu durum, basım faturaları kazanç makbuzlarından daha hızlı kabardığı için baskıların daha fazla paraya mal olacakları anlamına geliyordu. Kierkegaard, artık son rahatsızlığı olacak hastalık yüzünden sokakta yığılıp kaldığında, mirasından kalan son miktarı da çekmek için gittiği bankadan eve dönüş yolundaydı aslında.

Papaz sınıfına karşı olan ilkelerine sadık kalarak, ölüm döşeğindeyken cenaze töreni yapılmasını reddetti Kierkegaard ve dahası, cenazesi orada bir papazın bulunmasına itiraz eden protestocu grup tarafından kesintiye uğradı –anılan papazın bizzat kardeşi olmasına rağmen. Şehir, bilerek onun geçişini görmezlikten geldi ve ölümünden yıllar sonra bile Kopenhag'ın

çocuklarına, bu ada yapışıp kalmış korkunç şöhret yüzünden Søren adı konmasına izin verilmedi.

Kierkegaard'ın çalışmaları büyük ölçüde göz ardı edildi ya da unutuldu. Bu durum 20. yüzyıla kadar, tam olarak onun bireyciliğine ve anti-rasyonalizmine hayran olan, bu anlayışı benimseyen -ama dine verdiği önceliği tamamen göz ardı eden- Fransız varoluşçuları fikirlerinden etkilenmeye başlayıncaya dek sürdü. Søren Kierkegaard, bu ironiyi takdir ederdi.

22
Mill'in Şairane Dönüşümü
(1806-1873)

J.S. Mill *Faydacılık* teorisini öne süren ve geliştiren filozof olarak genellikle 19. yüzyıl İngiliz filozofları içerisinde "en seçkini" olarak nitelendirilir. *Mantık Sistemi* (*System of Logic*, iki cilt, 1843), *Politik Ekonominin İlkeleri* (*Principles of Political Economy*, 1848), *Özgürlük Üstüne* (*On Liberty*, 1859) ve elbette *Faydacılık*'ın (*Utilitarianism*, 1861) en önemli çalışmaları olduğu konusunda genellikle ittifak edilir. Fakat yaşamının erken yıllarında, başına neredeyse korkunç bir şey geliyordu. *Oxford Companion* yazarı Karl Britton, ihtiyatlı bir açıklama yapıyor.

> [Nazikçe öksürür]: Mill yirmi yaşındayken yaşadığı "ruhsal kriz"den ve bunu takip eden uzun süreli depresyondan muzdarip olduğu dönemde Wordsworth'un şiirlerinde teselli buluyordu. Toparlanma sürecinde babasının ve onun çevresinin entelektüel, ahlaki görüşlerine bir süredir isyan ediyor, ayrıca Coleridge, Carlyle ve John Sterling'in etkisi altına giriyordu. 1831'de Harriet Taylor ile tanıştı ve Harriet'in kocası tarafından ancak zamanla hoşgörülse de çoğu arkadaşları tarafından hoşgörülmeyen tutkulu bir bağ kurdular. Öyle görülüyor ki Bayan Taylor'un etkisi Mill'in Coleridgeci eğilimden kurtulmasına yardım ediyordu.

Gayet güzel. Fakat nasıl oldu da Mill ilk başta kendini büyük bir mezbelenin içinde buldu? Bu yol, görünen o ki, kısa bir yoldu.

FELSEFİ MASAL

John Stuart Mill Londra'da doğdu ve kendisi de bir filozof olan, aktif bir şekilde Faydacı teoriyi savunan (biraz Faydacı Vaiz gibi olduğu söylenebilir) babası James tarafından evde eğitildi. Çocukluk çağı 3 yaşında Yunanca, 8 yaşında Latince ve 12 yaşında mantık öğrenimiyle geçmişti -kusursuz felsefi eğitimi, zayıf insan zihninden güçlü bir "akıl yürütme makinası" yaratmanın en iyi yoluydu.

Bu planı babasıyla birlikte muhteşem bir bilimsel rasyonalist ve faydacı olan, seküler vaftiz babası Bay Bentham yapmıştı. Bentham, herkesin sürekli izlenmesi sayesinde belirsizlik, bulanıklık ve düzensizliğin bertaraf edildiği -Panoptikon- hapishane tasarımıyla meşhurdu.

Mill on sekiz yaşına geldiğinde, Doğu Hindistan Şirketi'nde babasının yanında çalışmaya başlamaya hazırdı, sonunda müfettiş olana kadar da yükselecekti. "Ruhsal Kriz" işe başlamasından sadece dört yıl sonra vuku buldu. Ne yazık ki Mill, 22 yaşında Wordsworth'ün şiirleriyle tanıştı ve tamamen farklı türde bir düşünür olmaya karar verdi -mantıksal bir makineden daha çok felsefi bir ruh.[1]

> Şiirin konusu duygulara göre itiraf edercesine yaşamaktır, tam da bu noktada şiir Wordsworth'ün "mantıksal karşıtı" olarak kabul ettiği şeyden, yani... olgunun veya bilimin konusu olmaktan yeterince farklılaşmıştır. Biri kendini inandırmaya adamıştır, diğeri duygulandırmaya. Biri işini inandırarak ya da ikna ederek yaparken, diğeri duygulandırarak yapar. Biri anlayış yetisine önermeler sunarak hareket eder, diğeriyse duyarlılıklara ilginç temaşa nesneleri sunmakla ilgilenir ("What is Poetry?", *Thoughts on Poetry and its Varieties* [1833]).

Mill şiirle, kız kardeşinin Lake District'teki, İngiltere'nin en güzel dağlarını gören güzel evinde tanıştı. Wordsworth, bu huzurlu bahçede coşkuyla şöyle diyebilecektir:

> Tüm yazılar içinde en felsefi olanı şiirdir... onun nesnesi hakikattir, bu hakikat bireysel ve yerel değil, genel ve etkindir; dışsal tanıklıklara

1. Kallavi Dipnot: Heidegger de şiire yönelmişti, ama Hölderlin üzerine yazdığı bir denemede dediği gibi (şiir, dünya aracılığıyla Varlığın kurulmasıdır) şiirle felsefe arasında bir karşıtlık görmüyordu; şair filozoflarla aynı role ve aynı yetkiye sahiptir.

dayanmaz, aksine tutku aracılığıyla kalbe can veren odur; bu hakikat öyle bir hakikattir ki şiirin bizzat kendi tanıklığıdır ve başvurduğu mahkemeye yeterlilik ve kendine güveni verendir.

Ya da sonra Mill'in yazdığı gibi, aşağı yukarı böyle demişti. Mill'in deyişiyle, Coleridge'in şiirleri onu toplumun organik doğasını tanımlamaya yönelik atomcu bir felsefeye götürürken, Wordsworth'ün hümanizmi ruhuna "ilaç" gibi gelmişti.

Ustası, büyük Faydacı Bentham'a gelince: "Onun düşüncesine göre kelimeler, kesin mantıksal hakikat dışında bir şey söylemek için kullanıldıklarında uygun görevlerinden saptırılmışlardır." Mill, bilhassa ürpertiyle hatırlatır Bentham'ın sözlerini; "alınan hazzın niceliği eşit olduğunda, tekerleme de şiir kadar iyidir." Ayrıca Mill, Bentham'ın daha karakteristik olduğunu düşündüğü bir diğer vecizesine işaret eder, "şiir tamamen saptırmadır." Böyle bir şey söylemek, diye yazar Mill genellikle gözden kaçırılan ve şiiri ele alan bir denemesinde, tam da "Bay Carlyle'ın çarpıcı ifadesiyle 'sınırlı insanın tamlığı' dediği" şeyin bir örneği gibi görünüyor.

Wordsworth'ün hümanizmi ruhuna "ilaç" gibi gelmişti.

İşte hiç kimsenin olmadığı kadar belirsiz menzilinin dar sınırlarında mutlu bir filozof; insanın şu sefil anlayış yetisinin temel yasasından kurtulmakla ve bu sayede zamanla tek bir şeyi; bu kusurluluğa asla geri

dönemeyeceğini ve ona ağır başlı bir yasak biçmekten başka bir şey yapamayacağını görmekle gururlanan bir filozof. Bentham gerçekten de, kesin olarak doğru olamama niteliğini yalnızca şiirdeki önermelerin taşıdığını, uygulamaya geçirildiklerinde taşımaları gereken tüm sınırlamaları ve yeterlilikleri içeremeyeceklerini mi iddia etti? Kendi yavan önermelerinin bu ütopyayı gerçekleştirmekten ne kadar uzak olduğunu gördük: Üstelik bu ütopyaya yaklaşma girişimi sadece şiirle değil hitabetle ve her çeşit popüler yazıyla da bağdaşmayacaktır.

Bununla birlikte adil olmak gerekirse, Bentham'ın erken yazıları açık ve hatta zaman zaman eğlenceliydi de (ya da en azından, sadece cebir ve ölü dillerle beslenen Mill'e öyle geliyordu). Maalesef, bununla birlikte:

Sonraki yıllarında ve daha gelişmiş çalışmalarında Bentham, bu İngilizce dehasına yabancı olan Latince ya da Almanca cümle yapılarına düşüverdi. Açıklık ve okurun rahatı uğruna, yani sıradan insanları memnun etmek için bir cümlede neredeyse tüm hakikati sunmaktan ve bunu bir sonraki cümlede düzeltmekten kendini alamıyordu. Yapmayı amaçladığı nitelendirici açıklamaların tamamını parantez içine alarak cümlenin tam ortasına yerleştirmekte ısrar ediyordu.

Mill devamında, kendisine pahalıya mal olan klasik eğitimini kullanarak, özel hocasını şiire yönelik itirazında *reductio ad absurdum*la suçlar:

Kendisine karşı aynı itirazın yöneltilmeyeceğini düşündüğü bir tarzda yazmaya giriştiğinde elbette bu su katılmamış okunamazlıktan başka bir yere varamazdı; hepsinden öte herhangi bir şairin veya sentimentalist bir soluğun tek yanlı ve kusurlu görüşlerindeki kesinlikten daha fazla kesinliğe ulaşamadı. Şimdi, eğer onun itirazı kabul edilseydi ve onun sınavından geçemeyen tüm yazı üslupları yasaklansaydı edebiyat ve felsefe hangi mevkide olurdu, bunların çoğunluğu etkileyebilme şansı ne olurdu, varın siz düşünün!

Benthamın arkadaşları doğal olarak endişelendiler. Öyle görünüyor ki genç Mill, "Wordsworth okudu ve bu yüzden kafası karıştı" diye yazdı John Bowring, "ve o zamandan beri tuhaf bir kafa karışıklığı içinde."

Tedavi

Şiir hakkındaki tartışma meselenin karanlık taraflarından yalnızca biriydi. Asıl mesele Batı felsefesinin yüreğine kadar uzanıyordu; "çizgisel, eril" düşünme tarzıyla, soğuk ve duygusuz mantığıyla, dar ve seçkinci meşguliyetleriyle şu Batı felsefesinin... Mill, içinde çoklu etkenlerin ve karmaşık neden-sonuç kalıplarının –ki bazıları doğası gereği öngürülemezdir– yer aldığı gerçek dünyanın karmaşıklığını tercih ederek sahip oldukları Eukleidesçi yapay kesinlikleriyle birlikte şu felsefi tümdengelim savlarını terk etti. Hatta Mill kendini filozof olarak tanımlamayı reddediyor, "sosyal bilimci" olmayı tercih ediyordu. En önemli görevinin, insan zihninin psikolojik karakterini soruşturmak, ya da *Mantık Sistemi*'nde (4. Kitap, "Ahlak Bilimlerinin Mantığı Üzerine") ortaya koyduğu gibi "insanlara ya da yaşa ait karakter tiplerini belirleyen nedenlerin teorisi'ni geliştirmek olduğuna karar verdi. *Mantık Sistemi*, "sözsel" ve "gerçek" önermeler arasında, ayrıca görünürde doğru olan neticeler (çıkarımlar) ile gerçekten doğru olanlar arasında daha ince (ve daha kullanışlı) bir ayrım yapabilmek için Kant'ın *a priori* ve a *posteriori* bilgi, analitik ve sentetik önermeler (Kant'ın sevdiği deyişle) hakkındaki incelemesinden yola çıkar. Mill'in ifade ettiği gibi, eğer mantıkta hiçbir "gerçek" çıkarım yoksa, mantık hiçbir şey söylemiyordur. Ama (Mill'in görüşüyle) yeni bilgi üreten matematik gibi mantığın da böyle bir yapıda oluşu aynı nedenden dolayıdır: O, olduğundan farklı olması da mümkün olan bir zemine dayanır. Matematiksel ve mantıksal doğruları böylesine kesin ve karşı konulamaz gösteren bizdeki psikolojik bünyedir.

Fakat her ne kadar Mill'in faydacılığı temelde farklı olsa da, Bentham'ın doğal halefi olarak kutsanması da düşünülürse, genellikle ikisinin yaklaşımları iç içe geçmiştir. Mill, babası gibi bu akidenin başka bir vaizi olmak bir yana, 1838'deki özel bir denemede Bentham'ı tam da bir sapkına yaraşırcasına kınadı; öyle ki Bentham'ın açıklık takıntısını onu, açık olmayan bir şeyin var da olmadığı şeklindeki hatalı çıkarıma ve "insan türünün analiz edilemez tüm deneyimleri" gibi müphem genellemelere sürüklemişti. Ne de olsa Benthamcıların, Mill'in, aslında politik olarak tamamen muhafazakâr olan ve onun radikal sosyalizmine karşı

olduğu kadar yeni iktisat teorilerinin de insanlık dışı olduğunu ima eden Coleridge ekolünün, bu yeni romantik şairler hareketinin etkisi altına girdiğini söylemeye hakları yoktu.

Zira Mill felsefi açıdan sahte *a priori* akıl yürütmeye nasıl karşıysa, bu ekolün "sezgileri" kanıta tercih etme tutumuna da karşıydı. Kanıta açık olmamak, diye yazdı, "mevcut düzen"ı ve onun "yanlış öğretileriyle kokuşmuş kurumları"nı desteklemek demektir. Burada Bentham'ın karmaşıklıkları önce öğelere ayırmak ve öğeleri tek tek incelemek şeklindeki yaklaşımını kabul eder Mill. Dolayısıyla toplum aslında bir bireyler dizisi olarak görüldüğünde anlaşılabilir, ancak öte yandan bireylerin de anlaşılması gerekir –her biri bir dizi *duygu*dan oluşan bir şey olarak ele alınmak suretiyle.

Mill, "şairane dönüşümü"nün bir sonucu olarak, insan doğasına ve sosyal bilimlere bakışını değiştirdi. Bu onun hayatında şanslı bir şekilde çabucak üstesinden geldiği anormal bir dönem değildi. Yaşadığı dönüşüm, onu şekillendiren bir dönüşümdü.

23
Henry Thoreau ve Kulübede Yaşam
(1817–1862)

Düzensiz bir dünyada küçük aklıselim ve rasyonellik vahalarını temsil ettiklerine inandığımız filozofların çoğunun, daha yakından bakınca, oldukça tuhaf olmakla kalmayıp ayrıca aleni irrasyonel de oldukları ortaya çıkıyor. Gölet kıyısında bir kulübede kurşun kalem yaparak kıt kanaat geçinen bir anarşist, David Henry Thoreau, diğer yandan henüz ilk bakışta bile oldukça tuhaf görünmektedir. Hangi dereceye kadar filozof olarak görülebileceği meselesi hâlâ tartışma konusudur.

Thoreau 7 Ocak 1857 tarihinde günlüğüne, kendisi hakkında şunları yazıyor:

> Sokaklarda ve toplumun içinde neredeyse her daim değersiz ve dağılmış bir durumdayım, hayatım tarif edilemez şekilde anlamsız. Ne altın ne de saygınlık bunu telafi edebilir –Vali veya Kongre üyesiyle yenilen yemek bile! Yalnız uzak ormanlarda ya da kırlarda, kendi kendine filizlenmiş topraklarda ya da tavşan izlerinin olduğu çayırlarda, hatta en kasvetli ve en neşesiz günde bile, bir köylünün hanını düşündüğü gibi ben de kendime geliyorum, bir kez daha kendimi görkemlice bağlı hissediyorum, işte bu soğuk, bu yalnızlık, benim dostlarım.

Sanırım benim için bunun değeri, başkalarının kilisede ve ibadette edindiği şeylere eşdeğer. Evimi özlediğimde geldiğim yer bu ıssız ormanım. Böylelikle gereksiz olanlardan kurtuluyor ve şeyleri oldukları gibi görüyorum, büyük ve güzel... Keşke... her gün böyle ayık olsam.

FELSEFİ MASAL

Bu açıklama, yazar olmak için daha kabul görmüş meslekleri bırakan, *Treasure Island* ve *Kidnapped* gibi heyecan verici hikâyelerin yazarı Robert Louis Stevenson'u etkilemedi. Stevenson, uzak bir gümüş madeninde güzel bir yerli kadınla evlenmek ve egzotik Samoa'da bir dağda yaşamak için çocukluğundan kalan hastalığının üstesinden geldi. Stevenson oralardan, Thoreau'nun, kulübesinde saklandığını ve "belli bir erdemli vurdumduymazlık"la dolu olduğunu yazdı, şunları ekleyerek:

> Atılganlık ve özgürlükle hareket edilmeyen, dünyayla canlandırıcı bir temastan korkulan bir yaşamda, zayıfça ve neredeyse adice bir eğilim vardır. Thoreau'nun sinsice, sessiz sedasız dolaştığı bir dünyadır bu. O, dostları arasındayken göstereceği bir erdem aramadı, aksine erdemi kendisi için istiflemek adına bir köşeye sıvıştı.

Gerçekten de, Thoreau'nun alternatif yaşam tarzından pek etkilenen yoktu. Öyleyse niçin hem yaşarken ve hem de yıllar sonra, Thoreau'nun aşağı yukarı, toplum ve ilerlemeye düşman, huysuz bir taşralı gibi bir şey olduğu düşünülüyordu. Çeşitli mücadelelere yaptığı katkılar –köleliğin kaldırılması, Amerikan Yerlilerinin refahı ve Amerika'nın vahşi yaşamının korunması– sadece onu daha az makbul yapmıştı. Ama diğer taraftan, filozoflar çağdaşlarının görüşleriyle ölçülmemelidir. Aksine, filozoflar hakkında zaman ve tarih karar vermelidir. Öyleyse, işte "Henry Thoreau" başlığı altındaki tarihî kayıtlar.

Thoreau, Kuzey Amerika'nın doğu kıyılarının ekolojik bakımdan ılıman sayılan bir orman bölgesindeki Concord, Massachusetts'te doğdu. Onun zamanında Concord, yazarların ve edebiyatın merkezi sayılırdı. Gerçekte adı David Henry Thoreau'du, ama her zaman Henry olarak biliniyordu. Şimdilerde evi bir tür müze haline getirildi, ama gerçek yerinden birkaç yüz metre uzağa taşındı, bu (Theseus'un Gemisi gibi) küçük bir felsefi problem sunuyor: Thoreau'nun gerçekten doğduğu yer burası mı? Eğer değilse, o halde o İKİ yerde birden mi doğdu?

Bazı insanlar ona "doğa yazınının saray şairi" diyor, diğerleriyse onu "ekolojik vicdanımızın peygamberi" olarak selamlıyor. Akranı yazarlardan biri olan Nathaniel Hawthorne, onun için "günah gibi

çirkin" diyor ve şöyle devam ediyor: "Uzun burunlu, tuhaf ağızlı ve kibar tavırlarına rağmen, böyle bir dış görünüşe uygun olarak kaba ve köylü. Ancak onun çirkinliği dürüst ve kabul edilebilir bir tarzda ve ona güzellikten daha çok yakışıyor."

Çok satan bir roman olan *The House of Seven Gables*'ın (*Anne of Green Gables*'la karıştırılmamalıdır) yazarı Hawthorne, "dünya kendisini ileri taşıyan tüm dürtüleri huzursuz insanlara borçludur. Mutlu bir insan kaçınılmaz olarak kendini eski sınırların içinde tutar" diye ekliyor. Aslında, Hawthorne Thoreau'ya epey hayranlık duyuyordu ve hatta birkaç ay boyunca bir çatı katı odasında keşiş gibi yaşamada ondan ilham aldığını iddia edecek kadar da ileri gitti.

Politik bir radikal olan Thoreau, elbette Harvard'da okudu, ardından tam da geleneksel bir filozof için gerekli olan temelleri (retorik, klasikler, matematik vb) edindikten sonra doğduğu yere döndü. Burada, New England Transendentalizmi denilen bir hareketin önemli bir üyesi olan Ralph Waldo Emerson'ın da dahil olduğu bir yazar grubunun üyesi olacaktır. Bu tarikat-benzeri harekete göre, doğa yoluyla ruhumuzun özüne temas ederiz. Ayrıca Thoreau, Concord Koleji'nde bir öğretmenlik işi de buldu, ancak sopayla çocuklara vurmayı ya da daha yumuşak bir ifadeyle "bedensel ceza verme"yi reddettiği için görevinden alındı. Bunun yerine, kardeşi John ile birlikte, kısa bir süre için, "doğa yürüyüşleri" gibi şeyler öneren alternatif bir okul işletti, ancak John tetanoza yakalanıp kısa bir süre sonra ölünce okul kapandı. Düştüğü bu noktada Thoreau, Emerson'dan gelen editör yardımcılığı, çocuklarının öğretmenliği ve gerçekten de genel olarak elinden gelen her işi yapacağı bir iş teklifini kabul etti. Bahçıvanlıktan bahsetmiyorum bile. Ama asıl işi ailesinin kurşun kalem atölyesindeydi ki bu iş onun ilgili olduğu iki alanı yararlı bir şekilde birleştiriyordu: Yerli odun ve yerli (ya da en azından New Hampshire'dan) taş, grafit.

Daha sonra 1845 yılında, evinden yaklaşık yarım saatlik bir yürüyüşle ulaşılan, sevgiyle ama yanlış bir şekilde "kütük-kulübe" olarak adlandırdığı, orman içinde aslında bir gölet değil de set gölü olan Walden Pond kıyısında küçük bir ahşap kulübeye taşındı. Göletler her şeyden önce küçük olmalarıyla bilinir, oysa

bu göl yerlilerin dediğine göre dipsizdi. En azından Thoreau'nun insan bilgisine küçük bir katkı yaptığını itiraf etmeli -gölün en derin noktasının 30,48 metre olduğunu buldu. Her neyse, asıl daha da önemlisi arazi Emersona aitti. Oraya taşınma gerekçesi özellikle münzevi olması değildi, yer şehre de çok yakındı ve aslında Thoreau sadece el değmemiş vahşi yaşamı değil, aynı zamanda "kısmen ekili kırsal"ı da övüyordu.

> En kısa yoldan git ve evinde dur. Bir insan kendi doğal vadisinde çiçekteki taç yapraklar gibi, kesesindeki meşe palamudu gibidir. İşte *burası* elbet, tüm sevdiğiniz, tüm beklediğiniz, tüm olduğunuz şey. Burası gelin olarak seçtiği, size olabileceği kadar yakın. İşte hayal edebileceğiniz en iyi ve en kötü şey. Bundan fazla ne istersiniz ki? O halde götürün onu oraya! Aptal insanlar hayal ettikleri şeyin başka bir yerde olduğunu hayal ederler (*Günlük*, 1 Kasım 1858).

Gelgelelim vergisini ödemediği için peşinde olan yerel vergi toplayıcısına, bu yer kasabaya da yakın olduğu için rastladığında, yerine henüz yerleşiyordu. Thoreau, ne Meksika-Amerika Savaşı na ne de köleliğe fon sağlamaya vicdanının el vermediğini söyledi -tutuklanmasına ve hapse girmesine neden olan bir açıklama. Bu örneğin, özellikle Gandi (Hindistan'da İngilizlere karşı) ve Martin Luther King (Birleşik Devletler'de ırkçılık ve ayrımcılığa karşı) gibi, vergi vermeyi reddeden başkalarına ilham kaynağı olduğu söyleniyor. Protestonun gücü için talihsiz bir şekilde hapishanede sadece bir gece geçirdikten sonra, teyzesinin araya girip onun birikmiş tüm vergi borçlarını ödemesiyle serbest bırakıldı.[1] Gandi'nin de böyle bir teyzesi olsa, acaba Hindistan'a ne olurdu! Bu yüzden Thoreau bir sivil itaatsizlik görevi üstlenmek yerine, *Sivil Hükümete Direniş* (*Resistance to Civil Government*) makalesini yazmakla yetindi.

Bu yazıda, hapishanede geçirdiği o bir gecede aklına gelen -zihin ve ruh özgürken, bedeni hapsetmenin saçmalığı hakkındaki- düşüncesini ayrıntılarıyla açıklar. *Ona* sahip olamadığı için

1. Kallavi Dipnot: Thoreau bunu günlüğünde şöyle aktarıyor: "Maria teyzem, benden Dr. Chalmers'ın hayatını okumamı istedi, ancak, ben bunun için söz vermedim. Dün, yani Pazar günü tüm dairede onun diğer teyzeme, Jane teyzeme bağırarak dert yanışı duyuldu ki kendisi sağırdır, "düşün! Kurbağaların vraklamasını duymak için yarım saat ayakta dikildi ama Chalmers'ın hayatını okuyamadı."

bedenini hapsetmeye girişen devlete acıyordu. Bedenine karşı kullanabilecekleri üstün bir fiziksel güce sahiplerdi, fakat düşüncelerine meydan okuyacak çok az şeyleri vardı; çünkü ahlaki güç daha yüksek bir yasadan gelir. Bir hükümet "paran ya da canın" dediğinde, eşkıya rolüne bürünür diyor ve ekliyor Thoreau:

> Oylarınızın tümünü kullanın, sadece pusulaları değil, tüm nüfuzunuzu da. Azınlık çoğunluğa uyduğu sürece güçsüzdür; o durumda azınlık bile değildir; ancak tüm ağırlığıyla [sistemi] tıkadığında karşı konulamazdır. Eğer seçenekler tüm adil adamları hapiste tutmak ya da savaş ve kölelikten vazgeçmekse, Devlet hangisini tercih edeceğinde tereddüt etmeyecektir.

Küçük kulübesine dönerken, kardeşi John'a bir hürmet göstergesi olarak, ilk kitabı, *A Week on the Concord and Merrimack Rivers*'ı yazdı. Hiç de şaşırtıcı değil, yayıncılar kitabı yayımlamaya can atmadılar, Emerson'ın da telkiniyle kitabı kendisi yayımladı. Yıllar sonra borç içindeyken, onu cesaretlendirdiği için Emerson'ı suçladı.

İki yıl kulübede mevsimlerin değişimini izledikten sonra, kalem atölyesinde çalışarak borcunu ödemek için göletten ayrıldı. Fakat bu deneyim, övgü dolu orman tasviriyle, insan doğası ve toplum hakkındaki "insan yığını, sessiz ümitsizlik yaşamları doğurur" gibi aşağılayıcı gözlemleri bir araya getirdiği, bir sonraki kitabı olan *Walden Gölü, Ormanda Yaşam* (*Walden, or Life in the Woods*un) ilham kaynağı oldu. *Ormanda Yaşam*, çoğu insanın sade bir hayat yaşamak yerine (ki bu Platon'un da eskiden yaptığı bir feryattır), mal mülk elde etmeye çalışarak zamanlarını boşa harcadıklarını ve hatta Homeros ve Aeschylus okumak yerine modern romanları okumanın da zaman kaybı olduğunu söyleyerek başlar. İşte bu yaklaşım Harvard etkisidir. Neyse ki, hikâye ilerledikçe, Thoreau tüm gizemi ve görkemiyle doğayı Yunan klasiklerinden daha ilginç bulmaya başlar. Bu nedenle, onun *Günlük* kayıtları kitaplarından daha önemlidir. Bunlar, orman ve göl üzerine zengin ayrıntılarla birlikte doğanın zamanla nasıl değiştiğini, uyum sağladığını ve yeniden canlandığını tasvir eden kayıtlardır. Bazıları ona türlerin, mekânların ve iklimin birbirlerini nasıl etkilediğini tanımladığı için ekoloji çalışmala-

rının temellerini atma payesini biçiyor. Şüphesiz Thoreau, Beagle yolculuğu notlarından ilham aldığı Darwin'in takipçisiydi ve "Yaratılışçı"ların ağırlıkta olduğu Birleşik Devletler'de evrim teorisini ilk savunanlardan biri oldu. Tüm bunların yanı sıra kayıtlar başka şeyler de söylüyor.

Thoreau ilk olarak, günün hava durumunu, hangi çiçeklerin açtığını, Walden Göleti'nin ne kadar derin olduğunu dikkatlice kaydederdi.

Her günü, iki aşamalı bir süreçti. Thoreau ilk olarak, günün hava durumunu, hangi çiçeklerin açtığını, Walden Göleti'nin ne kadar derin olduğunu ve gördüğü her hayvanın davranışlarını gözlemleyerek dikkatlice kaydederdi. Bundan sonra, gördüklerinin ruhsal ve estetik önemini belirlemeye ve tanımlamaya çalışırdı. Thoreau, Wordsworth hakkındaki bir hikâyeyi beğeniyle hatırlatır; bir gün bir gezgin gelir ve Wordsworth'ün hizmetkârından efendisinin çalışma odasını göstermesini ister, hizmetkâr odayı gösterirken şöyle söyler: "Burası onun kütüphanesi, ama onun çalışma odası açık havadır." Tıpkı Thoreau gibi.

Daha sonraları biri, Thoreau'nun tüm kayıtlarını saydı ve iki milyon kelimeye ulaştı ki bu da çok fazla gözlem demek. Ancak ne yazık ki, bir ekolojistin gerçekten böylesine fazla kâğıdı, ki grafitten bahsetmiyorum bile, serbestçe harcama konusunda tereddüt etmesi gerekirdi. Ancak bu kayıtlar içinde felsefi kavrayış pırıltıları da vardır. Onun *Günlük*'ü felsefesinin temelidir. Thoreau'nun *Life on the Pond*'un "sonuç"unda belirttiği gibi:

Eğer havada kaleler inşa ettiyseniz,
Eserinizin mutlaka yitip gitmesi gerekmez; tam da olması gerektiği yerdedir.
Şimdi onların altına koyun temelleri.

Öyleyse Thoreau, vurdumduymazca bir köşeye sıvışan biri miydi –yoksa felsefi bir öncü mü? Stevensonın kendisi, gençliğinin büyük bir kısmını elverişsiz sağlığı nedeniyle yatağa mahkûm geçirdi ve bağımsızlığını kazanmak için mücadele etmek zorunda kaldı. Onun çözümü normal bir işten vazgeçerek, egzotik yerlere seyahat etmek ve abartılı romanlar yazmaktı. Tam tersine, Thoreau ise hırıltılı göğsüne ve kalem atölyesinde çalışmasına rağmen neşe doluydu. Çok az seyahat etti, onun yerine, kendisinin de dediği gibi, arka bahçesindeki dünyayı görmeyi tercih etti.

Ancak Stevenson ve Thoreau nun yine de pek çok ortak noktası var; çünkü Thoreau günlük yürüyüşleri için kulübesinden ayrılıyordu. İronik bir şekilde, bu yürüyüşlerden birinin ardından, ormanda şiddetli yağmur nedeniyle devrilmiş ağaçlardan birinin halkalarını saymak için özellikle gece geç saatlerde yapılan bir keşifte, ölümüne neden olacak soğukalgınlığına yakalandığında henüz sadece 44 yaşındaydı. Fakat o zaman, onun için her yürüyüşün, "korkak savaşçılar olsak bile" bir çeşit savaş olduğunu söylüyordu.

Keşif gezilerimiz tur şeklinde, akşam saatlerinde, yola çıktığımız eski fırın tarafına dönüyoruz tekrar. Yürüyüşün yarısında tekrar ayak izlerimizin üzerinden geçiyoruz. En kısa yürüyüşe bile çıkarken, bir ihtimal asla dönmeyiz diye ölümsüz bir macera ruhuyla çıkmalıyız –sadece mumyalanmış kalplerimizi ıssız krallıklarımızın kalıntıları olarak geri göndermeye hazır olarak. Babanızı ve annenizi, kız ve erkek kardeşlerinizi, eşinizi, çocuğunuzu ve arkadaşlarınızı bırakmaya ve onları bir daha asla görmemeye hazırsanız –borçlarınızı ödediyseniz, vasiyetinizi yazdıysanız, tüm işlerinizi hallettiyseniz ve özgür biriyseniz– o zaman yürüyüşe hazırsınız demektir.

24
Marx'ın Devrimci Materyalizmi
(1818-1883)

İnsanlar, diye yazar Marx *Felsefenin Sefaleti*'nde (*Misère de la philosophie*), kendi dramalarının hem yazarları hem de oyuncularıdır. Ayrıca *Kölnische Zeitung*'a yazdığı bir başmakalede, filozoflar "yerden mantar gibi bitmezler" diye de ekler, "en ince, değerli ve görünmez öz sularını felsefi fikirlere akıtan, zamanlarının ve uluslarının ürünleridirler."

Bu nedenle Marx'ı (ve dolayısıyla onun toplum teorisini) anlamak için, onun yarı-empirik tarihsel araştırmalarından oluşan ciltler boyunca zorlukla ilerlemek yerine, Marx'ın kişisel yaşamı ve toplumsal "varlığı" hakkındaki daha küçük bir malumat yığını üzerinde hızlıca ilerlemek mümkündür. Ne de olsa Marx ve Engels'in de yazdığı gibi, "fikirlerin, kavramsallaştırmaların ve bilincin üretimi, öncelikle maddi faaliyet ile insanlar arasındaki maddi ilişkilerle, gerçek hayatın diliyle dokunur." Yine ikisi "saf felsefe" sadece bir tür "onanizm"dir –entelektüel mastürbasyon– diyeceklerdi ve tabii ki tam da o sıralarda günah işliyorlardı. Ayrıca Marx yine kendini "dünya-tarihine ait" bir birey olarak tanımlar –tarihin önceden beri mevcut olagelen tüm eğilimlerinin bir tür kristalleşmesi.

İşte bu, maalesef ihmal edilse de, çok daha ilginç bir incelemedir.

FELSEFİ MASAL

Marx, o zamanlar Almanya'nın tamı tamına bir burjuva ticaret kenti olan, ki bu bağlamda halen öyledir, Trier'de doğdu. Ailesi, kusursuz bir burjuva ailesiydi. Babası bir avukattı, Yahudi oldukları için zulüm gören bir azınlık cemaatinin üyesi olarak kalabilirdi, ama bunun yerine daha iyi bir toplumsal konuma sahip olmak için dinini değiştirmeyi seçti. Racine, Dante ve Shakespeare'in kitaplarının yanı sıra Rousseau ve Voltaire gibi filozofların kitapları da dahil olmak üzere okumuşlara özgü kültür nesneleriyle dopdolu olan ev tam bir burjuva eviydi. Marx'ın komşularından biri olan ünlü sosyalist düşünür Westphallen Baronu, ödünç verdiği kitaplar gibi zaman içinde Marx'a "Trier'in en güzel kızı"nı da verdi. Bu kız, tıknaz, esmer, yakışıklı ve daima sert bakışlı Karl'a âşık, Baron'un kızı Jenny'ydi. Bu aşkın kaynağının Karl'ın şu havalı tarzı, aşırı içmesi, düelloları mı yoksa romantik aşk şiirleri mi olduğundan tarih bahsetmez. Jenny sonraki kırk yıl boyunca Marx'ın sadık eşi ve sekreteri olacak, Marx'ın notlarını okunaklı ve tutarlı bir biçimde yazacaktı. Bir kadının en önemli niteliğine dair görüşünü "adanmışlık" olarak kaydettiğine göre bu durum Jenny'ye uygun görünüyor. Bir erkek içinse, diyor, bu en önemli nitelik "ahlaki cesaret"tir. Diğer taraftan Marx için, bir erkeğin en önemli niteliği basitçe "güçlü" olmak ve bir kadınınki de "zayıf" olmaktır ve ona göre mutluluk fikri "mücadele etmek"tir. Geçerken pek de alakalı olmasa da söyleyelim, Engels ise ideal erkeği "kendi işini önemseyen" biri olarak, mükemmel kadını da "neyi nereye koyduğunu unutmayan" biri olarak tasvir eder ve mutluluğun da bir şişe kaliteli devrimci (1848) şarapta bulunacağını ifade eder.

Ancak bu devrim konuşması için daha erken. İlk olarak Marx'lar, göz kamaştırıcı Paris için sıkıcı Alman kasabalarını terk etmek zorunda kaldılar. Burada Herweigh ve Heine gibi şairlerin ve Bakunin gibi politik filozofların arasına karıştılar. Marx'ın daha önceden tanıdığı Engels de buradaydı ve iki adam sıkı bir bağ kurdular. Marx'ın aksine Engels, zayıf ve soluk, mavi gözlü ve miyoptu, ama güzel yazıyordu. İlişkileri kalıcı olacaktır. Bir yandan da Marx, komünist öncülerin sınıfsız bir topluma mı götüreceği yoksa yozlaşmış, zalim ve beceriksiz bir bürokrasiye

mi dönüşüp yozlaşacağı sorusu üzerine Rus anarşistleriyle tartışıyordu.

Ancak Bakunin tartışmak için sırasını beklemek zorundaydı. Marx ilk olarak Fransız yetkililerle tartıştı ve Paris'ten kovulduğunda, kendini "dünya vatandaşı" ilan etti. Daha sonra Brüksel'e yerleştikten ve küçük bir serveti miras aldıktan (birkaç mutlu mali olayın ilki) kısa bir süre sonra Belçikalılarla tartıştı. Belçikalı yetkililer, bir miktar parayı Brüksel'deki işçilere silah satın almada harcamaya çalıştığı için ondan şikâyetçi oldular.

Doğduğu yer olan Almanya'ya döndükten sonra, o ve Engels, 1848'de Avrupa'da hızla yayılan devrim dalgasını yakalamak için *Komünist Manifesto* yu hızla ortaya fırlattılar. İlk olarak (alenen bunu reddetse de) Engels'in yazdığı *Manifesto*, "Şu ana kadar var olan tüm toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir" şeklindeki ünlü iddiayla açılır. *Manifesto*'nun devrimler konusunda bir yardımı olmamış görünüyor, aksine Marx'ın Almanya'da hoş karşılanmamasına yardımı oldu, öyle ki Marx ve Jenny (ayrıca çocukları ve onların "sadık hizmetçisi") 1849'da Almanya'yı bırakıp Londra'ya yerleştiler. Dönemin Londrası, Charles Dickens'in romanlarının Londra'sıydı, kirbitçi kızların ırgat gibi çalıştırıldığı karanlık Şeytani fabrikaların ve Oliver Twist'in ikinci kalite yulaf lapasını reddettiği acımasız ıslahevlerinin dünyası. Marx, hayatının geri kalanında neredeyse daima orada kaldı. Marx, o zaman "muhtaç" vaziyetteydi, "borçların istilası altında" olduğunu gizlemeye çalışıyordu, ancak buna karşın inkâr edilemez biçimde hâlâ burjuva yaşamı sürüyordu. Hatta Londra'ya vardıklarında, yeni çevrelerine uyum sağlasınlar diye yanlarında Argyll Dükü'nün arması işlenmiş gümüş çatal bıçak takımları bile vardı.

Bu sırada, Marx, *New York Daily Tribune*'deki makalelerden (aslında makalelerin çoğu onun adına Engels tarafından yazılmış olsa da) kendilerine 1 poundluk senetler halinde Engels tarafından gönderilen parayla mütevazı bir gelir sağladı. Bir defada yarım senet geliyordu, Engels arada olduğu için değil de daha ziyade bu iki adam bir şekilde mektuplarının engellendiğine inandıkları için ki bu kuşku muhtemelen doğruydu.

Bu para her ne kadar, Engels'in Manchester'daki fabrikasında çalışan işçilerin sömürülmesiyle elde edilen para olsa da -ya da gerçi Marx'ın da belirttiği gibi:

> Kapital... doğrudan üreticilerden veya işçilerden belirli bir miktar artı-emeği dışarı pompalar, karşılığı olmadan alınan ve doğası gereği her zaman zorunlu emek olarak kalmaya devam edecek olan bu artı-emek, ancak sözleşmeden doğan anlaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkabilir... (*Kapital*, III. Cilt)

-olsa da, hiç değilse bu para Marx'ın İngiliz Kütüphanesi'nin Okuma Odası'nda olduğu gibi Londra'nın çeşitli tavernalarında da, ayrıca gayrimeşru bir çocuğa sahip olduğu Hélène Demuth'un yatak odasında da "araştırma'sını sürdürmesini sağladı (ki araştırma burada sonuç verecektir). Çocuk, yani Freddy, nihayetinde evlatlık verildi ve tarihte hiç yer almadı. Fakat Karl ve Jenny'nin yedi çocuğunun kaderi de pek kıskanılacak gibi değildi -dördü daha bebekken yetersiz beslenme nedeniyle yaşamını yitirmişti.

1856'da, Marxların eline başka bir mirastan biraz daha para geçmişti ki bunun bir kısmıyla Hampstead Heath yakınlarındaki konforlu bir eve geçtiler ve kalan üç çocuğu da kızlar için olan South Hampstead College'a yolladılar. Ne yazık ki, miras kısa bir süre sonra tükendi ve Marx kızgınca "burjuva toplumunun beni para kazanma makinesine dönüştürmesine izin vermeyeceğim" diye yazsa da, Engels'e mektup yazmaktan ibaret olan para-kazanma çabalarını iki katına çıkarmak zorunda kaldı.

İşte bunlardan biri:

> Sevgili Engels,
> Mektubun bugün bize büyük bir sıkıntı içindeyken erişti. Karım hasta. Küçük Jenny hasta. Lenchen'in [hizmetçi] bir çeşit sinirsel ateşi var. Doktora gidemiyorum ve doktor çağıramıyorum, çünkü ilaç alacak param yok. Son 8-10 gündür ailemi sadece ekmek ve patatesle besliyorum, ancak bugün bunu yapabileceğim bile şüpheli...

Marx öfkeyle homurdandı,
"*Kapital*, onu yazarken içtiğim tütünün parasını bile karşılayamaz!"

> Ev sahibem için olabilecek en iyi ve en arzu edilebilir şey beni dışarı atmak. O zaman en azından 22 Poundluk bir miktar kaybedeceğim. Fakat böyle bir lütfu ondan beklemek zor. [Kötü ev sahibi sınıfından biri...] Üstelik fırıncı, sütçü, çaycı delikanlı [sic], manav ve kasaba olan borç olağanüstü. Bu sonsuz karmaşadan nasıl kurtulurum...?

Ertesi gün Marx Engels'ten 4 Pound aldı. Dört değersiz kayme! Tekstil fabrikası işi için açıkça zor zamanlardı. Yazar olmak hele hele devrimci bir yazar olmak pek de güllük gülistanlık bir durum değildi. Marx'ın öfkeyle homurdandığı gibi, "*Kapital*, onu yazarken içtiğim tütünün parasını bile karşılayamaz!"

Aslında, tütün onu sağlığından ediyordu, bir zamanların gösterişli Marx'ı, çıban ve aknelerle kaplı, toplumdan dışlanmış biri haline geldi. Bir zamanlar güzeller güzeli olan Jenny de 1860'da çiçek hastalığına yenik düştü ve iyileşmesine rağmen, Marx'ın sözleriyle "bir gergedan, su aygırı" gibi görünüyordu.

1860'larda Marx *New York Daily Tribune*'ün "Avrupa muhabiri" olarak kazandığı gelirini kaybettiğini gördü, ancak iki miras daha aileye mali açıdan can simidi gibi yetişti ve bunları daha büyük bir eve taşınmak, büyük partiler vermek için... kullandılar.

1870'te Engels fabrikadaki görevinden emekli oldu, fabrikadaki ofisinde kullandığı hamağını tasfiye etmeden evvel onda (biraz tuhaftır) son bir kez daha uyudu ve ardından Londra'ya taşındı. Böylece arkadaşı da "emekli" olmuştu, Marx'a bir anlamda emekli maaşı bağlandı –yılda 350 Pound çok da önemsiz bir miktar değildi. Artık Marx'ın uzun süredir devam eden, insanları siyasal açıdan kışkırtma kariyeri, kamuoyunun takdirini kazanmaya başlıyordu. Paris Komünü'nün eşitlikçiliğini, demokrasisini ve sadeliğini övdüğü şaşırtıcı derecede makul bir yazı, ona diğer takma adı olan "Huysuz Doktor" yerine "kızıl terörist Doktor" şeklindeki müthiş lakabı kazandırdı. Komün hakkında şöyle yazıyordu:

> Onun gerçek sırrı buydu; Komün esas itibariyle işçi sınıfı hükümetiydi; üreten sınıfın el koyan sınıfa karşı yürüttüğü mücadelenin ürünüydü; en azından emeğin ekonomik kurtuluşunun nasıl gerçekleşeceği kendisiyle keşfedilecek siyasal biçimdi... Evet, Beyler, Komünün amacı çoğunluğun emeğini azınlığın refahı kılan bu sınıf mülkiyetine son vermektir.

Ancak Marx daha sonra, "katiyen sosyalist değildi" diyerek Komünü övdüğü eski görüşünü düzeltti.

Tarihin Kara Kaplı Defterinde Bir Başlık

Marx'ın kişisel yaşamı, vurdumduymazlık ve bir tür ikiyüzlülük örneği gibi görünüyorsa da bu durum, Marksizmin telafisi olmayacak şekilde kusurlu olduğu anlamına gelmez: Her şeyden öte, bu öğretinin büyük kısmı aslında "Engelsizm"dir. Gazete makalelerinin çoğunu yazdığı gibi *Komünist Manifesto*'nun ilk taslağını ve *Alman ideolojisi*'nin çoğunu yazan, Marx'ın evinde "General" lakabıyla anılan Engels'ti. "Marx"ın fikirlerini övgüleriyle ve yorumlarıyla geliştiren ve pek çoklarınca *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* adlı kitabında "Marksizm" kavramını yarattığı düşünülen Engels'ti. Nihayetinde, Marx'ın notlarından *Kapital*'in ciltlerini " toplayan" Engels'ti.

Peki, Marx'ın kendi başarısı olarak geriye ne kaldı? Marx, Weydemeyer'e yazdığı bir mektupta başarıları hakkında şöyle diyordu:

> Şimdi kendi adıma, modern toplumda sınıfların varlığını ya da aralarındaki mücadeleyi keşfettiğimi iddia etmiyorum. Benden çok önce, burjuva tarihçilerinin sınıflar arasındaki bu mücadelenin tarihsel gelişimini tanımlamalarının yanı sıra, burjuva iktisatçıları da sınıfların ekonomik analizini yapmışlardı. Benim katkım şu oldu:
>
> 1. Sınıfların varlığının, sadece üretimin gelişimindeki belirli tarihsel aşamalarla sınırlı olduğunu;
> 2. Sınıf mücadelesinin zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne yol açtığını;
> 3. Bu diktatörlüğün kendisinin, tüm sınıfların ortadan kaldırılması ve sınıfsız bir topluma geçiş durumundan daha fazlasını meydana getirmediğini göstermek.

Bununla birlikte, bıraktığı mirasın bu üç öğesinden birinci öğenin herkesçe bilinen bir hakikat olduğu, ikinci ve üçüncülerin ise salt retorik olarak "ispatlandığı" söylenebilir.

1863'te Engels'in "nikâhsız eşi" Mary Burns'in beklenmedik ve âni ölümünün ardından Marx'ın bir mektup yazarak, esprili bir şekilde, "Mary'nin [Merhum] yerine, annem olması gerekmez miydi?" demesi üzerine araları bozulmuştu. Mektubun geri kalanı, Marx'ın son mali ihtiyaçlarıyla ilgilidir.

Sekizinci Bölüm

Günümüz Felsefesi

25
Russell Bir Şey Gösteriyor
(1872–1970)

Bertrand Arthur William Russell, Victoria dönemi başbakanının oğlu, bilmem nerenin üçüncü Kont'u ve Cambridge'deki Trinity College'da Felsefe Profesörüdür, başka yerlerde olmasa da[1] burada hâlâ "20. yüzyıl felsefesinin gelişiminde derinden etkili" biri olarak değerlendiriliyor. Özel uzmanlık alanının felsefi mantık olduğu söylenir, hatta bu tabiri kullanıma sokma itibarı kendisine atfedilir; gerçi, bu iki kelimenin de kendi başlarına uzun süredir kullanımda olduğu ve bu tabirle anılan etkinliğin Russel'dan 2000 yıl öncesine dayandığı düşünülürse bulduğu bu terkibi yenilik olarak görmek neredeyse imkânsızdır. Bununla beraber, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*'deki yazısında Nicholas Griffin,

1. Kallavi Dipnot: Muhtemelen Galler'de de. "Beyaz eldivenler diyarı'nın güneyinde Gwent'te doğmasının yanı sıra, Bertrand Russell 1955'te Kuzey Galler'de yaşamış ve bu onu Galler'in tartışmasız en büyük filozofu yapmıştır.
Görünüşe göre (a) "Fransa Kralı keldir", (b) "Fransa Kralı kel değildir"; bunlardan ikisi de doğru olmayabilir.
Russel'ın iddiasına göre (b)'nin şu iki durumdan hangisi olduğu belirsizdir; (b) ya (a)'nın olumsuzlamasıdır ve dolayısıyla ortada kesin olan mevcut bir Fransa kralı yoktur, ya da (b), (a)'nın olumsuzlaması değildir, daha ziyade "ortada kesin olarak mevcut bir Fransa kralı vardır ve bu kral her kimse kel değildir" önermesinin tam olarak eşitidir ki bu önerme de (a) gibi yanlıştır.
Gerçekten de Russell, profesyonel filozoflardan başka kimsenin anlayamadığı bu tür hakikatleri ifade etmek için özel bir matematiksel-felsefi jargon bile (çoğu insanın bilgisayarında bile olmayan bir sürü kısa ve eğri çizgi) icat etmiştir. Bu –nihayetinde– profesyonel filozoflara, her ne kadar "zorunlu" olmasa da, varlıkları için bir neden sundu.

pek çok "önemli mantıksal yenilikler"den tartışmasız bir şekilde onun sorumlu olduğunu söylüyor, bunların arasında başlıcaları, "'falan-filan' ifadesiyle devam eden cümleleri gramer bakımından yeniden gözden geçirerek, ifadenin görünmediği bir form"a getirmekti. Bu tür başarılar daha fazla incelenmeyi hak ediyor.

FELSEFİ MASAL

Her şey 1890'da Paris'te bir felsefe konferansında ünlü mantıkçı Peano ile tanıştığında başladı. Giuseppe Peano, genç Russell'ı matematiği mantıksal bir temele oturtma görevini üstlenmesi için teşvik etti. İlk başta her şey gayet iyi gitti. 1907'den 1910'a kadar Russell, Cambridge'deki çalışma odasında günde on ila on iki saat çalışarak, "efsanevi ikindi çayları"na ev sahipliği yapan Alfred North Whitehead'in müşfik gözetiminde mantıksal teoremler yazdı. Bu teoremler sonunda azametli *Principia Mathematica* olacaktı.

Ama bu büyük iş tamamlandığında, tıpkı bir diğer "20. Yüzyıl Büyük İngiliz Filozofu" olan A.J. Ayer'in de anlattığı gibi, Cambridge University Press'in yöneticileri bu kanıtlamaların önemini takdir etmekte başarısız oldular ve kitabın sadece çok uzun oluşu ve ne kadar az insanın onu okumak isteyeceği gözlerine battı. Matematiği mantıksal bir temele oturtmanın yararlarını *ve bunun gibi onlarca şeyi* görmektense bunu basmanın onlara 600 Pound'a, yani ödemeye hazır oldukları miktarın iki katına mal olacağını gördüler. Neyse ki, hem Russell'ın hem de Whitehead'in üyesi olduğu Royal Society, iki yüz Pound katkıda bulunmaya ikna edilebildi, ancak yazarlar hâlâ kalan 100 Pound'u bulmak zorundaydılar. Böylelikle, Sir Freddy, hüzünlü bir şekilde, "onlara on yıllık bir çalışmaya mal olan bu şaheserin maddi karşılığının, kişi başı eksi 50 Pound" olduğu sonucuna varıyor.

Principia çok uzun ve günümüzde pek okunmuyor. Ancak, onun ana fikri sadece bir cümlede özetlenebilir: Mantık matematikten çok daha önemlidir ki matematik aslında sadece birkaç mantıksal ilkeye indirgenebilir.

Örneğin, matematikçiler için çok değerli olan şu sayılar, Russell için sadece sıfatlar olarak ifade edilir. Örneğin iki köpek, bazı köpeklerin "ikilik" niteliğine sahip olduklarını söylemenin baş-

ka bir yoludur. Oradaki köpek grubunu görüyor musun? Onlar da tıpkı kulaklarım, elleriniz, Russell'ın ilk iki karısı, aslında bu geçici niteliğe sahip olan şeylerden oluşan her grup gibi, "ikilik" sınıfına aittir. Peki, dört köpekten oluşan grup nedir? İkili gruba mı aittir? Çünkü iki köpekten oluşan iki yığını kapsar.

Ama durum giderek karmaşıklaşıyor. Meseleyi bizim için nazikçe kolaylaştıracak, Londra Üniversitesi'nden çağdaş Profesör Mark Sainsbury gibi bir uzmana ihtiyacımız var. Örneğin, 1 + 2'yi alalım (2 + 2'yi ileri seviyedeki öğrencilere bırakalım). Bu, diyor profesör, şu şekilde daha iyi ifade edilebilir: "Biri bir elemanlı diğeri iki elemanlı olan kümenin birleşiminden oluşan kümeler kümesi (bir elemanlı olan kümenin elemanının iki elemanlı olan kümeyle ortak elemanı olduğu durumlar göz ardı edilmeli)." Başka bir deyişle, Profesör Sainsbury, "üç elemanlı kümelerin kümesi" ifadesiyle bu işi güzelce hallediyor!

Bunun neresi yenilik? Oysa pek çok modern filozofa göre öyle. Onlar sıradan dilin, mantığın kullanılması yoluyla "biçimsel olarak" çok daha iyi ifade edildiğini düşünüyorlar. Dünya hakkındaki cümlelerin mantıksal özünün ortaya çıkması için, "yamyam batıl inançlar"ından sıyrılması gerekir, tıpkı Russel'ın *Zihin ve Madde*'de (*Mind and Matter*) daha etnosentrik bir yaklaşımla ortaya koyduğu gibi. "Kar, donmuş sudur" gibi basit cümleler bile, "dır"ın ne tür bir fiil olduğunun açıklamasını gerektirmektedir (İşte bu küçük kelime şu bir satırda bile iki kere kullanıldı). Bu "dır", var olan bir şeydeki "dır" gibi midir? Yoksa bu "dır" "eşittir"deki "dır" mıdır (üç etti)? Ya da bu "dır" karın özelliğini mi belirtir? Hangisi?

Her neyse, işte bunlar Russell'ın ortaya attığı türden sorular. Öte yandan Russell'ın büyük bir mantıkçı olarak itibarı şüpheliyse de, felsefenin yaygınlaşmasına ve asıl, felsefenin berraklaştırılmasına olan katkısı, *Felsefe Problemleri* (*Problems of Philosophy*, 1911) ve *Batı Felsefesi Tarihi* (*History of Western Philosophy*, 1946) gibi eserleriyle testi geçmişti.

Fakat 1905'e, Russell'ın ilk önemli yayını olan "On Denoting"e geri dönelim. Burada, Russell, "bazı", " değil (*no*)", " bir (*a*)" ve "her" –ya da onun deyişiyle "niceleyiciler"– gibi isimlerden önce gelen kelimelerin ortadan kaldırılması gerektiği yönündeki

teorisini özetlemektedir. Bunun nedeni söz konusu kelimelerin, tıpkı tek boynuzlu atlar ve Fransa Kralı gibi, gerçekte hiçbir şeyi temsil etmemeleridir. Sokrates, Sokrates'i temsil eder ve "filozof" kelimesi bir kişideki belirli bilimsel özellikleri temsil eder, ama "Sokrates bir filozoftur" cümlesindeki "bir" neyi temsil eder? Nicelik, evet, ama bu işleri zorlaştırıyor; çünkü tek boynuzlu atın bir boynuzu var, demek "burada bir, yalnızca bir boynuzu olan tek boynuzlu bir at gerçekten vardır" anlamına gelmez.

Russell, söylediğimiz her şeyin, yalnızca doğrudan bilgisine sahip olduğumuz şeyler hakkındaki (belki de birleştirilmiş) ifadelerden oluşması gerektiğine karar verdi -bilgi, özünde duyu algısıyla gelir.

Öyleyse şöyle diyebiliriz; "Geçen gün Paris'te Fransa kralı olduğunu söyleyen bir adamla tanıştım ve gördüğüm kadarıyla kelleşiyordu" -yoksa elbette, "Fransa'nın şu anki Kralı keldir" diyemeyiz. Bu yaklaşım, 1914'te öne sürdüğü fikriyle uyumluydu, söz konusu fikir şudur; "dış" dünya hakkında herhangi bir şeyi nasıl bilebiliriz şeklindeki eski felsefi problem, her zaman "sensibilia'ya başvurularak çözülebilir. Aslında sadece kafamızdaki fikirlere başvurarak. Daha sonra, tüm "sensibilia"ların basit duyu algısı demetleri olarak anlaşılması gerektiğini söyleyerek yaklaşımını inceltir Russel.

Russell, sözü edilen algıları da renkler, kokular, sertlik, pürüzlülük vb şeylere kadar daralttı, gerçi bu taktik ondan önce ortaya çıkmış ve büyük bir etki yaratmamıştı. "Duyu-verisi"nin bize "tanışıklık yoluyla bilgi" sağladığını, aksi takdirde "betimleme yoluyla bilgi'yi kabul etmemiz gerektiğini söylüyor. Doğrudan bilmemiz için bize çok az şey verilidir, hatta kendi varlığımıza dair bile "istemek", "inanmak", "temenni etmek" vb ile sınırlı bir farkındalığa sahibiz. Russell ilginç bir örnek sunarak, dağların doğrudan bilinemeyeceğinin altını çiziyor, bu yüzden kendimizi, bir dağ "hipotez"i yaratmamıza neden olan duyu algıları (Russell'ın evi tepesinde kar olan, yüksek, sert nesnelerle çevrilidir) hakkında konuşmakla sınırlamamız gerekiyor (Ancak belirli varsayımlar yapmaya devam edebiliriz, ki Russell'ın bilimsel uygulamaya uygun olarak verdiği tek taviz budur; örneğin, şeylerin bakılmadığı zamanlarda da var olmaya devam ettiği ve bugünün

gerçekliğinin yarın da, en azından "genel olarak" devam edeceği gibi varsayımlar).

Şimdi ne yapacak; kendi saçını kesecek mi kesmeyecek mi? Kendi saçını kesemeyen herkesin saçını kesmesi gerektiğine göre, kendisi de kendi saçını kesemediğine göre bu kez kendi saçını da kesmeli.

Ancak bilim, daha çok kesin olmayan ve "rastlantısal" bir alan. Matematik öyle değil. Sonraları Russell'ın karşı karşıya kaldığı problemin sıkı bir problem olduğu ortaya çıkar. Aslına bakılırsa, bu problem onun felsefi anıtı olacaktır -felsefede ondan sonra "Russell paradoksu" olarak bilinen problem. Matematiksel dilde, "kendilerinin elemanı olmayan tüm kümelerin kümesi problemi" olarak ifade edilir ve sorun basitçe bu kümenin kendisinin bir elemanı olup olmadığıdır. Ancak, eğer biz, normalde kendi saçlarını kesmeyen tüm kasabalının saçlarını kesmesi gereken Hindukuşlu berber hikâyesini hatırlarsak bu paradoksu daha iyi anlayabiliriz. Berbere demişler ki; bu sefer köyde kendi saçını kesemeyen kim varsa saçını keseceksin. Berber herkesin saçını kesmiş, sıra gelmiş kendisine. Şimdi ne yapacak; kendi saçını kesecek mi kesmeyecek mi? Kendi saçını kesemeyen herkesin saçını kesmesi gerektiğine göre, kendisi de kendi saçını kesemediğine göre bu kez kendi

saçını da kesmeli. Ama kendi saçını keserse, artık kendi saçını kesemeyen değil kendi saçını kesebilen biri olacak.

Bu nihayetinde beyhude bir özgöndergesel fiyasko şeklinde sürekli kendini tekrarlar. Böylece Russell, mükemmel teorisini kurtarmak için, "özgöndergesel" olan tüm ifadeleri yasaklamaya karar verdi (sadece berberlerle ilgili değil, kendilerinin elemanı olmayan kümelerin kümelerini de). Bu onun "tipler teorisi"dir.

Bir sonraki problem olumsuz yargılarla ilgilidir. "Sokrates bir erkektir" demek karmaşıktır, ama "Sokrates bir kadın değildir" demek çok daha kötüdür. Russell, böyle olumsuz iddiaları da "yasaklamak" istedi; çünkü tüm ifadelerimizi, mantıksal ya da empirik gerçeklerle doğrudan ilişkilendirerek basitleştirmek istiyordu. Peki, olmayan bir şeye nasıl doğrudan gönderme yapabiliriz? Bunun olumsuz yargılarla olmayacağı açık, belki de şöyle söylemeliyim, sadece olumlularla olabilecek.

Bundan sonra, olumsuz ve belirsiz olmak yerine, olumlu ve kesin olmalıyız. "Köpek muhtemelen çalışma odama girmiş, ben de yazdığım notları bulamıyorum işte" demek yerine "bir x var ve bu x köpektir, bir y var ve bu y yazılarımı yazdığım odadır, bir z var ve bu z kâğıt yığınıdır; demek ki x, y'ye girdi ve z'yi yedi!"

Bunun avantajları filozof olmayanlara doğrudan doğruya açık değildir. Fakat bu, mantık filozoflarının gözlemlerinde kasıtsız ve gereksiz varoluşsal vaatler vermekten kaçınmalarına olanak verir:

Fransa Kralı keldir
Sokrates insandır
Kar beyazdır
Tek boynuzlu atların sadece tek boynuzu vardır
Akşam yıldızı, sabah yıldızıdır
ve saire, ve saire

İlk cümleyi alalım, "Fransa Kralı keldir".[2] Doğru mu, yanlış mı? Şaka gibi, ama Russell ve daha sonraki filozoflar için Fransa Kralının olmaması yeterliydi. Başı yüzyıllar önce kesilmişti. Bu durumda, iddianın doğru mu yoksa yanlış mı olduğu da net

2. Kallavi Dipnot: Bir sonraki dipnotta görüleceği gibi, Profesör Sainsbury, Fransa Kralının kel olmadığına dair çok daha kötü içerimleri tartışıyor.

değildir. Ama şimdi elde bir çözüm var. Russell, cümlenin onu oluşturan üç bölüme ayrılabileceğini söylüyor. Bu üç öğe şöyle; şu anda bir Fransa kralı varDIR; böyle bir kraldan yalnızca bir tane vardır; tek olarak varolan bu şey keldir. Şimdi ilk kısmın basitçe doğru olmadığını görebiliyoruz. Bu nedenle, "Fransa Kralı keldir" cümlesi yanlıştır. "Tek boynuzlu atların sadece tek boynuzu vardır" ifadesi de tıpkı böyledir. Ama "kar beyazdır" bu şekilde değildir.

Bu büyük çalışma için Russell, doğal olarak Nobel Ödülü bekledi. Ama hayal kırıklığına uğradı. Ama hiç değilse hapse atılmadı; hayatının ilerleyen döneminde iki kere atılacaktı; zira "Kont Russell" da toplumsal bir uyumsuz ve politik bir radikaldi. Belki de bu, mantığı günlük yaşamına uygulamasının kaçınılmaz sonucuydı.

Çöküşü I. Dünya Savaşı sırasında başladı, 1916'da yani; zorunlu askerliğe karşı çıktığı için Trinity'den kovulduğu zaman (iki yıl sonra hayatını kaybedecek olan şair Siegfried Sassoon'la "bu kötü ve adaletsiz savaş"a karşı bir protesto bildirisi imzaladığında). Kısa bir süre sonra, Amerikan ordusunu bir bildiriyle protesto ettiği için ya da hakkındaki iddianamede yazdığı gibi, bu bildiriyle "Majesteleri'nin Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkilerine zarar verdiği" için altı ay kalacağı Brixton hapishanesine gönderildi.

Hapishanedeyken, *Politik İdealler: Özgürlüğün Yolları*'nı (*Political Ideals: Roads to Freedom*) yazdı. Kitapta, politik düşünceleri nedeniyle neden acı çekmeye istekli olduğunu açıklamaya çalışmıştır: "Sosyalizm, Anarşizm ve Sendikalizmin öncüleri çoğu zaman kasıtlı olarak hapishaneyi, sürgünü ve yoksulluğu çekmeye maruz bırakıldılar; çünkü propagandalarından vazgeçmediler ve bu davranışla, onlara ilham veren umudun sadece kendileri için değil, insanlık için olduğunu gösterdiler."

Russel savaştan sonra, "devrim"i görmek için (daha sonra ilk eşi olan) Dora Black'le birlikte Rusya'ya gitti, orada Lenin ve Troçki'yle tanıştı, fakat hem onlardan hem de sistemlerinden pek de hoşlandığı söylenemez. Bunun yerine, Kont Russell sonraki elli yılda, radikal alternatif komünler ile okullar, gösteriler ve uluslararası toplantılar arasında koşturan, dört kez evlenen ve

Aristoteles'ten beri (Allahtan) görülmeyen bir tarzda insan hayatının tüm spektrumunu pervasızca kapsayan bir felsefi yazılar seli üreten sokak çocuğuna dönüştü. Güç, Pornografi, Seks –hiçbiri onun cingöz gözlerinden kaçmadı. Özetle, kamu ahlakı üzerine yazmak için mantığı terk etti. Daha sonra meslektaşlarına söylediğine göre bunu sadece "para için" yapmıştı.

1940 yılında, protestocular onun Tanrı hakkındaki (olmadığına dair[3]) görüşlerine itiraz ettiler ve New York'ta bir felsefe işi almasını engellediler. Böylece İngiltere'ye geri döndü ve nükleer silahlanma karşıtı kampanyalara katıldı, dünyanın dört bir yanından savaşa karşı birleşmek için davet ettiği seçkin akademisyenlerin ve özellikle bilim insanlarının katıldığı konferanslar dizisi düzenledi. Bunun için bir hapishane nöbeti daha tuttu. Elbette bu zamanı da başka bir kitap yazmakla değerlendirdi.

Bir filozof olarak Russell, bazen mutlak anlamsızca konuşur. Ancak görünüşe göre o, bunun farkına varmıştı ve bu yüzden de "afacan sırıtış"ıyla gittikçe daha gülünç örnekler sundu. Oysa onun varisleri hiç de böyle değil. Onlar şu yavan tertibatlarını, kendini bilmemenin apaçık yokluğundan doğan bir ciddiyetle piyasaya sürdüler. Neyse ki, Russell mantığın yanında başka şeyler de yaptı. Ancak aynısı onun takipçileri için geçerli değil.

3. Kallavi Dipnot: Radyoda yaptığı bir görüşmede ona, eğer Tanrı yoksa evrenin varlığını nasıl açıklayacağı sorulmuş ve o da şu cevabı vermişti: "Evrenin işte orada olduğunu söylerim, olur biter" (Zorunlu olarak [evren] Vardır).

26
Ludwig Wittgenstein'a Dair Martavallar
(1889-1951)

Cidden, kimdi şu Wittgenstein? 1889'da doğan ve 1951'de yaşamını yitiren Ludwig Josef Johann Wittgenstein, felsefe otoritelerinin çoğuna göre "20. yüzyılın önde gelen analitik filozofuydu." Oxford'daki St. Johns College'dan Dr. Peter Hacker, onun "iki büyük eser"inin alandaki gidişatı değiştirdiğini söylüyor. Onun "devrimci felsefe anlayışı" daha sonraları, artık özel olarak felsefi önermeler ya da özel olarak felsefi bilgi diye bir şeyin olmayacağı anlamına geliyordu. Felsefenin görevi, yalnızca "kavramsal açıklama ve felsefi problemlerin çözülmesi'nden ibaret hale geldi. Felsefenin hedefi artık bilgi değil, sadece anlamadır. Ama her şeyden önce, filozofların Wittgenstein'ı anlaması gerekiyor.

FELSEFİ MASAL

Wittgenstein "yaşamı" bir felsefi masal olmaktan çok iyice serpilmiş bir martavaldır. İç karartacak kadar sıkıcı filozofların arasında pırıl pırıl parıldıyor o -çok sayıda mat, gri çakıl taşlarının arasına atılmış kaba bir elmas gibi. Daha özgeçmişi bile onu diğerlerinden ayrı bir yere koyar gibidir: Tüm servetini bağışlayan Avusturyalı bir multimilyoner, Hitler'in okul arkadaşı, savaş kahramanı, yenilikçi bir mimar, köy okulu öğretmeni, dünyanın ilk jet motorunun tasarımcısı[1] ve (en son ama en önemli madde

1. Kallavi Dipnot: Ne yazık ki, "tasarım", Wittgenstein'ın metafiziğe devam etmek için, mühendislik çalışmalarını terk ettiği gibi kaldı. Aslında, bununla bir şey yapması için Frank Whittle'a bırakılmıştı.

olarak) sadece iki yıllık bir çalışmanın ardından, (alçakgönüllülükle daha sonra yazdığı gibi) felsefenin önemli problemlerini çözen, Bertrand Russell'ın parlak öğrencisiydi.

> Burada öne sürülen düşüncelerin doğruluğu bana şüphe edilemez ve kesin görünüyor. Bu nedenle, tüm önemli noktalarda, problemlerin nihai çözümünü bulduğuma inanıyorum (*Tractatus*, Giriş).

Tractatus, yani Wittgeinstein'ın yaşarken yayımladığı ilk ve tek kitap yayımlanırken yazarı neredeydi dersiniz? Hayır, o sırada onu tozlu bir Avrupa üniversitesinin rahat koltuğunda amaçsızca eğleşirken değil tavuklarla ve Avusturya köylüleleriyle birlikteyken bulucaksınız; işte bir felsefi kahramana has özellik. Bereket versin ki (felsefeyi düşünürsek bereket versin ki) yeni ve ilginç bir merkezî ısıtma ve radyatör tasarımı da dahil olmak üzere, kız kardeşine müthiş bir ev tasarlamak için sadece Viyana'da mola verdikten sonra Cambridge'e geri döndü Wittgeinstein (masal devam ediyor).

Wittgenstein Cambridge'deyken, hem alışılmışın dışındaki kişisel tarzı hem de devrimci eğitim yaklaşımıyla kurum içinde kurum haline geldi. Ders vermeyi reddediyor ve sadece seminer düzenliyordu, sade ofisinde pek az kitap vardı, bunun yerine onun ünlü şezlongu yerleştirilmişti odaya. Seminerlerine katılanlar onun "müritler"i haline geldiler ve ona olan bağlılıklarını aynı şekilde giyinerek gösteriyorlardı: Tüvit ceketler, flanel pantolonlar ve kravat takmak yok (Bu kıyafetler de, tıpkı felsefe gibi kızlara göre değildi...).

Her dönemin sonunda seçkin dostlarını, en ön sıranın ortasına (perdeye en yakın yere) oturup bir yandan da kıymalı böreğini yerken izlediği "filmler"de, kendisine katılmaya davet ederdi. Cambridge'in resmî sosyal toplantılarına gelince, Wittgenstein üniversitenin "akşam yemekleri"ne katılmayı reddetmişti, buna karşın zaman zaman "Ahlak Bilimi Kulübü"ne katılmayı kabul ediyordu, hatta, müritlerinden gelen uğultular eşliğinde elindeki şömine demirini sallayarak, Karl Popper'dan ona bir "ahlak kural"ı örneği vermesini istediği o ünlü akşam da buna dahildi. Anlatılana göre, Popper "konuk konuşmacıları şömine demiriyle tehdit

etmemek" diye cevap verdi ve Wittgenstein şömine demirini yere fırlattı ve öfkeyle orayı terk etti (ardından da müritleri).

Başka bir zamanda da, meşhur Viyana Çevresi ne bilimsel bilgi yaklaşımının değeri üzerine bir ders vermesi için sıkıştırıldığında, sadece epik oryantal bir şiiri tüm zaman boyunca gruba sırtını dönerek okumak şartıyla kabul etti. Sadece en sonunda, felsefeye yaklaşımın en iyi yolunun şiir (belki de Mill gibi) olduğunu söylemek için yüzünü döndü.

Hepsi bu kadar değil, ama şüphesiz bunlar yeterli. Nihayetinde, bunlar yeterince gerçek unsura dayansalar da yine yanıltıcıdırlar. Bu bir mit değildir, ama kesinlikle efsanedir.

Yüce Bir Deha mı -Yoksa Sadece Kibirli Bir Şımarık mı?

Hayatı yoğun yaşayan, hatta hafif deli Wittgenstein, etrafındakilerin gözünü korkutarak onları susturuyordu. Sokratik diyaloglar Wittgenstein'a göre değildi. O anlatmalı ve diğerleri not almalıydı. Aynı şekilde bugün azizlerin resmî yaşam öyküleri de kimi gerçekleri ihmal etmekte. Wittgenstein, ona miras kalan milyonların "kontrol"ünden gerçekten vazgeçmişti; tabii bu kontrolü kız kardeşlerinden başkasına vermemişti ve II. Dünya Savaşı sırasında Nazi projesi en açık ve en korkunç halinde yürütülürken bile, Wittgenstein aile servetinin büyük bir kısmının -sadece (senin benim gönderebileceği gibi) üç külçe altın değil, üç ton malzeme- savaş harcamaları için Nazilere gönderilmesini ayarlayabilmişti. Bunun karşılığında aileye resmî olarak "Yahudi olmayan" statüsü verildi. Merhametli tipler Wittgenstein'ın bunu "kız kardeşlerini korumak" için yaptığını söyleyecektir, fakat gerçek şu ki o sırada Wittgensteinların, içinde yaşadıkları dört dörtlük bir dünyaları vardı ve kendilerini, komşularının işkencecileriyle aynı safa yerleştirmişlerdi.

Peki, ama Wittgenstein bunu neden yaptı? Çoğunlukla alenen tartışılmasa da, -genel olarak hiçbir felsefi kaynağı veya ilhamı kabul etmeyen bir yenilikçi olan şu- Wittgenstein felsefi akıl hocasını rahatça açıklamıştı: Hemşerisi, Avusturyalı Otto Weininger. Yüzyılın sonunda popüler olan Weininger'in felsefesine göre, insanın en yüksek formu sakin ve mantıklı bir erkek süper kahramandır, öte yandan eşcinsellik, duygusallık ya da Yahudilik

(bir anlamda "kadınsı" olmanın özellikleri) birer kusurdur. Weininger her insanın eril ve dişil olmak üzere iki parçası olduğunu kabul eder, ama ona göre en iyisi olabildiğince eril olmaktır. Tümüyle dişil olan biri bir hayvan mesabesine indirgenir. "Bir erkek tümüyle mantıklı olduğunda, ilk kez tümüyle kendi olur. Bir erkek, gerçekten de tümüyle ve her yerde sadece mantığı işletene kadar erkek değildir" diye açıklıyor Weininger kısa ve öz bir biçimde. Sahiden de kitap o kadar popüler oldu ki, sadece birkaç yıl içinde yirmi dokuz baskı yaptı ve İngilizce de dahil olmak üzere çok sayıda dile çevrildi. Ayrıca, Adolf Hitler'in, Weininger'in "tek iyi Yahudi" olduğu yorumu da, ki Weininger bunu hiç duymamıştı, dahil olmak üzere ünlü destek açıklamalarına da yol açtı. Wittgenstein, kitabın kopyalarını dağıtarak Cambridge'deki meslektaşlarını şaşkına çevirdi.

Üstelik, alışılmış hikâyede örtbas edilen bir başka unsur da şudur; her ne kadar teknik olarak Wittgenstein köy okulundaki öğretmenlikten "istifa" etmiş olsa da aslında oradan rezil olduğu için ayrılmak zorunda kalmıştı. Şiddet olaylarına yönelik bir soruşturmada suçlu bulunmuştu, bir çocuğa öyle sert vurmuştu ki çocuk bilincini kaybetmişti. Aile devam eden soruşturmada parayla kandırılarak iyi hissetmiş olabilir, ancak yerel yetkililer ülkenin en güçlü ailelerinden birini gücendirmiş olmadaki tehlikenin farkındaydı.

Wittgenstein'ın Cambridge'de parlak bir kariyeri *vardı*, ama öyle görünüyor ki liyakati yarattığı etkiden daha azdı. Russell ve Russell'ın arkadaşı ve meslektaşı G.E. Moore'un, geleneksel bir tez yerine *Tractatus*'u kabul etmelerinden sonra doktorasını aldı.

Ama bu bilimsel bağlantıya rağmen, aslında Russell ve Wittgenstein iyi geçinemiyordu. Kişisel olarak olduğu gibi, entelektüel düzeyde de karşıt noktalardaydılar. Wittgenstein, daha önce gördüğümüz sebeplerden ötürü kadınların oy hakkını reddetti, oysa o dönemlerde bu hak için mücadele edenler savaşıyor ve hatta ölüyorlardı. Karşı yanda Russell, kadınların oy hakkı için mücadele eden bir aktivistti. İkincisi, Wittgenstein katı bedensel cezalandırmaya (bu yüzden Avusturyalı köylü çocukları dövmüştü) inanırken, Russell alternatif ilkelere dayanan radikal bir okul kurdu. Wittgenstein, I. Dünya Savaşı'nda Mihver Devletleri

için gönüllü olarak savaşıp, cesaret madalyası alırken Russell, askerlik yapmayı reddettiği, yani "vicdani retçi" olduğu için hapis yattı. Daha sonra Russell, nükleer silahsızlanma için kampanya yürüttüğünde, Wittgenstein bunu "entelektüellerin pisliği" olarak adlandırdı. Nihayet, Russell eşcinseller için kampanya yürüten bir heteroseksüelken, Wittgenstein ise bunu bir tür "zayıflık" olarak gören ve hayatının çoğunu cinsel kimliğini bastırmaya ya da ondan kaçmaya çalışmakla harcayan fiili ama suçluluk duygusuyla dolu bir eşcinseldi. Onun biyografilerini yazanlar, bu gerçeği onun adına gizlemek için nihayetinde boşuna uğraştılar.

Ama asıl felsefi hikâyeye ve Wittgenstein efsanesinin durumuna dönmeliyiz. O gerçekten de analitik felsefeyi "icat eden" ve ayrıca meseleye yepyeni bir yaklaşım getirmek için mücadele eden Viyana Çevresi ne ilham veren kişi miydi?

Bunun cevabı, ölümünden sonra eserleriyle ilgilenenler ("talebeler"inden biri olan G. E.M. Anscombe gibi) tarafından yıllarca kıskançlıkla toplanmış olan notlarında ve mektuplarında değil, yayımladığı tek kitapta, *Tractatus*'ta bulunabilir. İşe bakın ki bu kitap da pek kısa. Bu yüzden bazı cevapları sadece ona bakarak yakalamak mümkün olmalı.

Wittgenstein, dünyanın bir "olgular" toplamı olduğu şeklindeki ürkütücü iddiasıyla başlıyor. Diğer bir deyişle dünya, gerçekliğin nihai yapı taşları olan "yalın öğeler" ya da "nesneler" -*Gegenstände*- zinciridir.

> Dünyanın tözünü oluşturan *nesneler*dir. Bu nedenle bileşik olamazlar. Dünyanın tözü yalnızca bir formu belirleyebilir ve herhangi bir maddi özgülüğü değil... bir ifadeyle, nesneler renksizdir... nesneler kadim ve süregidendir; değişken ve kararsız olan onların düzenlenme biçimleridir.

Tractatus'ta, ki daha sonra doktora tezi olarak da kabul edilmesine karşın, herhangi bir referans veya kaynak yoktur. Öte yandan, *Taractatus*'un iddiaları böylesine çarpıcı biçimde sunulmasaydı bile buradaki görüşün öyle pek de farklı olmadığını görmek için uzaklara bakmamız gerekmezdi. Örneğin, 1911'de tez danışmanının Bertrand Russell olduğu yazıyor. Russell ise, Leibniz'in tek göze çarpan figür olduğu uzun bir geleneği takip

ediyor. Her ikisine göre de dünya sadece mantıksal atomlardan (Russell'ın ifadesiyle) veya "yalın olgular"dan (Leibniz'in ifadesiyle) oluşuyordu ve her ikisi de mantığın gidebildiği kadar ileri gittiğinde, gerçekliğin nihai yapı taşlarını (Leibniz'in monadları) bulacağını varsayıyordu. Russell ve Leibniz, bilginin, esas olarak gerçekliğin "yapı taşları"nı analiz etme ve dolayısıyla dilde "duyunun belirlenebilirliği"ni teminat altına alma meselesi olduğunu savundular. İşte *Tractatus*'un da projesi budur.

Şimdi, Russell ve Leibniz, argümanların mantıksal formunu daha iyi ortaya koymak için yapay bir dilin inşa edilmesinin mümkün ve gerekli olduğunu düşündüler. Leibniz şu meşhur monadlarını tarif ederken bunların görünmediklerini ancak gerçekliği açıklamak ve dilin anlamlılığını anlamak için bunları varsaymamız gerektiğini ifade etmişti.

Russell, "mantıksal atomlar"dan "moleküler önermeler" yaratma görevinden söz ederken kimyadan aldığı metaforları kullanıyordu, oysa Leibniz, mantıksal monadlarının olası mürekkep düzenlemelerini zarif bir şekilde tarif ediyordu. Wittgeinstein'ın *Tarctatus*'una göre dil olguları resmeder ve "önermeler gerçekliğin *mantıksal formu*nu gösterir." Russell, Leibnizci tarzda büyük "sistem inşası"na karşı uyarıda bulunarak; bunun yerine dilin "mantıksal yapısı"nı ve bu yapının "gramatik" olandan ayrılabildiği kafa karıştırıcı yolları tanımlama ihtiyacını vurguladı. Bu aslında "ikinci dönem Wittgenstein"ın projesi. Fakat "Genç Tez Canlı Wittgenstein" *Tractatus*'ta, mantıksal açıdan kesin, yeni bir dil inşa etmenin, en azından ilkesel olarak mümkün olduğunu beyan eder. Bu yeni dil, elbette pek çok konuyla ilgilenmeyecektir, (*Tractatus*'tan en çok alıntılanan önermede söylendiği gibi) "üzerinde konuşulamayan hakkında susmalı." Ya da Weininger'in daha şiirsel ifadeyle söylediği gibi: "Kant'ın yalnız adamı gülmez, dans etmez, bağırmaz ya da sevinmez. Ona göre çıtırtı çıkarmaya gerek yok, bu yalnızlık o kadar derin ki dünya sessizliğini koruyor."

Her ne kadar Wittgenstein, Cambridge'de Weininger'in ufak kitapçığını övüp kopyalarını sağa sola dağıttıysa da, muhtemelen alttan alta akan ırkçılığıyla birlikte aşırı kadın düşmanlığı yüzünden bu kitapçık çok da ciddiye alınmadı. Muhtemelen... çok

daha geniş bir alana yayılan bu kitapçık değil de Wittgeinstein'ın kendi versiyonu oldu:

> Felsefi konular hakkında yazılmış önermelerin ve soruların çoğu yanlış değil, ama anlamsızdır. Bu nedenle, bu türden sorulara cevap veremeyiz ancak sadece onların anlamsızlıklarını ifade edebiliriz. Filozofların önermelerinin ve sorularının çoğu, dilimizin mantığını anlamayışımızdan kaynaklanmaktadır (*Tractatus*).

Bu, esasen Russell'ın projesi olsa da, hâlâ Wittgenstein'ı, iki savaş arasında kendilerini felsefi akıl yürütmeyi olabildiğince mantıksal ve bilimsel kılmaya adamış filozoflardan oluşan gayri resmî bir grup olan Viyana Çevresi'nin, "ilham veren" ve "önde gelen şahsiyetlerinden biri" olarak yorumlamaları için akademisyenlere kalan tam da bu türden bir dildir.

"... yalnız adam gülmez, dans etmez... ya da sevinmez."

Bununla birlikte, Wittgenstein da (Weininger gibi ve Russell'ın aksine), önemli hakikatlere mantık yoluyla ulaşılamayacağını iddia ediyordu. Bu nedenle, mantıksal pozitivistlere derinden karşıydı ve işte bu yüzden onlara mistik bir metin okudu -sırtını dönerek. Viyana Çevresi bundan ilham almak bir yana -bunu ifade edecek kelime hiçbir sözlükte yok- ama kısaca etkilenmemişlerdi diyelim. Daha sonra, üyelerden biri, mantıkçı Rudolf Carnap şöyle yazdı:

> Bizde bıraktığı izlenim, sanki ona ilahi bir ilham kaynağıyla bir içgörü gelmiş gibiydi, bu yüzden, buna getirilecek herhangi bir makul rasyonel yorum ya da analiz kutsala saygısızlık olacakmış gibi hissetmekten kendimizi alamadık... [O] içgörüyü bir ilhamla edindikten sonra, artık başkaları tarafından yapılacak eleştirel bir incelemeye tahammül edemezdi.

Ayrıca, *Tractatus*'un çoğu, mantıksal pozitivistlerin gözünde metafizik saçmalıklardır elbette. Örneğin, "dil olguları resmeder" cümlesine bakın. Fakat devamında Wittgenstein sözlerinin, tırmanılacak ve böylece kendisinden azade olunacak bir merdiven olduğunu açıklıyor. Üstelik sadece kendi sözlerini böyle tanımlamıyor. Tüm felsefe külliyatının, şeyleri yeni bir berraklıkla görmemizi sağlamak şeklinde sınırlı bir amacı olduğunu ve önce bizzat ondan azade olunması gerektiğini öne sürüyor.

Wittgenstein en azından dediği şeyi yaptı ve teorisini yayımladıktan sonra, felsefeyi bırakmak için bir girişimde bulundu. Fakat birkaç yıl sonra geri döndü, bir araştırma bursu ve ardından da Cambridge'de bir kürsü aldı. Her ne kadar artık kendisi yayımlatmaya girişmese de, notlarının, yorumlarının ve derslerinin pek çoğu sonradan derlendi ve *Felsefi Soruşturmalar* olarak yayımlandı. Wittgenstein burada dili, kelimelerin ve cümlelerin çok farklı ve incelikli şekillerde işlev gördüğü, birbiriyle bağlantılı "dil oyunları" dizisi olarak tanımlar: "Fiiller", "semboller" ve "komutlar" olarak. Kelimelerin, (Her zaman yaptığı gibi bu sefer de İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'dan [1857-1913] alıntılayarak) satranç oyunundaki taşlara benzediğini, sadece oyun bağlamında anlam kazandıklarını söylüyor. Bir yandan da kederli bir şekilde kabul ediyor:

> Dildeki araçların ve bu araçların kullanıldığı yolların çeşitliliğiyle, cümle ve kelime türlerinin çeşitliliğiyle mantıkçıların dilin yapısı hakkında söylediklerini karşılaştırmak ilginçtir (*Tractatus Logico-Philosophicus*'un yazarı dahil).

27
Heidegger'in (ve Nazilerin) Hikâyesi
(1889–1976)

Martin Heidegger'in hem eleştirmenleri hem de hayranları vardır. Ondan çıkan çeşit çeşit eserin üç dört eleştirmeni ve binin üzerinde hayranı vardır. Hayranlarından biri olan David Krell, onu en azından "kıta geleneği"nde, artık ne varsa (uzun öğle yemekleri, süslü düzyazılar), "kuşkusuz yüzyılın en özgün ve en etkili filozofu" ilan eder. Şüphesiz bugüne kadar, Heidegger'in, sadece İngiliz dilinde yayımlanan belki binlerce cilt yorumu vardır. Son birkaç yüzyıldaki herkesten çok daha fazla dikkat çekmiştir.

Öyleyse, Oxford'daki Trinity Kolej'den M.J. Inwood, 20. yüzyılın "muhtemelen" en büyük filozofunun eserini tanıtırken biraz sessizlik lütfen:

> 1916'dan 1927'ye kadar hiçbir şey yayımlamadı, ancak özellikle Husserl'in fenomenolojisi, Scheler'in felsefi antropolojisi, Dilthey'ın hermeneutiği ve Aziz Pavlus, Augustinus ve Luther'in metinleri üzerine geniş ölçekli ve yoğun bir çalışma yürüttü. Hıristiyan metinleri, ona sadece tarihi, çok mühim kararların önemli örneklerini değil... aynı zamanda kendi Yunan kaynaklı ontolojimizden ayrı bir ontoloji de sağlamıştır. Ayrıca bunlar ve diğer pek çok konu hakkında büyüleyici mükemmellikte dersler de verdi Heidegger.

Bu durumda, derslere dayanan yazılarının neden bu kadar iç karartıcı ve sıkıcı olduğuna dair bir gizem mevcut. Ama bu gizem, Heidegger hakkında kolayca öne sürülen diğer bir gizemin yanında hiçbir şey değil: Neden İkinci Dünya Savaşı boyunca, on iki yıl, Nazi Partisi'nin üyesiydi?

Ama biraz fazla atladık. Martin Heidegger'in hikâyesi 1889'da Almanya'nın Baden bölgesinde başlıyor.

FELSEFİ MASAL

Heidegger, gururla dolu bir ultra-milliyetçilik geleneği içinde, kırsal kesimde büyümüştü. Ailesi koyu Katolikti ve Heidegger de aslında bir rahip olmak istiyordu. Freiburg'daki başpiskoposlukta hem ilahiyat dersi aldı hem de ilahiyat dersi verdi. Bunun izleri, "büyük düşüş"ü (Cennet Bahçesi hikâyesinde olduğu gibi) izleyen ve kaygı (suçluluk) yaratan yaşamın gayri sahihliğini (günah) işlediği yazılarında ayırt edilebilir. Bu kaygı, Heideggere göre "Varlık Nedir?" sorusunun sorulmasını sağlayan kurtuluş arayışına yönlendirir.

Kurtuluşu bu şekilde gördüğünden beri ilgisi dinden felsefeye doğru kayıyordu ve bu ilgileri de yanına alıp 1923'te, daha önce tanışmış olduğu, fenomenolojinin yaratıcısı Edmund Husserl'in danışmanlığında çalışacağı Marburg'a taşındı. Beş yıl sonra, danışmanına ithaf ettiği *Varlık ve Zaman* (*Sein und Zeit*) ortaya çıktı. Belirtmeli ki, Husserl etnik olarak Yahudi olsa da, hem vaftiz edilmişti hem de pratikte Hıristiyandı, aksi takdirde o devirde Almanya'da bir kürsü sahibi olmasına izin verilmezdi. Yine de, 1920'lerde ve 1930'larda "Yahudi" akademisyenlere Alman kamu yaşamından el çekmeleri konusunda baskı uygulanıyordu. Nihayetinde Husserl, Freiburg'daki profesörlüğünden istifa ettiğinde, Heidegger onun koltuğuna kurulmaya hazırdı.

Bilhassa daha sonraki yıllarda Heidegger kendi teorisini Husserl'in "yeni-Kantçı" yazılarının yıkımından kalan enkazdan inşa ettiğini söylemekten hoşlanacaktır –ki Husserl'in bu yazılarının kendi has özelliği gündelik yaşamın dünyevi belirsizliği karşısında antiklerin çok sevdiği soyut varlıkları yüceltmesiydi. Heidegger ise daha çok insan bilincine ve bu bilincin taşıdığı varoluş farkındalığına ve faniliğine, güçsüzlüğüne odaklanır. Heidegger esrarengiz biçimde, insanlık probleminin (ya da onun dediği gibi *Dasein*'ın) "onun her zaman, var olmak üzere olmasından doğduğu"nu söyler.

Heidegger, 1933'ün başına kadar, yani Hitler'in Almanya'nın seçilmiş başbakanı olarak zaferle başa gelmesinin ardından (Na-

zileri sözünü esirgemeden eleştiren) üniversite rektörünün istifasına kadar, Freiburg'da varlıkla ilgili çeşitli problemler üzerine verdiği derslere rahatça devam etti. İşte asıl şimdi işler karışıyor. Heidegger eski rektörün yerine atandı ve 1 Mayıs 1933'te Nasyonel Sosyalistlere katıldı. Dahası *Varlık ve Zaman* yeniden basıldı, ancak bu kez Husserl'e ithaf çıkarılmıştı. Sadece bir dipnotta kişisel bağlantıya işaret ediliyordu ki Heidegger destekçileri daha sonra bunun "Almanya'da epeyce söz konusu olan bir genel uzlaşı"nın kanıtı olarak sunacaklardır.

Ancak Heidegger bir uzlaşma arıyor gibi görünmüyordu. Üniversitenin rektörü olduğunda, kendi felsefesinden esinlenerek gelecek hakkında hevesli bir Nasyonal Sosyalist vizyon sunmuştu. Heidegger'in rektörlüğünde tüm derslerin Nazi selamıyla açılıp bununla kapanması zorunluydu, Yahudi öğrenci dernek binası öfkeli bir kalabalık tarafından işgal edildi ve bazı -ama hepsi değil- Yahudi profesörler ve öğrenciler kovuldu. 1933 yılının Haziran ayında Heidelberg'de, Heidegger, Alman üniversitelerinin izleyeceği rotanın "Hıristiyan ve hümanist kavramlarla boğulmayacak olan Nasyonal Sosyalizm ruhu içinde zorlu bir mücadele" olacağını ilan etti. Heidegger, Nazi yetkililerine (daha sonra kimya dalında Nobel Ödülü kazanan) meslektaşı Hermann Staudinger'i ihbar eden gizli mektuplar yazdı. Artık Yahudi öğrencilere danışmanlık yapmayı reddediyordu ve bir gamalı haç broşu takmaya başladı.

Ancak, geçen yüzyılın en büyüğü olan bu anlaşılması zor düşünürü kavramak için biraz geriye dönelim.

Freiburg'a rektör olmak, Heidegger'in üniversitelere Nasyonal Sosyalist bir vizyon getirme çabasının ilk adımı oldu. Rektörlük konuşmasında, "Alman halkının tarihsel manevi misyonu"nu bildirdi, emirlere uymak ve askerlik görevi şeklindeki Nazi ideallerini vurguladı ve "bir insanın tinsel dünyasının, toprak ve kan bakımından üstlerini en derinden korumaya kendini zorlaması olduğu"nu ilan etti. Öğrenciler ve personel sıkı bir şekilde tembihlenmişti: "Führer'in kendisi tek başına, Alman gerçekliğinin bugünü, yarını ve onun yasasıdır." Konuşmasını Platon'un *Devlet*'inden bir sözle tamamlar: "Bütün büyük şeyler fırtınalıdır."

Heidegger, Almanya'nın Yunan dil ve düşünce geleneğinin varisi olduğuna inanıyordu. Ona göre Yunanca ve Almanca özgün ve zekice dillerdi. Avrupa'daki diğer tüm diller, ki Heidegger bozulduğunu kastediyordu, Latinceleşmişti. Yunanlar, "Varlık"ın anlamını kavramaya çalışmışlardı ve şimdi Batı Medeniyeti'nin enkazından geleneği yeniden diriltmek için ayağa kalkabilecek olanlar sadece Almanlardı. Hitler'in de benzer bir görüşü paylaştığı söylenir.

Heidegger, Almanya'nın Bolşevizmin nihilizmi ile kapitalizmin materyalizmi arasında sıkışmış olan Varlık mücadelesinin merkezinde olduğu konusunda uyarıda bulundu. "Bir kıskaçtayız. Tam ortada yer alan *Volk*'umuz en şiddetli baskıyı tecrübe ediyor. Bu *Volk*, en çok komşusu olan ve dolayısıyla en çok –tehlike altında– olan ve tüm bunlarla birlikte metafiziksel olan *Volk*'tur. Bu görevden eminiz. Fakat *Volk* bu kaderi, ancak kendi içinde bir titreşim yaratırsa... ve kendisine düşen mirasına dair yaratıcı bir kavrayış kazanırsa gerçekleştirebilecektir. Tüm bunlar, tarihsel bir *Volk* olarak bu *Volk*'un, kendisini ve dolayısıyla Batı tarihini, gelecekteki 'oluş' merkezinin ötesine ve varlığın güçlerinin en eski âlemine taşıması gerektiğini imliyor" diye yazdı ciddiyetle.

Heidegger açıkça kendini, teknolojinin alçalttığı, mantığın ve bilimin teknik akılcılığının baştan çıkardığı bu medeniyeti düştüğü yerden kurtaracak kişi olarak görüyordu. Nazizm de bu hedefi paylaşır: Hakiki Alman bilincini tekrar bulmak için sağlıklı bir "altın çağ"a dönme hedefi. Öte yandan 1933 yılı Kasım ayındaki konuşmasında, "Adolf Hitler'e ve Nasyonel Sosyalist Devlete Bağlılık Bildirgesi" anlamına gelen "Bekenntnis zu Adolf Hitler und dem national-sozialistischen Staat"da da herhangi bir uzlaşma görünmüyor (Başka bir deyişle, 1988'de Fransa'da "Heidegger meselesi"ni yazarken bu durumu, "Appel pour un plébiscite" veya "Referandum Çağrısı", yani devlet meselesine karar vermek için halk oylaması olarak tercüme eden François Fedier değilseniz tabii).

Sadece, Almanlar Batı Medeniyeti nin
yıkıntılarından ayağa kalkabilecek kabiliyete sahipti...

Almanya'da aşırı sağın ve özellikle de Nazilerin gözde konularından biri, ulusal bir kadere ve halk cemaatine olan inançtır: *Volksgemeinschaft*. Bu durum, diğer ülkelerin Alman halkına dayattığı parlamenter sistem ve modernizm prangalarının atılmasını gerektiriyordu. Ancak o zaman ırk ve kanla birbirine bağlı ideal bir toplum yaratılabilir. Bu görev, I. Dünya Savaşı diğer herkes için bittikten sonra rastgele şiddet eylemleri gerçekleştiren Alman askeri Albert Leo Schlageter gibi, otantik kahramanlara âdeta çağrıda bulundu. Schlageter, Berlin'den yükselen tüm itirazlara rağmen, 1923 yılında Fransız makamları tarafından, Rheinland'da yürüttüğü sabotaj eylemleri nedeniyle idama mahkûm edildi. *Kavgam*'ın (*Mein Kampf*) 1. sayfasında övgüyle anıldı ve Naziler iktidara geldikten sonra onun onuruna bir günü ulusal tatil ilan ettiler. Heidegger için, Schlageter sahih *Dasein*'ın bir modeliydi. Heidegger, rektör olduktan kısa bir süre sonra yaptığı bir başka konuşmasında Schlageter'in "karanlık, aşağılama ve vatana ihanet" döneminde öldüğünü söyledi, ancak, onun bu şekilde kendini kurban edişinin kaçınılmaz olarak "onur ve azamete doğru bir uyanış geleceği" doğuracağını vaat ederek onu onurlandırdı.

Schlageter, diye seslendi, onu beğeniyle izleyen üniversite izleyicilerine "burada bir öğrenci olarak yürüdü. Ancak Freiburg onu daha fazla elinde tutamadı. Baltık'a gitmek zorundaydı, Yu-

karı Silezya'ya gitmek zorundaydı, Ruhr'a gitmek zorundaydı... Kaderinden kaçmasına olanak yoktu, böylece ölümlerin en zor ve en büyüğünü, sağlam bir irade ve temiz bir kalple karşıladı."

Bu, aynı zamanda Heidegger'in "sahih" yaşamı ayrıntılı olarak incelediği *Varlık ve Zaman*'ın dilidir.

> Varoluşun böylece kavranıp yakalanan sonluluğu keyiflilik, hafife alma, saklanma gibi bize en yakın gelen olanakların sonsuz çokluğundan bizi çekip çıkarır ve Dasein'ı *kaderinin* yalınlığına taşır. Bununla, Dasein'ın sahih kapalılığı-açma-kararlılığı içinde yatan asli vukubuluşunu ifade ediyoruz. Burada Dasein miras aldığı ve fakat yine de kendisinin seçtiği bir olanakla kendini serbest biçimde ölüme *tevdi etmektedir*.[1]

Hiçliğe gelince, bu unsur savaştan sonra varoluşçular tarafından *Metafizik Nedir?*'den ayıklandı. Heidegger "hiçliği biliyoruz" diyor, korku sayesinde biliyoruz: "Korku hiçliği açığa çıkarır."

Bu Biraz Kötüye Alamet Gibi...

Gelgelelim, Heidegger'in Freiburg'taki rektörlüğü kısa ömürlü oldu. 1934 yazında, Yahudi ya da kapitalist düşüncelerle kirlenmişlere karşı SS ve Nazi aygıtının bir tasfiye hareketi sırasında istifa edecekti. Yine de, Heidegger 1945'e kadar Nasyonal Sosyalist Parti'nin aidat ödeyen bir üyesi olarak kaldı.

1966'da (*Der Spiegel*'le) yaptığı röportajda, iyice düşünerek yaptığı (ve onun talimatıyla ölene kadar yasaklı olan) konuşmada, o zamanlar Nazizm'de "yeni bir şey, yeni bir şafak" ihtimalini gördüğünü açıkladı. Pişman olduğunu söylese de, 1933'te öğrencileri şöyle yüreklendiriyordu; Führer "bizzat ve tek başına sizin varlığınızın kuralları" olmalıdır.

Heidegger'in öyküsünün genel kabul gören versiyonu, 1930'larda Nazizmle yaptığı flörtünün bir gençlik hatası, politika ve dünyanın işleyişi hakkında saf bir akademisyenin kısa bir flörtleşmesi olduğu şeklindedir. Güya hatasını fark ettiğinde rektörlük görevinden istifa etmiş ve ondan sonra Nazi faaliyetlerine katılmayı reddetmiştir. Dahası, bu dönemde bile, üniversitenin saygınlığını Nazizmin en kötü aşırılıklarından korumaya çalışmış,

1. Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, Çev. Kaan H. Ökten, Alfa Yay., İstanbul, Ekim 2018, s. 565.

ayrıca Yahudi öğrenciler ve meslektaşları adına Nazi makamlarına karşı kişisel nüfûzunu kullanmıştır. Üstelik Heidegger'e dair bu gençlik düşüncesizliği öyküsü, Hannah Arendt (Yahudi olduğunu belirtmek sanırım önemli olacaktır) ve Richard Rorty gibi bir dizi etkileyici aydın tarafından da desteklendi.

Onlar bu yargıları için mükemmel bir kaynak gösterdiler: Heidegger'in 1945'te Nazilerden arındırma komisyonuna sunduğu yazı. Normalde iki cümleyi, en az on iki belirsizliği işin içine katmadan birbirine bağlayamayan bu âlim, bu yazıda ilk defa takdire şayan bir biçimde kısa ve özdü. Şöyle yazıyor: "1933 Nisanında üniversitenin genel oturumunda, oybirliğiyle (iki çekimser oyla birlikte) rektör seçildim, söylenildiği gibi Nasyonal Sosyalist bakanın atamasıyla değil." Az ve öz, ama aslına bakılırsa, üniversitenin "Führer"i unvanından bahsetmeyi ihmal etmişti ki, bu gerçekten de bakanın kendisine bahşettiği bir unvandı... Şöyle devam ediyor Heidegger: "Daha önce ne bir akademik görevim oldu ne de istedim. Asla bir siyasi partiye dahil olmadım." Ama bunları anlatırken de İngiliz ve Amerikalılara "Alman artıkları" diyen muhafazakâr bir milliyetçi olan Richard von Kralik'in kurduğu "Gralbund" adlı gençlik grubundaki faaliyetlerinden bahsetmemişti.

Her neyse, onun açıklamasına göre Nazi partisine sadece üniversitenin idari ilişkilerini kolaylaştırmak amacıyla katılmıştı.

> Rektörlük görevine geldikten kısa bir süre sonra, bölge başkanı üniversite meselelerinden sorumlu iki görevli eşliğinde bakanın isteği doğrultusunda beni Parti'ye katılmaya çağırdı. Bakan, bu şekilde Parti ve yönetim organlarıyla olan resmî ilişkilerimin, özellikle de o zamana kadar bu organlarla hiçbir temasım olmadığı için, kolaylaşabileceği konusunda ısrar etti. Uzun süre düşündükten sonra, üniversitenin menfaati için Partiye katılmaya hazır olduğumu, ancak Rektörlüğüm sırasında ya da sonrasında Parti içinde bir pozisyonu ya da Parti adına çalışmayı kabul etmediğimi açıkça beyan ettim.

Peki Heidegger, eğer partiye sadece rektör olarak çalışmalarını kolaylaştırmak isteğiyle üye olduysa, rektörlük görevi bittikten çok sonra, ta 1945'e kadar her yıl üyeliğini neden yenilediğine dair bu açıklama fırsatını niye değerlendiremiyor?

Bunun yerine 1934'ten sonraki ihtiyatlı direnişinin kanıtlarını sunuyor. "Rektörlükten istifa ettikten sonra öğretmenliğe devam

ederken, Nasyonal Sosyalist dünya görüşünün ilkelerine karşı muhalefetim daha açık hale geldi... Nasyonal Sosyalist ideoloji giderek sertleştiği ve [öksürür] saf felsefi bir yorumlamaya giderek daha az uygun olduğu için, aslında bir filozof olarak etkin olduğum gerçeği de muhalefetimin yeterli bir ifadesidir."

Yıllar sonra, öğrencilerinden biri olan Hannah Arendt'ten; Auschwitz'i "kötülüğün sıradanlığı"nı gösteren bir şey olarak tanımlamasıyla hatırlanan Arendt'ten, 80. yaş günü vesilesiyle Heidegger onuruna hazırlanacak antoloji için bir deneme yazması istenmişti. Arendt de yazısına 1920'lerin Almanya'sında, Heidegger'i ilk defa nasıl duyduğunu anımsatarak başlar.

> Ortada bir isimden fazlası yoktu, fakat ismi Almanya'nın dört bir yanına gizli bir kralın rivayeti gibi yayıldı. Heidegger'le ilgili rivayetler oldukça basitti: Düşünme tekrar hayata döndü... Bir öğretmen vardı, belki de düşünmeyi öğretebilecek.

Aslında o zamanlar Heidegger'in ne düşündüğü pek de ciddiye alınmıyordu. Öte yandan Arendt, Platon'un da Siraküza tiranına danışmanlık yapmak için oraya gittiğini hatırlatarak Heidegger'in politik faaliyetlerine şöyle bir açıklama getirir; "artık hepimiz biliyoruz ki, Heidegger de bir zamanlar 'ikametgâh'ını değiştirme ve insan ilişkilerinin dünyasına katılma isteğine karşı koyamamıştı" diye başlıyor hoşgörüyle. Nispeten kısa bir süreliğine politikaya girdikten sonra, Platon Atina'ya geri dönmek zorunda kaldı ve teorilerini uygulamaya geçirme girişimlerinin beyhude olduğu sonucuna vardı. Gerçi Heidegger, Platon'dan daha kötü bir şeye hizmet etmişti, çünkü tiran ve kurbanları bu kez denizin ötesinde değil, onun kendi ülkesinde yaşıyorlardı." Şöyle devam ediyor Arendt:

> Düşünürlere saygı duymaya eğilimli olan bizler, kendimiz dünya telaşının tam ortasında ikamet etmemize karşın, Platon ve Heidegger'in dünya işlerine karıştıklarında nasıl da tirana ya da *Führer*e dönüştüklerini düşünmenin şaşırtıcı, hatta çileden çıkarıcı olduğu fikrinden zorlukla kurtulabiliriz. Bunun sebebini belli bir zamanın koşullarında aramak yersizdir; belki daha da yersizi, belli bir karakterin kendine özgü özelliklerini sorumlu saymaktır; çünkü bu, daha çok, Fransızların "zanaatkâr deformasyonu (*déformation professionnelle*)" dedikleri türden bir şeydir. Tiranca bir tutuma yatkınlık teorik olarak pek çok büyük

> düşünürde bulunabilir (Kant önemli bir istisnadır). Eğer bu yatkınlık bu düşünürlerin yaptıklarında (eylemlerinde) gösterilemiyorsa, bunun tek nedeni, çok azının "basit olanı merak etmenin ötesi'ne yürümeye ve "bu merakı, kalıcı ikametgâhı olarak kabul etme"ye niyetli olmasıdır.[2]

Böylelikle Arendt, Heidegger'i, düşüncesinin büyüklüğünün kurbanı olmuş bir mağdur haline getirmeyi bile başarır. Hatta ve hatta Heidegger bu meseleden belirli bir itibar kazanarak kurtulur:

> Heidegger, kendi "hata"sını daha sonra onu yargılayanların çoğundan daha hızlı ve daha radikal bir biçimde düzeltmişti.

İşler sarpa sarıyor

Heidegger'in takipçileri bundan çok daha fazlasını yapıyorlar. Ne de olsa, Arendt'in kendisinin de Yahudi olduğunu ve kısa bir süre için Vichy Fransası'ndaki bir kampta hapsedildiğini belirtiyorlar. Onlara göre şüphesiz, Arendt'in değerlendirmesinin tarafsız olduğu düşünülmelidir. Dahası, Arendt de saygın bir filozoftur. Ancak yine de "tarafsız" pek de doğru bir ifade değildir. Heidegger meselesinin başka bir boyutu daha var. Gayet ilginçtir, Arendt Marburg'da Profesör olan Heidegger'den ders alırken 18 yaşında genç bir öğrenciydi, 35 yaşındaki bu evli adama ümitsizce âşık oldu ve onunla gizli bir aşk yaşadı. Heidegger de bunu gizli tutmak istedi ve "edepsiz orman perisi"ne tüm mektuplarını yok etmesi gerektiğini söyledi. Ama tabii ki, o (ahlaksız kadın!) bunu yapmadı, böylece yıllar sonra diğer bir Heidegger meselesi ortaya çıktı. Bu vesileyle dünya, Heidegger'den Hannah'ya gönderilmiş, mesela 22 Haziran 1925 tarihli mektupta şunları okuyabiliyor:

> Kimsenin takdir etmediği şey, kendini deneyimlemenin ve bu konuda tüm tavizlerin, yöntemlerin, ahlakçılığın, gerçeklerden kaçmanın ve bir kişinin gelişimini engellemenin Varlığın tasarrufunu nasıl engelleyebildiği ve bozabildiğidir.

Elbette kimse, kimsenin bu tür kişisel duygularına kolayca girmemelidir. Ama biz girmeliyiz! Hakikat bunu gerektirir. Bu

2. Türkçesi küçük değişikliklerle şuradan alınmıştır; Hannah Arendt, "Martin Heidegger'in Sekseninci Doğum Günü Vesilesiyle", Çev. Çetin Balanuye, *Baykuş Felsefe Yazıları Dergisi*, Alef Yay., İstanbul, Eylül-Aralık, 2008, s. 172.

nedenle burada, yolları zorunlu olarak ayrıldıktan dört yıl sonra Hannah'nın mektuplarından birinden bir parça sunuyoruz:

Sık sık senin hakkında bir şeyler duyuyorum, ama her zaman ünlü bir isim hakkındaki konuşmaların basit bir parçası olarak, tuhaf bir ihtiyatla ve dolaylı olarak –yani, zorlukla tanıdığım bir şey. Gerçekten bilmek istiyorum –neredeyse bir işkence gibi, ne yapıyorsun, ne üzerinde çalışıyorsun ve Freiburg nasıl gidiyor?

Arendt ciddi bir özenle, "kirpiklerinden, gözlerinden öperim" diye imzalarken, Heidegger kısa ve öz bir şekilde "senin" diye imzalar.

Ancak, her ne kadar Hannah Arendt'in Heideggere dair çizdiği portre kuşkulu olsa da, Heidegger'i savunanlar, insanın içindeki herhangi bir kusurun kendi felsefesinden tamamen ayrı bir mesele olduğunu iddia ederler ki bu nedenle felsefesi de "kendi değerleri"ne göre yargılanmalıdır. Onun *Dasein* felsefesini Nazizme bağlamaya yönelik her türlü girişimin uygunsuz olduğunda ısrar ederler. Özellikle *Varlık ve Zaman*'da değil, hiçbir eserinde Nazizmle ilgili bir şey yoktur onlara göre.

Ancak bu görüş, Heidegger'in görüşleriyle uyumuyor. Örneğin, 11 Kasım 1933'te yaptığı konuşmada, "Nasyonal Sosyalist devrim, Devlet'in mevcut gücünün, basitçe bu amaç için ortaya çıkan başka bir parti tarafından ele geçirilmesi değildir; daha doğrusu, bu devrim Alman *Dasein*ımızın tamamen tersine çevrilmesini beraberinde getiriyor" derken Heidegger, Nazilerin politik devriminin "insanın kendisinin dönüşümü"nü içeren daha derin ikinci bir sürece doğru devam etmesini bekliyordu. Yunan fikirlerinin geri alınmasını içeren felsefi çalışmaları, bu politik süreci daha ileri taşımak için tasarlanmıştı.

Savaş bittikten sonra bile Heidegger, Nasyonal Sosyalist hareketin "içsel büyüklüğü" karşısında, yozlaşmış Batı demokrasilerinin çöküşünde metafiziksel bir hastalığın kanıtını görür (bu görüş 1935 tarihli "Metafiziğe Giriş" makalesinde yer almakla kalmaz, ayrıca makalenin 1952 tarihli yeni baskısında da görülür; üstelik yapılan diğer değişimlere rağmen bu görüş hâlâ yerini korumaktadır.) 1945'ten sonra Heidegger, sadece demokrasiyi değil Nazizmi de kirleten hastalıkları göstermek için taraf değiştirdi. 1945 yılında, "Hümanizm Üzerine Mektup"ta, Üçüncü Reich'in

kalıntıları hakkındaki yeni projesi, Nazizmden sorumlu olan "Batı hümanizmi"ni yıkmaya çalışmaktı!

İkinci Dünya Savaşı'nın sona erişinden bu yana, pek çok filozof, Heidegger'in önemli politik çalışmalarına olan hayranlıklarını kayda geçirdiler. Kendine özgü "yapısöküm" tekniğini kullanan Derrida, Heidegger'in *Kehre*'sini ya da "dönüş"u takiben kendisini "metafizik"ten kurtarmayı başardığını, hatta felsefesinin *anti-Nazizm*in en iyi biçimi olduğunu bile söylüyor.

Heidegger'in en inançlı destekçileri onun (hiç değilse) savaştan sonra Nazizm'i kınayan bir konuşma yapmamasını şaşırtıcı bulsalar da bu sefer de mesela şöyle spekülasyonlara başvurdular; Nazi olduğu için değil, hayır bu kadar basit bir nedenden dolayı değil de basında yer almayı veya toplu özürü küçümsediği için böyle yapmış olabilir. Onlar bunu pek hatırlamak istemezler, ama arkadaşı Karl Jaspers (hani şu karısı Yahudi olan) adı kötüye çıkmış rektörlük konuşmasının hesabını sorduktan sonra ondan Nazi programını gerçekten destekleyip desteklemediği hakkında cevap almak istemişti; Heidegger, ortada uluslararası bir Yahudi kumpasının mevcut olduğunu, Hitler'inse "harikulade elleri" olduğunu söyledi. Nihayetinde faşizm, İtalyan filozof Giovanni Gentile'nin katkılarıyla birlikte, en azından Hegel ve Nietzsche'den gelen uzun bir Alman felsefi geleneğinin üzerine işlenmişti.

Saygın bir "yeni-Hegelci" olan Gentile, (tıpkı Heidegger'in Hitler için olmayı düşlediği gibi) Mussolini'nin "fikir" adamıydı ve İtalyan faşistlerinin resmî düşünürü olarak kabul ediliyordu –ve savaştan sonra komünistler tarafından, yarattığı sıkıntılar nedeniyle idam edildi. Nürnberg mahkemesi ise, Hitler'in mesihvari hitabetinden Heidegger de pay almış olacak ki, onun beş yıl ders vermesini yasakladı sadece.

Savaştan sonra Heidegger, Soykırım'a atıfta bulunan tek bir açıklama yaptı. O, soykırımı gıda endüstrisindeki makinalaşma ile denk tuttu ve "özünde", "cesetlerin gaz odalarındaki ve ölüm kamplarındaki üretiminden farklı" olmadığını söyledi. Ona göre her ikisi de, "nihilizm" örnekleriydi.

Hitler'in politik etkisi bir miktar azalsa da; felsefe Heidegger'in esaretinde kaldı.

28
Benjamin Lee Whorf ve Renk Dırdırcısı*
(Yaklaşık 1900-1950)

Sapir-Whorf hipotezi, her ne kadar demokratik görünse de aslında biraz tuhaf bir şekilde yaratıcısı Benjamin Lee Whorf ve onun entelektüel yoldaşı Edward Sapir'in adlarıyla anılır. Hipotezi nihayetinde Whorf yazmış ve ona "dilbilimsel görelilik ilkesi" adını vermişti. Zaten akademisyenler söz konusu hipotez için bu ikisinin ismini tercih ettiklerinden, Nottingham Üniversitesi'nden Robert Kirk'ün bu yaklaşımı "görelilik öğretisi" (aksi takdirde biraz aptalca görünecekti) olarak adlandırması mümkün olmuştu. Kirk şöyle devam ediyor:

> Sapir'e [metinde böyle] göre, nasıl bir geniş aralıkta eyliyorsak o aralıkta görüyor ve işitiyoruz... çünkü toplumumuzun dil alışkanlıkları belirli yorumlamalara yatkındır. Whorf, bu fikri, Amerikan Kızılderililerinin dillerini onun bir örneği olarak göstermeye çalışarak şekillendirir. Bu öğreti, bazı şeylerin kimi dillerde diğerlerine göre daha kolay ifade edilebileceği gerçeğinin; herkesçe bilinen bu gerçeğin sıradanlığına düşme tehlikesi taşır.

FELSEFİ MASAL

Benjamin Lee Whorf o günlerde çok ciddiye alınmamıştı; ne bir antropolog olarak, ne bir dilbilimci olarak, *hatta* ne de bir filozof olarak. Aslında, o hiçbir zaman çok fazla ciddiye alın-

* Yazar, aşağıda işleyeceği üzere, Benjamin Lee Whorf'un teorisiyle acımasızca dalga geçen Steven Pinker'ın soyadı üzerinden kelime oyunu yapıyor. (ç.n.)

madı. Kuzey Amerika'daki Hopi Kızılderilileri'nin dil kalıpları hakkındaki çığır açan çalışmaları şimdi Steven Pinker gibi popülistler tarafından "farkında olmadan komik" bir yaklaşım olarak reddediliyor.

Kendisini, çok daha görkemli bir şekilde "bilişsel bilim insanı" (dilin gücünün farkında!) tanımlayan çağdaş bir filozof olan Steven Pinker, *The Language Instinct*'te şöyle açıklıyor, "Düşüncenin dil ile aynı şey olduğu fikri [elbette, Whorf'un söylediği şey bu değildir] basmakalıp bir saçmalık olarak adlandırılabilecek şeye örnektir." Pinker, günümüz biliminin verdiği cevabın yerine (bilincin, Bilişsel Bilim İnsanları nın inanmadığı rolünü ihmal ederek) yararlı olacak bir taslak çıkarıyor:

> Göz hücreleri bir şekilde nöronlara bağlıdır, bu nöronların [belirli renklere] tepki vermesini sağlar. Dil ne kadar etkili olursa olsun, bir fizyolog için retinanın içine girebileceği ve gangliyon hücrelerini yeniden döşeyebileceği bir durum söz konusu değildir.

Whorf'un kendi dilbilim disiplini söz konusu olduğunda bile, Noam Chomsky onun çalışmalarını "tümüyle vakitsiz" ve "kesinlikten yoksun" olarak nitelendiriyor. Whorf'un sözümona bir takipçisinin (Dan Moonhawk Allford) belirttiği gibi, onun çalışması hakkında daha fazla bilgi edinmek istiyorsanız, tek bir toplumsal-dilbilimcinin bile "Whorf'un adını dudaklarına alaycı bir gülümseme eşlik etmeden telaffuz etmesinin mümkün olmadığı" gerçeğini kabul ediyor olmanız gerekir.

Neden böyle olsun ki? Bu tepkiye neden olan nedir? Robert Kirk'ün dediği gibi, onun çalışması aşağı yukarı, herkesin bildiği şeyler midir? Ya da Chomsky'nin (tamamen farklı olarak) iddia ettiği gibi yeterli kanıtlara dayanmıyor mu? Chomsky, Whorf'un dilin doğası hakkında tamamen haklı olduğu gösterilmiş olsa bile, "onun doğru tahminlerinin içeriğe dair hiçbir kanıta ve İngilizce'nin yapısının savunulabilir bir biçimsel analizine dayanmadığı"ndan yakındı. Ya da belki de Whorf, akademik dünyanın tamamen dışında kalmayı tercih ederek, kısa yaşamının tümünü (*kibarca bir öksürük*) *sigorta* müfettişi olarak geçirmeyi tercih etmiş olamaz mı?

Ayrıca, belki de bu durumun açıklaması onun argümanlarının pek çok kişinin hoşuna gitmemesiyle ilgilidir. İşte hoşa gitmeyen bir nokta; Sapir-Whorf Amerikan Yerlileri'nin düşüncesini Amerikan akademisinin düşüncesi üzerine yükseltmiş gibi görünüyorlardı ki bu yaklaşım, özellikle akademik dille serimlendiği için çok daha beter olan bir skandaldı. John Lucy'nin belirttiği gibi: "Kimilerine göre [dilbilimsel görelilik] akılcı soruşturma olanağı için bir tehdit oluşturmaktadır." Whorf, diyor John Lucy, "nesnel olguları"yı ve "gerçeklik"i arayan geleneksel araştırmacıların faaliyetlerinin meşruluğunu tehdit ediyor.

Peki, ama bu tehlikeli ve zayıf kurulmuş teori nasıl bir şey? Özünde şu:

> Bizler doğayı, ana dilimiz tarafından döşenmiş hatlar üzerinden parçalara ayırıyoruz. Fenomen dünyasından soyutladığımız kategorileri ve türleri, bunlar her gözlemcinin burnunun dibinde durduğu için o dünyada bulmuş değiliz; tam tersine, dünya zihinlerimiz tarafından düzenlenmesi gereken kaleydoskopik bir izlenim akışı içinde sunulur –ve bu akış büyük ölçüde zihnimizdeki dilbilimsel sistemler tarafından anlamlandırılır. Doğayı parçalara ayırıyor, kavramlar halinde düzenliyor ve ona anlamlar yüklüyoruz, büyük ölçüde şundan dolayı; çünkü dil üzerinden bağlı olduğumuz toplulukta herkesçe kabul edilmiş ve dilimizin kalıplarında kodlanmış bir anlaşmanın taraflarıyız.

Bu anlaşma elbette, "örtülü ve zımnidir" diye devam ediyor Whorf, ancak "onun şartları kesinlikle bağlayıcıdır; anlaşmanın emrettiği veri düzenlemesini ve sınıflandırmasını onaylamazsak hiç konuşamayız."

Şimdi, bazı verileri seçip düzenleyelim ve birtakım kategoriler soyutlayalım.

Benjamin Lee Whorf, 24 Nisan 1897'de üç erkek kardeşin en büyüğü olarak Winthrop, Massachusetts'te doğdu. Babası Harry, bir grafik sanatçısı, yazar, fotoğrafçı, sahne tasarımcısı ve oyun yazarı olarak hayatını kazanan, kesinlikle kültürel olarak çok yönlü biriydi. Annesi Sarah tarafından cesaretlendirilen genç Benjamin, şifrelerin ve bulmacaların gizemlerini keşfetti ve botanik, astroloji, Meksika tarihi, Maya arkeolojisi ve fotoğrafçılığa dair geniş bir yelpazede pek çok kitap okudu. Alışılmamış bir güzergâhı izle-

yerek fizik, Jungçu tevafuk, sistem teorisi ve Gestalt psikolojisi (bu psikoloji okulunun "öne çıkarma" ve "arka planda tutma" kavramlarıyla) üzerinden geçerek antropolojiye yöneldi -ama hepsinden öte dilbilim üzerinden geçerek. Tüm bu ilgi alanlarını sadece boş zamanlarında takip edebiliyordu.

Bizler doğayı, ana dilimiz tarafından döşenmiş hatlar üzerinden parçalara ayırıyoruz.

Düzenli işi ise oldukça sıradandı -Hartford Yangın Sigorta Şirketi'nde müfettiş ve mühendisti. Gelgelelim bu yıllar hiç de boşa geçmiş sayılmaz. Mesleğini icra ederken, daha sonraları dilin düşünce kalıplarını etkilediğini iddia edeceği teorisini destekleyen pek çok örnek gördü. Gerçekten de onun dilbilimsel teorisi birçok etkili makaleyle gün yüzüne çıktığında, teorinin yangın önleme konusu etrafında kurulduğu görüldü. Bu makalelerin ilkinde, gözlemlediği insanlar "boş benzin varilleri"nin etrafında dikkatsiz davranmaya meyilliydiler ki, bu variller petrolle "dolu olmasalar" da sıvıdan çok daha patlayıcı olan buharla "dolu"ydular. İnsanların, "su" ve "taş" kelimelerinin aktardığı güven verici sabitlik izlenimlerine rağmen aslında yanıcı ve tehlikeli olan "inceltilmiş kireçtaşı"na ve "atık sular"a karşı nasıl da aldırmaz olduklarını fark etti.

1920'lerde, hâlâ tam zamanlı çalışırken, o dönemin önde gelen ABD'li akademisyenleriyle yazışmalara başladı. 1931'den itibaren,

yeni toplumsal-dilbilim disiplininin en önemli isimlerinden biri olan Edward Sapir'den (yarı zamanlı) dilbilim okudu. Bu sırada Hopi Kızılderilileri'nin dil yapıları hakkında oldukça kapsamlı ve son derece özgün bir çalışma ortaya koydu. Onun adını taşıyan ayrıntılı ama aynı zamanda neredeyse şiirsel bir dizi yayımdan sonra Yale'de araştırma bursu kazandı.

Dilbilimsel görelilik kendi başına yeni bir fikir değildir. Bu teori aslında çok daha eskidir, fizikteki türevinden bile daha eskidir; en azından 19. yüzyıla, dilbilimin kurucusu Baron Wilhelm von Humboldt'a dayanır. Bizzat Baron, dil olmadan düşünceyi tamamen imkânsız olarak görüyordu ve ona göre dil, Whorf un yaklaşımından farklı olarak, tamamen düşünceyle belirlenmişti. Einstein ın uzay ve zamanın "göreliliği"ni göstermesinden sonra von Humboldt'un teorisi yeni bir yaşama kavuştu ve Einstein bir radyo programında bu teoriden alıntı yaptı. Kimya geçmişine sahip Whorf, hiçbir şey icat ettiğini iddia etmiyordu; daha ziyade, "pozitif bilim'de yeni düşünceyi eski felsefi teoriyle birleştirmek istiyordu.

Daha sonra *Dil, Düşünce ve Gerçeklik* (*Language, Thought, and Reality*, 1956) adlı kitapta toplanan makalelerinden birinde şöyle diyor:

> Eukleides geometrisinin dışında, uzamsal şekillere dair aynı ölçüde mükemmel açıklamalar sunacak pek çok sayıda geometrinin olabileceği gibi, zaman ve uzamın bilindik zıtlıklarını içermeyen, tümüyle eşit derecede geçerli olacak başka evren tanımlarına sahip olmak da mümkündür. Modern fiziğin sahip olduğu, göreliliği benimseyen bakış açısı matematiksel terimler içinde düşünülen böyle bir bakış açısıdır, gelgelelim Hopi *Weltanschauung* u [dünya görüşü] bambaşka ve oldukça farklıdır, matematiksel ve dilbilimsel değildir.

Whorf, Newtoncu dünya görüşüne, Platon un Formları gibi daimi ve değişmez olana meydan okumaya devam ediyor. Bu yaklaşım, filozofları salt dilbilimsel olan herhangi bir şeyden daha çok endişelendiriyordu.

> [Bu] Hopi bakış açısına göre, zaman kaybolur ve uzam değişir, böylece sözümona sezgimizin veya klasik Newton mekaniğinin homojen ve anlık zamansız uzamı artık söz konusu değildir. Bununla birlikte, yeni

> kavramlar ve soyutlamalar zamana ya da uzama gönderme yapmadan evreni tanımlama görevini üstlenerek resme dökülür –hani şu dilimizin kendileri hakkında uygun terimlerden yoksun olduğu soyutlamalar. Bu soyutlamalar... bize psikolojik, hatta mistik bir yapıdaymış gibi görüneceklerdir kuşkusuz.

Avrupalı düşünürler, 2000 yıl boyunca dilin düşünmeyi izlemekten başka bir şey yapmadığını varsaymışlardı. Ayrıca düşüncenin de, hangi dilin kullanıldığına bakılmaksızın herkes için aynı olması gereken mantık ya da akıl yasalarına tâbi olması gerekiyordu (Whorf'un, Bertrand Russell yüzünden ["gölet"in diğer tarafında], gençliğinin çoğunu, sadece böyle bir "mantıksal temel" üretme görevine harcaması boşuna değildi). Oysa şimdi, Whorf ne dilin ne de kavramların evrensel olduğunu söylüyor!

Tabii ki, "dil evi'miz içinde kapana kısılmış olmak çok tuhaf görünüyor. Ancak Batılı dillerin durağan olduğu, kalıplara yöneldiği, halbuki Hopi gibi dillerinse faal, süreçlerle ilgili olduğu göz önünde bulundurulmalı.Bu iki yönelim arasındaki en önemli fark, özdeşlik meselesidir. Adlar (ve dolayısıyla isimler) bir özdeşlik verir. Batı felsefesinin merkezindeki mefhum budur. Aristoteles'in "düşünce yasaları" o zamanlar kendisine ve aslında hâlâ da çoğu kişiye mutlak olarak kesin görünüyor, yani:

> Özdeşlik yasası: A = A;
> Çelişmemezlik yasası: A, "A olmayan'a eşit değildir; ve
> Üçüncü Halin İmkânsızlığı: Ya A'dır ya da "A olmayan'dır; hem A hem de "A olmayan" olamaz.

Aslında, bu yasalar pekâlâ Aristoteles'ten de önceye, özellikle Parmenides olmak üzere, Sokrates öncesi filozoflara kadar gider. Parmenides İÖ 5. yüzyılda, ikinci yasayı şöyle formüle etmişti: "Zira var olmayan zorlanamaz var olmaya."* Tartışmaya yer yokmuş gibi görünebilir, ama Parmenides'in yasasının o zamanlar aslında uzlaşmadan radikal bir kopuşu temsil ettiği anlaşılıyor. O zamana kadar Herakleitos gibi filozoflar, şeyler değiştiğine göre onların olmadıkları şeyi de kapsamaları gerektiğini iddia etmiş-

* Türkçesi şuradan; Parmenides, *Doğa Hakkında*, Çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yay., 2017, s. 25 (Frg. VII-1). (ç.n.)

lerdi. Sadece böyle çelişkiler değişime dair bir açıklama sunabilir. Herakleitos'un ifadeleri Hopi Kızılderilileri'nin dilini yankılar: "Soğuk ısınır; sıcak soğur; ıslak kurur; kupkuru olan nemlenir."

Fakat Batı felsefesi, 2000 yıl boyunca Aristoteles'in kılavuzluğunu kabul etti. Ama sonra Whorf gelip uzlaşıları yerle bir etti. Onların kurallarını izleyen bir dil yerine, mantığın Batı gramerinin rastlantısal özelliklerini kurumsallaştırmayı amaçlamaktan başka bir şey yapmadığını ve bu yüzden de yanıltıcı bir dünya görüşü doğurduğunu öne sürdü.

Mesela, şu benzin varilleri örneğine bakın. Whorf, metal benzin varillerinin "boş" kelimesi kullanılarak gösterilmesinin işçilere, bu varillerin "boş", tümüyle boş, "hiçbir şeyle dolu olmadığı" düşüncesini verdiğini söylüyordu, oysa gerçekte variller doluydu –yanıcı kalıntılarla. Pinker, dilbilim dünyasının düzenini sağlamak için işçinin hatasının benzin varillerinin boş görünmesinden kaynaklandığını vurguluyor –dolayısıyla bu karışıklık, her şeyden önce dilsel değil empiriktir. Oysa metal benzin varilleri şeffaf olamadıklarından, bu durum, argümanı biraz zayıflatır, ancak Whorf'un üzerinde durduğu nokta zaten farklıdır; o, işçilerin varilleri zihinlerinde "boş" olarak sınıflandırdıklarında, "boş" bir kabın dilsel modelini benimsemiş olduklarına işaret ediyor, bu da onların hiçbir tehlike algılamamalarına yol açıyor.

Hadi, tekrar Pinker'dan gelsin: "Hiç kimse, Whorf'un bu saçma iddiaları nereden çıkardığı konusunda gerçekten emin değil, ancak onun kısıtlı, kötü çözümlenmiş Hopi dili örneğinin ve uzun zamandır meyilli olduğu mistisizmin bu işte bir parmağı olsa gerek." Profesör Pinker'ın kendisinin böyle eğilimleri yok: "Bilim insanlarının, düşünmenin nasıl işlediği ve hatta onun üzerine nasıl çalışacakları konusunda tamamen cahil olduğu dönemlerde dilin düşünceyi biçimlendirdiği fikri makul karşılanabilirdi. Ancak bugün bilişsel bilim insanları, düşünme üzerine nasıl düşüneceklerini biliyorlar..."

Evet, şimdi bilim insanları zihnin gizemlerini çözdüler ve Whorf'un teorisi pek uyduruk görünüyor. Hatta komik. Buna kıyasla Pinker'ın korkunç derecede modern (örneğin Hobbes'tan hiç bahsetmeden) hipotezine göre, insan beyni bir tür bilgisayar; hem duyusal hem de dilsel verileri önceden belirlenmiş, biyolo-

jik olarak kablolanmış "kurallar"a göre dönüştüren bir "sembol işleme makinesi"dir.

> Beyinde, üç nöron grubu olmalı; biri önermenin ilgili olduğu kişiyi temsil etmek için kullanılır (Sokrates, Rod Stewart vs [ah şu *Pinker nüktedanlığı*]), biri önermedeki mantıksal ilişkiyi temsil eder (a *dır*, değil*dir*, gibi*dir* vb) ve bir diğeri de bireyin tanımlandığı sınıfı veya türü temsil eder (insanlar, köpekler, tavuklar, vb).
> Her bir kavram belirli bir nöronun ateşlenmesine karşılık düşer; örneğin, ilk nöron grubunda, beşinci nöron Sokrates'i temsil etmek için ve on yedinci nöron da Aristoteles'i temsil etmek için ateşlenebilir; üçüncü grupta sekizinci nöron insanları temsil etmek için ateşlenirken, on ikinci nöron köpekleri temsil etmek için ateşlenebilir. İşlemci ise, bir gruptaki nöronların bir başka nöron grubundaki ateşlenme modelini yeniden üretecek şekilde birbirine bağlı nöron gruplarından beslenen diğer nöronlardan oluşan bir ağ olabilir... Binlerce temsil ve birtakım gelişmiş işlemcilerle... gerçekten akıllı bir beyne veya bilgisayara sahip olabilirsiniz.

Pinker, bunun "bilgisayımsal (*computational*)" zihin teorisi olduğunu söylüyor. Ortada gerçekten de, insanların kullandığı dilde bir karşılığı olmasa bile, beyne ("mentalese"*) kodlanmış bir kırmızı renk var. İşte şimdi de Pinker kozunu Benjamin Whorf'un gittikçe acıklı bir hal alan kuklasına karşı oynuyor: 1972 yılında, "Eleanor Rosch tarafından Yeni Gine Dağlık Bölgesi nde yürütülen, güçlü kanıtlar sunan deney'i kullanarak.

Eleanor Rosch, Dani halkının sadece iki "renk terimi"ne – aydınlık sıcak olanlar için *mola* ve karanlık soğuk olanlar için *mili*– sahip olduğunu keşfetti. Bunlar, gerçekten Pinker'ın da ifade ettiği gibi kabaca "siyah ve beyaz" olarak kabul edilebilir. Profesör Rosch, sadece iki renk terimleri olmasına rağmen Daniler'in testlerde renkleri ayırt etmede herkes *kadar iyi* olduğunu gördü! Açıktı ki renklere dair kelimelere sahip olmamaları, algılarını etkilemiyordu. İşte hikâyenin ve Bay Whorf'un sigorta müfettişi teorilerinin sonu; tabii Pinker'ı ilgilendirdiği kadarıyla.

Ancak Eleanor Rosch'un araştırması pek de hikâyenin sonu sayılmaz. Onun, tablolardaki renkleri eşleştirmekle ilgili olan deneyleri metodolojik olarak, İngilizce konuşan birinin sahip

* Dilde karşılığı olmayan bir kavramın zihinde temsil edildiği varsayımıyla. (ç.n.)

olduğu dil kategorileri için tipik olan renklere –mavi, kırmızı, yeşil vb– ve onlardan etrafa yayılan "gölgeler"e kazara meyletmiş gibi görünüyor. Ayrıca bu testlerin bu kadar karmaşık olması da bir sorundu, Daniler'in sadece yüzde 20'si bunları tamamlayabilmişti. Ama belki de, sadece renk terimlerinden yoksun olmak testi tamamlamayı zorlaştırmıştır...

Araştırmayı tekrarlamak adına yapılan müteakip tüm girişimler başarısız oldu ve daha da kötüsü, Berinmo dili konuşan (yani bir Dani'den birazcık daha fazla renk kategorisine sahip olan ama bir İngilizce konuşanın yanına yaklaşamayan) yirmi iki kişiyle yapılan bir çalışmada[1] çok farklı bir sonuca ulaşıldı.

> Canlı olmayan renklerin tanımlanması renklere dair kelime dağarcığını yansıtıyor gibi görünüyordu... Berinmo dili konuşanların, bugüne kadar incelenen tüm diğer dillerdeki gibi, renk uzamının komşu alanlarını kümelerken bu bölümlerin sınırlı sayıdaki evrensel, temel renk kategorilerine karşılık geldiğine dair hiçbir kanıt bulunamamıştır.

Tüm bu tartışmalar, Whorf sahneyi terk ettikten çok sonra gerçekleşti. Ama o, belki de yaşarken bunları görseydi öyle fazla rahatsız olmazdı. Zira Whorf bir başka pasajda, bakış açısının nasıl da farklı olduğunu gözler önüne serer:

> Dünya üzerindeki dil sistemlerinin inanılmaz derecedeki çeşitliliğinin böylesine adilce gerçekleşmesi, insan ruhunun akıl almazcasına kadim olduğuna dair kaçınılmaz bir his bırakır; yani yazılı kayıtlarımızın kapsadığı birkaç bin yıllık tarih, bu gezegendeki geçmiş deneyimlerimizi hesaplayan cetveldeki bir kalem izinin kalınlığından daha fazla değil; yani bu son binyılların ağzından, giderek gelişen bilgeliğe dair tek hece çıkmadı; yani insan türü hiç de öyle aniden sıçrayıvermedi, son binyıllar boyunca etkili bir senteze ulaşamadı, sadece dile dair birkaç formülleştirmeyle ve anlatılamayacak kadar uzun bir geçmişten miras kalan doğa görüşleriyle oynadı.

1. Kallavi Dipnot: Bkz. "Color Categories Are Not Universal: Replications and New Evidence from a Stone-Age Culture" Debi Roberson, Ian Davies ve Jules Davidoff, burada her şey açıkça gösterildi –siyah ve beyaz olarak...

29
Sartre Olmak ama Mümkünatı Yok Beauvoir Olmamak
(1905–1980 ve 1908–1986 değil)

Sartre'ın külliyatı benzersiz bir fenomendir. Başka hiçbir büyük filozof aynı zamanda hem de önemli bir oyun yazarı, romancı, politik teorisyen ve edebiyat eleştirmeni değildir. Sartre'ın olağanüstü dehasının en önemli yönünün gelecek nesiller için hangisi olacağına karar vermek için henüz çok erken, ancak onun felsefesi diğer çalışmalarına nüfûz ettiği için felsefesine duyulan ilginin uzun süreceği kesindir.

Her neyse, bu, Cambridge Clare College'dan Dr. Thomas Baldwin'in *Oxford Companion to Philosophy*'de vardığı sonuç. Peki, bu değerlendirmede "Bayan Sartre", yani Simone de Beauvoir nerede? Yok olmuş. Onun şu kadın parfümünün kokusunu alamıyoruz, gerçi başka bir ansiklopedide, Buffalo State College'dan Profesör Grunebaum onunla Sartre'ın küçük gölgesi olarak şöyle ilgileniyordu:

de Beauvoir... *Pyrrhus et Cinéas* (1944) ve *Belirsiz Etik Üzerine* (*Pour une morale de l'ambiguïté*, 1947) adlı eserlerinde, kişisel özgürlüğün diğerlerininkine kaçınılmaz bir şekilde bağlı olduğu iddia edip özgürlüğün iki çeşidini birbirinden ayırarak [ve kabul ederek] daha az uçuk olan kendi görüşlerini Sartre'ınkilerle uzlaştırmaya çalışıyordu. Ne var ki, tıpkı Sartre gibi, Beauvoir'nın da ahlaki bir fikir olarak özgürlük fikrine ikna edici bir içerik vermeye veya Sartrecı varoluşçuluğun bir projeyi diğerine tercih etmek için hiçbir zemini olmadığını kabul etmekten mantıksal olarak kaçabilmeye gücü yetmedi.

FELSEFİ MASAL

Sartre, rol yapanlarla alay eder; teselli eden "ödev" duygusuyla burjuvazi, heteroseksüel gibi davranan eşcinseller, casusluk yaparken yakalanan dikizciler ve en ünlüsü, aceleyle koşturan garsonlar. Tüm bunlar, onun deyişiyle diğer insanların algılarının -yani "Öteki"nin kölesidirler. Hepsinde *mauvaise foi*, "aldatma kastı" var. Bu yaygın bir kusurdur ve psikologların da söylediği gibi, Sartre bu hatayı, diğerleri üzerinden kınamayı tercih ederken aslında biraz da kendinden bahsediyor.

Ama Sartre bundan pek hoşlanmazdı, çünkü o kendini ilkeli bir adam ve politik bir radikal olarak görüyordu. 1950'lerin başında, diğerleri gulaglar hakkında kısık sesle fısıldaşırken Sartre, kahraman lideri Joseph Stalin'in yönetimindeki yeni Rusya'yı kutladı ve hatta bir keşif turuna çıktı. Ardından, Rusların gerçekten özgür olmadığına dair, ortalıkta dolaşan söylentilerin asılsız olduğunu ifade etmek için Paris'e döndü. Nitekim, kendisiyle röportaj yapan birinin bu konuda baskı yapması üzerine, "SSCB'de eleştirme özgürlüğünün mevcut" olduğunu söyledi.

Bu tutum, uygulamadaki varoluşçuluktu; çünkü varoluşçuluk bir eylem felsefesi, bir "eylem etiği ve kendini-adama"dır. Sartre bunu 1946'da, yani II. Dünya Savaşını felsefi yazılar yazarak geçirmesinin hemen ardından söyledi. Daha önce söylemiştim" diyor *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'nde (*Critique de la raison dialectique*, 1960) "ve tekrar söylüyorum -insan tarihinin tek geçerli yorumu tarihsel materyalizmdir" diye de ekliyor. Fakat burada, Sartre'ı yalnız bir birey olarak anlama çabası var.

Jean-Paul Sartre da tıpkı Marx gibi, bir eylem adamından çok bir yazın adamıydı her zaman. Yetiştiği, huzurlu Fransız kırsalında, çocukluğunun çoğunu büyükbabasının kütüphanesinde geçirdiğini anlatıyor. Aynı şekilde ergenliği de kitapların içinde, Fransa'nın en iyi kolejlerden birinde Fransa'nın seçkinleri arasında yer almak için hazırlanmakla geçmişti, nihayetinde ders çalışmaktan ancak bir öğretmen olarak okula dönmek için kurtulabildi. En azından, Fransa'da işler böyleydi, felsefe öğretmenliği yapabiliyordu, ama yine de bu deneyimi ve özellikle de muhitini, daha sonra ilk romanı olan *Bulantı*'da Bouville olarak alay ettiği Le Havre limanını sevmiyordu.

Sartre, II. Dünya Savaşı başlayıp entelektüel faaliyetleri kesintiye uğradığında orduda meteoroloji uzmanı oldu ve Fransızlar muzaffer Nazilere teslim olduğunda, her ne kadar şartlı tahliyeyle felsefe öğretmenliğine (bu sefer sofistike Paris'te) geri dönmesine izin veren uzun bir tasmayla da olsa kendisini bir savaş esiri olarak buldu ve gerçekten de ilk oyununu savaşın ortasında organize etti. Daha sonra açıkladığına göre, direnişte aktif olarak yer almayı düşünmüştü, ancak bu durum onun ya komünistlerin ya da Gaullecilerin emrine girmesi demek olacaktı. Onun yerine getirdiği çözüm yazılarına yoğunlaşmak ve şaheseri, *L'Être et le Néant*'ı ya da *Varlık ve Hiçlik*'i tamamlamaktı. Ünlü, "özgürlüğe mahkûm edildim" ifadesi orada söylenmişti.

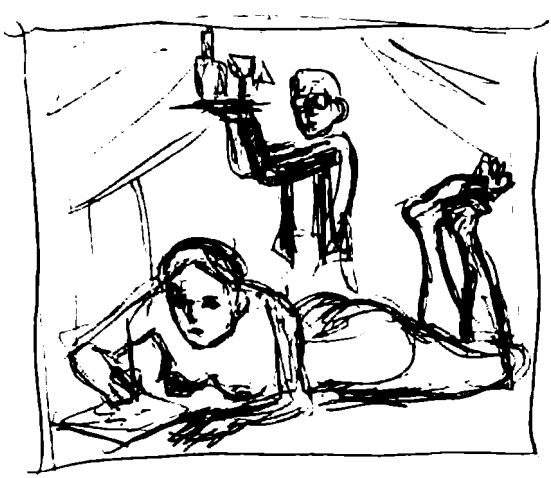
Savaş sona erdiğinde, yaşamını bir profesör olarak geçirmemeye karar verdi, onun yerine bir yazar ve aydın olmayı seçerek, Vietnamlıların Amerikalılara ya da Cezayirlilerin Fransızlara karşı yürüttüğü davalar gibi özgürlük hareketleri için mücadele etti. Bu arada, kurgu eserleri her yerde büyük bir başarıya ulaştı ve şanslı bir yıl olan 1964'te Nobel Edebiyat Ödülüne layık görüldü, ama –durun!– o ise oyunu ödülü kabul etmemekten yana kullandı.

Sartre'ın felsefesi, bizim için mevcut en saf özgürlük biçimi olan hayal gücünün kullanılmasına vurgu yapar. Varoluşun "ıstırab"ı, bizim haricimizdeki dünyada "şeylerin başka türlü değil de bu türlü" olmasından kaynaklanır, tıpkı Heidegger'in (II. Dünya Savaşı'nın hemen sonraları olmasına rağmen ve yukarıda gördüğümüz gibi kendisinin bir Nazi olmasına rağmen Fransız varoluşçularının felsefi liderleri olarak selamladıkları Heidegger'in) söylediği gibi. *Diyalektik Aklın Eleştiri*'sinde Sartre, monoton görevlerde çalışan yine de cinsel fantazileri olan bir işçi örneği sunarak, hayal gücünün kuvvetini ve karşıolgusal özgürlüğünü ortaya koyar.

Sartre, "nedir"den çok "ne değildir"e vurgu yapar, zira "nedir" daha çok, bilim insanlarının incelediği türdeki şeylerden oluşan yavan bir meseleyken "ne değildir" ise hakikaten çok daha ilginçtir. Görüşünü şöyle özetliyor (eğer "özetliyor" varoluşçu yazıya uygun bir terimse tabii); "bilincin doğası, aynı anda 'ne değildir' olmak ve 'nedir' olmamaktır." İşte böylece kendi doğalarımıza, kendi "özlerimiz"e geri dönüyoruz. Evet, varız, ama "kendimizi nasıl tanımlarız?" (Hareketin boş sloganlarından biri, "varoluş özden önce gelir.") Tam da burada sahneye garson çıkıyor:

> Jestleri canlı ve ısrarlı, biraz fazla kesin, biraz fazla çabuk, müşterilere biraz fazla canlı adımlarla yaklaşıyor, biraz fazla candan bir tavırla eğiliyor, sesi ve gözleri müşterinin siparişi için biraz fazla dikkatli bir ilgiyi yansıtıyor, nihayet, bir yandan ip cambazına özgü bir cüretkârlıkla durmadan çarpılıp bozulan dengeyi kolunun ve elinin hafif bir hareketiyle durmadan düzelterek tepsisini taşırken, hareketlerinde kim bilir nasıl bir otomatın şaşmaz kesinliğini taklit etmeye çalışarak yine geliyor işte (*Varlık ve Hiçlik* [1943]).[1]

"Bilinç" üzerine vuran bu ışık Sartre'ın adını duyuruyor. Öte yandan, gayet ilginçtir, 1943'te ortaya çıkan başka bir kitapta, *Konuk Kız* (*L'Invitée*) kitabında, Sartre'ın yaşamı boyunca entellektüel sırdaşı ve yoldaşı olmuş Simone de Beauvoir da aynı şekilde çeşitli pasajlarda, boş bir tiyatroda (sahne, duvarlar, koltuklar ancak seyirciyle canlanır) amaçsızca dolaşmaktan tutun da bir restoranda, erkek arkadaşının kolunu okşamasını görmezden gelen bir kadını izlemeye kadar, türlü bilinç hallerini tarif ediyordu; "İşte kol orada duruyor, unutulmuş, gözmezden gelinmiş, adamın eli artık kimsenin olmayan bir et parçasını okşuyordu." Bunun yanısıra:

Evet, varız, ama kendimizi "nasıl tanımlıyoruz?"

1. Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Esen, Ithaki Yay., İstanbul, Haziran 2009, ss. 114-5.

> Françoise, "bizim kendimizin farkında olduğumuz gibi, diğer insanların da kendi içsel duygularının farkında olan bilinçli varlıklar olduklarına inanmak neredeyse imkânsız" dedi. "Benim için, bunu kavradığım zaman bana çok korkunç gelmişti. Artık başka birisinin zihninin uydurmasından başka bir şey olmadığımıza dair bir izlenimimiz var." (*Konuk Kız* [1943])

İlginç ki ne ilginç, iki kitap aynı yıl çıkmış olsa da, Simone de Beauvoir kitabını Sartre'ınkinden az daha önce yazmıştı ve Sartre taslakları, *Varlık ve Hiçlik*'e başlamadan önce bir ara yutarcasına okudu.

Şimdi Aldatma Kastı Taşıyan Kim? Sartre mı Garson mu?

Sartre günlüğüne, Beauvoir'nın kendisini, varoluşçu felsefeye dair acemi yanlış anlamalarından dolayı birkaç kez düzeltmek zorunda kaldığını kaydeder. Görünüşe göre Sartre, Beauvoir'nın tüm fikirlerini basitçe ödünç almış ve kendi çalışmalarında (kaynak göstermeden) kullanmıştı. Bilemediğimiz tek şey şudur; Beauvoir bu duruma izin vermekten neden memnuniyet duymuştu? Gerçekten de, Sartre'ın eseri için kendisine yüklenecek itibarı defalarca reddetmişti. Diğer taraftan, Sartre-Beauvoir ilişkisi, çok ünlü ve bir tür felsefi ikon olmasına rağmen, tamamen yanlış anlaşılmıştır. Gerçekten de söz konusu ilişki başlı başına bir felsefi masaldır. Bir tarafta, "varoluşçu özgürlüğü"nü korumak için sorumluluk isteyen Beauvoir evliliğini reddeden ve zamparalığıyla tanınan Sartre vardır. Diğer tarafta, birbirlerine yazdıkları mektupların kayıtlarından oluşan, çok daha az bilinen olgusal tarih bulunur. Bu kayıtlara göre, 1930'da Sartre Beauvoir'a evlenme teklif etmiştir. Hem teklifin gelenekselliği hem de Sartre'ın havalı taahhütlerinin gelenekselliği nedeniyle evlilik Beauvoir'yı korkutmuştu, bunun yerine o, eğer yıllarını birlikte geçireceklerse başka ilişkiler yaşamaya (hem kadın hem de erkek sevgililerle) devam etmek istediğinde ısrar ediyordu. Oysa gerçek cinsel masal şu fikir işçiliğine dair olan ve sık sık dillendirilen masala –güya, eş olacakken sorumluluk sahibi bir sekretere dönüştüğü için hayal kırıklığına uğrayan Beauvoir'nın yardım ettiği deha Sartre masalı– hiç de uymaz. Tam tersine,

aslında Beauvoir, genç partnerine göre hem entelektüel hem de edebi açıdan üstündü. Bir rahibe okulundan çıkma ve hiç kimsenin daha ileri gideceğini tahmin etmediği Beauvoir Fransa'nın en zor felsefe sınavını bir yıl önceden geçmeyi başarmışken, sahip olduğu tüm imtiyaz kaynaklarına rağmen Sartre bu sınavı ikinci denemesinde geçmeye çalışıyordu.

Sartre daha sonra sınavı geçememesinin, haddinden fazla özgün cevaplarından kaynaklandığını iddia edecekti, ama gerçekte öyleyse bunun yeni bir yol ayrımı olması gerekirdi. O zamana kadar gösterdiği en büyük yaratıcılık, çocukken, dedesinin ansiklopedilerinden ek ayrıntılar ekleyerek, çizgi romandaki hikâyeleri dikkatlice kopyaladığı zamana denk geliyordu. Daha sonra bunların tümünü aşan bir "roman"la ebeveynini kendine hayran bıraktı.

Sözcükler'de (*Les Mots*) Sartre, ferahlatıcı bir samimiyetle, söz konusu "aldatma kastı"nın erken örneklerini annesinin nasıl yapacağını şöyle açıklıyor:

> Misafirleri yemek odasına getirirdi ki böylece genç yaratıcıya çalışma masasında sürpriz yapabilsinler. Ben de hayranlarımın varlığının farkına varamayacak kadar çalışmaya dalmış gibi yapardım. Parmak uçlarında ayrılırlarken, çok tatlı, çok çok sevimli olduğumu fısıldarlardı...

Bize garsonu hatırlatan bir oyunculuk. Ben de ne zamandır garsonları gözlemlerim. Çoğunlukla, pratik nedenlerle, işlerini hızlı yapmaları gerekir, "yanlış bilinç"lerine ilişkin iradi bir nedenden dolayı değil. Ustalık gerektiren işleri –aşağılamadan daha fazlasını gerektiriyor. Oynamak zorunda oldukları rolle onlar gerçekten aktörlerdir ve tıpkı aktörler gibi, onların da kendilerini izleyen bir seyirci kitlesi vardır (Bazen, Sartre ve Beauvoir gibi insanlar mesela). Öyleyse bunun yerine farklı bir analoji kullanalım; felsefeci entelektüel analojisini.

> Onların konuşmaları biraz fazla tantanalı, bazı kelimelere yaptıkları vurgular fazla keskin. Jestleri öz-bilinçlerindeki hantallığı gösteriyor, gözleri hevesle dik dik bakıyor, en son teorilerinin özünü anlatmaya uğraşırlarken sesleri güya bir öz güven alameti olarak zaman zaman kısılıyor ya da yükseliyor, eğer olur da bir görüş ayrılığı söz konusu olursa hayal kırıklığıyla dolu bir kuşkuculuk gelip çatıyor; ancak bir

kâğıdın getireceği canlılık sayesinde yeniden kurulabilecek bir denge kaybı yaşanmış gibi...

Zira görünüşe göre Sartre'ın felsefesinde –onun şu aldatma kastına yönelik saldırısında– duran şey apaçık bir değer yargıları dizisidir; burada yazar-filozof insanlığı ileri ve yukarı taşımaya can atıyor. Belki de bu durumun, yeni bir kitap (hani şu garsonun başrolde olduğu...) yazmaya karar vermeden önce, Gaullecülükle komünizm arasında gidip gelirken, savaştaki kararsız rolünü meşrulaştırmakla bir ilgisi vardır. Ya da belki de partnerinin fikirlerini ödünç almakla ilgisi vardır. Belki de Sartre, Sartre *olma*nın hiç olmamaktan hatta Garsonun Hiçliği olmaktan daha iyi olup olmadığından emin değildi.

Peki, aslında büyük varoluşçu kim? Beauvoir, Sartre'dan farklı olarak, birçok varoluşçu unsurun, örneğin "Öteki" kavramının Hegel'de bulunabileceğinin farkına varabilirdi ki bu unsurların izleri Hegel felsefesinden de geriye, cehaletten –ve belki de kibirden– doğan bir yanılsama olarak bireyselliği önemsizleştiren Doğu felsefesi geleneğine kadar sürülebilir. Gerçi, tüm kadınları erkek egemen toplumda "öteki" olarak konumlandıran geç dönem kavrayışının da bizzat Beauvoir'ya ait olduğunu belirtelim. Yine de, felsefi fikirlerini yayımlamaya yönelik ilk girişimleri, Fransız yayıncılar tarafından, felsefeyi erkeklere bırakması tavsiye edilerek sert bir şekilde reddedilmişti!

Beauvoir'ın kurgusal hikâyelerinden biri olan, *Konuk Kız*'da ünlü ilişkinin ipuçları vardır. Onun ilk romanı olan bu kitapta üç ana karakter vardır; Beauvoir'in kendisi olan Françoise, Sartre'ı temsil eden Pierre ve üçüncüsü Xaviere, yani Beauvoir'in daha sonra aşk yaşadığı Olga. İlk bölümde Françoise, Sartre figürünün sadece başrol karakterini değil, aynı zamanda eserin tüm sorumluluğu payesini de üstleneceği klasik bir oyunun yeni bir versiyonunu yaratır. *Konuk Kız*'da, Françoise'i özgünlüğünü gizlemeye iten güdü sadece aşktır. Ancak, bazıları onun gerçek hayat hikâyesinde başka bir açıklama görüyor; onlar Sartre'ın yükselişini gururla izleyerek ve aynı zamanda da bu haşin, erkek egemen Fransız felsefi nizamına nanik yaparak intihalci Sartre'ı bileyerek besleyen bir Beauvoir görüyorlar. Eee, hikâye içinde bir hikâye vardır ve onun da içinde bir başka hikâye, değil mi?

30
Yapısöken Derrida
(1930–2004)

Jacques Derrida, "yapısöküm" terimini 1960'larda, yani alışılagelmiş yapıların tersine çevrilmesi akademisyenler tarafından olağan bir şekilde –tabii eğer (Fransızca bir kelimeyi ödünç alarak) biraz *passé* [modası geçmiş] değilse– makbul bir konum olarak tercih edildiği dönemlerde tedavüle sokmuştu (gerçi bu kavramın "izleri" her yerde bulunabilir.) Yapısökümcüler entelektüel radikallerdi. Felsefenin tüm semeresini başlarından savmak zorundaydılar: Epistemolojiyi, metafizik ve etiği –tasarlanmış tüm sistemi. Sonuçta, bunlar kökleri hatalı karşıtlıklarda bulunan bir dünya görüşünün ürünleriydi.

Hatalı karşıtlıklar, yani bilimde "dir/değildir", kronolojik zamanda "geçmiş/gelecek" ve etikte "iyi/kötü" gibi olanlar. Derrida, diğer tüm "düşünürler"in ve "filozoflar"ın iddia ve karşı iddialarının, teorilerinin ve bulgularının ayrıntılı kelime oyunlarından başka bir şey olmadığını ifade ediyordu –yani bize "hilekârlık" yapıyorlardı.

The Concise Routledge Encyclopaedia of Philosophy'de yazan Andrew Cutrofello, bu türü berrak bir yazıda şöyle açıklıyor.

> Onun çalışması, Batı felsefi geleneğini "yapısöküm" açısından sorgulamanın gerekli olduğu argümanı üzerinden anlaşılabilir. Bu gelenekte hiç düşünülmemiş olana yaklaşmaya çalışan bir girişim olarak yapısöküm "tümüyle öteki olan" kategorisiyle ilgilidir. Derrida, yazıya karşı konuşmanın ontolojik önceliğini ve üstünlüğünü kanıtlamaya

yönelik geleneksel girişimlerce sürdürülen, kendi kendiyle özdeş bir dolaysızlık olarak değerlendirilen hakikat anlaşıyışını, bu "mevcudiyet metafiziği"ni tartışmalı hale getirmişti. Bu ayrımın... yalnızca ötekiliğin sert bir şekilde dışlanmasıyla sürdürülebileceğini savunan Derrida, dile dair radikal biçimde farklı bir kavrayış geliştirmeye çalışmıştır, bu yaklaşım, ayrımın özdeşliğe indirgenemezliğinden başlayacak ve buna göre etik ve politik sorumluluk hakkında farklı bir kavrayışı mesele edinecektir.

FELSEFİ MASAL

Fransız politika felsefesi, 1789'da asli İnsan Hakları Beyannamesi'ni dünyaya kazandırmış olmakla gurur duymaktadır, Marx ve Engels'in Paris'e verdiği ilhamdan ve 19. yüzyılda etkileyici "Yapısalcılık" binasının inşasından bahsetmiyorum bile. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, Sartre'dan beri Fransa'daki *tüm* filozofların politik bir konum alması bekleniyordu. Ama ironik bir şekilde, bu durum politik felsefeyi biraz *passé* [modası geçmiş] bir hale getirdi, taraftarlarının da artık gördüğü gibi insanlar her şeyin politik olduğunu fark edemiyorlardı. Bununla birlikte, 1950'lerde École Nationale Supérieure'deki çağdaşlarının pek çoğunun aksine Derrida Fransız Komünist Partisi ne katılmamıştı, bunun yerine *Deconstruction and Pragmatism* (1996) adlı kitapta dediği gibi uzakta durup kendisinin sadece "solda" olduğunu ilan etti. *Moscou aller-retour* dergisi için yapılan bir röportajda Derrida, Ruslara "zamanım olsaydı, her ne kadar bu uzun bir açılım istiyor olsa da Stalin'in 'logosentrik' olduğunu gösterebilirdim" vaadinde bulundu.

> Bir solcu olarak, yapısökümün belirli unsurlarının -mücadele devam ettiği için- özellikle Birleşik Devletler'de işe yarayacağını umut ediyorum; bu unsurlar, salt akademik olmayan konumlar bakımından solu politize etmeye veya yeniden politize etmeye hizmet edebilir.

Bu durum Fransız meslektaşlarını rahatsız etti, fakat özellikle İngilizce konuşulan dünyada çok iyi karşılandı, özellikle de kariyer meraklısı akademisyenlerin radikal partilere katılmayı akıllıca bulmadığı ama yine de ilerici görünmek istediği Amerika'da. Almanya'da "Frankfurt Okulu" olarak bilinen benzer aydınlardan oluşma karmakarışık yapıyla birlikte Derrida, kendilerini "Eleşti-

rel Teori", "Kültür Araştırmaları" ve "Çağdaş Avrupa Düşüncesi" gibi isimlerle adlandıran yeni disiplinler için "önemli bir sima" haline geldi.

Politika alanında ise Derrida Marksizm ve Nazizm gibi, ama ayrıca liberalizm ve hatta faydacılık gibi evrensel olarak uygulanma iddiasında bulunan tüm teorilerin "emperyalist" olduğunu ve alternatif bakış açılarını, kültürleri bastırdığını iddia eden Yapısalcı görüşü hevesle benimsedi. Yapısalcılar, dünyanın basit teorilerde ele alınmak için fazlasıyla incelikli ve karmaşık olduğunu göstermeye çalışıyorlardı.

Derrida, Heidegger'in kendisini dinleyen herkese önerdiği *Destruktion* unsurunu ekleyerek bu yaklaşımı bir adım daha ileriye taşıyor. "Yapısöküm", diğer teorilerin çelişkilerinin nükteli bir şekilde vurgulanması ve dogmalarının sarsılması yoluyla onların örtük hiyerarşilerini yok edecektir.

Yapısöküme uğratılacak ilk şey ortada olmayandır -gizlenmiş ve bastırılmış fikirler. Derrida'nın "dışlanmış" olduğunu keşfettiği ilk şey bizzat yazıdır; Derrida'ya göre filozofların her zaman konuşmanın gölgesi olarak muamele ettikleri yazı.

Böylece Derrida, Ferdinand de Saussure'un dilin işleyişine dair tanımını yapısökümüne uğratmış ve Yapısalcılığın babasının yazıyla konuşma arasındaki farkları sıralamaya çalışırken aslında, kazara, düşünmenin kendine has özelliklerini -form ve içerik bakımından rastlantısal ve göreli- sıraladığını keşfetmişti ki bu özellikler aynı zamanda konuşma için olduğu kadar yazma için de geçerliydi. Konuşma ile yazma arasındaki farkın böylece, felsefi bir yanılsamadan başka bir şey olmadığı ortaya çıkıyordu (Yapısökümün, bir metinde gömülü olan gizli varsayımları nasıl da kurnazca yakaladığını ve onları kendi üzerlerine çevirdiğini görüyorsunuz).

Konuşma-yazma ayrımının bu başarılı yapısökümünün ardından ruh-beden ayrımının sonu geldi (bkz. Descartes); zihinle bilinebilir olanlarla duyu algısıyla bilinebilir olanlar arasındaki fark çöktü; gerçekle mecaz arasındaki, doğal ve kültürel yaratımlar arasındaki ve eril ile dişil arasındaki ayrımlar reddedildi ve dahası:

Tüm *dualizmler*, ruhun ya da Tinin ölümsüzlüğü hakkındaki bütün teoriler; bunun yanı sıra tüm *monizmler* –ister spiritüalist olsun ister materyalist ister *diyalektik* ister *vulgar*– metafiziğin kendine özgü temalarıdır ki bütün metafizik tarihi bu izin daraltılmasına yönelik çabaya mecbur edilmiştir. *İzin logosta* toplanan tam *mevcudiyete* tâbi kılınması, yazının *doluluk* olarak hayal edilen konuşmanın altında aşağılanması; tüm bunlar *différancesız* bir yaşam olarak, *mevcudiyet* olarak, *parousia* olarak var olmanın *arkeolojik* ve *eskalatojik* anlamını *ontolojik* açıdan belirleyen jestlerdir –ki böyle bir yaşam ölümün diğer adıdır, Tanrı'nın adının ölümü denetim altında tuttuğu yerdeki tarihsel bir mecaz-ı mürsel (*Gramotoloji Üzerine*).

Ancak, 1980'lerin sonunda Derrida en azından radikalizmini bir anlamda kaybetmiş görünüyordu. Adalet hakkında New York'ta verdiği özel bir konferansta, tüm kavramlar arasında eşsiz bir şekilde adalet kavramının, Batı felsefesinin (ve kendi kitabının) kendisinden yola çıktığı bu arayışın, yapısökümüne uğratılamaz olduğunu belirtti (Sokrates gibi). Ya da mevzuyu bilerek anlaşılamaz tarzda ortaya koydu:

Mevcut adaletin tüm belirleyici varsayımlarının bir yapısökümü varsa, bu, sınırsız olmakla indirgenemez olan sonsuz bir "adalet ideası"ndan iş yapabilir. Bu idea Öteki nden dolayı –herhangi bir sözleşmeden önce Öteki nden dolayı indirgenemezdir, çünkü bu idea geldiğinde bir tekillik olarak Ötekinin gelişi her zaman Ötekidir. Hiçbir kuşkuculuğa yenilmez olan... bu adalet ideası yıkılmaz görünüyor...

Şu anda dünyada mevcut adaletin tümü ortadan kaybolsa bile, yine de hepsi kaybolmaz. İdea kalır. Sonuçta bu yapısökümüne uğratılamaz ve yıkılamaz.

Şimdi Hilekârlık Yapan Kim?

Görünüşe göre Derrida bize hilekârlık yapıyor. Bu, "anlam verme", "idealite" ve genel olarak transendental-empirik paralellikten oluşan büyük bir oyun.

Ayrımların oyunu, basit bir unsurun her an ve her anlamda kendinde ve kendi için mevcut olmasını, yalnızca kendisini *göstererek* mevcut olmasını engelleyen yürürlükteki birtakım sentezler ve *göndergeler* var sayar. Herhangi bir yazılı ve sözlü söylem düzeninde hiçbir unsur,

> kendisi basitçe mevcut olmayan başka bir unsuru *göstermeksizin* bir *im* olarak işlev göremez... Bu iç içe geçme, bu örgü ancak başka bir metnin dönüşümüyle üretilen bir metindir. Ne unsurların arasında ne de sistemin içinde hiçbir şey hiçbir yerde *basitçe mevcut* ya da *namevcut* değildir. Her yerde, *izler*in *ayrımları* ve *izler*i vardır (*Semiyoloji ve Gramotoloji*).

Belki de Derrida, büyük bir dil ağı içinde ya da aslında yaşam ve algı içinde sabit hiçbir şey olmadığı için "anlam"ın olmayacağını söylüyor. Her şey bir seraptır ya da daha da kötüsü, politik-cinsel varsayımlarımız kaynadıktan sonra arta kalan bir tür "ince toz" kalıntısıdır. "Değildir'e karşı ayrım belirten "öyledir" ya da "ben'e karşı "sen" gibi belirlenmiş terimler. Bu kelimeler ağını yok etmeliyiz!

Fakat Derridanın söylediklerini takip etmek zor görünüyor. Bu transendental-zımbırtı neydi hakkaten? Ne de olsa Derrida'dan, bir şeyi açıklaması istendiğinde o, çelişkileri göstermek ve tanımları reddetmek gibi *koan*lardan* hoşlanıyordu. Çeşitli zamanlarda, bizzat yapısökümün ne bir yöntem ne de özne tarafından metnin üzerinde gerçekleştirilen bir eylem olduğu konusunda ısrar etti. Gerçekten de, bir keresinde, "Bir Japon Dosta Mektup'ta, "yapısöküm şöyle bir şeydir" ya da "yapısöküm şöyle bir şey değildir" demenin asla mümkün olmadığını söyler, çünkü bu cümlenin yapısı (evet) halihazırda hatalı bir şey olurdu.

Bir ifade türetmek ve sonra diğerlerinin bu yeni terimle ilgili herhangi bir beyanda bulunma becerisini reddetmek muhakkak ki harika bir yaklaşım. Yine de konuya biraz daha dolambaçlı bir yoldan yaklaşmaya çalışabiliriz. Derrida, Batı medeniyetinin ve "hümanizm"in iflasını *Dekonstruktion* adını verdiği kendi felsefi görüşüyle ortaya koyan Alman filozof Heidegger'in bu *yapısöküm* aracını kullanırken onun kendisi üzerinde belirli bir etkisi olduğunu kabul ediyor.

---

* Zen Budizminde rahip adaylarının meditasyon eğitiminde kullanılan kısa ve çelişkili önerme ya da soru. (ç.n.)

Örgü metindir.

(Aslında, bu terim bundan önce Hermann Göring'in kuzeninin editörlüğünü yaptığı bir Nazi psikiyatri dergisinden çıkmış gibi görünüyor. Dünya küçük!) Her neyse, Heidegger'in projesinde kayda değer görülebilecek nokta bu projenin dünyayı yapılandırmamız sırasında, zihnimizde ve metinler yazarken zamanın oynadığı role vurgu yapması ve buna meydan okumasıdır.

Aslında Derrida'nın yazılarına bakarsanız çok azı özgündür. Gerçekten de, özgünlük konusundaki temel iddiası, "yapısöküm" terimini türetmek olsa gerek. Oysa yeni bir kelime türetmek hiç de zor değildir, zor olan onu kullanışlı kılmaktır (Doğduğu yer olan Fransa'da hâlâ böyle bir kelimenin olmaması yeterince komik).

Derrida, aynı zamanda Heidegger'den "mevcudiyet" kavramını da alır, ki Derrida'ya göre bu kavramın *yıkımı* felsefenin esas görevidir. Heidegger'in ayak izleri, "Varlık" kavramında ve öte

yandan, Derrida'nın "Varlık" kavramında ve Varlık ile varlıklar arasında yaptığı ayrımda da Heidegger'in ayak izleri görünür, zira Heidegger "ontik-ontolojik ayrım" şeklinde bir kavram kullanmış ve bu meseleyi üzerine bir kitap –*Identität und Differenz* (*Özdeşlik ve Farklılık*)– yazacak kadar uzun uzadıya tarif etmiştir. Derrida, *L'écriture et la différence* adlı kitabında *différance*ı ontik-ontolojik farklılıktan (*difference*) önce bir ön açılış olarak tanımlarken bu yaklaşıma bir kez daha geri döndüğüne örtük bir gönderme yapar.

Diğer yandan, Derrida'nın "Transendental Fenomenoloji"si de "akıl, tarihte üretilen *logos*tur. O, kendini görünür kılmak için, yani kendini *logos* olarak bildirip böylece işitmek için bizzat kendisiyle alenen Varlığı kateder. Akıl kendinden çıkarken, yazının saptırması aracılığıyla kendinden *aklın tarihi*ni *kuran* bir şey olarak söz eden kendi sesini işitir. Böylece akıl kendine *yeniden sahip olmak* için kendinden *farklılaşır*" diyen Husserl'den geliyor.

Ayrıca burada Derrida'nın, en sevdiği nükteli terimlerinden biri olan "*différance*"ın kökenleriyle, konum olarak (mekânda) "farklılaşmak (*to differ*)" ve zamanda "ertelemek (*to defer*)" şeklinde iki anlamıyla oynadığını bulabiliriz.

Bir çevirmen, Alan Bass, hayranı olduğu Derrida'yı "okumanın zor" olduğunu söylüyor. Sadece üslûbundan dolayı değil, aynı zamanda şunlardan dolayı; Derrida "okuma tarzımıza hükmeden fikirlere ciddi şekilde meydan okumak istiyor... Bazı zorluklar, okuru Derrida'nın sık sık açıkça belirtmeden kendi eserlerine ve başkalarınınkine göndermeler yaptığı... ve yine, herhangi bir açıklama ya da referans olmaksızın klasik felsefe terminolojisinin genel kullanımıyla bir harman yaptığı konusunda uyarmak suretiyle aşılabilir." (Yukarıda bir tanesini yakaladık mesela; *parousia*, mevcudiyet tarafından hükmedilmiş olmakla ilişkili bir çeşit dinsel çağrışımları olan Yunanca bir kelime.)

Büyük *filozof*un sinematik biyografisi *Derrida* 2002 yılında yayınlandı. Bu film Derrida'yı "bizden biri" olarak, bir ahbap olarak betimledi. Yahudi kökenleri kahvaltıda Yahudi çöreği yemesiyle; kendinden kuşku duyuşu kıyafetlerinin renk uyumundan endişe edişiyle gösterildi. Filmin bir karesinde, kamera onu binlerce kitapla dolu kütüphanesinde takip ederken filozofa soruluyor: "Buradaki bütün kitapları okudunuz mu?" "Yo, hayır"

diye cevaplıyor Derrida, "sadece dört tanesini. Ama bunları çok, çok dikkatli okudum."

Biz de aynı şeyi söyleyebiliriz. Derrida'nın tüm eserlerini okudum mu? Yo, hayır sadece birkaç paragraf. Ama bunları çok, çok dikkatli okudum.

Bilimsel Nitelikli Ek:
Felsefede Kadınlar ve Neden Bu Kadar Azlar?

Felsefeyle ilgili pek çok başvuru kitabında sadece birkaç kadın var, etrafa serpiştirilmiş, sanki akla sonradan gelen düşünceler gibi. Öyle görünüyor ki kadınların felsefede de, tıpkı Aristoteles'in söylediği gibi olmaları gerekiyor; güya erdemden ve akıl sahibi olma şeklindeki hayati, felsefi yetiden yoksun.

Üstelik kadınlar belki bunu fark eder diye tedbir olarak çağlar boyunca pek çok yönden baskı altına alınmışlardır. Zamanının en parlak düşünürü olarak nitelendirilen Hypatia, atlı arabasının arkasında sürüklendi ve keskin deniz kabuklarıyla kesilerek öldürüldü mesela. Bir başka yetenekli matematikçi ve mantıkçı olan Aspasia, bir rahibe manastırına gönderildi ve buradan ayrılması yasaklandı. Neredeyse Pythagorasçıların başı olacak Teano esir alındı ve işkence gördü.

Gerçi fiziksel baskı genel bastırmanın sadece bir kısmıydı. Platon'un akıl hocası Diotima, bir kurgu nesnesi statüsüne indirildi. Daha yakın zamanlarda, Jenny Marx'ın Marksizmin ve Harriet Mill'in liberalizmin gelişimindeki etkileri tarihsel verilere aykırı olarak yok sayılmıştır. Hatta 20. yüzyılda bile, Simone de Beauvoir'nın varoluşçuluğun temellerini atan ilk kitabı, yayıncı tarafından "kadınları ilgilendiren konular"a bağlı kalmasını öğütleyen bir notla geri gönderildi.

Filozof-olabilecek-pek-çok-kadın kitap yerine şiir ve mektup yazdı. Tüm bu nedenlerden dolayı kadınların felsefe dahilinde yazdıkları metinlerin çok azı konu üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmuştur ve onların katkıları ancak ikinci-elden olacak

şekilde değerlendirilebilir, o da erkeklerin bunları nadiren onayladıkları göz önünde bulundurularak. Bu kadınlar içinde en ünlülerinden biri, Platon'un *Şölen* (*Symposion*) diyaloğunda veya "İçki Âlemi"nde ortaya çıkar, burada bilge kadın Diotima, Sokrates'in gözlerini şiir, sevgi ve hepsinden de önemlisi bilginin doğasına ve bizzat "İdealar"ın taşıdığı değere açmış olduğu için Sokrates tarafından övülür. Diotima belki de gerçekten Batı felsefesinin "anne"sidir. Tam da bu düşünülerek, onun her açıdan görmezden gelinmesi ve "hayali bir kişi" konumuna düşürülmesi gerekiyordu ki bu görev, 15. yüzyılın erkek âlimlerince üstlenilmiş bir görevdir, Diotima o günden beri görmezden geliniyor.

Öyleyse, "kadınların felsefesi"nin ünlü bir örneğini, belki gerçekten de bin yıllar boyunca (Platon'un giysisine gizlenerek) ayakta kalabilmiş TEK örneği hatırlatarak dengesizliği biraz düzeltmekle başlayalım.

İÖ 360 yılı, Atina'da Agathon'un evinde içki âlemi sahnesi. Sokrates konuşuyor.

Ama yine de parlaktı konuşman Agathon. Bir küçük sorum daha var: İyi dediğin şey sence güzel midir?

AGATHON: Bence öyledir.

SOKRATES: Madem sevgi güzellikten yoksundur, güzellik de iyilik olduğuna göre, sevgi iyilikten de yoksundur.

AGATHON: Ben seninle başa çıkamam Sokrates, dediğin gibi olsun.

SOKRATES: Senin başa çıkamadığın doğruluk, iki gözüm, yoksa Sokrates'le başa çıkmak hiç de zor değil.

Ama şimdi seni rahat bırakıp, vaktiyle sevgi üstüne Diotima ile, Matineialı bir kadınla konuştuklarımıza geleceğim. Bu konuda, daha birçok konuda bilgili bir kadındı, vebaya karşı kestirdiği kurbanla on sene Atinalıları bu beladan korumuştu. Sevgi üstüne ne biliyorsam ondan öğrendim. Bu kadının bana söylediklerini anlatmaya, Agathon'la giriştiğimiz yoldan yürümeye çalışacağım, elimden ne kadarı gelirse. Senin söylediğin gibi Agathon, Sevgi kimdir, nedir, önce onu anlamak, sonra gördüğü işlere geçmek lazım. Bana en rahat gelen, size, yabancı kadının sorularını sırasıyla anlatmak.

Çünkü benim söylediklerim aşağı yukarı şimdi Agathon'un bana söyledikleri oldu: Sevgi büyük bir Tanrıdır, güzelin sevgisidir. Kadın söylediklerimi benim şimdi Agathon'a ileri sürdüğüm düşüncelerle çürüttü, kendi sözlerimle sevginin ne iyi ne de güzel olduğunu ortaya koydu.

Ne diyorsun Diotima? Dedim o zaman. Demek sevgi çirkin, kötü bir şey. Ölçülü konuş, dedi. Güzel olmayan sence ister istemez çirkin midir? Elbette. Bilgin olmayan mutlaka bilgisiz mi demektir? Bilginlikle bilgisizliğin bir ortası yok mu sence? O da neymiş? İnsan hesabını veremeden de doğru düşünebilir. Buna bilgi diyebilir misin diyemezsin (çünkü bilgi mantığa dayanmadı mı bilgi olmaz), bilgisizlik de diyemezsin (çünkü bilgi rastgele de olsa bilgisizlik sayılmaz); demek ki bilmekle bilmemek arasında doğru düşünme diye bir şey vardır. Haklısın, dedim. Öyleyse, güzel olmayan çirkin, iyi olmayan kötüdür deme, ikisi arası bir şey olarak düşün Sevgi'yi.[1]

ANTİK KADINLAR

Ancak bununla biraz ileri atlamış olduk. Kayıp kadın filozofların Felsefi Masal'ı, zarif saçlarıyla Atina Üniversitesi'nin kapısının üzerinde bir freskle anılan Aspasia (İÖ 401) gibi başka pek çok antik kadını da içermelidir. Aspasia, Platon'un devrinde Atina'nın entelektüel ve politik yaşamında etkindi. Perikles'in önce metresi sonra da karısı oldu ve böylece Sofist hareketinin önemli isimlerinden biri haline geldi. Aspasia, retorik, politika ve devlet üzerine bir otorite olarak görülüyordu. Zamanının filozofları ona "belagat metresi" diyorlardı. Sokrates'in retorik sanatını ve felsefeyi tartışmak için onu sık sık ziyaret ettiği söyleniyordu. Sokrates gibi Aspasia'yı da dinsizlikden mahkûm etmeye çalıştılar ama kocası Perikles onu savunmak durumunda kalınca beraat etti. Neticede Yunanistan'daydı Aspasia.

Sokrates'in bir diğer "kadın arkadaşı" ise Kireneli Arete idi. Mezar taşında yazdığına göre o, Helen'in güzelliğine, Thirma'nın

1. Platon, *Şölen-Dostluk*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2014, 201 c- 202 a.

erdemine, Aristippos'un kalemine, Sokrates'in ruhuna ve Homeros'un diline sahipti. Sokrates'in öğrencisi ve arkadaşı olan, ayrıca Sokrates baldıranı içerken bu can alıcı olayda hazır bulunan az sayıdaki kişiden biri olan Aristippos'un kızıydı Arete. Aristippos, günümüzde kuzeydoğu Libya'da bulunan Kirene okulunu kurmuştu. Okul, hedonizmi ya da hazzı aramayı savunuyordu. Zaman içinde Arete yönetici olarak babasının yerine geçti ve sonraki otuz yıl boyunca hem doğa hem de ahlak felsefesini öğretti. Yaklaşık kırk kitap yazdığı ve yüzlerce filozofa ders verdiği söyleniyor.

Sonra Kleobuline (veya daha doğrusu, Kleobulos'un tarikatinden Eumetide) vardır. O, kadim Yunanistan'ın yedi bilgesinden biriydi ve altı ayaklı dizeler (altı satırlık küçük şiirler) halinde bulmaca gibi metinler ve bununla birlikte *Retorik*'in II. Kitabında* Aristoteles'in olumlu bir şekilde değerlendirdiği "hacamat şişesi"nin tıbbi özellikleri hakkında bir şeyler yazdı. Bazı metinlerde, babasının evine gelen ziyaretçilerin ayaklarını yıkamakla görevlendirilmesinin bir kadın filozof için nispeten iyi bir sonuç olarak kabul edilmesi gerektiği hatırlatılır.

Hipparkhia (yaklaşık İÖ 300), kendisi de dikkate değer bir mirası elinin tersiyle itmiş olan kinik filozof Krates uğruna, mezheplerinin öğretilerini yayan bir çift gezgin filozof olmak için varlıklı ailesine meydan okudu. Onun hakkındaki en ilginç nokta, görünüşte "doğaya göre" yaşama yükümlülüğünü çok ciddiye almasıydı, örneğin kocasıyla toplum içinde bir eşiti olarak konuşuyordu, ayrıca *Anthologia Palatina*'nın III. Kitabında kıyafetlerini süslemeyi ya da ayaklarına bir şey giymeyi veya makyaj yapmayı reddettiği söylenir. Anlatılana göre, elinde kalın bir değnekle çıplak ayak yürüyordu, bir keşiş gibi basit bir giyim alışkanlığına sahipti ve yerde uyuyordu. Onun felsefesi, "doğal olmayan utanılasıdır" şeklinde özetlenmiştir. "Hipi" kelimesini ondan almalıydık. Ama, ne yazık ki öyle değil.

Sonra, Pythagoras'ın kız kardeşi olan Themistokles gibi birkaç "Pythagorasçı kadın" vardır ve onun, gördüğümüz gibi tamamen kusursuz bir kazanım olmaktan uzak olan Pythagorasçı ahlak

* Söz konusu alıntı *Retorik*'in üçüncü kitabında bulunuyor; 1405b. (ç.n.)

kuralının gerçek kaynağı olduğu söylenir. Kimileri Pythagoras'ın Delphi kehanetinde bir rahibeye başvurduğunu söylerken, diğerleri onun kız kardeşine danıştığını ve gerçekte Pythagoras'ın fikirlerini ondan aldığını, ancak görüşlerinin daha yetkin görünmesini sağlamak için sanki Kâhin'den gelmiş gibi bildirmeyi tercih ettiğini söylüyor.

Başka bir Pythagorasçı kadın filozof, farklı açıklamalara göre kızı ya da karısı olan Theano'ydu (ya da bunlar iki farklı kişiydi!) ve Pythagoras başka bir reenkarnasyon döngüsünden geçmek için Dünya yı terk ettikten sonra Pythagorasçı okulun yöneticisi oldu. Bununla birlikte Theano, Pythagoras henüz hayattayken, Pythagorasçıların Dünya yı çevrelediğini ve uzamı doldurduğunu düşündükleri "eter 'in yoğunluğunu belirlemede ve geometriyle ilgili başka birkaç karmaşık şeyde daha üstadına yardımcı oldu. Theano'ya atfedilen ve içinde metafiziğin tartışıldığı bir belge var, ayrıca evlilik, cinsiyet, etik ve elbette kadınlar gibi daha çok kadınların ilgilendiği felsefi alanlardaki görüşlerini ifade ettiği pek çok yazısı var. Bazı açıklamalar, Theano'nun Pythagorasçı okulun yöneticisi olduktan sonra, sırlarını elde etmek isteyenler tarafından kaçırıldığını ve işkence gördüğünü, ancak en ağıza alınmaz işkencelerden sonra bile konuşmayı kesinlikle reddettiğini söylüyor.

Montaigne'e göre, Theano (Hipparkhia gibi), evlenen tüm kadınları erkeklerinin önünde herhangi bir utanç duymadan soyunmaları konusunda cesaretlendirmişti, Plutarkhos bunu kınamış ve sağlam bir kadının çıplakken bile alçakgönüllülüğünü koruması gerektiği hususunda ciddi bir tavsiyede bulunmuştu. Aslına bakarsanız bizzat Theano'nun, güzel dirseklerine bakan genç bir adama "güzeller, ama herkes için değiller" dediği varsayılıyor. Plutarkhos bunu onaylardı, ama çok da memnun olmazdı, nihayetinde o, kadınların toplum içinde erkeklerin önünde konuşmaması gerektiğini düşünüyordu. İşte böylece Theano'nun açıkça çok fazla yazmış olduğu gerçeğine ve Pythagoras'ı evreni yönetenin sayılar değil sayıların düzeni olduğu görüşüne döndürmesine rağmen, tarih boyunca böyle aptalca dedikodular onun felsefesinin önüne geçebilmiştir. Belki de sırlardan birkaçını ifşa etseymiş daha iyi olurmuş.

Bir diğer dikkate değer Pythagorasçı, muhtemelen biraz daha sonraları (tarihler kesin olarak bilinmemektedir), yeni bir "harmoni" ilkesine dayanan bir doğal hukuk yasası teorisi sunan "İnsan Doğası Üzerine" adlı kitabın yazarı Lucanialı Aesara'ydı. Harmoni, tahmin edebileceğimiz gibi, her şeyin uyum içinde olduğunu savunan ilkedir: Geometri, aritmetik, müzik, kozmos –her şey. Platon gibi (*Devlet*'te) o da, "ruhun harmonisi"ni Devletin refahıyla ilişkilendirir. Gelgelelim, Platon'un adaleti araştırmak için "daha geniş" bir toplum "modeli"ne baktığı yerde, o başka bir yoldan giderek adaletin doğasını bulmak için bireysel ruha bakmamız gerektiğini söylüyordu. Bu yolla o, bir doğal hukuk ve adalet teorisi, ayrıca bir insan psikolojisi teorisi geliştirmiştir.

Halihazırda kadim erkeklerin arasında daha uygunca dikkate alınan kadın Hypatia'dır. Hypatia'nın kendisinden daha genç bir çağdaşı vardı; Asklepigenia. Başında babasının olduğu, Atina'da bulunan Yeni-Platoncu bir okulda ders veriyordu. Hypatia gibi o da, ateist ya da "pagan" bir filozoftu ve evrenin işleyişine dair bazı mistik ilkeleri, büyü ve sihir ilkelerini yürürlüğe koydu. Platon ve Aristoteles'in öğretilerini Hıristiyanlığın metafizik iddialarıyla karşılaştırdı. Babasının ölümü üzerine, erkek kardeşi ve başka bir filozofla birlikte Akademinin yönetimini üstlendi. En ünlü öğrencisi, Batı felsefesi zincirinde kilit bir bağlantı olarak geleneksel erkek felsefesince zaptedilmiş filozof Proklos'tu.

Fakat bu zincir, erkek için de kadın için de kesintiye uğruyor ve bu nedenle bulabileceğimiz bir sonraki ünlü kadın filozof muhtemelen Bingenli Hildegaard (1098-1179) olacak. Hildegaard görüler deneyimlemeye meyilliydi ve *Kutsal Kitap*'ın unutulması gibi bir çılgınlığa karşı halkı uyarmak için Tanrı tarafından gönderilmiş olduğunu düşünüyordu. Onun taktiği ilk önce, kendi yurdu Almanya'yı baştanbaşa katettiği vaaz turlarıyla birlikte, çeşitli dinî ve seküler otoritelere mektuplar yazmaktı. Yazıları temelde "görüleri"nin betimlemeleri ve yorumlamalarıdır, bu da âlimlerin "canlı" yeni imgeler dedikleri bir işleyiş dahilinde sunulur. O güç bela bir filozof olarak görülebilir, daha çok mistiktir ancak kadın filozofların azlığı göz önüne alındığında sıklıkla bu türden listelere dahil edilir.

Sonra, günümüzde Fransa'nın "İlk Kadın Yazarı" olarak onurlandırılan, şair ve özellikle tam eğitim hakkı olmak üzere kadın hakları savunucusu daha az uysal Christine de Pizan (yaklaşık 1365-1430) var. Christine, bilgeliği en üstün erdem kabul ederek Aquinas ve diğer birçok düşünürün uğraşını takip etti, ayrıca Aquinas'ın "kutsal savaş" için uygun nedenleri belirleme arzusunu da paylaştı.

Christine de Pizan, Fransa'nın ilk profesyonel yazarlarından biriydi ve bazen, gerçi biraz anlamsız bir iddia gibi görünse de, onun sadece yazarak hayatını kazanan ilk kişi olduğu söylenir. Onun yazıları, feodal dönemin son devirlerindeki toplumsal ve politik tartışmaları yansıtan, felsefi argüman ve düşünce açısından zengin yazılardı. Fransızlar onu "Jeanne d'Arc Onuruna Şarkı" adlı şiirin, bu Fransız ikonuna ilk kez vefa borcunun ödendiği şiirin şairi olarak hatırlıyorlar. Christine, Jeanne'ın zaferi kadar Fransa'nın onurunu ve kadının değerini de temsil ettiğini düşünerek bu şiiri yazdı.

RÖNESANS KADINLARI

Başka bir Fransız kadın yazar ve başka bir mistik, aynı zamanda Madame Guyon olarak da bilinen Jeanne Marie Bouvier de la Motte idi. 28 yaşında zengin bir dul olarak kaldıktan sonra, Güneydoğu Fransa'da mistik felsefesini yaymaya başladı. Fransızlara, dünyevi kaygılardan kaçınmayı, iradenin bastırılmasını ve Tanrı'ya adanmış eylemsiz meditasyonu vurgulayan bir mistisizm biçimi olan Dingincilik öğretisini tanıttı. Bu yaptığıyla, Paris Başpiskoposunun gazabına uğradı ve 1688 yılında hapsedildi, ancak neyse ki kralın karısının araya girmesiyle ertesi yıl serbest bırakıldı. Ama ne yazık ki, yazılarından dolayı 1695'te tekrar parmaklıkların arkasına koyuldu ve Paris'ten ayrılması koşuluyla serbest bırakıldığı 1703'e kadar orada kaldı.

Kadın filozoflara dair en romantik hikâyelerinden biri de, "Saygıdeğer Petrus" ve Heloise'in trajik 12. yüzyıl aşk hikâyesidir. Daha 16 yaşındayken, Heloise bilgisiyle Fransa çapında ünlenmiş ve Fransa'nın en büyük yaşayan filozofu olarak kabul edilmişti. Heloise, Latince, İbranice ve Yunanca biliyordu ve antik felsefeyle retorik konusunda iyi eğitilmişti. Hikâyenin bu noktasında, say-

gıdeğer Petrus Abelardus'tan onun özel eğitmeni olması istendi. Petrus onunla buluştuğunda, "üzerine atladı" ve Heloise kısa süre sonra da hamile kaldı.

Buna rağmen, Heloise, Petrus ile evlenmek istemiyordu, çünkü (söylenene göre) evliliğin onun din adamlığı kariyerini bozacağından korkuyordu. Diğer bir deyişle, gariptir ki Petrus ile evlenmiş olmasına rağmen, her ikisi de alenen bu evliliği reddettiler. Heloise'in amcası, Petrus'u ahlaksızın teki olmakla suçladı, ama Petrus sanki bunu reddetmek için Heloise'i manastıra gönderdi ve onu yemin etmeye, dinî bir yaşama girmeye zorladı. Çok daha tuhafı, Heloise'in amcası, "Petrus'u yatağından çekip de hadım etsinler" diye haydutlar tuttu. Gerçekten böyle bir şey oldu mu olmadı mı bilmiyorum, ama öyle görünüyor ki, her halükârda Petrus gayet başarılı olan felsefi ve dinî kariyerine devam ederken, Heloise hayatının geri kalanını manastırda üzgün ve yalnız bir sima olarak geçirmiştir. Onun felsefi bilgeliğinden kalan tek iz, Heloise ve Petrus'un birbirlerine uzun yıllar boyunca yazdıkları bir dizi mektuptadır.

Rönesansla birlikte, kadınlar kamusal söylemde rol oynamaya geri döndüler, ya da en azından zengin olanları döndü. Palatinate Prensesi Bohemya'lı Elisabeth (1618-80), kadınların, özellikle de kraliyet ailesinden gelenlerin pek beğendiğini bildiğimiz Descartes ile mektuplaşıyordu. Prensesin Descartes'a insan olmanın öğelerinden biri olan hayvani fiziksel gerçekliğin karşısına koyarak, zihin-beden arasındaki karşılıklı etki ve "özgür irade" hakkında sorular sorması bile kendisi için yeterli bir meziyet, hiç değilse büyük erkek filozoftan yansımış bir ihtişam sayılıyordu.

Her nasılsa İngiltere, Catherine Cockburn (1679-1749) ya da pek fazla kullanamayacağı asıl adıyla Catherine Trotter gibi pek çok kadın filozof doğurdu. Trotter gerçekten başarılı bir oyun yazarıydı. Samuel Clarke'ın 1704-5 Boyle Dersleri nde başlattığı ve Francis Hutcheson ile Lord Shaftesbury gibilerinin de katılacağı "etik akılcılık"la ilgili tartışma da, her ne kadar kendi adıyla olmasa bile, yer aldı Trotter. Felsefeye katkısının, John Locke'un *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'si (*Essay Concerning Human Understanding*) için yaptığı savunmasından ibaret olduğu söylenir, ancak, *Deneme* zaten çok beğenildiği

ve Locke bile onu çok az savunmak zorunda kaldığı için, bu oldukça zayıf bir iddiadır.

Başka bir İngiliz kadın, Mary Wollstonecraft (1759-97), "kadın felsefesi"nin en iyi bilinen isimlerinden biridir, ancak, gördüğümüz gibi, bu çok iyi bilindiği anlamına gelmez. Elbette pek çok derste kendisine yer bulamayacak bu kadın. İngiltere'de yaşamış, gazeteci ve çevirmen olarak çalışmıştı, aynı zamanda erkeklerin kadınları iktidarları altında tutma yollarından birinin yetersiz eğitim olduğunu belirttiği *Kızların Eğitimi Üzerine Düşünceler* (*Thoughts on the Education of Daughters*, 1787) gibi kitaplar da yazdı. Erkek filozof Burke un, Devrim'in değerlerini kınamasına bir cevap olarak 1790'da *Erkek Haklarının Savunusu* nu (*A Vindication of the Rights of Men*) yazacağı Fransa'ya gitti.

En etkili kitabı olan *Bazı Ahlaki ve Politik Meselelerin Eleştirisiyle Birlikte Kadın Haklarının Savunusu*'nun (*A Vindication of the Rights of Women with Strictures on Moral and Political Subjects*) erken döneme ait bir feminist felsefe olduğu iddia edilse de kitap bir bakıma Thomas Paine, John Locke ve Jean Jacques Rousseau'nun "erkek hakları" lehine yayım yapma gayretlerine karşı bir "tepki"ydi sadece... Kitabın başlığı ise, Paine'in *Erkek Haklarının Savunusu* ndan (*Vindication of the Rights of Man*) geliyordu. Wollstonecraft'ın felsefeye katkısı, kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olduklarını söylemekti, ki bu çok radikal görünmeyebilir, ama unutulmamalı ki bu yaklaşımın politik bir öğreti olarak evrensel açıdan kabul görmeden önce alacağı çok yol vardı o zamanlar. Esasen onun akıl yürütmesi daha önemlidir; erdemin tek başına akıl değil, akıl ve duygu karışımı olduğunu iddia etmişti. O, Platona da atfedilebilecek bir görüşle "zihnin cinsiyeti yoktur" dedi. Bununla birlikte, kadınla erkek arasındaki ilişkilerin toplumsal cinsiyete dayalı yapay ayrımlarla bozuluşunu sınıf, zenginlik veya iktidara dayalı doğa gereği zorunlu olmayan politik ayrımlarla karşılaştırarak hakiki erdemin politik adalet gerektirdiğini ekler. Bu yüzden çağdaşları onu "felsefeyle uğraşan yılan", "eksik etekli sırtlan" ve hatta "dinsiz amazon" olmakla suçladılar. Kadın filozoflarımızın çoğu gibi genç yaşta öldü –38 yaşında, doğum yaparken.

Yeri gelmişken not edelim; bir başka İngiltere-ikametli radikal olan Bayan Marx, Marx ve Engels'in felsefesine (Londra'daki) yazım sürecinin her aşamasında katkıda bulunduğu iddia edilen bu kadın, sonraki tarihçiler tarafından geniş ölçüde göz ardı edilmiştir ve evet bu kadın da genç yaşında göçüp gitmiştir.

İngiltere'yi kısaca geçtikten sonra Anne-Louise Germaine Necker, Baronne de Staël-Holstein'a (1766-1817) geliyoruz; o, normalde sadece Madame de Staël olarak anılsa da, muhtemelen uzun ismin altını en iyi dolduran kadın filozoftur. Kendisi Alman değildi ama Almanya ve "Alman mizacı" hakkında Kant, Fichte, Schelling, Schlegel ve diğerlerinin eserlerini, aslında sadece "romantik" düşünürlerle ilgilenen Fransız entelektüellerine tanıttığı bir kitap yazdı. Bir diğer kitabı, *Toplumsal Kurumlarla İlişkili Olarak İncelenen Edebiyat Hakkında* (*De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*) bir bakıma din, hukuk, ahlak ve edebiyatı birbirine bağlayan Marksist eleştirel düşünceyi önceliyordu. Madame de Staël, Fransız Devrimi'nde etkin biçimde yerini aldı ve durum kötüye gittikten çok sonra bile yazılarında Devrimin değerlerini savunmaya devam etti.

Harriet Taylor (1807-58) bir filozofun sevgilisi olan bir filozof olarak nitelendirilir ki söz konusu filozof da İngiliz liberal John Stuart Mill'dir. Mill, sadece "ekonomi politik" hakkındaki görüşleriyle değil, eşitlik, özgürlük ve bireycilik üzerine görüşleriyle de dikkat çekiyordu. Harriet Taylor her ne kadar 1826 yılında zavallı John Taylor'la evlenmiş olsa da 1830'da Mille âşık oldu ve ondan sonra bu ikisi oldukça skandal bir ilişki yürüttüler. Mill, kendi felsefesindeki etik unsurların eşitlik, özgürlük ve bireyciliğin doğası hakkında Harriet ile yaptıkları tartışmaların mahsulü olduğunu kabul eder. Ancak Harriet, bununla değil de daha ziyade anılan "skandal" ile hatırlanır.

Anahtar Kaynaklar ve İleri Okuma

ANTİKLER VE BAŞKA ANTİKLER

Sokrates Üzerine

Girişteki alıntı Hugh Tredennick, *The Last Days of Socrates*, Penguin Classics, 1954, s. 8; *Apologia* (*Sokrates'in Savunması*), özellikle 29a; sonraki alıntı *Symposion* (*Şölen*), özellikle 220 c-d. Sarah Kofman'ın *Socrates: Fictions of a Philosopher* (1998) adlı, bu çalışmada da başvurulan kitabı, Sokrates'e yönelik pek çok farklı yaklaşımı özetleyen gayet iyi, bilimsel bir eserdir. Eğer internette dolaşıyorsanız, Frostburg State Üniversitesini (www.frostburg.edu) deneyin: Burada Jorn Bramann'ın "Socrates: An Insider on the Outside" adlı bir makalesi mevcut, bu makale diğer ayrıntıların yanında, Sokrates'in aksi huyu dillere düşmüş eşi Xanthippe ile niçin evlendiğini anlatıyor.

Platon Üzerine

Platon düşüncesinin pek çok özeti mevcut, ama filozoflar söz konusu olduğunda istisnai biçimde, onun kendi eserlerini okumak her zaman daha iyidir. Girişteki alıntı, *The Concise Encyclopaedia of Western Philosophy and Philosophers* (Routledge, ikinci baskı, 1991). Platon'un kendisinden yapılan alıntılar, *Devlet* 592 a-b, *Devlet* 372-5 ve devamında Eros'un Tanrı olarak öne sürüldüğü alıntı *Şölen* (*Symposion*) 242e. Alıntılanan II. Mektup şuradan; *Platon*, 7. cilt, , R.E. Bury tarafından tercüme edilmiştir (Heinemann, 1961). *The Stanford Encyclopaedia of Philosophy*'de plato.

stanford.edu adresinde, şiire olan ilgisi da dahil olmak üzere Platon'un çeşitli yönleri hakkında ayrıntılı bir tartışma vardır.

Aristoteles Üzerine

Aristoteles'in, kadınların evcil hayvan olduğuna dair görüşü *Politika*'da, özellikle de 1254 b10-14'te verilmektedir. Köleler ve barbarlar *Fizik*'te, özellikle 1252 b8'de tartışılmaktadır. Özel bir bilgilendirme ve tavsiye olarak, Aristoteles ve kadının rolüyle ilgili materyal için www.womenpriests.org sitesinden yararlanılabilir.

Lao Tzu Üzerine

Okuyacak bir şey yok. Lao "ortadan kayboldu." Bununla birlikte, bizzat *Tao Te Ching* in doğru bir tasviri çeşitli biçimlerde sadece Çince'de mevcut -ancak hem Çince olması hem de çok eski ve belirsiz olması nedeniyle oldukça zor nüfûz edilebilir bir yapıdadır. Burada verilen melez alıntılara ulaşmak için çeşitli İngilizce çevirileri kullandım. İnternette birkaç iyi versiyonu mevcut.

Herakleitos ve Pythagoras Üzerine

Sadece birkaç fragman var... Bununla birlikte, genel olarak Sokrates öncesiyle ilgili olarak iyi bir kaynak, G.S. Kirk ve J.E. Raven, *The Pre-Socratic Philosophers: A Critical History* (Cambridge University Press, 1957). Özellikle Newton'ın Pythagoras üzerine yazılarına gelince, *Principia Mathematica*'nın 4'ten 9'a kadar olan önermelerinin notlarında, harmoniyi göklere uyguladığına göre Pythagoras'ın mutlaka yer çekimi yasası matematiğini bildiği söyleniyor: "Deneyler yoluyla bazı ağırlıklar saptadı, bunlar sayesinde de eşit tellerdeki tüm perdelerin telin uzunluğunun karesinin mütekabili olduğunu buldu."

Hypatia Üzerine

Appalachian State Üniversitesi'nden Sarah Greenwald ve Edith Prentice Mendez'in "Women and Minorities in Mathematics: Incorporating Their Mathematical Achievements into School Classrooms: Hypatia, the First Known Women Mathematician" isimli oldukça bilimsel bir makaleleri var -gerçi Hypatia'nın

filozof değil matematikçi olduğunu düşünüyorlar, bu da bir anlamda tenzil-i rütbe olarak kabul edilebilir. Avustralya Monash Üniversitesi matematik bölümünden Michael Deakin de, www.polyamory.org/~howard/Hypatia/primary-sources.html adresinde ikna edici bir bakış açısı sunuyor.

ORTAÇAĞ FELSEFESİ

Augustinus Üzerine

İtiraflar (*Confessiones*), kendi türünün tümünde olduğu gibi yanlış bilgilerle dolu, özgün bir otobiyografidir. Öte yandan Gerald W. Schlabach ve Lewis Loflin inkiler başta olmak üzere bu kitap hakkında yazılmış pek çok iyi makale vardır, sözü edilen her iki makale de internette mevcuttur.

Aquinas Üzerine

G.K. Chesterton'un *Saint Thomas Aquinas: The Dumb Ox* adını taşıyan mini kitabı (çeşitli baskıları) hâlâ yayımlanmakta ve daha da ilginci, hâlâ satılmaktadır. Özellikle şu anda internette tümüne ulaşmak mümkün, örneğin, gutenberg.net.au sitesinde. Colin Kirk'ün Aquinas'ın hayatı hakkındaki küçük özeti *The Essentials of Philosophy and Ethics* kitabında mevcuttur (tarafımdan derlenmiş, Hodder, 2005).

MODERN FELSEFE

Descartes Üzerine

Descartes üzerine girişteki alıntı, Profesör F. E. Sutcliffe'ten, *Descartes: Discourse on Method and the Meditations*, (Penguin Classics, 1968), s. 19. 15 Nisan 1630 tarihli mektup ise Jonathan Ree'nin *Philosophical Tales* adlı mütevazı yayımında alıntılanmıştır, s. 7. Descartes'a dair geleneksel görüşle yeniden bağlantı kurmakta ısrar edenler için ("bu kadar meşhur olmasının bir nedeni olmalı"), başlayacak en iyi yer, Cottingham, Stoothoff ve Murdoch'ın editörlüğünü yaptığı iki ciltlik, *The Philosophical Writings of Descartes*, (Cambridge University Press, 1984).

Hobbes Üzerine

Hobbes'u anlamak için, depresyonda olup böyle bir şey yapmak isteyenler, *Leviathan* a (1651'de yayımlanmıştır) bakmalı ve eğer gerçekten çember teoremini okumak isteyenler varsa 1655'te yayımlanmış *De Corpore*'yi okumalı. Matematik hakkındaki yazılar dizisi o kitapta kesin bir kronolojik sırada sunulmamıştır. Bunun yerine, bu dar meselenin en ince ayrıntılarına kadar yapılmış bir açıklaması için, Douglas Jesseph'in kitabının tümüne (belki akılsızlık olacak ama) bakılmalı, *Squaring the Circle: The War between Hobbes and Wallis* (1999).

Spinoza Üzerine

Spinoza hevesle takip edilmeye devam ediyor, gerçekten de, Papa II. John Paul'un Spinoza'nın reenkarnasyonu olduğunu iddia eden Katolik âlimler olmuştu mesela (bununla ilgili eğlenceli resimler için www.johnadams.net). Steven Nadler, *Spinoza's Heresy: Immortality and the Jewish Mind*'da (Clarendon, 2004), daha önceki tartışmalara dair ayrıntılı ama daha geleneksel bir açıklama sunuyor.

AYDINLANMA FELSEFESİ

Locke Üzerine

An Approach to Political Philosophy: Locke in Context kitabında (Cambridge University Press, 1993), James Tully ve diğ., Locke'un politikası üzerine pek çok farklı bakış açısı mevcut. İnternette de, www.classical-foundations.com ve Internet Encyclopaedia of Philosophy (www.iep.utm.edu) gibi pek çok iyi site var, burada Locke üzerine aklı başında birinin isteyebileceğinden çok daha ayrıntılı ve kapsamlı makaleler seçkisi bulunuyor. Ben, Oregon State Üniversitesi'nin web sitesinde bulunan "John Locke and Afro-American Slavery" adlı ilginç yazıdan yararlandım.

Hume Üzerine

Hume'un yaşamı ve elbette eserleri hakkında çok sayıda kaynak mevcut, ama bunlardan kendi eseri olan *My Life*, oldukça

kısa ve gerçekten de biraz acıklıdır. Gerçi Ernest Mossner'in 700 küsür sayfalık *The Life of David Hume*'unda (ilk olarak 1954'te yayımlandı ancak yakın bir zamanda Oxford University Press tarafından yeniden basıldı) zar zor ilerlemekten çok daha iyidir.

Rousseau Üzerine

Metinde bahsedilen, Rousseau'nun köpeğiyle ilgili anlatılan martavalların yanı sıra, Adelaide Üniversitesi nin web sitesinde Fransız düzenbazın *Les Confessions*'un (*İtiraflar*) tam metni: adelaide.edu.au.

Kant Üzerine

Kant okumak gerçekten de çok sıkıcı olabilir. Bu en "nefis lokma"ları sağdan soldan derledim, önereceğim tek ileri okuma (birinin yapması lazımdı) *Wittgenstein'ın Böceği*'nde (Blackwell, 2005), kendi yazdığım "Kant için K" maddesidir. Bununla birlikte, kuşkusuz bu onun felsefesinin yalnızca çok küçük bir kısmıdır ve onun yaşamıyla ve "şartlar"ıyla ilgili değildir. Manfred-Kuehn'in altı yüz sayfalık *Kant: A Biography*si (Cambridge University Press, 2002) her ne kadar ümit vermeyen şu ifadeyle başlasa da "1724 yılı, insan ırkının tarihindeki en önemli yıllardan biri değildi, ama tamamen önemsiz de değildi..." yine de ihtiyacı karşılasa gerek.

İDEALİSTLER

Leibniz Üzerine

George MacDonald Ross'un "Past Masters" dizisinden Leibniz'e ayrılmış ince kitabı (1984, aynı zamanda leeds.ac.uk adresinden ulaşılabilir), bu eksantrik filozofun felsefesiyle ilgili iyi bir bakış açısı sunmasının yanında biraz da Leibniz felsefesinin arka planına değinir. İnternette Leibniz'in "bilgisayarlar"la ilgili tüm çalışmaları www.mathspages.com adresinde eksiksiz olarak mevcut.

Berkeley Üzerine

Piskoposun en iyi kitabı *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma*'dır (*Three Dialogues between Hylas and Philonous*).

Berkeley üzerine eski ama ilginç bir makale de şudur: George Herbert Mead, "Bishop Berkeley and his Message" *Journal of Philosophy* 26 (1929), ss. 421-30. Illinois Üniversitesi (Chicago) internet sitesi (tigger.uic.edu), bazı şiirler ve bazı resimler de dahil olmak üzere iyi bir Berkeley koleksiyonuna sahiptir.

Hegel Üzerine

Eğer Kant zorsa, Hegel çok daha kötü olabilir. Ancak şükür ki Karl Popper var. *Açık Toplum ve Düşmanları* (*The Open Society and Its Enemies*), Cilt 2, *Hegel ve Marx* (Routledge, 1945) oldukça martaval anlatmakta. Ayrıca www.hegel.net sitesinde çok iyi bir biyografi var, burada, bu harika adam (makale öyle diyor) hakkındaki 1911 *Britannica* makalesi genişletiliyor (Hegel'in ders veriş şekli hakkındaki alıntı buradandır).

Schopenhauer Üzerine

Christopher Janaway'in *Very Short Introduction to Schopenhauer*ı (Oxford University Press, yeni basım, 2002) hiç yaratıcı olmayan bir giriş yemeği ise, tatlılar için gerçekten www.friesian.com/arthur.htm gibi iyi siteler var. Burada Schopenhauer'in düşüncesini ve felsefi köklerini temsil eden tuhaf korkunç diyagramlar bulunuyor. Ayrıca Schopenhauer'in kitabı olan *Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar* için www.turksheadreview.com adresine bakılabilir.

Benim kitabımın Schopenhauer bölümünde, girişteki alıntı Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi* nin 1979 baskısından, (ilk baskı 1946), ss. 726-7. Schopenhauer'den yapılan ilk alıntı *On the Vanity of Existence*, Çev. R.J. Hollingdale (Penguin, 1976), s. 51 ve sonraki alıntı, *World as Will and Representation* 1.54, Çev. E.F.J. Payne (Dover, 1969), Cilt 1, s. 281.

ROMANTİKLER

Kiekegaard Üzerine

Meraklı bir okur, biraz tuhaf olsa da özgün metni okumayı tercih edebilir. Cambridge University Press'in, edisyonu C. Stephen

Evans ve Sylvia Walsh tarafından yapılan yeni bir (2006) *Korku ve Titreme* baskısı mevcut. Ancak Kiekegaard, tüm varoluşçular gibi felsefi şapkasının altında son derece sıkıcı. Bununla birlikte, onun çok daha farklı bir yanını keşfeden bir kitap; *The Humor of Kierkegaard: An Anthology*, ed. Thomas Oden (Princeton University Press, 2002) vardır.

Mill Üzerine

Girişteki alıntı, Ted Honderich editörlüğünde, Karl Britton'ın hikâyeyi parlattığı *The Oxford Companion to Philosophy*'den (Oxford University Press, 1995). *What is Poetry?* Jonathan Ree'nin *Philosophical Tales*'inden alıntılanmıştır (Methuen, 1987), s. 107. Wordsworth'ün görüşü, *Wordsworths Poetical Works* un içinde yer alan "Preface to Lyrical Ballads"dan, (Oxford University Press, 1908) alınmıştır. Mill'in Bentham eleştirisi 1832 tarihli *What is Poetry?* denemesinde yer alan "On Bentham and Coleridge" makalesinden. Son alıntı ise Caroline Cox'tan, *Memories of Old Friends*, ed. Horace Pym (Londra, 1882), 7 Ağustos 1840 tarihli kayıt.

Kanada'daki McMaster Üniversitesi'nin sitesinde (socserv.mcmaster.ca) "On Bentham" adlı az bulunan makalesi gibi birkaç Mill metni bulunuyor.

Thoreau Üzerine

Walden metnini tekrar www.turksheadreview.com adresinde bulabilirsiniz ve "Walking" metni, Ottowa'daki (uuottawa.com) bir kilisede "vaaz arşivi"nin bir parçası olarak sunulmaktadır. *Walden*, aynı zamanda Dover'in idareli bir kitap olarak edisyonunu yaptığı, "uygun bir kitap olmak için çok ucuz" olan edisyonunda da mevcuttur. Ama zaten Thoreau'nun kendisi de oldukça fakirdi...

Marx Üzerine

"Fikirlerin üretimi" ile ilgili alıntılar *Alman İdeolojisi*'nden (*Die deutsche Ideologie*). Süper-bilimsel okurlar, 179 numaraları *Kölnische Zeitung*'un baş makalesine kadar gitmek isteyebilirler; genel okurlar Edward Reiss, *Marx: A Clear Guide*, (Pluto Press,

1997) kitabını tercih edebilirler. Francis Wheen, Marx'ın popüler bir biyografisini hazırladı, ancak Francis Wheen çalçeneli ve şaşaalı gazeteci-filozof ekolünün üyelerinden biridir, bu nedenle onun yayınları tavsiye edilirken tereddüt edilebilir...

GÜNÜMÜZ FELSEFESİ

Russell Üzerine

Russell, kendisi neredeyse bir tarih olacak kadar alıntılanıyor zaten, ama onun kendisiyle ilgili olarak, Kanada'daki McMaster Üniversitesi nin, www.mcmaster.ca/russdocs/russell.htm. adresindeki resmi "Russell Arşivi" korkutucu şekilde devasa olmayan iyi bir kaynaktır.

Russell'ın çalışmaları, bilindiği üzere oldukça geniştir, ancak *In Praise of Idleness*, kendi *Problems of Philosophy* de dahil olmak üzerebilindik felsefi tartışmalardan canlandırıcı bir şekilde farklıdır. Bu kitap, yıllar boyunca konuya mükemmel bir giriş olarak kabul edilmesine rağmen, bir isimsiz yorumcunun benim büyüleyici *101 Felsefe Problemi* kitabımla ilgili olarak –ki burada kitabımı sadece reklam amacıyla anıyorum– söylediği gibi, oldukça sınırlı ya da "kısıtlı"dır.

Wittgenstein Üzerine

Alıntılar, *Critique of Patriarchal Reason*, Arthur Evans ve Frank Pietronigro (White Crane Press, San Francisco, 1997); *Tractatus* 2.021; Otto Weininger, *Sex and Character* (1903), şurada alıntılanmış *Critique of Patriarchal Reason*, s. 187; *Felsefi Soruşturmalar*, 23. Paragraf.

John Eidinow ve David Edmonds'un *Wittgenstein's Poker* kitabı, bu uğursuz Avusturyalı filozof hakkında, iyi araştırılmış ve iyi yazılmış bir giriş kitabı olduğu için popülerdir.

Heidegger Üzerine

Örneğin, bu ilginç tarihsel karşılaştırmaların çoğunun kaynağı olan şu çalışmaya bakınız; Alex Steiner, "World Socialist Web Site"da 4 Nisan 2000'de yayımlanan "The Case of Martin Heideg-

ger, Philosopher and Nazi." Ne yazık ki, Heidegger'in felsefesini okumak oldukça zordur. Bundan farklı düşünenler bir kitapçıyı ziyaret etsinler, ne olduğunu görecekler.

Benjamin Lee Whorf Üzerine

Robert Kirk'ün *The Oxford Companion to Philosophy*'deki yazısı (alıntılarla doludur). Whorf'un kendisinden sadece, *Language, Thought and Reality: Selected Writings*, ed. John Carroll, (MIT Press, 1956). Dan Moonhawk Alford'un "The Great Whorf Hypothesis Hoax: Sin, Suffering and Redemption in Academe" yazısı, www.enformy.com.

Sartre Üzerine, Beauvoir değil

Girişteki alıntı şuradan; *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, (Oxford University Press, 1995). Beauvoir-Sartre ilişkisi ve eserleri arasındaki benzerlikler, *Simone de Beauvoir and Jean-Paul Sartre*, Kate ve Howard Fullbrook (Basic Books/HarperCollins, 1994) kitabında ayrıntılı olarak açıklanmıştır, burada yazarlar kendi "alternatif açıklamaları"nı sunuyorlar. Sartre'ın otobiyografisi *Sözcükler* (*Les Mots*), 1963'te yayımlandı, Beauvoir'nın ilk yayımlanan eseri olan *Konuk Kız* (*L'Invitée*), 1943'te basıldı.

"Dad's Classmates: Sartre and de Beauvoir" diye haykıran ilginç internet sitesine şu adresten ulaşılabilir, www.wisdomportal.com/Dad/Sartre-Beauvoir.html. Ayrıca burada birkaç link de önerilmektedir.

Derrida Üzerine

Girişteki alıntı şuradan; *The Concise Routledge Encyclopaedia of Philosophy* (Routledge, 2000). Diğer alıntılar, *Semiology and Grammatology*, Çev. Alan Bass, (University of Chicago Press, 1981), s. 26 ve *Of Grammatology*, Çev. Gayatri Chakravorty Spivak (Johns Hopkins University Press, 1976), s. 71.

Derrida, 2004 yılında öldüğünde, hak ettiği şöhrete en azından Hindistan'ın ulusal gazetesi *The Hindu*'da erişti; www.hindu.com. Buradaki makalede her ne kadar bazı hatalar yapılsa da

–makalede, birçok kişinin Derrida eserlerinin "olumsuz, anlaşılması zor, tutarsız, nihilist ve yıkıcı" olduğunu düşündüğü not ediliyordu– yine de bu makalenin herhangi bir özet kadar iyi olduğu not edilmeli.

Kadın Filozoflar Üzerine

Söylediğim gibi, bunun üzerine neredeyse hiçbir şey yayımlanmadı. Kendisinden bazı verileri aldığım Fransızca küçük bir kitapçık antiklere yönelik bir soruşturma sunuyor: *Histoire des Femmes Philosophes*, Gilles Ménace (Arléa, 2003). Başlık gerçekten güzel bir araştırma tasarısı gibi duruyor, ama şu "denizkızı pınarları"na karşı dikkatli olun!

Teşekkür

Yayıncılıkta, yazarın söz konusu eserin yazımı sırasında –ya da tüm yaşamı boyunca– onu engelleyen, ona köstek olan ya da başka bir şekilde işini zorlaştıran herkese saldırdığı bir tür "anti-teşekkür" eklemek gibi ilginç, hatta kaba bir yeni alışkanlık yerleşti.

Ne yazık ki, burada bu zevkten mahrum kalmak zorundayım, kısmen ikinci endişem olan yer nedeniyle, ama asıl şundan dolayı; bu kitapla ilgili olarak, yukarıda saydıklarımdan hiçbirini düşünmediğimi tüm dürüstlüğümle ifade etmeliyim. Bunun yerine, daha geleneksel tarzda bir teşekkür sunmalıyım; yardımı geçen herkese açıkça teşekkürümü, takdirimi ifade ediyorum. Doğası gereği, felsefe tarihi devasa bir girişimdir ve üstelik bir de alternatif olan bir felsefe tarihi, ayrıca oldukça zahmetlidir.

Neyse ki, günümüzde felsefenin büyük metinlerinin neredeyse tümünü hemen erişilebilir kılan (erişim lüksüne sahip olanlar için) ve geniş bir ikincil malzeme, görüş, analiz yelpazesi sunan İnternet var. Bu nedenle benim ilk teşekkürüm esasen, herhangi bir ticari kaygı gütmeden bu felsefî araştırmaları ve malzemeleri sağlayan meçhul ya da anonim felsefe meraklılarınadır.

Ancak bu kitap, eşit şekilde editörlerin özel ilgisinin de bir yansımasıdır, özellikle ya gerçekleşecek –ya da unutulacak– fikirleri böyle projelere yönlendiren mükemmel Jeff Dean'e ve üretim sürecindeki destekleri ve yardımları için de Blackwell'deki tüm uzmanlara teşekkür etmek istiyorum.

Raul'a resimlerinden dolayı teşekkür edip etmemeyi nasıl yapalım peki? Zira onun rolünün bu kadar merkezî olduğunu görünce, kuru bir teşekkür onun önemini düşürmek gibi olurdu.

Ama diğer taraftan şunu da söylemeden geçemeyeceğim; resimler gerçekten harika ve benim için onunla çalışmak çok değerli ve keyifliydi. Bu yüzden de en azından burada ondan bahsetmek iyi olur.

Son olarak, özellikle profesyonel "okurlar"ın dikkatli, kavrayışlı ve tamamen yerinde olan yorumları, önerileri için teşekkür etmeliyim, elbette bunlardan birine, kadın filozofları daha az tanınmaktan kurtaran ve kendisi de bir kadın filozof olan, büyük felsefi ilham perisi (ve uzak olmayan akraba) müthiş Brenda Almond'a özel teşekkür ederim, ayrıca benim profesyonel olmayan ama çok özel bir okurum olan Judit'e teşekkür ederim.

Dizin

A
Abelardus, Petrus 320, 335
Açık Toplum ve Düşmanları, Popper 215, 328
adalet 19, 31, 32, 62, 68, 87, 133, 169, 211, 307, 318, 321
Aetius 61
Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, Kant 177
alan teorisi 194
Albertus Magnus 95, 96
Alembert, Jean Le Rond d' 158
Allford, Dan Moonhawk 289
Almagest, Ptolemaios 74
Alman İdeolojisi, Marx (ve Engels) 329
Andersen, Hans Christian 233, 234
Anscombe, G.E.M. 273
Anselmus, Thomas 89
Anthologia Palatina, Hipparkhia 316
Aquinas 20, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 319, 325
Aquinas, Aziz Thomas 20, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 319, 325
Arendt, Hannah 85, 213, 283, 284, 285, 286
Aristippos 316
Aristoteles 12, 13, 16, 17, 19, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 62, 64, 71, 79, 89, 91, 92, 95, 96, 97, 100, 137, 138, 139, 197, 268, 293, 294, 295, 313, 316, 318, 324
Arithematica Infinitorum 119
armut ağacı 84
Asklepigenia 318
Aspasia 313, 315
astronomi 38, 70, 71, 166
Augustinus 12, 19, 46, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 90, 98, 99, 105, 109, 110, 143, 162,

163, 277, 325
Augustinus, Aziz Aurelius 12, 19, 46, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 90, 98, 99, 105, 109, 110, 143, 162, 163, 277, 325
Auschwitz 284
Aydınlanma 3, 5
Ayer, A.J. 262
ayrımsanamazların özdeşliği ilkesi 185

B
Baden, Almanya 278
Bağımsızlık Beyannamesi, Amerika 131
Bakunin 252, 253
Baldwin, Dr. Thomas 297
Bass, Alan 310, 331
Batı Felsefesi Tarihi, Russell 11, 57, 121, 218, 263, 328
Beattie, James 146
Beauvoir, Simone de 297, 300, 301, 302, 303, 313, 331
Bennett, Jonathan 125
Bentham, Jeremy 239, 240, 241, 242, 243, 329
Berkeley, Piskopos George 12, 20, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 327, 328
Bingenli Hildegaard 318
Bird, Professor Graham 172
Black, Dora 267
Blackwood's Magazine 172
Blair, Professor Hugh 156
Boole, George 197
Boscovich, Ruggiero Giuseppe 194
Boswell, James 166
Boufflers, Madame de 150, 152, 156, 157, 158, 159
Bowring, John 241
Brabant'lı Siger 100
Breteuil, Gabrielle-Emilie Le Tonnelier de 107
Britton, Karl 238, 329
Bulantı, Sartre 298
Burns, Mary 257
Bute, Lord 149
Büyük Britanya'nın Mahfını Önleme Hakkında Deneme (*Essay towards preventing the Ruin of Great Britain*), Berkeley 203
Büyük İskender 19, 41, 42, 43

C-Ç
Candide, Voltaire 128, 184
Carlyle, Thomas 238, 240
Carnap, Rudolf 275
Case of Identity, Conan Doyle 12
çatışma 12, 68, 212, 214, 231
çemberden kare çıkarma 20, 115, 116, 119, 120
Charlemont, Lord 149, 153
cherem 125
Chesterton, G.K. 93, 94, 95, 325
Chomsky, Noam 289
Christine de Pizan 319
Cicero 60, 143
Clarke, Samuel 193, 320
Clephane, Dr. 148
Cockburn, Catherine 320

cogito, Descartes'ın ilkesi 12, 79, 108, 109
Coleridge, Samuel Taylor 238, 240, 243, 329
Colerus 123
Collins Dictionary of Philosophy 56
Collins, John 56, 191
Concise Encyclopaedia of Western Philosophy and Philosophers 30, 323
Condition Humaine, La, Malraux 11
Converting the Savage Americans to Christianity, Berkeley 204
Cooper, Lord Anthony Ashley (Shaftesbury Kontu) 133
Corsaren (Kierkegaard) Krates 233
Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz, Russell 190
Cromwell, Oliver 117, 132, 133
Cutrofello, Andrew 304
Cyril, Aziz 72

D
Darwin, Charles 39, 221, 249
Dasein 278, 281, 282, 286
Davenport, Richard 154
Dawkins, Richard 225
Deconstruction and Pragmatism, Derrida 305
De Corpore, Hobbes 115, 326
De Divinatione, Cicero 60
Demokritos 40, 49, 50
Demuth, Hélène 254
Denemeler, Montaigne 105
Derrida, Jacques 8, 21, 25, 287, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 331, 332
Descartes Felsefesinin İlkeleri, Spinoza 121
Descartes, René 7, 12, 15, 16, 17, 20, 75, 79, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 121, 123, 124, 131, 144, 145, 193, 194, 197, 225, 306, 320, 325
Devlet, Platon 11, 31, 32, 34, 35, 36, 44, 49, 57, 65, 214, 215, 216, 236, 248, 279, 280, 286, 318, 323
différance 310
dil 173, 183, 187, 197, 274, 276, 280, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 296, 308
Dingincilik 319
Diogenes Laertios 27, 37, 38, 49
Dionysios 31
Diotima 36, 313, 314, 315
Diyalektik Aklın Eleştirisi, Sartre 298
diyalektik, (Hegel) 68, 209, 210, 212, 213, 307
Doğanın ve İlahi İnayetin Akla Dayalı İlkeleri, Leibniz 184
dostluk 19, 85, 86
Dublin 201

E
Eidinow, John 151, 155, 158, 330
Einstein, Albert 57, 194, 292

Elenchus Geometriae Hobbianae 117
Emerson, Ralph Waldo 246, 247, 248
Emile, Rousseau 171
Empedokles 68
Engels, Friedrich 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 305, 322
eşitsizlik 167, 170, 216
Essay Towards a New Theory of Vision, Berkeley 201
Ethica, Spinoza 122, 123, 125, 126, 127, 128
Etik, Aristoteles 43, 48, 49, 159, 297
Eukleides 118, 292
Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı (*General Natural History and Theory of the Heavens*), Kant 175

F
Faydacılık, Mill 238
Felsefenin Sefaleti, Marx 251
Felsefi Bilimler Ansiklopedisi, Hegel 213
Felsefi Soruşturmalar, Wittgenstein 276, 330
Ferdinand de Saussure 276, 306
Fermat, Pierre de 75
Fichte, Johann 219, 220, 322
Fizik 49, 106, 324
Frankfurt Okulu 4, 305
Franklin, Benjamin 132, 202
Fransa Kralı, mantık porblemi 261, 264, 266, 267
Fransız Devrimi 131, 210, 214, 322
Frederick William, III. Prusya Kralı 177
Frege, Gotlobb 47
Freiburg, Almanya 278, 279, 281, 282, 286
Freud, Sigmund 219, 223

G
Galileo 40, 112, 118, 124
Galler 261
Gegenstände, Wittgenstein'nın (nesne) teorisi 273
Gentile, Giovanni 209, 287
geometri 71, 72, 103, 105, 116, 118, 119, 120, 166
Georg Ludwig (I. George, İngiltere Kralı) 189
Goethe 171, 220, 223
Gorgias, Platon un diyaloğu 28, 49, 65
Göring, Hermann 309
Gramotoloji Üzerine, Derrida 307
Greenwald, Sarah 73, 324
Griffin, Nicholas 261
Grunebaum, Professor 297
Guardian, gazete 202
Gürültü Üzerine, Schopenhauer 224
Guyon, Madame 319

H
Hacker, Peter 269
hakikat 12, 74, 170, 207, 208, 216, 239, 240, 257, 305

hareket 41, 67, 90, 91, 92, 106, 107, 118, 135, 188, 193, 194, 197, 239, 245
Harriet Taylor 13, 238, 322
Hartford Yangın Sigorta Şirketi 291
Hawthorne, Nathaniel 245, 246
Hegel, G.W.F. 8, 11, 16, 20, 27, 68, 103, 177, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 232, 235, 287, 303, 328
Heiberg, J.L. 232, 233
Heidegger, Martin 8, 21, 210, 239, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 299, 306, 308, 309, 310, 330, 331
Heidelberg, Almanya 121, 126, 211, 279
Heine, Heinrich 4
Heisenberg, Werner 67
Heloise 319, 320
Herakleitos 7, 19, 64, 66, 67, 68, 69, 293, 294, 324
Herbert, Maria von 4, 178, 328
Herder, Johann 172
Hermias 38, 39, 48
hesap makinesi 186
Hipparkhia 316, 317
Hippasus 64
History of England, Hume 147
Hitler, Adolf 161, 210, 214, 269, 272, 278, 280, 287
Hobbes, Thomas 7, 20, 48, 107, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 126, 167, 168, 169, 214, 294, 326
Holbach, Baron d' 147, 152, 156
Holmes, Sherlock 12
Honderich, Professor Ted 172, 329, 331
Hopi Kızılderilileri 289, 292, 294
Hölderlin, Friedrich 210, 239
Hubbard, Elbert 73, 74
Hukuk Felsefesi, Hegel 211, 217
Humboldt, Baron Wilhelm von 292
Hume, David 8, 20, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 166, 173, 326, 327
Husserl, Edmund 172, 277, 278, 279, 310
Hutcheson, Francis 146, 320
Huygens, Christiaan 117, 124
Hypatia 7, 13, 19, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 313, 318, 324, 325

I-İ
Iamblichus 58, 60
Ibrahim 229
I Ching 55
ikili sistem 198
İmparator, Arcadius 72
İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine, Berkeley 201
İnsan Doğası Üzerine, Aesara 141, 142, 146, 318

İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, Hume 141, 142
İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme (Essay Concerning Human Understanding), Locke 131, 133
Inwood, M.J. 277
irade 121, 168, 218, 222, 225, 282, 320
İrade ve Tasarım Olarak Dünya, Schopenhauer 220, 222, 223
İskenderiye 42, 70, 72, 74, 75
İskenderiye Kütüphanesi 70
İtiraflar 80, 81, 84, 85, 143, 154, 162, 325, 327

J
Jagermann, Karoline 225
Jaspers, Karl 287
Jefferson, Thomas 132
Jerome, Aziz 98
Johnson, Dr. Samuel 146, 166, 170, 201, 202
Jordan, Mark 79
Journal des Savants 115
Journal, Thoreau'nun günlüğü 115, 328

K
Kamusal Yönetimin Hakiki Kaynağı, Kapsamı ve Ereği (*Essay Concerning the True Original, Extent, and End of Civil Government*), Locke 139
Kant, Immanuel 4, 4, 8, 11, 16, 20, 144, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 219, 221, 222, 225, 242, 274, 285, 322, 327, 328
Kapital, Marx (ve Engels) 21, 254, 255, 256
Kartaca 80
katran suyu 20, 201, 206, 207, 208
Katran Üzerine (*On Tar*), Berkeley 207
Kehre (dönüş) 287
Khioslu Theokritos 38
Kierkegaard, Ane 8, 9, 20, 99, 219, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 329
Kierkegaard, Kirstine 8, 9, 20, 99, 219, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 329
Kierkegaard, Michael 8, 9, 20, 99, 219, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 329
Kierkegaard, Søren 8, 9, 20, 99, 219, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 329
King, Martin Luther 247
Kireneli Arete 315
Kirk, Colin 100, 288, 289, 324, 325, 331
Kirk, Robert 100, 288, 289, 324, 325, 331
Kierkegaard 8, 9, 20, 99, 219, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 329
Kofman, Sarah 28, 323
kölelik 45, 46, 83, 134, 136, 137, 138, 139, 205

köle ticareti 135
Kölnische Zeitung 251, 329
Komünist Manifesto, Marx ve Engels 168, 253, 256
Konfüçyüs 16, 53, 55
Konuk Kız (*L'Invitée*), Beauvoir 300, 331
Kopenhag 229, 231, 232, 233, 236
Korku ve Titreme, Kierkegaard 229, 329
Kralik, Richard von 283
Krell, David 277
Kutsal Kitap 43, 54, 81, 82, 83, 84, 96, 229, 318
Kwong-loi Shun, Professor 53

L
Language Instinct, Pinker 289
Language, Thought and Reality, Whorf 118, 120, 289, 292, 331
Lao Tzu 7, 16, 19, 53, 54, 55, 56, 69, 324
L'écriture et la différence, Derrida 310
Leeuwenhoek, Anton van 195
Le Havre, France 298
Leibniz, Gottfried 8, 20, 106, 119, 128, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 225, 273, 274, 327
Leibniz'in Almanca Yazıları 198
Leibniz'in monadları 274
Lenin, Vladimir Ilyich 267
Leviathan, Hobbes 114, 117, 326
Life of Charlemont, Hardy 153
Lindemann, Ferdinand 116
Little Journeys to the Homes of Great Teachers, Hubbard 73
Locke, John 8, 12, 20, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 168, 201, 320, 321, 326
London Review 142
Londra 119, 132, 133, 142, 149, 152, 153, 154, 155, 186, 191, 193, 199, 201, 202, 205, 219, 220, 223, 239, 253, 254, 256, 263, 322, 329
Lucanialı Aesara 318
Lucy, John 290
Luther, Martin 92, 247, 277

M
Mağara alegorisi 32
Maimonides 96, 124, 125
Malraux, André 11
Mantık Bilimi, Hegel 213
Mantık Sistemi (*System of Logic*), Mill 238, 242
Marburg, Almanya 278, 285
Marquet, Caroline Luise 224, 225
Marquet meselesi 224
Marx, Karl 8, 12, 13, 21, 68, 168, 209, 219, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 298, 305, 313, 322, 328, 329, 330
matematik 38, 62, 70, 71, 74, 112, 115, 117, 173, 190, 192, 242, 246, 262, 325

mauvaise foi 298
Meditasyonlar, Descartes 17, 103, 107, 108, 109, 111, 123, 145
Mendez, Edith Prentice 73, 324
Menon, Platon'un diyalogu 65
Mersenne, Marin 104
Metafizik Üzerine Konuşma, Leibniz 184
Midilli, Lesvos 39
Milan 81
Mill, Harriet 8, 12, 13, 20, 148, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 271, 313, 322, 329
Mill, James 8, 12, 13, 20, 148, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 271, 313, 322, 329
Mill, J.S. 8, 12, 13, 20, 148, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 271, 313, 322, 329
Monadoloji 194, 195, 196
Monadoloji, Leibniz 194, 195, 196
Montaigne 103, 105, 108, 317
Monthly Review 158
Moore, G.E. 272
Moravia Kilisesi 230
mülkiyet 139, 168, 169, 170
Mussolini, Benito 210, 287

N
New England Transendentalizmi 246
Newton, Isaac 40, 61, 107, 119, 132, 186, 191, 192, 193, 194, 201, 292, 324
New York 253, 256, 268, 307
New York Daily Tribune 253, 256
Ney, Elizabeth 222
Nietzsche, Friedrich 27, 161, 209, 210, 219, 223, 225, 287

O-Ö
Öğeler, Eukleides 49, 118
Oldenberg, Heinrich (Henry) 191
Olsen, Regine 232
Osborne, Richard 190
Osen, Lynn 73
Oxenford, John 223
Oxford Companion to Philosophy 56, 172, 297, 329, 331
özgürlük 132, 139, 140, 168, 210, 214, 217, 297, 299, 322
Özgürlük Üstüne, Mill 238

P
Paine, Thomas 132, 321
Paris 88, 147, 150, 152, 156, 157, 165, 171, 185, 190, 252, 253, 256, 262, 264, 298, 299, 305, 319
Paris Komünü 256
Parmenides 293
Pascal 186, 187, 188
Peano, Giuseppe 262
Pelagius, Galli keşiş 87
Percival, Lord 203
Perikles 315
Philosophy for Beginners, Osborne 190
Philuslu Timon 37

Pinker, Stephen 288, 289, 294, 295
Pizan, Christine de 319
Platon 7, 11, 13, 15, 16, 17, 19, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 65, 66, 67, 68, 71, 79, 84, 109, 110, 115, 116, 117, 137, 167, 199, 200, 201, 208, 213, 215, 230, 248, 279, 284, 292, 313, 314, 315, 318, 321, 323, 324
Platon un Formlar Teorisi 208
Plutarkhos 35, 74, 317
Political Ideals: Roads to Freedom, Russell 267
Politika, Aristoteles 48, 49, 306, 324
Politik Ekonominin İlkeleri, Mill 238
Pope, Alexander 202
Popper, Karl 41, 215, 216, 270, 328
Principia Mathematica, Russell 61, 262, 324
Proklos 62, 318
Proxenus 38
Pullein, James 154
Pythagoras 7, 17, 19, 35, 39, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 118, 128, 184, 194, 199, 212, 316, 317, 324
Pythagorasçılar 60, 61, 63, 64

Q-R
Quincey, Thomas de 172
Richter, Caroline 225
Robertson, William 149
Robinson, Richard 30, 142
Roma 42, 70, 81
Romantizm 4
Rorty, Richard 283
Rosch, Eleanor 295
Rouet, Professor William 152
Rousseau, J.J. 8, 20, 141, 143, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 252, 321, 327
Rousseau's Dog, Edmonds ve Eidinow 151
Royal Africa Company 136
Russell, Bertrand 8, 11, 21, 57, 59, 121, 141, 155, 161, 165, 173, 190, 191, 218, 221, 225, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 272, 273, 274, 275, 293, 328, 330

S-Ş
Saf Aklın Eleştirisi, Kant 11, 173, 176
Sainsbury, Professor Mark 263, 266
Sapir, Edward 288, 290, 292
Sapir-Whorf hipotezi 288
Sartre, Jean Paul 8, 13, 15, 17, 21, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 331
Sassoon, Siegfried 267
Saussure, Ferdinand de 276, 306
Savoy, Madame de 164
Schelling, Friedrich 4, 210,

220, 322
Schlageter, Albert 281
Schlegel, Friedrich von 4, 220, 322
Schopenhauer, Arthur 4, 8, 16, 20, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 328
Schopenhauer, Heinrich 4, 8, 16, 20, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 328
Selbe-Bigge, Professor 145
Şen Bilim, Nietzsche 27
sensibilia 264
sensibilité 161
şiir 31, 35, 50, 200, 202, 204, 207, 239, 240, 271, 313, 314
Singer, Peter 209
Siorvanes, Lucas 70
Siris, Berkeley 207, 208
Sivil Hükümete Direniş (*Resistance to Civil Government*) Thoreau 247
Smith, Adam 159, 178
Sokrates 7, 15, 19, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 47, 58, 75, 99, 110, 117, 152, 264, 266, 293, 295, 307, 314, 315, 316, 323, 324
Şölen, Platon'un diyaloğu 28, 35, 49, 314, 315, 323
sonsuz küçüklükler 117, 185
Sophie-Charlotte, Prusya Kraliçesi 190
Sorell, Tom 113
Spiegel, Der 282
Spinoza, Baruch 4, 7, 20, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 185, 225, 326
Stadier paa Livets Vej, Kierkegaard 232
Staël, Madame de 322
Stalin, Joseph 214, 298, 305
Staudinger, Hermann 279
Sterling, John 238
Stevenson, Robert Louis 245, 250
Stewart, Professor John 146, 295
Strathern, William 159
Summa Theologica, Aquinas 89, 92, 93
Sutcliffe, Professor F.E. 103, 325
Swift, Dean 202
Sydenham, Dr. Thomas 132, 133

T
Tagaste, Latin kenti 80
Tanrı'nın Devleti (*De civitate Dei*), Augustinus 81, 82, 83, 85
Tao Te Ching 53, 54, 55, 56, 324
Taylor, Harriet 13, 238, 322
Theano 317
Theodicee, Leibniz 184
Theon 70, 73, 74
Theophilus, Psikopos 42
Thoreau, Henry 8, 21, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 329
Thoreau, John 8, 21, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 329

Thoreau, Maria 8, 21, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 329
Thoughts on Poetry and its Varieties, Mill 239
Thoughts on the Education of Daughters, Wollstonecraft 321
Timaeus 40, 44, 49, 65
Tinin Fenomenolojisi, Hegel 11, 210, 213
Toplumsal Kurumlarla İlişkili Olarak İncelenen Edebiyat Hakkında (*De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*), Madame de Staël 322
toplumsal sözleşme 169
Toplum Sözleşmesi, Rousseau 168, 171
Tractatus Theologico-Politicus, Spinoza 122, 126
Tractatus, Wittgenstein 122, 126, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 330
Transactions of the Philosophical Society 202
Tredennick, Professor Hugh 26, 323
Trier, Almanya 252
Trinity Communications, İnternet 92, 94
Troçki, Leon 267
Troisner, Johanna (Mrs. Schopenhauer) 219
Tyndall, John 41

U-Ü
usturlap 72
Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, Engels 256

V
Varlık ve Hiçlik (L'Être et le Néant), Sartre 299, 300, 301
Varlık ve Zaman (Sein und Zeit), Heidegger 278, 279, 282, 286
Varoluşun Beyhudeliği Üzerine, Schopenhauer 222
Vasseur, Thérèse le 165
Verses on the Prospect of Planting Arts and Sciences in America, Berkeley 204
Vesey, Geoffrey 66
Vindication of the Rights of Man, Paine 321
Vindication of the Rights of Men, Wollstonecraft 321
Vindication of the Rights of Women with Strictures on Moral and Political Subjects, Wollstonecraft 321
Viyana Çevresi 271, 273, 275
Voltaire 107, 128, 132, 158, 169, 170, 171, 183, 184, 252

W
Wagner, Richard 223
Walden Pond 246
Wallis, John 117, 118, 119, 120, 326
Walpole, Robert 155
Warburton, William 146

Warnock, Geoffrey 200
Washington, George 137
Weekly Magazine 148
Week on the Concord and Merrimack Rivers, A. Thoreau 248
Weininger, Otto 13, 271, 272, 274, 275, 330
Westminster Review 222
Westphallen Baronu 252
Whitehead 262
Whitehead, Alfred North 262
Whorf, Benjamin Lee 8, 21, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 331
Winthrop, Massachusetts 290
Wittgenstein, Ludwig 1, 8, 13, 17, 21, 219, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 327, 330
Wollstonecraft, Mary 321
Wordsworth, William 12, 20, 238, 239, 240, 241, 249, 329

X-Y
Xenokrates 39, 49
Yale Üniversitesi 206
Yapısalcılık 305
yapısöküm 287, 304, 308, 309
yin ve yang 69

Z
Zenon 49, 91, 176, 177
Zihin ve Madde, Russell 263

AYRINTI

Felsefi masallar: Hikâyeler, kurgular, uydurmalar, yanlış ifadeler, hileler, palavralar, kuyruklu yalanlar. Ya da sadece yanlış beyanlar, kaçamak cevaplar ve tamamen gerçeğe dayalı olmayan anlatılar... Elinizdeki kitap, büyük felsefi masalları derleyen, çözümleyen ve nakleden, bir tür "alternatif" felsefe tarihi çalışması. Felsefenin kendisine uygulanan felsefi bir yaklaşım. Bu yaklaşım bazı kritik soruları tetiklemekte: Büyük filozoflar nereden geliyor? Fikirlerinin kaynağı ne? Neyin önemli, neyin önemsiz olduğuna kim karar veriyor? Filozoflar içinde neredeyse hiç kadın olmaması ve çoğunun varlıklı aristokrat erkeklerden oluşması bir tesadüf mü? Çinli ve Hintli filozofların Avrupa üzerindeki etkisi çok mu azdı gerçekten? Neden Descartes'ın "modern" felsefesi Tanrı'ya ilişkin geriye dönük referanslarla dolu? Hegel (Schopenhauer'in iddia ettiği gibi) yazmayı beceremeyen bir budala mı, ya da basitçe, çoğumuz için çok mu zor? Yoksa şu devasa bilgi mabedinin Marksist tarzda bir yapısökümüne mi girişmek gerekiyor?

Bu kitap, muhteşem bir denize parmaklarının ucunu daldırmak veya belki de birkaç yeni simanın girmesine izin vermek için felsefi Pantheon'u biraz "iteleme" girişimidir. Elbette amaç "yıkmak" değil, felsefenin yeniden canlandırılması. Mesele, "filozoflar"ın geri kalanımızdan farklı olmalarının gerekip gerekmediği ya da hakiki filozoflar olup olmadıkları yahut bizzat felsefenin tümden saçmalık, zırva, palavra, boş laf ve ıvır zıvır olup olmaması değil. Mesele, daha ziyade, felsefenin çok daha müşterek bir süreç olması ve bilgiyi hiyerarşik olarak inşa etmek isteyenlerin bilinmesini istediğinden çok daha incelikli olmasıdır; herkes için felsefe ve düşüncenin, herkes için olabildiğince demokratikleşmesi...

AYRINTI • FELSEFE
ISBN: 978-605-314-330-7
9 786053 143307
KDV'den muaftır. 40 ₺